

INNHOLDSFORTEGNELSE OVER KILDENE TIL GRUNNLOVENS § 110

NÆRINGSFRIHETEN AV 1814, GRL § 101

Haugianerliberalistene	2
Grunnlovens §101 av 1814	35

FORSLAGET SOM BLE AVVIST I 1952, GRL § 110

Retten til arbeid, Paal Berg	52
Sak og samfunn nr. 3 (1945)	
Fellesprogrammet (1945)	76
Arbeiderpartiets arbeidsprogram (1945)	86
St. prp. nr. 140 Innstillingen til ny GRL § 110	101
fra justisdepartementet (1948-11-19)	
Dokument nr. 20	110
“Bekjentgjørelse ved trykken”	
Oversikt over grunnlovsforslagene	
fra Stortinget 1948 (1949-01-10)	
Behandlingen på stortinget	115
Stortingstidende 1948 (1949-01-10)	
Innst. S. nr. 373 til ny GRL § 110	118
fra utenriks- og konstitusjonskomiteen (1952-12-05)	
Debatten og avvisningen på stortinget	122
Stortingstidende 1952 (1952-12-11)	

FORSLAGET SOM BLE VEDTATT I 1954, GRL § 110

Dokument nr. 11	155
“Bekjentgjørelse ved trykken”	
Oversikt over grunnlovsforslagene	
fra Stortinget 1952 (1953-01-10)	
Innst. S. nr. 220 til ny GRL § 110	160
fra utenriks- og konstitusjonskomiteen (1954-11-05)	
Debatten og vedtaket på stortinget	164
Stortingstidende 1954 (1954-11-16)	

STYRKINGEN AV MENNESKERETTIGHETER I GRUNNLOVEN I 2014

Dokument 16	188
Rapport fra menneskerettighetsutvalget (2011-12-19)	
Kapittel 38 (arbeid og næring 10 sider) – se lovdata for fullversjon	

«Haugianerliberalister og økonomisk vekst i Norge 1800-1875».

Notat fremlagt på Norske Historikerdager, Stavanger 19 juni 2015.

Bergen og Stord, september 2015.

Ola Honningdal Grytten

Professor NHH

Kjell Bjørn Minde

Førsteamanuensis HSH

Ola Honningdal Grytten: ola.grytten@nhh.no, tel 55959345

Kjell Bjørn Minde: kjell.minde@hsh.no, tel 53491390.

Haugianerliberalister og økonomisk vekst i Norge 1800-1875

1. Innledning

Fra 1840-årene gikk Norge inn i tid preget av langsiktig og varig økonomisk vekst. Fordoblingstiden i produksjonen per innbygger sank fra en 500-700 år til 70 år.¹ Et tidligere økonomisk lavvekstregime ble dermed erstattet av et moderne høyvekstregime. Økonomiske historikere har vært enige i at overgangen fra den såkalte merkantilismen, med sterkt innslag av handelshindringer, etableringshindringer, privilegier og monopoler hindret at veksten skjøt fart. Men da systemet ble avløst av liberalisme, som fremmet internasjonalt varebytte og nedbygging av privilegier og monopolordninger, føret dette til kraftigere vekst. I denne overgangen spilte forskjellige nasjonale og internasjonale puritanske miljø en viktig rolle. Hvilken rolle spilte norske puritanere på 1800-tallet, primært presentert ved haugianerne, i avviklingen av det merkantilistiske økonomiske systemet?

I denne artikkelen vil vi sette særlig søkelys på den rollen Hans Nielsen Hauge (1771-1824) og den bevegelsen han skapte kan ha spilt som vekstfremmende faktor i moderniseringen av norsk økonomi fram til 1870-årene. Haugianismen kom rundt 1870 inn i en brytningstid på flere felter. Tiden rundt 1870-80 kan av den grunn være en riktig avgrensning for vår undersøkelsesperiode.

Hauge bidro selv sterkt til entreprenørskap, økonomisk vekst og folkeopplysning.² Likevel var det etterfølgerne hans som fikk det store ansvaret og muligheten til å virkeliggjøre de økonomiske, politiske og religiøse ideene han etterlot seg da han døde i 1824.

Hauge skapte en stor, kristen folkebevegelse som påvirket samfunnsutviklingen på mange måter. Folkebevegelsen tjente i hovedsak to formål. Den var både en luthersk vekkelsesbevegelse og en kristen bevegelse for samfunnsreformasjon.³

---

¹ For en generell innføring i emnet, se Fritz Hodne og Ola Honningdal Grytten, Norsk økonomi i det 19. århundre, Fagbokforlaget, Bergen 2000, 318 pp. Heretter Hodne og Grytten 2000. Se også Ståle Dyrvik, et.al., Norsk økonomisk historie 1500-1970, Band 1 1500-1850, p 243. Produksjonen per innbygger kan ha doblet seg på 350 år, fra 1500-1850. Dette tilsier en vekst på 0,2% per år. Regner vi fordoblingstid 1500-1800, vil denne ha ligget en del høyere ettersom produksjonen per innbygger i 1800 må ha ligget under det den var i 1850.

² For et tidlig forsøk på å gi et oversyn over gründervirksomheten, se H. G. Heggveit, Den norske Kirke i det nittende Århundrede. Et bidrag til dens historie, 2 Vol, del II, , Christiania 1912-1920, særlig pp 812-826.

³ For en kort og oversiktlig omtale av vekkelsesbevegelsene i Norge på 1800-tallet, se Godvin Ousland, Vekkelsesretninger i norsk kirkeliv. Hva de lærte og siktet på, Luther Forlag, Oslo 1978, 168 pp. Se særlig pp 18-34. Se også kortfattet framstilling av kirke og misjon på 1800-tallet i Andreas Ropeid, «Misjon og bedehus», i Ingrid Semmingsen, et.al (red.) Det gjenfødte Norge, Bind 4 i Norges Kulturhistorie, H. Aschehoug & Co, Oslo 1980, pp 195-218. For en kortfattet oversikt over deler av av det samfunnsreformatoriske programmet, se Finn Wiig Sjursen, Den haugianske periode (III) 1796 -ca 1850. Artikler om Hans Nielsen Hauge, haugianismen og bevegelsens betydning for kultur og opplysningsarbeid, NLA-Forlaget, Bergen 1997, 147 pp, særlig på pp 49-95. Heretter Wiig Sjursen 1997. Se også en utdypende artikkel om den religiøse utviklingen på Vestlandet på 1800-tallet i Svein Ivar Langhelle, Frå religiøst felleskap til personlege val, i Knut Helle, hovedredaktør, Vestlandets historie, Bind 3. Kultur, pp 107-147. Se også Nils Gilje, «Hans Nielsen Hauge og kapitalismens ånd», LOS-senter notat 9403, Bergen 1994. 26 pp. Heretter Gilje 1994. Se også Ola Honningdal Grytten og Kjell Bjørn Minde, «Haugianerliberalistene: En analyse av haugianerne som politikere og næringslivsaktører» i Rolf Svellingen, (red.), Grunnlovsjubileum 200 år – i perspektiv på utvandringa til Amerika og USA si grunnlov av 1787, Vestnorsk utvandringssenter -Vestmannalaget – Norsk Bokreidingslag, Bergen 2015, pp 22-46.

Det samfunnsreformatoriske arbeidet gikk gjennom fire virksomhetsområder.⁴ En del var stortingshaugianerne, en annen haugianerne som satt i by- og herredsstyrene fra 1837. En tredje var de haugianske gründerne, som gjennom sin virksomhet skapte tusenvis av nye arbeidsplasser. En fjerde, og kanskje den viktigste, var alle de hundretusenvis av nordmenn som på en eller annen måte var påvirket av ideene hans og som i det daglige prøvde å etterleve disse. Alle disse fire strømmingene bidro i det store moderniseringsprosjektet Norge kom inn i helt på begynnelsen av 1800-tallet.

I dette arbeidet vil vi særlig sette søkelyset på virksomheten til stortingshaugianerne og forsøke å vurdere hvordan de, gjennom lovgivningsarbeidet og investeringspolitikken på Stortinget, kan ha påvirket det nærings- og makroøkonomiske forløpet i norsk økonomi frem til 1870-årene. Vi vet at de utgjorde en ledende del av bondeopposisjonen på Stortinget. I mange tilfeller var nemlig haugianerpolitikken i godt samsvar med bondepolitikken, og omvendt.⁵

Artikkelen er i hovedsak delt i fire deler. Etter innledningen i del I, følger del II, med en oversikt over kilder, metode og teori. I del III setter vi haugianernes reformprogram inn i Grunnlovens institusjonelle rammer. I del IV gjør vi rede for resultatene i denne undersøkelsen. I del V følger oppsummering og sammendrag.

2. Kilder og metode

Hans Nielsen Hauge etterlot seg et stort, skriftlig materiale i form av mange bøker, prekener, brev, handelskorrespondanse og regnskapsbøker.⁶ Vi har brukt mindre deler av dette materialet. I første rekke har vi brukt deler av en meget stor sekundærlitteratur om ham og den bevegelsen han skapte. Disse kildene består av en rekke artikler og en stor mengde bøker som omhandler Hans Nielsen Hauge, haugianerne, haugianismen og bondeopposisjonen på Stortinget.⁷

⁴ For en omtale av synet på bøndene og på deres måte å arbeide på for å få politisk innflytelse, se Marte Hommerstad, «Bondestrategiene», i Marte Hommerstad og Morten Nordhagen Ottosen, (red.), Ideal og realitet. 1814 i politisk praksis for folk og elite, Akademika Forlag Oslo 2014, pp 47- 59.

⁵ Fram til 1830 er det av en rekke grunner vanskelig å snakke om noen fasttømret bondeopposisjon, men fra ca 1830 formes denne til et kraftfullt senter i Stortinget under den usedvanlige politiske begavelsen Ole Gabriel Ueland. Se Arne Bergsgård, Norsk historie 1814-1889, Det Norske Samlaget, Oslo 1975, 265 pp, særlig 103-130, og Knut Helle, m.fl., Grunnbok i Norges historie. Fra vikingtid til våre dager, Universitetsforlaget, Oslo 2013, 569 pp, særlig pp 206-228. Se også Marte Hommerstad, Politiske bønder. Bondestrategiene og kampen for demokratiet 1814-1837, Scandinavian Academic Press, Oslo 2014, 345 pp, men særlig pp 7-35, og pp 246-258. Rent tallmessig opplevde haugianismen antakelig sin storhetstid i 1830-årene. Og det var nettopp i 1830-årene at haugianismen ble transformert til politisk bevissthet...» Wiig Sjursen 1997, p 43.

⁶ For en oversikt over denne litteraturen, se i første rekke Finn Wiig Sjursen, Den haugianske periode (I). Litterær produksjon av og om Hans Nielsen Hauge og haugianerne. En bibliografi. 2.utvidete utgave, NLA-forlaget, Bergen 1993, 164 pp., særlig pp 19-27.

I fremstillingen av arven etter Hauge og fram til vår omtale av næringspolitikken har vi hatt stort utbytte av Finn Wiig Sjursen, Den haugianske periode (III) 1796-ca 1850. Artikler om Hans Nielsen Hauge, haugianismen og bevegelsens betydning for kultur og opplysningsarbeid, NLA-Forlaget, Bergen 1997, 147 pp. Vi bygger særlig på framstillingen pp 49-95.

⁷ Vi viser særlig til bøkene Finn Wiig Sjursen har publisert om ulike sider ved Hauge og hans virksomhet, om haugiansimen og bondeopposisjonen på Stortinget, m.v..

Det finnes ellers en meget stor litteratur om dette emnet, vi viser i dette arbeidet bare til utvalgte deler av denne og til litteraturlisten. Vi har også brukt materiale fra Stortingsarkivet, NSD, Bergen.

Dette materialet viser at de var en del av bondeopposisjonen.⁸ I dette arbeidet vil vi vurdere bondeopposisjonens økonomiske program utfra MA modellen. Vi kan ikke gjøre økonomiske beregninger, men vil forsøke å gjøre kvalitative vurderinger av politikken de førte.

Det økonomiske metodiske rammeverket som Moses Abramowitz utviklet på 1950-tallet har som siktemål å forklare økonomisk vekst på lang sikt fra tilbudssiden. Den postulerer at produksjon (Y) er en funksjon (F) av kapital (C), som er produksjonsmidler, arbeidsinnsats (L), og naturressurser (N).

$$Y=F(C,L,N) \quad (1)$$

De tre produksjonsfaktorene må tillegges ulik vekt (a), (b), der $a < 1$, $b < 1$ og $(a+b) < 1$. Dermed får vi følgende vektete produksjonsfunksjon:

$$Y=F(aC,bL,(1-a-b)N) \quad (2)$$

Endringer (∂) i hver av produksjonsfaktorene gir samlet økonomisk vekst (dY). Dermed har vi en ligning som uttrykker langsiktig vekst i økonomien ut i fra tilbudssideparametre:

$$dY=F(a\partial C,b\partial L,(1-a-b)\partial N) \quad (3)$$

I 1955 publiserte for første gang Moses Abramowitz sitt banebrytende empiriske arbeid om "growth accounting". Der forsøkte han å henhøre vekstårsaker i økonomien til kvantitative endringer i produksjonsfaktorene. Resultatet viste at størstedelen av den økonomiske veksten ikke kan forklares ut i fra kvantitativ vekst i kapital, arbeidsinnsats og naturressurser. Den uforklarte delen betegnet han som restfaktoren (R). Den utgjorde det han kalte total faktorproduktivitet. Det innebærer produksjonsfaktorenes samlede produktivitetskomponent påvirket av teknologi, organisering, sammensetning, institusjoner, kvalitative forbedringer og andre produktivitetsfremmende faktorer. Dermed kunne man uttrykke økonomiens vekstligning fra tilbudssiden ved følgende ligning:

$$dY=F(a\partial C,b\partial L,(1-a-b)\partial N)+R \quad (4)$$

I denne artikkelen søker vi å belyse hvordan haugianerne påvirket disse produksjonsfaktorene i vekstretning gjennom sin virksomhet. Om vi utvider endringene i produksjonsfaktorer også til å gjelde kvalitative (qlt) endringer og ikke bare kvantitative endringer får vi følgende vekstligning:

$$dY=F(a_{qnt}\partial C_{qnt}+a_{qlt}\partial C_{qlt}),(b_{qn}\partial L_{qn}+b_{qlt}\partial L_{qlt}),((1-a-b)_{qnt}\partial N_{qnt}+(1-a-b)_{qlt}\partial N_{qlt})+R \quad (5)$$

Gjennom sitt entreprenørskap sørget haugianerne for å øke både arbeid, kapital og naturressurser som kvantitative produksjonsfaktor. Samtidig gjorde folkeopplysning og opplæring i produksjon og effektiv utnyttelse av naturressurser til at produksjonsfaktorene også fikk en kvalitativ forbedring. I denne artikkelen vil vi imidlertid fokusere på institusjonsmessig entreprenørskap som haugianerne bidro med gjennom sitt politiske entreprenørskap ved å bidra sterkt til innføringen av en liberalistisk og mer effektiv

---

⁸ Wiig Sjursen 1997, pp 84-85.

organisering av næringslivet på 1800-tallet – bort fra privilegier, monopoler og produksjonskonserverende strukturer over til konkurransebasert og utviklingsfremmende strukturer.

3. Et teoretisk rammeverk: Religionen som forklarende kraft i den økonomiske vekstprosessen i Europa

Religionens plass som forklarende kraft i Europas utvikling de siste 500 årene er kommet til syne i en rekke debatter om denne. Vi vil her nevne tre som hver er knyttet til tre, bemerkelsesverdige økonomiske utviklingsforløp i Europa.

3.1. Religionens betydning for Europas vekst siden 1500-tallet

Bakgrunnen for den første debatten er at produksjonsnivået i Europa på 1400-tallet kanskje ikke lå høyere enn i den arabiske, indiske og kinesiske kulturen. Men fra da av startet en utvikling i Europa som gjorde at verdensdelen langsomt seilte fra dem. På 1700-tallet lå produksjonsevnen klart over i Europa. På 1800-tallet økte forskjellene veldig i løpet av bare 100 år. På 1900-tallet fortsatte gapet å øke, inntil de siste tiårene, hvor gapet har begynt å lukke seg.

Debatten om årsakene til dette utviklingsforløpet er over 200 år gammel. Vi leter fremdeles etter svarene på disse spørsmålene, og der er ingen alminnelig enighet om svaret på dem. Noen betoner indre krefter i Europa som de viktigste, andre mener at utbyttingen av resten av Verden gjennom kolonisystemet må ha spilt en meget stor rolle. Dette er en stor debatt som vi ikke skal gå inn på her.⁹

I debatten om årsakene til at denne utviklingen skjedde har også religionens betydning for den økonomisk veksten hatt en plass, og lever nå i beste velgående, noe den britiske historikeren Niall Ferguson er et godt eksempel på.¹⁰ I et forsøk på å forklare det første utviklingsforløpet, hvorfor Vesten dro fra resten av verden, har han trukket frem den protestantiske arbeidsmoralen som en av de seks faktorene som skapte disse store utviklingsforskjellene.¹¹

3.2 Religionens betydning for en sterkere vekst i NV-Europa enn SØ-Europa etter 1500

Det andre forløpet handler om at det økonomiske vekstsenteret og tyngdepunktet flyttet seg Sør og Øst til Nord og Vest. Denne forflyttingen var synlig allerede på 1600-tallet. På 1700-tallet var forskjellene påtakelige og de økte på utetter 1800-tallet. I 1930-årene var de blitt meget betydelige, der det nordvestlige Europa hva BNP per innbygger angikk, lå om lag 40% over det tilsvarende nivået i de sørøstlige delene.

---

⁹ Se en kortfattet norskspråklig framstilling i Kjell Bjørn Minde og Ola Honningdal Grytten, Miljøbevisst og bærekraftig. Vekst, fordeling og forvaltning i et samfunnsfaglig perspektiv, Fagbokforlaget, Bergen 2004, særlig pp 95-102. Heretter Minde og Grytten 2004.

¹⁰ Se Niall Ferguson, Civilization. The Six Killer Aps of Western Power, Penguin Books, London 2011. Heretter Ferguson 2011.

¹¹ Se Ferguson 2011, særlig pp 256-294.

I studiet av svarene på dette andre utviklingsforløpet utgjør Max Webers bok *Die protestantische Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus* en milepæl.¹² Den kom i 1905. Han belyste den sterke veksten i Nord- og Vest-Europa sammenlignet med veksten i Sør og Øst ut fra bl.a. protestantisk etikk, særlig fra den reformerte, kalvinistiske etikken. Max Webers konklusjon var at protestantisk etikk spilte en avgjørende og positiv rolle for entreprenørskap og raskere vekst og utvikling i de nordvestlige delene av Europa enn i de øvrige delene.¹³

3.3 Religiones betydning for fremveksten av en høyvekstøkonomi i Europa

Det tredje, og kanskje mest bemerkelsesverdige forløpet, er den moderne økonomiske veksten i seg selv: i korthet innebærer det at et økonomisk lavvekstregime i løpet av kort tid erstattes av et moderne høyvekstregime, som i løpet av under 200 år totalt har forvandlet Europa, Vesten og også, etter hvert Resten. Endringene er dramatiske: det er snakk om at fordoblingstiden i produksjon per innbygger i Europa faller fra 500-700 år til 70 år i løpet av et par generasjoner på 1800-tallet.

Debatten om Europas overgang fra et lavvekst- til et økonomisk høyvekstregime er meget omfattende og også gammel.¹⁴ Et særtrekk ved denne omvandlingen av veksten i økonomien er geografien i den: den starter i Nord og Vest og spredte seg til Sør og Øst.

Dette moderne økonomiske gjennombruddet kan sees som en fortsettelse av en prosess som startet på 1500- og 1600-tallet i Vest og Nord. Den førte til at denne delen av Europa langsomt seilte fra Sør og Øst. Slik betraktet har det moderne økonomiske vekstgjennombruddet i nord og vest på 1700-tallet og 1800-tallet flere hundre år gamle røtter tilbake i hele Europas økonomi og samfunnsliv.

Framstillingen ovenfor har vist at en av forklaringsfaktorene for de to første utviklingsforløpene har vært den protestantiske religionen. I og for seg ligger det både i Webers og Fergusons resonnement at den gjør det i det tredje forløpet også ettersom den saktegående økonomiske veksten kulminerer i det moderne økonomiske høyvekstregimet. Det vi mangler, i alle fall i Norge, er en analyse av hvilken rolle den protestantiske religionen spilte under det moderne gjennombruddet, utover at den, som tidligere, påvirket enkeltindividenes holdninger til sparing og investering.

Men - på hvilken måte kan den protestantiske religionen ha spilt en rolle for fremveksten og utformingen av høyvekstøkonomien?

3.4. Den protestantiske etikken og kapitalismens ånd

¹² Se norsk utgave: Max Weber, *Den protestantiske etikk og kapitalismen ånd*, Pax Forlag A/S, Oslo 1995, 178 pp, særlig pp 72-88. Se også Hartmut Lehmann and Günther Roth, *Weber's Protestant Ethic. Origins, Evidence and Context*, German Historical Institute, Washington, Cambridge University Press, 1993, 397 pp. Se også Se Christen T. Jonassen, *Etiske systemer og økonomisk atferd*, Tidsskrift for samfunnsforskning, Vol 4, 1963, pp 55-72. Heretter Jonassen 1963.

¹³ For en forskningsoversikt, se Ola Honningdal Grytten, "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism: Entrepreneurship of the Norwegian Puritan Leader Hans Nielsen Hauge", *Review of European Studies*, Vol 5, No 1, 2013, pp 31-44.

¹⁴ Vi kan ikke komme inn på denne debatten her, og det er dessuten åpenbart at vi i hvert enkelt land som kom gjennom denne omvandlingen i tillegg til noen grunnleggende likhetstrekk i omdanningsprosessen også finner særtrekk som er knyttet til det enkelte lands næringsgrunnlag, politiske forhold og nasjonale særtrekk og kultur.

3.4.1 Den reformerte kirke og kapitalismens ånd

Hvordan kan den protestantiske religionen ha spillt en rolle i den økonomiske vekstprosessen? Webers forklaring på dette, lå ifølge ham forankret i den protestantiske kallsetikken, særlig i kalvinismen. Gud hadde kalt enkeltindividet til et livskall som innebar sterk vekt på det enkelte menneskes ansvar for egen frelse. Sammen med den kalvinske predestinasjonslæren, der fromhet materialiserte seg i vellykkethet, bidro dette til entreprenørskap og driftighet. Personlig framgang skapes gjennom hardt arbeid og et nøysomt liv, og denne fremgangen kan være et tegn på at en hører til de utvalgte, men uten at noen kan vite dette med sikkerhet. (Sjekk) Denne virksomheten skaper et overskudd, som ikke skal ødsles vekk, men reinvesteres i ny produksjon og ny vekst.

Arbeidet blir en gudstjeneste, sparsommeligheten en dyd. I sum bidrar disse holdningene til økt personlig ansvar for seg selv, men også et samfunns- og forvalteransvar overfor Gud og ens medmennesker.

Likevel, det er viktig å understreke at Weber aldri, slik noen av kritikerne hans påstod at han hadde gjort, satte frem en monokausal teori om at det var sider ved den protestantiske religionen som alene skapte disse utviklingsforskjellene.

Den amerikanske sosiologiprofessoren Christen T. Jonassen hevdet at den reformerte kirke av flere grunner hadde større moralsk kraft til å tukte menneskene inn i et liv preget av hardt arbeid og sparsommelighet enn den de lutherske kirkene hadde. Et vesentlig punkt var at lutherdommen svekket denne kraften ved sin sterke betoning av nåden.¹⁵ I tillegg mente han at den reformerte kirke hadde en mer systematisk og fornuftsledet ordning av det moralske livet enn den som lutheranerne hadde.¹⁶

3.4.2 Den lutherske kirke og kapitalismens ånd

Danmark-Norge var ikke en stat som var preget av kalvinismen, men av lutherdommen. Om Weber har rett i at det var særlig den reformerte varianten av protestantismen som fremmet økonomisk vekst, så kan den samfunnsmessige påvirkningen fra kalvinismen ha begynt tidligere enn den gjorde fra lutherdommen. Hvorvidt dette var tilfelle eller ikke er det vanskelig å vite noe sikkert om i dag.

I de lutherske landene skjedde kanskje ikke dette for alvor før enn pietismen slo igjennom i disse på første halvdel av 1700-tallet. Da pietismen kom, brakte den kristentroen inn i hjertene på det brede laget av folk på en helt annen måte enn før, og åpnet dermed mulighetene for et nært, personlig og livsforvandlende forhold til Gud. Det er i denne pietistiske tradisjonen vi må forstå Hans Nielsen Hauge. Han var selv grepet av pietismen. Han bidro sterkere enn noen andre i Norge til å gjøre den til en kristen, samfunnsreformerende kraft. Haugianismen brakte samfunnsreformasjon til Norge.

---

¹⁵ Jonassen 1963, pp 55-72.

¹⁶ Jonassen 1963, p 61.

Hauge var grepet av pietismen da han opplevde sitt religiøse gjennombrudd våren 1796. De tre-fire første årene konsentrerte han seg primært om forkynnelse og forfatterskap. I 1801 fikk han imidlertid løst handelsbrev i Bergen, og begynte som næringslivsmann.

Inntil 1800 strevde han med å avklare sitt eget syn på materiell vinning. Men han arbeidet seg frem til en helt klar næringslivsteologi, som også ble grunnlaget for hans næringslivsetikk: å tjene gode penger var en gudstjeneste som skulle gagne Gud, ens neste og en selv. Hardt arbeid, nøysomhet, sparing og investering var gode gjerninger, en form for gudstjeneste og var nødvendige sider ved det kristne livet for å bringe folk ut av fattigdom.¹⁷

Adferden ble dermed den samme som for kalvinistene, men begrunnelsen ble en annen. Hauge hadde et klassisk luthersk syn på arvesynden. Et menneske er fortapt, men ved Guds nåde frelses dem som kommer til tro på Ham. Det skjer gjennom omvendelsen til et liv i Kristus. Med troen må der følge gode gjerninger, der et liv preget av hardt arbeid, nøysomhet og sparsommelighet var en del av det kristne livet som skulle leves etter omvendelsen.¹⁸

Dette minner sterkt om det synet på arbeid som kalvinistene hadde. Et spørsmål blir derfor om hvorvidt han selv eller bevegelsen han skapte etter hvert drev i retning av de puritanske og reformerte kirkene eller om haugianismen i all hovedsak var en videreutvikling av et luthersk, pietistisk synspunkt på arbeid og nøysomhet.

Professor Oddvar Johan Jensen har i en artikkel belyst i hvilken utstrekning haugianismen kan sies å være en videreføring av den lutherske pietismen. Hovedkilden for hans undersøkelse er innholdet i katekismene, særlig den meget utbredte katekismen Erik Ludvigsen Pontoppidan utarbeidet.¹⁹

Jensen har studert forklaringene til budene i disse, og han konkluderer med at forklaringene til særlig tre av budene i sum har meget klare føringer for dagliglivet hva arbeid angår. Det gjelder det tredje, det sjette og det sjuende bud.

I sum fremmet forklaringene til disse budene en kristendomsforståelse som sterkt betonte nødvendigheten av hardt arbeid, nøysomhet og sparing. Jensen konkluderer derfor med at den sterke haugianske betoningen av hardt arbeid og nøysomhet må sees på som en videreføring av det lutherske synet og i liten grad trenger å ha sin inspirasjon fra puritansk eller reformert kristendomsforståelse.²⁰

---

¹⁷ Jonassen 1963, p 63.

¹⁸ Jonassen 1963, pp 62-65. «Kjennemerket ved Hauges kristendomsforståelse og forkynnelse er imidlertid hans sterke betoning av Kristi verk i oss, uttrykt gjennom et hellig liv med gode, ytre gjerninger. Med stor kraft forkynnte Hauge at det er ikke nok å være døpt eller ha et kristent vitnesbyrd i munnen. Omvendelsens rette kjennetegn er gjerningene». Se Wiig Sjursen 1997, p 49.

¹⁹ Se Oddvar Johan Jensen, «De ti bud i katekismen. En kommentar til moraloppfatningen på 1700-tallet», Årbok for norsk utdanningshistorie, Årgang 30, 2013/2014, pp 55- 68. Heretter Jensen 2014. Se også Giljes fremstilling, Gilje 1994, pp 3-19.

²⁰ «Saken er under utvikling gjennom ortodoksi til pietisme. Samlet sett gir dette en religiøst begrunnet aktivisme med fokus på arbeid og liten plass for konkurrerende aktiviteter. Det er i denne tradisjonen vi noen tiår senere finner Hans Nielsen Hauge. Han fremstår som en idealtipe av denne form for pietisme. Historisk sett ligger det derfor vesentlig nærmere å gå til denne Hauges egen elementærbok fra ungdommen av, Pontoppidans forklaring, enn å lete etter kilder i engelsk puritanisme», Jensen 2014, p 66.

I katekismen lå det også klare formaninger til rett livsførsel til menn i ledende stillinger og til ansatte i statstjenesten. Dessuten lå det et krystallklart antikorrupsjonsprogram og klare normer for god privat forretningsmoral.²¹

Professor Christen T. Jonassen mener for sin del at Hans Nielsen Hauge er den største lutheraneren Norge noensinne har fostret. Hauge har ifølge Jonassen vært like viktig for Norges kristenliv de siste par hundre årene som Martin Luther har vært det for tyskernes.²² Han peker samtidig på Hauges klare paralleller til de anglo-amerikanske puritanerne på næringslivs- og arbeidsetikkområdet. Disse parallellene er også blitt fremhevet i nyere forskning. Det er også pekt på klare likhetstrekk og utveksling av inspirasjon mellom haugianerne, kvekerne og metodistene.

4. Et haugiansk program for samfunnsreformasjon vokser frem

Da Hans Nielsen Hauge døde i 1824, etterlot han seg et stort skriftlig materiale.²³ På bakgrunn av dette materialet er det mulig å skissere hovedtrekkene i den idemessige arven han etterlot seg. Noe av det mest bemerkelsesverdige ved den, sier Finn Wiig Sjørnsen, er den evne Hauge hadde til å uttrykke kristen sosialetikk i moderne politiske kategorier som åndsfrihet, toleranse, felleskap, sosial rettferdighet, økonomisk vekst, sosial utjevning og humanitet.²⁴

Skriftene hans viser ellers til fulle at det viktigste for ham var å vinne folk for Kristus. Ingen annen oppgave var viktigere for ham enn denne. Men, han ville mer enn det; han ville også reformere det norske samfunnet. Han skrev, preket og arbeidet for å bygge et rikere samfunn og et samfunn der det var mindre forskjeller mellom fattig og rik og mellom kvinner og menn.²⁵ Men, det stoppet ikke der heller, samfunnet måtte reformeres slik at det ble mer

---

²¹ Jensen 2014, pp 63-63.

²² Jonassen 1963, p 62.

²³ For en oversikt over denne litteraturen, se i første rekke Finn Wiig Sjørnsen, Den haugianske periode (I). Litterær produksjon av og om Hans Nielsen Hauge og haugianerne. En bibliografi. 2.utvidete utgave, NLA-forlaget, Bergen 1993, 164 pp., særlig pp 19-27. Heretter Wiig Sjørnsen 1993.

I fremstillingen av arven etter Hauge har vi hatt stort utbytte av Finn Wiig Sjørnsen, Den haugianske periode (III) 1796 - ca 1850. Artikler om Hans Nielsen Hauge, haugianismen og bevegelsens betydning for kultur og opplysningsarbeid, NLA-Forlaget, Bergen 1997, 147 pp, vi bygger særlig på pp 49-95. Heretter Wiig Sjørnsen 1997.

²⁴ Wiig Sjørnsen 1997, p 62.

²⁵ Se særlig Wiig Sjørnsen 1997, pp 113-147. Se ellers kort omtale av synet på kvinners rettigheter i Dag Kullerud, Hans Nielsen Hauge. Mannen som vekket Norge, Forum Aschehoug, Oslo 1996, pp 326-333. Se ellers også A. C. Agerholt, Den norske kvinnebevegelsens historie, Oslo 1937. Hauges grunnsyn var i god overensstemmelse med viktige strømninger i tiden. Se en kort omtale av synet på like rettigheter for kvinner og menn i lovforslag og debatter på Stortinget 1814-1831, i Hilde Sandvik, «Like rettigheter for kvinnene? Lovforslag og debatter 1814-1831», i Marte Hommerstad og Morten Nordhagen Ottosen, (red.), Ideal og realitet. 1814 i politisk praksis for folk og elite, Akademika Forlag Oslo 2014, pp 127-142.

En rekke av bondetingmennene var positivt innstilt til å gi kvinnene like rettigheter med mennene. «All Dannelse maa være lige for alle, ligesom alle Pligter og Rettigheder», sa bonderepresentanten Hans Barlien fra Nordre Thronhjelm Amt i 1831, Sandvik, p 137. Bøndene fremmet allerede i 1830 et forslag om lik arverett for kvinner og menn, særlig arbeidet Lars Jensen fra Hedmark energisk for saken i disse årene. De to haugianerne Ueland og Mossige fremmet saken på ny i 1848, men vant ikke frem før enn i 1854.» Den rettsferdstanken mot kvinnene som dreiv bøndene i arvelova, kom og dei uektefødde borna til gode. Mossige var den som eigenleg var ordførar for bøndene i arvelova, både i nemnda og tinget», Bergsgård 1932, Bd I, p 71.

«Fra mange hold ble det argumentert prinsipielt for like rettigheter eller for at det ikke var noe avgjørende hensyn som kunne forsvare ulike retter for menn og kvinner», Sandvik p 140.

preget av en toleranse overfor annerledes tenkende og troende og et samfunn som var mer preget av humanitet. Han arbeidet for større trosfrihet og tok avstand fra vold, forfølgelse og krig, men uten at han ble pasifist.²⁶ Alt var begrunnet i hans urokkelige tro på Bibelens autoritet. Det var gjennom å praktisere det kristne frihets- og likhetsidealet at samfunnet kunne gå i den retningen han skisserte. Hans motivasjon var derfor primært kristen, på alle områder i samfunnslivet.

Ut fra samfunnssynet hans vokste det frem et uformelt, men likevel relativt artikulert, politisk handlingsprogram.²⁷ Han ble likevel aldri politiker. Derfor ble opp til vennene og etterfølgerne hans å konkretisere dette i praktisk politikk, både før og etter at han døde i 1824.

Programmet bestod av to hoveddeler.

I nærmere 30 år av livet hans var det særlig to samfunnsproblemer Hauge var opptatt av å løse; fattigdom og uvitenhet. Den økonomiske fattigdommen holdt folk og samfunn nede, det samme gjorde uvitenheten. Løsningene på disse problemene måtte derfor bli økonomisk vekst og folkeopplysning, slik som han mente Bibelen foreskrev.

Viktigheten av folkeopplysning begrunnet han med at uvitenhet skapte sosial urettferdighet og materiell og åndelige fattigdom.²⁸ Opplysning var derfor en frigjørende kraft som kunne løfte folk ut av avhengighet, fattigdom, underordning og sosial tvang. Folkeopplysning var teoretisk og praktisk kunnskap som skulle dyktiggjøre mennesker til å leve livene sine her og nå. Denne kunnskapen måtte barn og voksne møte i form av både teoretiske kunnskaper og gjennom praktisk arbeid. Teoretisk kunnskap uten nødvendig praksis hadde liten verdi i seg selv. Derfor tok han til orde for en stor reform av skolen, særlig allmueskolen. I årene 1807-1810 utformet han et reformprogram for denne.²⁹ Han hadde også, vurdert ut fra den tiden han levde i, et bemerkelsesverdig moderne og humant syn på barneoppdragelse og skole.

Det andre store saksområdet som også opptok ham i nærmere 30 år, var kampen mot den utbredte økonomiske fattigdommen. Han så på denne som en utfordring for den kristne nestekjærlighets- og forvaltertanken. Den løsningen han hadde på fattigdomsspørsmålet utviklet han til et sosialt og økonomisk program som var enestående for sin tid i Norge. I korthet var det et program for økonomisk vekst og sosial utjevning.³⁰

Se også Hilde Sandvik, Frihet og likhet også for kvinner? Debatten om ny sivillov og kvinnes stilling i Sverige og Norge 1815-1845, i i Hilde Sandvik, (red), Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750-1850, Scandinavian Academic Press, København 2010, pp 71-104.

²⁶ Hauge tok klar avstand fra kvekernes pasifisme fordi de satt stille mens andre sloss for landet. Wiig Sjursen 1997, p 53

²⁷ Framstillingen hviler mye på Wiig Sjursen 1997, pp 49-58 og 84-87.

²⁸ Wiig Sjursen 1997, p 55.

²⁹ Wiig Sjursen, p 56.

³⁰ Wiig Sjursen 1997, pp 57-58.

Kjernen i det var for det første å sørge for vekst gjennom investeringer i ny næringsvirksomhet. Denne nye virksomheten ville skape både nye arbeidsplasser og økt velstand i samfunnet. For å gjøre dette mulig, måtte folk flest spare gjennom å leve nøkternt slik at entreprenører i næringslivet fikk frigjort oppsparte midler til nye investeringer.

Men investeringer var ikke nok, den andre delen av programmet bestod i å utvikle forståelsen for betydningen av hardt og målbevisst arbeid i hele folket. Dette var helt nødvendig fordi det var arbeidet som skapte verdiene og velstanden i samfunnet. Nødvendigheten av hardt arbeid ble derfor en holdning som måtte gjennomsyre alle arbeidsføre i hele samfunnet. For det tredje vektla han arbeidsgivers ansvar for å sørge for gode arbeidsvilkår og avlønning, slik at arbeiderne fikk velstandsheving.

Gjennom arbeidervelferd, individuelt hardt arbeid, nøysom livsførsel, sparing og nye investeringer ville samfunnet få flere arbeidsplasser og gradvis bli et mer velstående samfunn. På denne måten kunne landet arbeide seg ut av fattigdommen og frigjøre seg fra denne.³¹

Arbeid ble derfor en rett og en plikt. Hauges linje var at alle som var arbeidsføre skulle arbeide. Han betraktet dovenskap og manglende arbeidervelferd som synd. Han mente også at arbeidsløshet og fattigdom kunne være en frukt av tiltaksløshet. Arbeidsgiverens ansvar var å sørge for sine arbeidere og lokalsamfunnet, snarere enn å tenke på egen profitt eller almisser. Han var likevel for velgjørenhet og fattigforsorg, men arbeid var likevel langt å foretrekke fremfor lediggang og tigging.³²

Det andre Hauge mente var viktig med at mange arbeidet seg fram til velstand var at de dermed kunne bryte det etablerte privilegerte borgerskapets monopolstilling på handel og produksjon. De privilegerte tjente ikke bare godt på dette, i tillegg utnyttet de stillingen sin til å misbruke den makten de hadde.³³ Ved at flere ble rike, ville konkurransen øke og hindre utbytting av arbeidstakere.

Sentralt i den økonomiske delen av Hauges samfunnsprogram stod velferdsøkning og en jevnere fordeling av godene. Midlene til å løse disse samfunnsoppgavene var i første rekke folkeopplysning, hardt arbeid, et nøysomt liv, sparing, investering i produktiv virksomhet og avskaffelse av monopoler og privilegier.

5. Fremmet haugianerne økonomisk vekst i Norge ca 1800-1875? Noen hypoteser

En drøfting av haugianernes betydning for den økonomiske utviklingen i Norge må, som den ovenfor skisserte utvikling viser, innebære både en diskusjon av et bredt spekter av saker og

---

³¹ Men hvordan skulle næringsvirksomheten blant vennene organiseres? Til å begynne med var han opptatt av sameietanken, Ap, 4, 32. Den forkastet han og tok til orde for en form for samvirke. De troende skulle skyte inn midler i felles foretakender og støtte hverandre i arbeidet med å skape ny virksomhet. Vennene skulle, sa han, ågre med pundet og praktisere guds frykt med nøysomhet.

³² Wiig Sjursen 1997, p 57-58.

³³ Wiig Sjursen 1997, p 58.

en drøfting av den betydningen hovedelementene i haugebevegelsen spilte. Det vil si både gründerne, Hans Nielsen Hauge inkludert, stortingshaugianere, lokalpolitikere, og sist men ikke minst de brede gruppene i folket som ble grepet av forkynnelsen. De var de som i det daglige etterlevde budskapet om gudsfrykt med nøysomhet, hardt arbeid og sparsommelighet. De kan etter hvert ha talt hundretusenvise av mennesker. De var så mange at konsekvensene av deres adferd må ha vært store nok til å påvirke det makroøkonomiske forløpet i Norge i betydelig grad. Denne store hæren av arbeidende mennesker var med på å omforme Norge til et høyvekstland. Det vil være en rimelig arbeidshypotese.

I de senere årene har utarbeidelse av nasjonalregnskapstall for Norge gitt langt sikrere innsyn både i når den moderne veksten slo igjennom og hvilket omfang den må ha hatt da den først kom.³⁴ Taktendringen i veksten her hjemme kom i hovedsak rundt 1830 eller 1840-årene. Og disse årene representerer derfor det moderne gjennombruddet.

I Norge var dette, som i andre land, ledsaget av store forandringer innen jordbruk, industri, handel og andre tjenesteytende næringer. Norsk økonomi produserte mer, både totalt og per innbygger, og dermed steg også levestandarden også utetter 1800-tallet.

I Norge har historikerne i lang tid forsøkt å forklare de drivende kreftene i endringene i norsk økonomi på 1800-tallet. Et tidlig forsøk på dette gjorde Fritz Hodne allerede på 1970-tallet, da han forsøkte å se vekstimpulsen til den moderne økonomiske veksten i Norge i lys av etterspørselen fra utlandet; her ved å bruke teorien om eksportledet økonomisk vekst som redskap til å forstå det moderne økonomiske gjennombruddet.³⁵

En viktig debatt om dette temaet startet omtrent på samme tid og hadde egentlig utspring i debatten om forklaringene på endringene i mortaliteten i Norge på 1700- og 1800-tallet, der en mulig forklaring på fallet i mortaliteten fra slutten av 1700-tallet måtte være forbedret levestandard, og implisitt i det, en underliggende økonomisk vekst 1800-1850.

Sentralt i den økonomiske delen av Hauges samfunnsprogram stod velferdsøkning og en jevnere fordeling av godene. Midlene til å løse disse samfunnsoppgavene var i første rekke folkeopplysning, hardt arbeid, et nøysomt liv, sparing, investering og avskaffelse av monopoler og privilegier.

Litteraturen om dette emnet er betydelig og det hersker ingen uenighet om at Hauge og haugianerne gjennom sin virksomhet på 1800-tallet må ha hatt en betydelig og positiv innvirkning på økonomien. Slike synspunkter kom til syne alt i 1830-årene.

Sylvester Sivertson hevdet at haugebevegelsen hadde positiv innvirkning på den økonomiske utviklingen allerede i 1833, og stortingsmannen Michael Grendahl støttet samme syn i 1848. Kirkehistorikeren H. G. Heggveit understreket også dette sterkt rundt 1910.³⁶

---

³⁴ Se Ola Honningdal Grytten, "The gross domestic product for Norway 1830-2003," in Ø. Eitrheim, J. T. Klovland & J. F. Qvigstad (Eds.), *Historical Monetary Statistics for Norway 1819-2003*, Oslo 2004, pp 241-288. Heretter Grytten 2004.

³⁵ Se Fritz Hodne, *Norges økonomiske historie 1815-1970.*, J. W. Cappelens Forlag, 1981, Oslo 1981, pp 17-36.

³⁶ Heggveit 1912, pp 812-826.

Det gikk likevel lenge før enn noen koblet den norske debatten om økonomisk vekst på 1800-tallet sammen med den debatten som kom i kjølvannet av Max Webers teori om den protestantiske etikken. I Norge skjedde dette da Jonassen midt på 1940-tallet gjennomførte en større studie av sammenhengen mellom økt vekst og framveksten av bevegelsen Hans Nielsen Hauge ga opphav til på 1800-tallet. Han kom til samme konklusjon som Weber, at religionen må ha betydd mye som forklarende kraft for veksten på 1800-tallet.

Den som har gått mest i dybden på spørsmålet om gründeren og investoren Hauges rolle i den økonomiske vekstprosessen er juristen Dagfinn Breistein. Tidsrommet han studerte var en kortere periode i den økonomiske virksomheten Hauge drev tidlig på 1800-tallet. Særlig var Breistein opptatt av Hauges rolle som investor. Resultatet av Hauges arbeid over noen få år er intet mindre enn imponerende.

Alf Johan Magnus har laget et sammendrag av resultatene fra en rekke studier som omhandler tidsrommet 1800-1850 og konkluderer med at effekten av haugianernes virksomheter var betydelig på en rekke områder. Det samme gjør professorene Bruce Dalgaard, Magne Supphellen og Ola Honningdal Grytten i de arbeidene de har lagt fram de siste årene.³⁷

Hvilket bidrag stortingshaugianerne ytte, har til nå ikke vært forsøkt vurdert. Vårt arbeid er det første eksplisitte forsøket på å si noe om dette. Av tidsmessige grunner har denne undersøkelsen bare så vidt skrapet borti overflaten av emnet og konklusjonene så langt må oppfattes som svært foreløpige. Men i og med at den økonomiske politikken haugianerne støttet som oftest var i godt samsvar med den politikken bøndene stod for, må den være et holdepunkt for å si noe om effekten av haugianernes økonomiske politikk på Stortinget.

En forsiktig konklusjon må derfor bli at stortingshaugianerne og stortingsbøndene opplagt må ha påvirket makroøkonomien, ikke i kraft av antallet, men ved de nye rammebetingelsene de etablerte for økonomien gjennom lovarbeidet de deltok i og den skatte- og bevilgningspolitikken de førte i Stortinget. Et eksempel på tenkningen deres er initiativet i 1815 for å forbedre allmueskolen. Et eksempel på betydningen av lovarbeidet er at de allerede i 1818 bidro til å få endret Løsgjengerloven. En viktig effekt av denne endringen var at Norge fikk en friere flyt av arbeidskraft.

Dette var en lovendring som klart fremmet økonomisk vekst, det samme er en rekke av lovene de enten tok initiativet til eller var med på å drive gjennom: de virket som regel å gå på liberalistiske og næringsvennlige veier.

Senere var haugianerne med på en rekke reformer som skapte større frihet og handlingsmuligheter. De ble også med på å rydde bort hindrene for den ytre frihandelen, men her var de mer nølende ettersom reduksjonene i tollsatsene måtte balanseres mot hensynet til balansen i statsbudsjettet.

I sum må arbeidet til stortingshaugianerne ha betydd så mye at det må ha hatt konsekvenser for makroøkonomien.

---

³⁷ Se Ola Honningdal Grytten, "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism", *Review of European Studies*, Vol 5, No 1, 2013, pp 31-44.

Et tredje element er haugianerpolitikerne herreds- og bystyrene. Arbeidet deres vet vi mindre om, men på dette planet gjorde haugianerne seg også sterkt gjeldende. Haugianerne ville samfunnsreform, de ville påvirke og forandre Norge. Engasjementet på lokalplanet var ikke mindre vitalt og gjennomføringskraftig der enn det var på riksplanet. Herreds- og bystyrene bygde i stor grad Norge, gjennom bevilgninger i infrastruktur, som lokale veier og skoler. Og skolevirksomheten innebar å bygge ut Human Kapital. I sum må det lokalpolitiske engasjementet ha betydd mye for den makroøkonomiske utviklingen.

Den fjerde gruppen er de haugianske gründere. Hvor mange gründere, små og store, som startet bedrifter vet vi ikke. Men det vi vet er at Hauge selv var en eksepsjonelt dyktig gründer. I kjølvannet av virksomheten hans, dukket det opp en rekke nye bedrifter, som nære medarbeidere hadde startet opp, og som skapte tusenvis av nye arbeidsplasser. Felles for de aller fleste av disse bedriftene var at det var virksomheter som hørte det moderne Norge til.

I sum må gründervirksomheten ha vært så sterk at den fikk konsekvenser for makroøkonomien utover den betydning hver av bedriftsetableringene fikk i lokalsamfunnene.

6. Reformprogrammet i lys av Grunnlovens institusjonelle rammebetingelser

Grunnloven av 1814 representerte et farvel til enevoldstatens politiske styringsapparat.³⁸ Den satte opp helt nye rammer for muligheter til å påvirke samfunnsutviklingen ved at den åpnet opp for demokratisk innflytelse gjennom valg av folkevalgte til Stortinget. Denne muligheten grep haugianerne ved første anledning i 1814. I begge riksforsamlingene satt det haugianere det året, og det var bare begynnelsen. Fram til 1870-årene satt der et betydelig antall innflytelsesrike haugianere på de fleste Storting.

Grunnloven av 1814 var i første rekke et dokument som handlet om politiske forhold, ikke økonomiske eller sosiale.³⁹ Tiden, både før og etter 1814, var preget av eneveldets økonomiske styringssystem, merkantilismen. Det innebar sterke statsinngrep i næringslivet, opptrukne økonomiske grenselinjer mellom samfunnsklassene og en tilhørende regulering av de ulike klassenes rettigheter og plikter, særrettigheter, privilegier og monopoler. Dette privilegiesystemet samsvarte godt med det gamle standsinndelte samfunnet som også på andre områder var gjennomregulert.

Eidsvoldsfedrene tok ikke i like stor grad et oppgjør med eneveldets økonomiske styringssystem. De grunnlovsfestet imidlertid næringsfriheten i Grunnlovens § 101.⁴⁰ Det innebar et forbud mot nye, framtidige innskrenkninger av næringsfriheten og at grunnlovsforsamlingen overlot til senere Storting å avgjøre hva man skulle gjøre med eksisterende privilegier.

³⁸ For en kortfattet innføring i begivenhetene i 1814, se Ståle Dyrvik, Året 1814, Det Norske Samlaget, Oslo 2005, 128 pp.

³⁹ Se oversikt over næringsfriheten i 1814 Grunnloven i Ola Mæstad, «Næringsfrihet i 1814-Grunnlova. Adam Smith, Schlegels naturrett eller bondekrav på Eidsvoll», i Dag Michalsen, Forfatningsteori møter 1814, kapittel 2, pp 21-94. Oslo 2008. Heretter Mæstad 2008.

⁴⁰ «Det er påfallende at prinsippet om næringsfrihet ikke stod sentralt i dei generelt viktigaste grunnlovskastene. Grunnen må vere at forfattarane av desse var mest opptatt av sjølve statsforma og dei politiske rettane», Mæstad 2008, p 92.

Grunnlovsfedrene, med Christian Magnus Falsen i spissen, så dessuten bøndernes odelsrett som så viktig for landet at de bestemte seg for å beskytte den med en egen paragraf i Grunnloven, § 107. De overlot til de kommende Storting å bestemme hvordan denne skulle praktiseres, eventuelt om den skulle oppheves.⁴¹

Forholdet til det resterende merkantilistiske systemet, måtte det også bli opp til de kommende Storting å avgjøre. I praksis ble dette et spørsmål om hvor raskt et liberalistisk økonomisk styringssystem skulle erstatte det merkantilistiske.

Det var den skotske professoren i moralfilosofi, Adam Smith, som mest systematisk tok et generaloppgjør med det daværende merkantilistiske systemet. Det skjedde i hovedsak i 1776 gjennom boken *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.⁴² Ideene som han tok til orde for, var økonomisk liberalisme, og disse ble deretter raskt kjent hos eliten i Danmark–Norge. Hovedbudskapet til Adam Smith var at samfunnet er best tjent med et økonomisk system som gir innbyggerne frihet til å drive økonomisk virksomhet på egen hånd uten at det offentlige blander seg inn i den på andre felter enn noen få, utvalgte områder som forsvar, kommunikasjoner, grunnutdanning og mynt- og rettsvesen. Utgangspunktet var at alle mennesker var skapt med like rettigheter og muligheter ”av den store skaperen av universet”, derfor skulle alle privilegier, monopoler og forskjellsbehandling bort. Markedet skulle i hovedsak reguleres av folks egen nytte og altruisme. Så lenge hensynet til ens eget beste og nestekjærligheten fikk råde, ville man ha en god balanse og fremgang i økonomien.

I Storbritannia startet avreguleringsarbeidet for alvor i 1820-årene. Sett i dette lyset var Norge meget raskt ute med å starte opp den samme prosessen ettersom avreguleringsarbeidet startet for alvor allerede på 1830-tallet her, etter innledende tiltak allerede på slutten av 1700-tallet. Dette er det viktig å være klar over når vi nå skal studere den rollen stortingshaugianerne spilte i arbeidet med å avregulere økonomien i Norge. Det skjedde i og gjennom bondeopposisjonens politiske virksomhet.⁴³

7. Resultater

7. 1 Hvem var stortingshaugianerne?

Det har vært skrevet mye om haugianerne, men lite om stortingshaugianerne og deres arbeid. Hovedårsaken er åpenbart at historikerne og andre ikke har visst hvem de var før Olav Golf og ikke minst Finn Wiig Sjursen i et viktig arbeid på 1990-tallet klarte å kartlegge dette.⁴⁴ I

⁴¹ Se en kort omtale av odelsretten i Marte Hommerstad, Bonden og stemmeretten – embetsmennene og synet på stemmeretten, i Hilde Sandvik, (red), Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750-1850, Scandinavian Academic Press, København 2010, pp 105-122

⁴² Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, The Glasgow Edition, Liberty Fund, Indianapolis, 1981, Vol I, 1-544 pp, og Vol II, pp 545-1080.

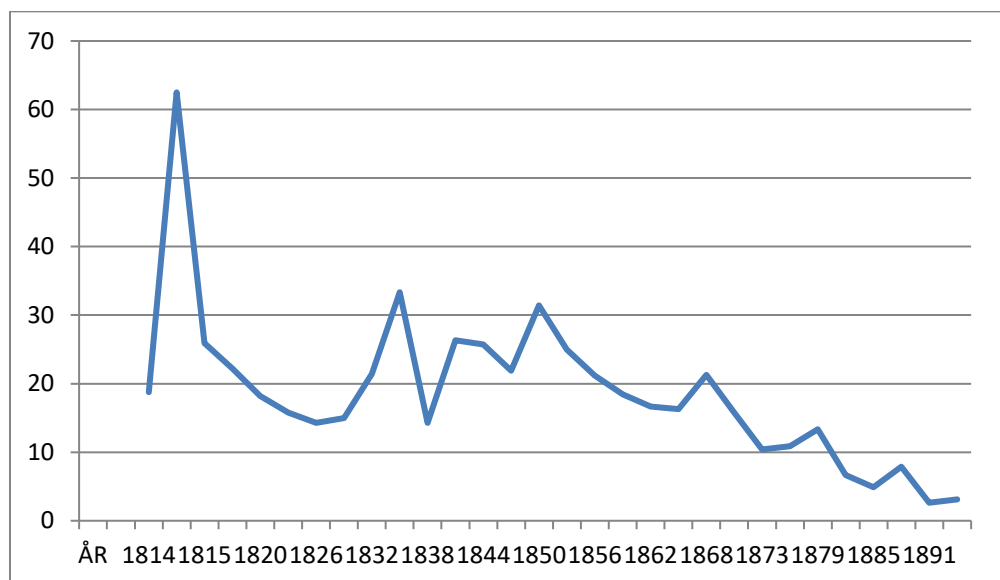
⁴³ Et standardverk om bondepolitikken på Stortinget er Arne Bergsgård, Ole Gabriel Ueland og bondepolitikken, H. Aschehoug & Co, Oslo 1932, Bind I og II, 636 pp og 579 pp. Heretter Bergsgård 1932.

⁴⁴ Olav Golf, Opplysningsinteresser hos Hauge og haugianerne 1800-1860, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1958, 300 pp. Heretter Golf 1958. For en omtale av antallet, se særlig på 145-147. Se ellers Wiig Sjursen 1997, pp 71-78.

vår undersøkelse av hvem dette var, bygger vi mye på deres arbeider. Vi har, som Sjørnsen, lagt til grunn en vid definisjon av begrepet stortingshaugianer, men er kommet til at i perioden vi undersøker må det ha sittet noen flere haugianere på Stortinget enn det Finn Wiig Sjørnsen selv kom til.⁴⁵ I vår gruppe har vi inkludert i alt 56 stortingshaugianere i vårt undersøkelsestidsrom fra 1814 til og med 1880.⁴⁶ Dette er ikke utfyllende, sannsynligvis var det enda flere haugianere representert på Stortinget. I tillegg er det langt flere som kunne ha kommet inn under en definisjon av stortingsrepresentanter med haugianske verdier, men en så åpen definisjon, ville ha gitt oss enda større problemer med å avgrense hvem vi skulle ha tatt med.⁴⁷

Som Figur 1 viser, så utgjorde haugianerne en betydelig andel av bonderepresentantene fram til i 1850-årene, men at den så avtok merkbart.

Figur 1. Prosentandel av haugianere blant bonderepresentantene på stortinget 1814-1880.

⁴⁵ I listen over haugianere regner Finn Wiig Sjørnsen med 67 stortingshaugianere. Endel av disse var vararepresentanter som ikke møtte på Stortinget. Disse har vi ikke tatt med i vår oversikt. Så var der noen som satt der etter 1880, dem har vi heller ikke tatt med i vår oversikt. Vi har supplert hans liste med et par navn han ikke har tatt med utfra en rimelighetsvurdering fra vår side.

⁴⁶ Vi har hatt særlig nytte av et materiale Finn Wiig Sjørnsen etterlot seg. Han samlet inn et stort materiale om haugianerne som han har overlatt til NLA, Bergen, å ta vare på. Noe av det materialet vi har brukt har vi fått fra dette arkivet, og det er professor NLA Oddvar Johan Jensen som har lagt dette til rette for oss. Dette har gitt oss muligheter, sammen med annet materiale, til å identifisere de haugianerne vi mener satt på Stortinget i undersøkelsesperioden. Antallet varierer i litteraturen ellers. Olav Golf kom til 35 representanter, se Olav Golf, Opplysningsinteresser hos Hauge og haugianerne, 1800-1860, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1958, p 146, men denne oversikten dekker bare tidsrommet fram til 1860. Tallet må derfor åpenbart være høyere enn det. Kjell Bondevik har tatt med 34, se Kjell Bondevik, Kristent innslag i norsk politikk 1800-1930, Oslo 1975, Heggveit oppgir 33 i sin bok, se H. G. Heggveit, Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede. Et bidrag til dens Historie, bind 1 og 2 og bind 2 II, Christiania 1905-1911, 1912-1920 og 1912-1920, 535 pp, 450 pp og 970 pp. Her etter Sjørnsen 1997, p 71. Wiig Sjørnsen kom, etter mye arbeid med denne saken, til 49 haugianere. Vi er, for vår del, etter egne vurderinger og beregninger, kommet til at tallet må ha vært noe høyere, trolig 56 haugianere. Vi vil tro at antallet har vært høyere enn dette også, men det er bare etter ytterligere studier av dette og annet materiale at vi kan få svar på dette.

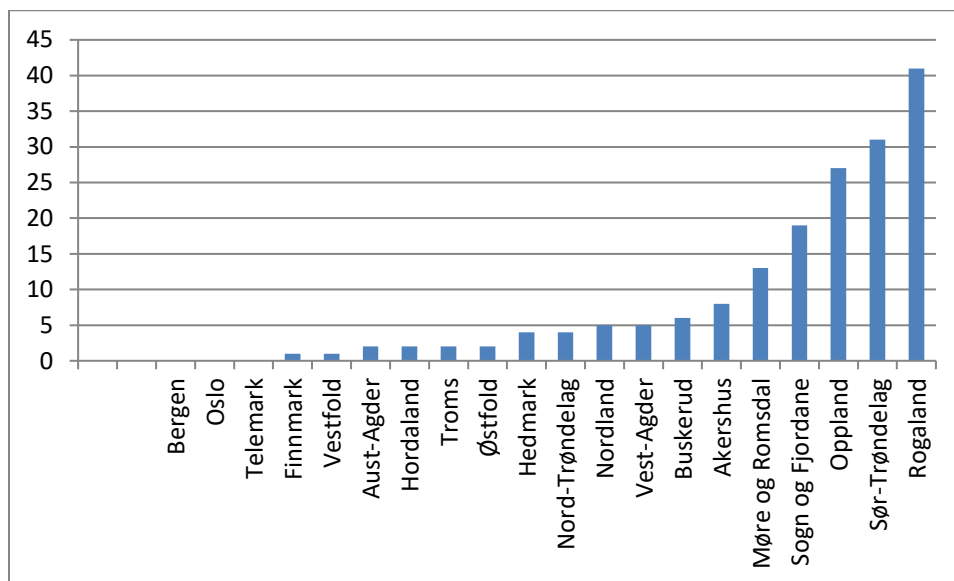
⁴⁷ Vi har basert oss på Golf 1958 og Wiig Sjørnsen i dette arbeidet. I noen få tilfeller har vi basert oss på en kombinasjon av skjønn og omtale i lokalhistorisk litteratur.

Kilder: Kilde: For 1815-1876 Arne Bergsgård, Norsk historie 1814-1880, Det norske samlaget, Oslo 1975, Tabell 3, p 242. De øvrige år, egne beregninger etter Politikerarkivet 1814-1905, NSD Data, Bergen.

Vi kan altså heller ikke utelukke at det har vært flere haugianerrepresentanter på Stortinget enn disse, særlig mot slutten av perioden. Det som i alle fall er hevet over enhver tvil er at de aller fleste av bonderepresentantene var påvirket av luthersk kristen og haugiansk tenkning selv om de ikke er definert som haugianere.

Som Figur 2 viser, kom de fleste av dem fra noen få fylker. Flest kom fra Rogaland, Sogn- og Fjordane, Møre og Romsdal, Sør-Trøndelag og Oppland.

Figur 2. Geografisk fordeling av stortingshaugianere 1814-1880, etter stortingsperioder.

Kilder: Olav Golf, Opplysningsinteresser hos Hauge og haugianerne 1800-1860, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1958, pp 239-241, Politikerarkivet 1814-1905, NSD, Bergen, Tallak Lindstøl, Stortinget og Statsraadet, Biografier, bind 1 og 2, Kristiania 1914 og Finn Wiig Sjursen, Arkiv, NLA Høgskolen, Bergen. Dette materialet er tilrettelagt av professor NLA Oddvar Johan Jensen.

En grunn til litt undring er vel Østfold, hjemfylket til Hans Nielsen Hauge, som i løpet av tidsrommet vi undersøker bare sendte et par haugianere til Stortinget. På den annen side er det åpenbart at flere av fylkets representanter var sterkt påvirket av haugianske verdier og tankegods. Med velvilje kunne flere av dem ha blitt betegnet som haugianere.

7.2 Hovedlinjer i bonde- og haugianerpolitikken på Stortinget

Etter 1814 vokste det frem en bondeopposisjon på Stortinget og en egen bondepolitikk både på det politiske, sosiale og økonomiske feltet. Det ble gjennom denne at haugianerne forsøkte å reformere samfunnet på riksplan. De var ikke bare en del av bondeopposisjonen, de hadde ledende posisjoner i den i hele perioden fram til 1870-årene. Stortingsmannen og bondehøvdingen Haagenstad var en markant representant for haugianerne på 1820-tallet, og fra 1833 og frem til 1870 var haugianeren Ole Gabriel Ueland den selvskrevne lederen for bondeopposisjonen i over en mannsalder. Med ham kom det inn en kontinuitet i arbeidet som bøndene hadde manglet fram til da. Det er likevel vel verd å merke seg at den kontinuiteten

bøndene tross alt hadde i sin representasjon fram til 1833 i høy grad bestod av haugianere, der Haagenstad var det naturlige midtpunktet.

Det lar seg likevel ikke gjøre, innenfor rammen av dette arbeidet, å følge verken bondepolitikken eller haugianerpolitikken fra sak til sak.⁴⁸ På de områder hvor bondeopposisjonen primært kom til uttrykk var den sosialt betinget og begrunnet. Den hadde front mot en økonomisk og sosialt privilegert kjøpmanns- og embetsmannselite, og den hvilte i stor utstrekning på folkelig erfaringsbakgrunn, haugiansk sosialetikk og politisk og økonomisk liberalisme.

Det vi ellers vet, er at de aller fleste stortingshaugianerne var bønder og at bondepolitikken oftest var i god overensstemmelse med haugiansk politikk, og omvendt. Men Hauges sosialetiske tenkning førte nok til at haugianerrepresentantene på Stortinget tok initiativ til saker som det er rimelig grunn til å tro mest var begrunnet i haugianismen.

Det bondepolitiske programmet ble ved et par anledninger eksplisitt formulert; i begynnelsen av 1830-årene, i 1842 og på slutten av 1850-tallet i forbindelse med etableringen av den såkalte Reformformforeningen.⁴⁹ Men i langt større utstrekning må dette formuleres, implisitt, ved å studere sakene bøndene fremmet, fra referat fra debattene i Stortinget og, selvsagt, også på det tilhengerne og motstanderne deres i pressen og i Stortinget oppfattet som bondepolitikk.⁵⁰

Arne Bergsgård fremhever at tiden rundt 1830 representerte det store skiftet. Frem til da var bøndene mest opptatt av økonomiske spørsmål som skatt, mer penger i sirkulasjon, billigere lån, friere handel og næring, sparsomhet i statshusholdningen – og høyere toll, særlig på luksusvarer. Men, sier han, der var ingen prinsipiell holdning, ikke en systematisk tenkning som bandt disse sakene sammen til et sammenhengende politisk program.⁵¹ Dette endret seg

---

⁴⁸ I NSD, Bergen finnes det en database som kan kaste lys over hvordan de folkevalgte stemte i de ulike sakene som var oppe til votering siden 1814. På grunn av at det i mange årtier på 1800-tallet var tilfeldig om sakene ble stemt over ved navneopprop eller ikke, har vi ikke et samlet oversyn hvordan haugianerne stemte. Vi har derfor ved denne anledningen valgt ut noen få saker som illustrerer hvordan stortingshaugianerne stemte i tidsrommet.

⁴⁹ «Folkebladet» formulerte et bondepolitisk program i 1831, men betegnende nok var dette et program uten poster som vedkom økonomiske saker, bare politiske. Folkebladet, nr 44, 1831. Her etter Bergsgård 1932, Bd I, pp 57-60. Programmet i 1845 inneholdt også mest politiske saker. På det økonomiske var det bare en som Ueland da nevnte, og det var støtte til industriutbygging i form av oppfostringstoll for ny industri. Reformprogrammet inneholdt ikke noe om økonomisk politikk. Se også Wiig Sjursen 1997, p 87.

⁵⁰ Tidlig på 1830-tallet var det også to aviser som støttet bøndene, «Statsborgeren», ved Peder Soelvold og «Folkebladet» ved Flor. Førstnevnte pekte i liten grad på store samfunnssaker som det var viktig for bøndene å få løst. Avisen var preget av klager over høye embetsmannslønninger, misbruk av makt, omtale av skandaler og av sjikane av embetsmenn. Ueland holdt seg klokkelig nok på god avstand fra denne avisen. Henrik Wergeland sa vel det mange tenkte om den på begynnelsen av 1830-tallet: «Fanden selv var i de Dage mindre frygtet i Norge enn »Statsborgeren.» Statsborgeren VII, s 315, her etter Bergsgård 1932, Bd I, p 57. Haagenstad var også skeptisk til å knytte bøndene for sterkt til Wergeland, Wergeland, fremholdt han, «er noget for heed for vort kolde Klimat». Bergsgård 1932, Bd I, p 76.

Avisen utviklet raskt også en kritisk, for ikke å si fiendtlig profil rettet mot både kirken og prestene. Den var likeså meget kritisk til det avisen kalte «sektvesenet» på Vestlandet. «Der gaves ikke flere falske Apostler i Israel end der». Statsborgeren VI, s 142, her etter Bergsgård 1932, Bd I, p. 60.

⁵¹ Representasjonen manglet dessuten kontinuitet, den som tross alt fantes, var det haugianerne som representerte. Selv om haugianeren Haagenstad var en myndig og meget aktet bonderepresentant, hadde han ikke de samarbeidsevne som skulle til for å sveise bøndene sammen til en gruppe som opptrådte som en helhet. Bergsgård 1932, Bd I, p

da Ole Gabriel Ueland kom inn på Stortinget i 1833. Med ham startet for det første en gjennomtenkt økonomisk politikk for avvikling av et monopol- og privilegiesystem som ikke bare hadde vært en hindring for næringslivet i byene, men som i særlig grad hadde vært til økonomisk skade for bøndene ved favoriseringen av byene og kjøpmennene der.⁵²

I tillegg til dette utviklet bondeopposisjonen et nytt og prinsipielt syn på skattepolitikken og finansieringen av statsutgiftene. De direkte statsskattene, som bøndene selv bar størstedelen av, skulle fjernes og erstattes med indirekte skatter i form av toll. Følgelig måtte Stortinget holde så høye tollsatser at staten sikret nok inntekter til driften derfra. Bøndene fikk flertall for å fjerne den direkte statsskatten i 1837, og det var ikke før i 1892 at direkte statsskatt på ny kom inn som finansieringskilde for statens virksomhet.

Det tredje viktige økonomiske feltet var den såkalte sparepolitikken. Den var slett ikke ny da, men føyd seg fra nå inn i det som en del av en langt mer helhetlig økonomisk politikk.

Den nye bondepolitikken fra 1833 og utetter kom ikke bare som følge av at det var så mange bønder som møtte på dette og de følgende Storting, men også ved at den var målbåret av det enestående politiske talentet Ole Gabriel Ueland. Både det store antallet bønder og begavelsen hans viste at noe nytt var i emning. Dette vakte stor bekymring i vide kretser ettersom bøndene for disse innebar kunnskapsløshet, trangsyn, smålighet, klasseånd, gjerrighet og råskap. Som en sa det: "At saa mange Bønder ere valgte til Storthinget, er et meget mærkeligt Phænomen, som har været Gjenstand for Samtale i enhver Cirkel og for Bekymring af Landets bedste Mænd"⁵³

Det store spranget fra holdning til handling kom altså i 1830-årene, da haugianerne fikk gjennom flere merkesaker på riksplen, også økonomiske. Det fortsatte bonderepresentantene - og haugianerne – med i mer enn 40 år til.

I 1842 var Ueland på å utforme en ny prinsipperklæring for det bondepolitiske arbeidet.⁵⁴ Bondeopposisjonen krevde en sterk kontroll med rikets embetsmenn, fjerning av embetsmenn fra saker som folket selv kunne forvalte, innskrenkning i antallet embetsmenn og fjerning av enhver hindring for industriutbygging. I det hele rommet programmet et klart ønske om økt økonomisk liberalisme samt et ønske om større innflytelse over store deler av innenrikspolitikken. I praktisk politikk hadde de allerede på det tidspunktet tatt til orde for en vidtgående liberalisering av produksjonen og handelen i Norge.

De ville for øvrig ha en liten stat og en stat som ikke blandet seg bort i alt mulig. De fremmet derfor lokalt folkestyre og lokal og leg forvaltning i offentlige saker så langt det overhodet lot seg gjøre. Utenrikspolitiske saker og konstitusjonelle problemer overlot de, som før, i stor grad til embetsmennene å løse.

---

⁵² Byene ønsket også å avvikle det merkantilistiske systemet. Bergsgård 1932, Bd I p

⁵³ Bergsgård 1932, Bd I, p. 70.

⁵⁴ Se Bergsgård 1932, Bd I, pp 378-380.

I arbeidet med å få til et bedre formalisert samarbeid mellom Sverdrup og Ueland ble de to enige om et program i 1859. Programmet inneholdt ikke noe om økonomisk politikk, utover at ett av punktene var en del av det gamle bondepolitiske programmet om en begrenset stat.⁵⁵

7.3 Haugianske merkesaker

Som vi alt har sett var sentrale elementer i Hauges samfunnssyn å løfte samfunnet ut av fattigdom gjennom folkeopplysning, hardt arbeid, nøkternt levesett, entreprenørskap og arbeidsgiveransvar. I tillegg til dette tok han til orde for større grad av trosfrihet og et mer humant samfunn på en rekke områder.⁵⁶

7.3.1 Folkeopplysning

Richard Easterlin understreket sterkt den nære sammenhengen det, historisk sett, har vært mellom investeringer i formell grunnutdanning og økonomisk vekst. Et program for vekst vil indirekte måtte bygge på et program for å fremme skrive- og lesekyndigheten for å lykkes.⁵⁷

Som et ledd i arbeidet med å fremme folkeopplysning begynte stortingshaugianerne umiddelbart å sysle med skolespørsmål, der de satte folkeopplysning på det politiske sakskartet ved første anledning.⁵⁸ Det skjedde allerede på det første ordinære Stortinget i 1815. På dette tinget satte haugianerrepresentanten Torger Næss fra Nordre Bergenhus Amt frem et forslag om en omfattende allmueskolereform. Forslaget var utarbeidet av haugianeren og skolelæreren Thomas Olsen Amble fra Luster i Sogn.⁵⁹

Forslaget tok sikte på å endre innholdet i skolen og å styrke skolens organisasjon og innhold, bedre lærerutdanningen og lønnsforholdene for lærerne, samt å innføre en fast skole i hvert

---

⁵⁵ Dette punktet var nr 5 i avtalen. Her het det: »Modarbeidelse af Centralisation i Udvikling og i Administration», Bergsgård 1932, Bd II, p 187.

⁵⁶ Framstillingen hviler mye på Wiig Sjursen 1997- pp 88-96 og Golf 1958, pp 144-190. Se ellers Wiig Sjursen 1997, pp 27-30.

⁵⁷ Se Richard Easterlin, «Why isn't the Whole World Developed?», The Journal of Economic History, Vol. 41, No 1, 1981, pp 1-19. Easterlin peker på at Tyskland allerede på begynnelsen av 1800-tallet hadde et for sin tid meget godt utbygget grunnskolesystem, og langt bedre utbygget enn de som fantes i England og Frankrike. Disse statene hadde likevel på den tiden et svært godt utbygget system sammenlignet med resten av verden. Easterlin trekker frem tre forklaringer på dette: protestantismen, med Luthers og Calvins vekt på det enkelte menneskes ansvar for egen frelse ved selv å kunne granske Bibelen, betydningen av humanismen og, for det tredje betydningen av nasjonalstaten. Se Easterlin, pp 13-14.

⁵⁸ Se en oversiktlig og kortfattet oversikt over en rekke opplysningssaker haugianerne involverte seg i, i Golf 1958, pp 144-190.

⁵⁹ Se omtale av saken i Golf 1958, pp 157-159. Thomas Olsen Amble flyttet senere til Christiania og ble Hauges nære medarbeider. Han arbeidet med å realisere vestlandshaugianernes lærerskoleplaner, og i 1821 stiftet han landets første lærerorganisasjon, Christiania Skolelærerforening. «I 1835 var over 4/5 av landets innbyggere knyttet til jordbruket. Det er et karakteristisk trekk ved de haugianske stortingsmenns bidrag til skolepolitikken at det var først og fremst denne del av befolkningen som de interesserte seg for å gi almene og faglige kunnskaper. Denne tendens kommer ikke bare tydelig fram når det gjelder landbruksskoler, men også i forslag og innlegg om forbedring av almueskolen og opprettelse av almueboksamlinger. Det samme gjelder, som vi nå skal se, deres innlegg for å holde veien åpen for bondegutter til å ta medisinsk embetseksamen.», Golf 1958, pp 169-170.

prestegjeld for de store barna. For de mindre barna ville han beholde omgangsskolen som den var.⁶⁰

Forslaget var kostbart, og innebar så store omkostninger at landet verken hadde økonomisk evne eller politisk vilje til å realisere det da. Helt glemt ble det likevel ikke. Det fulgte med i debattene om skolerevisjonene i 1818 og 1827. Hovedtrekkene ble imidlertid ikke realisert før enn 50 år senere. På dette feltet var haugianerne forut for sin tid.

Det var nok ikke bare kostnadene som stod i veien for å realisere disse planene. Stortingshaugianerne mente at staten også måtte ha et medansvar for å finansiere allmueskolen. Dette var embetsmennene helt uenige i og fremholdt at skolesaker var en lokal sak for prestegjeldene.

Stortingshaugianerne slapp likevel ikke tanken om statlig støtte til folkeskolen, og begynte allerede fra 1815 å utarbeide planer som skulle sikre at noe av inntektene fra det planlagte salget av det benefiserte jordegodset skulle tilfalle allmueskolen. Inntektene fra dette salget skulle forvaltes av Opplysningsvesenets fond. Hvem som skulle disponere inntektene fra dette fondet ble det en meget langvarig strid om. Regjeringen hadde fått retten til det i 1821, og det var ikke før enn i 1842 at Ueland klarte å skaffe et flertall for at det var Stortinget som skulle disponere midlene.⁶¹ Det ga muligheter til å tilgodese allmueskolen med statlige midler.

Haugianerne engasjerte seg også sterkt i landbruksutdannelsen. Mange av dem var selv pionerer innen landbruk. Samtidig som over 80 prosent av befolkningen på første del av 1800-tallet var knyttet til jordbrukssektoren. Landbruksutdanning var derfor det viktigste utdanningsbehovet for ungdommen på landsbygdene. Haugianerne gikk inn for å yte statstilskudd til private og kommunale landbruksskoler godkjent av staten. Dette fikk Ueland igjennom i 1842, stikk i strid med regjeringens innstilling i saken.⁶² Måten saken ble løst på, skapte en viktig historisk presedens av stor betydning for finansieringen av både folkehøgskolene og privatskolene senere.

Listen over opplysningssaker de engasjerte seg i er meget lang, blant annet fikk de innført lavere portosatser på aviser og tidsskrifter og statsstøtte til folkeboksamlinger, eller biblioteker.⁶³

Investeringer i humankapital er uten tvil et meget viktig tiltak for å fremme økonomisk vekst. På dette området viser det seg altså at haugianerne tidlig fungerte som en spydspiss i utviklingen av en bedre allmueutdanning, fagutdanning og folkeopplysning.

---

⁶⁰ Amble foreslo dessuten å innføre en ny lesebok med stykker som omhandlet geografi, historie og naturfag, samt noen stykker fra kirke- og bibelhistorien.. Elevene skulle også få en ny regnebok og ny utenatbok og foreslo også at hver fastskole skulle ha en skolehage som skulle brukes i undervisningen. Dette er trolig det første offentlige forslaget om skolehager i vårt land. Golf 1958, pp 157-159.

⁶¹ Se Golf 1958, pp 152-154.

⁶² Se Golf 1958, pp 166-170.

⁶³ Golf 1958, pp 159-160.

7.3.2 Lokalt folkestyre

Et nytt lokalstyre innebar også folkeopplysning i ordets rette forstand. Grunnlovsforsamlingen i 1814 hadde forutsatt at revisjonen av statsforfatningen på riksplanet skulle følges opp av tilsvarende selvstyrereform på lokalplanet. Slike lovutkast ble lagt frem i 1821, 1824 og 1830, men uten at det kom noen lov om lokalt selvstyre ut av disse initiativene. Embetsmennene hevdet stort sett at allmuen ikke var moden nok for lokalt selvstyre.⁶⁴

Da bøndene, med haugianerne i spissen, rykket inn i stort antall på Stortinget tidlig på 1830-tallet, ble kampen, anført av Ole Gabriel Ueland, for et lokalt folkestyre den store merkesaken.⁶⁵ Denne saken gjaldt i høy grad folkeopplysning og opplæring til medansvar for utvikling av lokalsamfunnet. I 1833 vedtok Stortinget en lov om Formannskaper, men kongen nektet å sanksjonere den, og det var først etter mye politisk strid at den omsider ble lov i 1837.

Forventingene til loven om lokalt selvstyre var store, og de ble, etter kort tid overoppfylte. Herred- og bystyrene ble en plass for folkeopplysning i politikk og samfunnsansvar i stor skala over hele landet.

Haugianerne rykket tidlig inn på Stortinget, og da nå mulighetene for innflytelse i lokalstyret også åpnet seg for dem, toget de inn i formannskapssalene i betydelig antall. Det ble en ny samfunnsarena for dem, som de mer enn noen annen gruppe hadde kjempet på plass selv.

7.3.3 Løsgjengerloven og et friere arbeidsmarked i Norge

En annen sak som meget tidlig engasjerte stortingshaugianerne sterkt, var kampen for å få endret Løsgjengerloven. Den rammet ikke bare virkelige løsgjengere, men også vanlige folk, gjerne fattige og ugifte, som uten "Futepass" ga seg avgårde for å søke arbeid andre steder enn der de bodde. Disse bestemmelsene la dessuten store hindringer i veien for haugianske lekpredikanter ved at mange dem ble forfulgt og fengslet for brudd på Løsgjengerloven.

Ved Stortinget i 1818 kom det inn flere forslag til endringer i loven. Haugianerrepresentanten fra Nordre Bergenhus Amt, sunnfjordingen Lars Thingnesset, var en av dem som la frem forslag om revisjon av deler av loven. Forslaget hans var så gjennomtenkt at det ble lov, og dermed ble noen av de verste utvekstene på lovgivningen fjernet.⁶⁶

Dette var en meget viktig liberalisering av loven av to grunner. For det første skapte den lettere «fri flyt» av arbeidskraft og dermed et friere nasjonalt arbeidsmarked ved at folk som ønsket å søke arbeid andre steder enn der de bodde, nå fikk tillatelse til å reise på egenhånd uten først å ha måttet innhente tillatelse fra den lokale futen. På sett og vis var det et

---

⁶⁴ Wiig Sjursen 1997, p 91.

⁶⁵ Det finnes en meget stor litteratur om dette emnet. For en kortfattet historisk innføring i og bakgrunnen for kravet om lokalt folkelig selvstyre, se Knut Dørum, «Opprør eller legitim praksis? Kommunalisme og folkelige aksjoner i Norge ca 1700-1850, i Hilde Sandvik, (red), Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750-1850, Scandinavian Academic Press, København 2010, pp 71-104.

⁶⁶ Wiig Sjursen 1997, p 91.

«stavnshånd» for tjenerstanden som haugianerne her sterkt bidro til å få fjernet. Et friere arbeidsmarked var uten tvil et viktig bidrag til å fremme økonomisk vekst.

For det andre vanskeliggjorde revisjonen av loven at den fortsatt kunne brukes som lovgrunnlag for å arrestere haugianske forkynnere som reiste rundt.

7.3.4 Trosfrihet – i en luthersk stat

Før 1833 engasjerte ikke haugianerne seg i kampen for å få Konventikkelplakaten fjernet fordi de trodde at det var politisk umulig å få dette til. I stedet overså de den, omgikk den, trosset den og lot den, som Finn Wiig Sjursen sier, råtne på rot.⁶⁷ Forspillet til lovendringen i 1841 kom i 1833, da den unge haugianeren Sylvester Sivertson i boken sin om Hans Nielsen Hauge reiste spørsmålet om forordningen fremdeles gjaldt. Om så var tilfelle, mente Sivertson, så burde den oppheves. På Stortinget var det advokaten og christianiarepresentanten S. A. W. Sørensen som samme år satte frem forslag om det, men uten å vinne frem.⁶⁸

Myndighetene synes også å ha vært i tvil om den fortsatt var gjeldende. Flere jurister reiste tvil om dette. At den aldeles likevel ikke var en sovende bestemmelse, fikk 19 bønder i Setesdalstraktene erfare i 1836, da de ble dømt til fengsel på vann og brød for brudd på forordningen.⁶⁹

I 1836 tok haugianerne initiativet i saken og fremmet tre forslag til opphevelse av den. Saken vant ikke frem da heller, og fortsatte deretter å sirkulere i alle Storting frem til 1842. Etter at Stortinget for tredje gang hadde vedtatt å oppheve den, ble den, mot kongens maksimalt utsettende veto, opphevet i 1842. Dermed var en milepæl i arbeidet for å fremme større grad av trosfrihet vunnet, og opphevelsen av denne forordningen utløste et skred som i løpet av under ti år feide vekk de aller fleste formelle bestemmelsene som la hindringer i veien for trosfrihet i Norge.⁷⁰

I 1845 kom et lovforslag opp i Stortinget om å gi de såkalte dissenterne fri religionsutøvelse. Dissenterne var kristne grupper som stod utenfor den lutherske statskirken. Eksempler på slike grupper var katolikker, baptister, metodister og kvekere.

I dette spørsmålet nølte imidlertid haugianerne. Gruppen delte seg i tre fraksjoner i synet på lovendringen; en gruppe ville ha forslaget lagt bort, en annen ville ha forslaget sendt tilbake til komiteen som hadde behandlet saken fordi de mente revisjonen var for omfattende. De

---

⁶⁷ Wiig Sjursen 1997, pp 92-93.

⁶⁸ Se Steinar Supphellen, Konventikkelplakatens historie 1741-1842, Trondheim Studies in History, Trondheim 2012.

⁶⁹ »I virkeligheten hadde myndighetene ingen mulighet til å stanse den veldige oppblomstring av den frie legmanns- og forsamlingsvirksomhet som fant sted etter 1814. Likevel forekom det hele tiden spontane og lokale forfølgelser mot haugianerne og andre frie retninger. Så sent som i 1836 ble 19 bønder fra traktene sør for Setesdal dømt til fengsel på vann og brød for brudd på Konventikkelplakaten. Ja, endog i 1842 truet Suldals-presten med å bruke forordningen mot haugianske legpredikanter». Se Wiig Sjursen 1997, pp 92-93.

⁷⁰ For en samlet framstilling av endringene i religionsfriheten 1842-1951, se Aage Skullerud, Bondeopposisjonen og religionsfriheten i 1840-årene, Universitetsforlaget, Gjøvik 1971, 155 pp.

ønsket å begrense religionsfriheten til de dissenterne som allerede hadde etablert seg i landet. Ole Gabriel Ueland, var i denne gruppen.

Den tredje fraksjonen bestod av haugianeren Sæther, støttet av Peder Soelvold. De ønsket full religionsfrihet i Norge, både for kristne og ikke kristne religionssamfunn. De stoppet ikke der, men gikk videre og satte frem forslag om å endre Grunnlovens § 92 slik at embetsmennenes bekjennelsesplikt ble begrenset til å gjelde embeter i statskirken og ved domstolene.⁷¹

I spørsmålet om jødenes adgang til riket, var det lenge en motstand blant bonderepresentantene. Stortingshaugianerne var delt i synet på denne saken, men ved den siste voteringen i Stortinget i 1851, da spørsmålet ble endelig avgjort, stemte samtlige haugianere for å gi dem adgang til riket.⁷²

7.3.5 En liberalistisk, vekstvennlig næringspolitikk

På det økonomiske området innebar bondepolitikken en kamp for en liten, nøysom stat, indre og ytre frihandel, med kamp for lave skatter og økt liberalisme i handel og produksjonsliv som fremste kjennetegn.⁷³

I arbeidet for et fritt, indre marked i Norge ble dette i første rekke en kamp for å få fjernet monopoler og privilegier, slik at man kunne slippe friere til i konkurransen om produksjon og omsetning i bygd og by.

Fra 1830-tallet løsnet liberaliseringen av produksjon og handel. Landet fikk en ny håndverkslov i 1839, og handelen ble vesentlig friere i løpet av 1840-tallet.

De lange linjene i liberaliseringen av håndverksproduksjonen fanges opp av årene 1839 og 1866. Inntil 1839 var håndverksproduksjon sterkt lovregulert gjennom flere titalls bestemmelser, der laugene spilte en hovedrolle i utøvelsen.

I 1839 gjorde lovgivningen slutt på laugsvesenet, ved å sørge for at ingen lenger kunne tas opp i noe laug. Dermed døde laugene langsomt ut. Etter dette kunne folk, både i bygd og by slå seg ned og leve av håndverk, i noen fag faktisk uten mesterprøve. I arbeidet med å liberalisere håndverket i 1839, var bonde- og haugianerrepresentantene en drivende kraft.

Loven av 1866 liberaliserte produksjonen enda mer ved at den avskaffet kravet om svenneprøven. Friheten var nå blitt så stor at mange ble bekymret for om kvaliteten i arbeidet kunne opprettholdes.

⁷¹ Haugianeren og skribenten Sylvester Sivertson, som ikke satt på Stortinget, men som hadde stor innflytelse på gruppen, fikk også fremlagt et lovforslag, som gikk enda lenger. Han ville gi statskirkemenighetene frihet til å kalle prestene sine selv, og på sikt, ville han skille stat og kirke.

⁷² Hvor sterkt brudd den motstanden enkelte av haugianerne viste mot dissenterloven og mot endringen av § 2 i Grunnloven var med Hans Nielsen Hauges prinsipielle syn på trosfrihetsspørsmålet er etter det vi vet ikke undersøkt. Vår foreløpige hypotese er at i disse sakene var det trolig Ingebrigt Sæther som var mest på linje med grunnsynet til Hauge.

⁷³ For en innføring i viktige sider ved den økonomiske politikken bondeopposisjonen førte, se Fritz Hodne, Stortingssalen som markeds plass. Statens grunnlagsinvesteringer 1840-1914, Universitetsforlaget, Oslo 1984.

Handelsvirksomheten var inntil 1842 sterkt regulert. Fra da av arbeidet både haugianerne og bonderepresentantene på Stortinget for en liberalisering. Ved innføringen av handelsloven av 1842 kunne de i byene som fylte kravene til borgerskap drive handel uten prøve på handelskunnskap. På landet var systemet annerledes. Matvarer kunne handles fritt, men man beholdt det gamle systemet med privilegerte landhandlere for resten av varesortimentet. Bonderepresentantene ønsket liberalisering og tok initiativ til en lovendring i 1857. Denne avskaffet rettighetene til privilegerte landhandlere. Loven åpnet dessuten for fri handel med langt flere varer enn før, som sukker og kaffe.

I 1866 gikk Stortinget enda lenger, handelen ble i praksis fri. Kjøpmenn på bygdene kunne til og med importere de varene de ville selge direkte fra utlandet. Utførselsretten, som byene hadde hatt, avskaffet Stortinget i 1882. Dermed var en siste særrett som byene hadde hatt i forhold til bygdene i århundrer blitt borte.

Den nye Sagbruksloven i 1818 innebar en forsiktig avregulering av sagbruksnæringen, men den ga ikke bøndene rett til å sage tømmer til eksport. Denne retten var det byborgerne som hadde. Skogbøndene ble uten tvil hardt rammet av dette systemet i de vanskelige tidene i skogbruket framover til 1840-årene. Etter en lovendring i 1854, falt restene av det gamle systemet bort fra 1860.

Konklusjonen så langt må bli at bøndene var blant de sterkeste drivende politiske kreftene i arbeidet med å skape et fritt indre marked for produksjon av håndverksvarer, handel med matvarer og andre fornødenhetsvarer og for lokal produksjon av trelast. Dette arbeidet må uten tvil ha fremmet økonomisk vekst og utvikling på lokalt og nasjonalt plan i denne perioden.

7.3.6 Alkoholpolitikk

Et tidlig utslag av næringsliberalismen var innføringen av brennevinsloven i 1816. Lovendringen åpnet for hjemmebrenning på bygdene i stor skala, noe som resulterte i en veldig økning i forbruket av sprit. De samfunnsmessige konsekvensene ble raskt meget alvorlige, ikke minst ved at all drikkingen skapte fattigdom, redusert arbeidsproduktivitet og mer vold.

I 1830-årene kom en motreaksjon, støttet av kvinner og menn i alle samfunnsklasser. Avholdsbevegelsen fikk støtte, særlig fra bøndene på landet og hos håndverkere i byene. Stortinget begynte å arbeide med å regulere brenningen i 1836, der tanken var å få ned alkoholkonsumet og dets skadevirkninger. En drivende kraft i dette lovgivningsarbeidet var Valentin Falsen.⁷⁴

Loven kom ikke tidsnok frem til sanksjon før stortingssesjonen var over dette året. Falsen ga ikke opp, og gikk lenger i 1842 enn han hadde gjort i 1836. Han fikk vedtatt en lov som skulle forby all hjemmebrenning om ti år. Men nå nektet regjeringen sanksjon og sendte den til høring for å finne ut om folket ville støtte et så radikalt tiltak. Embetsmennene var stort sett

---

⁷⁴ Se omtale av saken i Bergsgård 1932, Bd I, pp 433-450

imot forslaget, kommunestyrene, med haugianerne i spissen, stort sett for. Signalene var med andre ord tvetydige.

I 1845 tok Falsen opp igjen forslaget, men nå la Ueland la fram et enda strengere lovforslag, der både produksjon og import av brennevin skulle forbys, kun med unntak for sprit til teknisk og medisinsk bruk. Økonomiprofessoren og stortingsrepresentanten Anton Martin Schweigaard støttet forslaget, og saken syntes avgjort. Men slik gikk det ikke. Embetsmannen Ludvig Kristensen Daa, stortingsrepresentant fra Akershus Amt, organiserte motstanden mot framlegget på liberalistisk grunnlag. Det hjalp heller ikke at Schweigaard ga Ueland all den støtte han kunne gi ham. Noe må gjøres nå, hevdet han, for vi har ikke lenger å gjøre med en lovgivning som gjør drikkingen til en personlig last, men nå også til en nasjonal ulykke. Under avstemningen viste det seg at forslaget til ny lov ikke fikk det nødvendige flertallet for en så drastisk forbudslinje som bonde- og haugianerrepresentantene hadde gått inn for. Fra da av ble politikken rettet inn mot en reguleringslinje.

Ueland førte riktignok tankene om forbudslinjen videre, men kom ingen vei, særlig etter at Schweigaard ga den opp. Et slikt totalforbud ville bare ende opp med mye smugling og enda mer smughandel med brennevin.

Hjemmebrenningen ble forbudt i 1848. Fra da av og senere har Stortinget ført en reguleringslinje med avgifter og andre reguleringer. Konsumet sank også drastisk; fra kanskje så mye som 20 liter ren alkohol per innbygger i 1835 til tre liter i 1857.

7.3.7 Ytre frihandel

I spørsmålet om den ytre frihandelen skapte tollspørsmål og hensynet til statsfinansene det langt vanskeligere for bonde- og haugianerrepresentantene å representere en så enhetlig opposisjon som de gjorde under arbeidet med den indre. I dette spørsmålet oppstod det dessuten klare interessemotsetninger mellom byene og landsbygdene og i noen tilfeller også mellom landsdelene, der trelasthensyn på Østlandet og fiskeriinteresser på Vestlandet og Nord-Norge kolliderte med hverandre. Det gjorde det vanskelig å forene bondeopposisjonen i synet på hvordan tollspørsmålene best kunne løses.

I arbeidet med å fremme handelen stod arbeidet med lavere toll sentralt, men det var mange hensyn å ta. For det første bestod tollsystemet av både eksport- og importtoll. Eksporttollen dempet etterspørselen etter varen på utemarkedet og hadde klare veksthemmende impulser for de næringene som bar tollene. Importtollen hadde størst konsekvenser for de innenlandske forbrukerne som var mest avhengig av de varene som var tollbelagt. Særlig problematisk var tollavgiftene på korn, men også etter hvert andre nødvendighetsvarer som sukker, kaffe og lysolje. Avveiningen mellom disse to tolltypene endte med at Stortinget la så stor vekt på eksporthensynene at det avskaffet eksporttollen i 1845.

Første gangen spørsmålet om større reduksjoner i tollene kom opp var i 1833. Bonderepresentantene gikk imot en stor reduksjon i tollene i 1833. Bare 12,5 prosent av haugianerrepresentantene var for tollnedsettelse. Holdningene deres har vært tolket som illiberale, men bakgrunnen for motstanden var pragmatisk; hensynet til budsjettbalansen i en

urolig økonomisk tid gjorde at en betydelig reduksjon i tollene skapte fare for underskudd og uorden i statsøkonomien. Det måtte for all del forhindres. Det var viktigste grunn for at de gikk imot.

De store trekkene i billedet er ellers samling om en tollpolitikk som tok sikte på å redusere tollene på lang sikt og dermed fremme økt frihandel. På veien dit ble tolltariffene av 1842 og 1845 viktige landemerker. 1845 forsvant de siste restene av eksporttollene,

I 1851 hadde situasjonen endret seg. Da spørsmålet om reduksjon i tollene på korn kom opp, var det lite flertall som gikk inn for en moderat reduksjon. Flertallet av bøndene ønsket en sterkere reduksjon, det samme gjorde haugianerne. Hos dem var det et overveldende flertall for en langt sterkere tollreduksjon enn den det ble flertall for. Standpunktet deres var i stor grad sosialpolitisk begrunnet, ettersom de mente at i denne saken måtte hensynet til de fattige forbrukerne veie tungt.

Høydepunktet innen frihandel nådde Norge med den nye tolltariffen i 1873. Opptakten til denne kom allerede i 1865. Ueland og haugianerne, var denne gangen skeptiske til en så vidtgående reduksjon i tollene, mens bonderepresentanten Søren Jaabæk, som var en prinsippfast liberalist i økonomiske spørsmål, fikk med seg ti bonderepresentanter. Dermed var saken avgjort.

Konklusjonen på dette området må bli at bonde og haugianerrepresentantene var med på å senke tollene og skape grobunn for en større frihandel over landegrensene i vårt tidsrom. I sum fremmet dette opplagt den økonomiske veksten.

7.3.8 En liten, liberal rettsstat

Haugianerne arbeidet også for å fremme en billig og nøysom stat. De levde selv personlig etter prinsippet om gudsfrykt med nøysomhet og forventet at staten også skulle gjøre det. Sammen med sparepolitikken ble derfor en forsiktig og ansvarlig budsjettpolitikk et grunnleggende trekk ved bonde- og haugianerpolitikken gjennom hele vår periode. Dessuten arbeidet de for å få redusert de pliktene som bøndene ensidig var pålagt i form av veibygging, veivedlikehold, skyssplikt og militærtjeneste.

Et annet viktig trekk ved politikken var at de holdt på prinsippet om lave skatter. Et indirekte skattesystem, med inn- og utførselstoll, skulle forbli ryggraden i finansieringen av staten. Den direkte statsskatten klarte de å fjerne i 1837 og de holdt denne også borte til 1892.

Bondeopposisjonens sparepolitikk reiste mange kritiske røster både i datiden og i ettertid. Ikke minst utløste debattene om bevilgninger av pensjoner til avgåtte embetsmenn mange ganger mye harme, for ikke å si raseri. Bøndene var knipne i disse sakene og fikk høre at det var både gjerrige og hjerteløse pengepugere.

Bondeopposisjonen kuttet dessuten i budsjettforslagene regjeringen la frem for Stortinget. Ueland skrøt gjerne av at han hadde spart landet for store utgifter. Vi kan utvilsomt si at dette dempet det offentlige forbruket og de offentlige investeringene i infrastruktur. Men vi må da huske på at den overveldende delen av statsutgiftene ikke gikk til slike tiltak. I 1840-årene

gikk en svært stor andel av statsutgiftene til lønninger til ansatte i statstjenesten og til militærvesenet. Dalerne forsvant selvfølgelig ikke, de skiftet bare ikke eier. Og det kan kanskje være like rett å si at samfunnsnyttene av en daler var vel så stor i lommen til en bonde som den var i hånden til en embetsmann i denne perioden.

Fjerningen av eksporttollene ga økte muligheter til ekspansjon i internasjonale markeder. Ikke minst gjaldt dette trelastindustrien, der de nye mulighetene for bøndene til selv å eksportere innebar økte lokale inntekter.

Tollpolitikken førte til større import av matkorn og større velferd, ikke minst for den fattige delen av befolkningen. Den fremmet videre framveksten av nye og større handelsmøller og dermed nye arbeidsplasser i distriktene. Den bidro ellers til å holde lønningene nede og slik holde konkurransekraften i norsk eksportindustri oppe. Den bidro også til omstilling av landbruket i retning av økt produksjon av matvarer som kjøtt, melk, egg og ost. Denne produksjonen skapte etter hvert tusenvis av nye arbeidsplasser i foredlingsindustrien samtidig som inntektsmulighetene økte for de bøndene som foredlet noe av matvarene selv.

8. Sammenfatning og utsyn

I løpet av den første halvdel av 1800-tallet gikk Norge inn i en fase preget av langt høyere vekst i økonomien enn før. Temaet i denne artikkelen er hvordan haugianerne bidro til denne.

Forandringene må vi selvsagt se i lys av indre forhold i Norge og ytre forhold i Europa. Vi må se dem i lys av forbedringer innenfor jordbruket, konkurranseforhold, ny vitenskapelig innsikt, teknologisk endring, framveksten av en markedsøkonomi, framveksten av liberalismen, og den protestantiske arbeids- og næringslivsetikken.

Veksten i Europa på 1800-tallet var en akselererende fortsettelse av en langsom vekst som hadde pågått i flere hundre år, og som hadde hatt som resultat at Europa langsomt seilte fra de andre store kulturene hva økonomisk utvikling angikk. Veksten var også sterkere i de nordlige og vestlige deler av Europa enn i Sør og Øst.

Max Weber hevdet at protestantisk etikk, særlig den reformerte kalvinistiske, utgjorde et viktig bidrag til økonomisk vekst. Professor Richard Tawney mente at det lå en vekstimpuls i den protestantiske troen i seg selv, gjennom vektleggingen av det individuelle ansvar for egen frelse.

På 1700-tallet, da pietismen slo igjennom i de lutherske områdene, synes den dynamiske fremdriftskraften i lutherdommen å få samme omfang som i kalvinismen. Pietismen skapte en nærhet til og berøring med Gud. Opplevelsen av denne nærheten forvandlet livene og livsførselen til de som virkelig ble grepet av den. Det er i denne sammenhengen at vi må forstå Hans Nielsen Hauges liv og gjerning. Hans møte med Gud førte ham inn i to store hovedoppgaver; en som forkynner og en som samfunnsreformator. Av disse to var den første viktigst, men nesten like viktig måtte likevel arbeidet med samfunnsreformasjon bli. De to store samfunnsproblemene som måtte løses var uvitenhet og fattigdom, og botemidlene mot disse måtte bli folkeopplysning og velferdsvekst.

Programmet Hauge utviklet for å løse fattigdomsproblemet var todelt, en del var folkeopplysning, en annen del var arbeid. Dette er i tråd med Oddvar Johan Jensen studie av innholdet i de katekismene som var i bruk i Danmark-Norge på 1700-tallet, særlig Pontoppidans forklaring. I forklaringene til tre av budene vokser der frem en trosbegrunnet livsførsel som ligner nettopp det programmet Hauge iverksatte for å få bukt med fattigdommen: et liv i hardt arbeid, nøysomhet og gudsfrykt. Da lutherdommen skapte en variant av seg selv som virkelig berørte hjertene til folk, skapte den også en trosbegrunnet impuls til økonomisk vekst og samfunnsreformasjon.

Hauge ble aldri noen politiker, og i nærmere ti av sine beste år satt han i fengsel. Det ble derfor opp til bevegelsen han skapte å videreføre ideene hans. Kanskje vil en inndeling av den i fire undergrupper fange opp de viktigste i den; stortingshaugianere, lokalpolitikere i byene og herredene, gründerne og de mange tusener som utgjorde fotfolket. I sum må disse ha hatt en betydning for den økonomiske vekstprosessen. Felles for dem alle var at de ofte fremmet liberalistiske ideer. Haugianske stortingsmenn utgjorde ikke sjelden selve spydspissen i den liberalistiske leiren på Stortinget. De ønsket politisk frihet og næringsfrihet, i tillegg til religiøs frihet for seg selv.

Forkynneroppdraget i haugianismen overlevde Hauge med to generasjoner, av en rekke grunner vi ikke har kommet inn på i denne fremstillingen, overtok andre vekkelsesbevegelser det haugianske forkynneroppdraget fra rundt 1870. Men de tok vare på mye av det haugianske arvegodset, som er holdt levende helt opp til i dag.

Samfunnsreformasjonsoppdraget levde videre inntil ca 1880. Da hadde den haugianske mentaliteten erobret landet nedenfra, og slik hadde den eksplisitte politiske haugianisme, som opposisjonsbevegelse utspilt seg selv. Den økonomiske veksten og endringene i samfunnet haugianismen selv hadde vært med på å skape førte bevegelsen inn i en brytningstid. Men også her levde haugianske tanker og verdier videre.

Kilder og litteratur

Agerholdt, A. C., Den norske kvinnebevegelsens historie, Oslo 1937.

Bergsgård, Arne, Norsk historie 1814-1889, Det Norske Samlaget, Oslo 1975, 265 pp, særlig 103-130,

Bergsgård, Arne, Ole Gabriel Ueland og bondepolitikken, H. Aschehoug & Co, Oslo 1932, Bind I og II, 636 pp og 579 pp.

Bondevik, Kjell, Kristent innslag i norsk politikk 1800-1930, Oslo 1975.

Dyrvik, Ståle, Året 1814, Det Norske Samlaget, Oslo 2005, 128 pp.

Dørum, Knut, «Opprør eller legitim praksis? Kommunalisme og folkelige aksjoner i Norge ca 1700-1850, i Hilde Sandvik, (red), Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750-1850, Scandinavian Academic Press, København 2010, pp 71-104.

Fergusson, Niall, Civilization. The Six Killer Aps of Western Power, Penguin Books, London 2011.

Golf, Olav, Opplysningsinteresser hos Hauge og haugianerne 1800-1860, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1958, 300 pp.

Grytten, Ola Honningdal, Haugianerne som næringslivsaktører, i Bjørg Seland (red), Gud og mammon: religion og næringsliv, Cappelen Damm Akademisk, Oslo, 2014, pp. 47-67.

Grytten, Ola Honningdal Grytten, The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, Review of European Studies, Vol 5, No 1, 2013, pp 31-44.

Heggtveit, H. G., Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede. Et bidrag til dens Historie, bind 1 og 2 og bind 2 ii, Christiania 1905-1911, 1912-1920 og 1912-1920, 535 pp, 450 pp og 970 pp.

Helle, Knut, m.fl., Grunnbok i Norges historie. Fra vikingtid til våre dager, Universitetsforlaget, Oslo 2013, 569 pp

Hodne, Fritz og Grytten, Ola Honningdal, Norsk økonomi i det 19.århundre, Fagbokforlaget, Bergen 2000, 318 pp.

Hodne, Fritz, Stortingssalen som markedsplass. Statens grunnlagsinvesteringer 1840-1914, Universitetsforlaget, Oslo 1984.

Hommerstad, Marte, «Bondestrategene», i Marte Hommerstad og Morten Nordhagen Ottosen, (red)., Ideal og realitet. 1814 i politisk praksis for folk og elite, Akademika Forlag Oslo 2014, pp 47- 59.

Hommerstad, Marte, Bonden og stemmeretten – embetsmennene og synet på stemmeretten, i Hilde Sandvik, (red), Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750-1850, Scandinavian Academic Press, København 2010, pp 105-122

Hommerstad, Marte, Politiske bønder. Bondestrategene og kampen for demokratiet 1814-1837, Scandinavian Academic Press, Oslo 2014, 345 pp,

Jensen, Oddvar Johan, De ti bud i katekismen. En kommentar til moraloppfatningen på 1700-tallet, Årbok for norsk utdanningshistorie, Årgang 30, 2013/2014, pp 55- 68.

Jonassen, Christen T., Etske systemer og økonomisk atferd, Tidsskrift for samfunnsforskning, Vol 4, 1963, pp 55-72.

Kullerud, Dag Kullerud, Hans Nielsen Hauge. Mannen som vekket Norge, Forum Aschehoug, Oslo 1996, pp 326-333.

Langhelle, Svein Ivar, Frå religiøst felleskap til personlege val, i Knut Helle, hovedredaktør, Vestlandets historie, Bind 3. Kultur, pp 107-147.

Lehman, Hartmut and Roth, Günther, Weber`s Protestant Ethic. Origins, Evidence and Context, German Historical Institute, Washington, Cambrigde University Press, 1993, 397 pp.

Minde, Kjell Bjørn og Grytten, Ola Honningdal, Miljøbevisst og bærekraftig. Vekst, fordeling og forvaltning i et samfunnsfaglig perspektiv, Fagbokforlaget, Bergen 2004, 322 pp.

Mæstad, Ola, «Næringsfridom i 1814-Grunnlova. Adam Smith, Schlegels naturrett eller bondekrav på Eidsvoll», i Dag Michalsen, Forfatningsteori møter 1814, kapittel 2, pp 21-94. Oslo 2008.

Ousland, Godvin, Vekkelsesretninger i norsk kirkeliv. Hva de lærte og siktet på, Luther Forlag, Oslo 1978, 168 pp.

Ropeid, Andreas, «Misjon og bedehus», i Ingrid Semmingsen, et.al (red.) Det gjenfødte Norge, Bind 4 i Norges Kulturhistorie, H. Aschehoug & Co, Oslo 1980, pp 195-218.

Sandvik, Hilde, «Like rettigheter for kvinnene? Lovforslag og debatter 1814-1831», i Marte Hommerstad og Morten Nordhagen Ottosen, (red)., Ideal og realitet. 1814 i politisk praksis for folk og elite, Akademika Forlag Oslo 2014, pp 127-142.

Sandvik, Hilde, Frihet og likhet også for kvinner? Debatten om ny sivillov og kvinnes stilling i Sverige og Norge 1815-1845, i i Hilde Sandvik, (red), Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750-1850, Scandinavian Academic Press, København 2010, pp 71-104.

Seip, Jens Arup, Utsikt over Norges historie, Bind 1: Tidsrommet 1814 – ca 1860, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1974.

Sjursen, Finn Wiig, Den haugianske periode (I). Litterær produksjon av og om Hans Nielsen Hauge og haugianerne. En bibliografi. 2.utvidete utgave, NLA-forlaget, Bergen 1993, 164 pp.

Sjursen, Finn Wiig, Den haugianske periode (III) 1796 -ca 1850. Artikler om Hans Nielsen Hauge, haugianismen og bevegelsens betydning for kultur og opplysningsarbeid, NLA-Forlaget, Bergen 1997, 147 pp,

Skullerud, Aage, Bondeopposisjonen og religionsfriheten i 1840-årene, Universitetsforlaget , Gjøvik 1971, 155 pp.

Smith, Adam, An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, The Glasgow Edition, Liberty Fund, Indianapolis, 1981, Vol I, 1-544 pp, og Vol II, pp 545-1080.

Weber, Max, Den protestantiske etikk og kapitalismen ånd, Pax Forlag A/S, Oslo 1995, 178 pp.

Annet:

Politikerarkivet 1814-1905, NSD Data, Bergen.

Grunnloven fra 1814

Grunnloven undertegnet på Eidsvoll 17. mai 1814

Constitution for Kongeriget Norge.

A. Om Statsformen og Religionen.

§ 1. Kongeriget Norge er et frit, uafhængigt og udeleligt Rige. Dets Regjeringsform er indskrænket og arvelig-monarkisk.

§ 2. Den evangelisk-lutterske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage sine Børn i samme. Jesuitter og Munkeordener maae ikke taaes. Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget.

B. Om den udøvende Magt, Kongen og den kongelige Familie.

§ 3. Den udøvende Magt er hos Kongen, hvis Tittel er Vi N. N. af Guds Naade og efter Rigets Constitution Norges Konge.

§ 4. Kongens Person er hellig: han kan ikke lastes eller anklages. Ansvarligheden paaligger hans Raad.

§ 5. Arvefølgen er lineal og agnatisk, saaledes, at kun Mand af Mand kan arve Kronen. Den nærmere Linie gaaer for den fjernere, og den Ældre i Linien for den Yngre.

§ 6. Den udvalgte Konges, i lovligt Ægteskab avlede, mandlige Livsarvinger ere arveberettigede i den Orden, forrige § foreskriver, saa at Riget stedse bliver udeelt hos Een; hvorimod de øvrige Prindser, til hvilke Tronen ved Arv kan komme, bør nøies med den dem af Storthinget tilstaaende Apanage, indtil Arveordenen kommer til dem.

§ 7. Naar en, til Norges Krone arveberettiget, Prinds fødes, skal hans Navn og Fødselstid tilkjendegives førstholdende Storthing og antegnes i dets Protocol.

§ 8. Blandt Arveberettigede regnes ogsaa den Ufødte, der strax indtaget sit tilbørlige Sted i Arvelinien, om han end først efter Faderens Død fødes til Verden.

§ 9. Er ingen arveberettiget Prinds til, kan Kongen foreslaae sin Efterfølger for Storthinget, som enten antager eller forkaster Forslaget.

§ 10. Kongen er myndig, naar han har fyldt det 20de Aar. Saasnart han er indtraadt i det 21de Aar, erklærer han sig offentlig at være myndig.

§ 11. Saasnart Kongen, som myndig, tiltræder Regjeringen, aflægger han for Stortinget følgende Eed: "Jeg lover og sværger at ville regjere Kongeriget Norge i Overensstemmelse med dets Constitution og Love; saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord!"

Er intet Storting paa den Tid samlet, nedlægges Eden skriftlig i Statsraadet og igjentages høitideligen af Kongen paa første Storting.

§ 12. Kongens Kroning og Salving skeer, efterat han er bleven myndig, i Trondhjems Domkirke paa den Tid og med de Ceremonier, han selv fastsetter.

§ 13. Kongen skal stedse boe inden Rigets nuværende Grændser og maa ikke, uden Stortingets Samtykke, opholde sig udenfor dem længer, end 6 Maaneder af Gangen, medmindre han for sin Person vil have tabt Ret til Kronen.

§ 14. Kongen maa ikke modtage nogen anden Krone eller Regjering uden Stortingets Samtykke, hvortil 2/3 af Stemmerne udfordres.

§ 15. Kongen skal stedse have bekjendt og bekjende sig til den evangelisk-lutterske Religion, haandhæve og beskytte denne.

§ 16. Kongen anordner al offentlig Kirke- og Gudstjeneste, alle Møder og Forsamlinger om Religionssager, og paaseer, at Religionens offentlige Lærere følge de dem foreskrevne Normer.

§ 17. Kongen kan give og ophæve Anordninger, der angaae Handel, Told, Næringsveie og Politie; dog maae de ikke stride mod Constitutionen og de af Stortinget givne Love. De gjelde provisorisk til næste Storting.

§ 18. Kongen lader i Almindelighed indkræve de Skatter og Afgifter, som Stortinget paalægger.

§ 19. Kongen vaager over, at Statens Eiendomme og Regalier anvendes og bestyres paa den af Stortinget bestemte og for Almeenvæsenet nyttigste Maade.

§ 20. Kongen har Ret til i Statsraadet at benaade Forbrydere, efterat Høiesterets Dom er falden og dens Betænkning indhentet. Forbryderen har Valget, om han vil modtage Kongens Naade, eller underkaste sig den ham tildømte Straf.

I de Sager, som af Odelstinget foranstaltes, anlagde for Rigsretten, kan ingen anden Benaadning, end Fritagelse for idømt Livsstraf, finde Sted.

§ 21. Kongen vælger og beskikker, efter at have hørt sit Statsraad, alle civile, geistlige og militaire Embedsmænd. Disse sværge Constitutionen og Kongen Troskab og Lydighed. De kongelige Prindser maae ei beklæde civile Embeder.

§ 22. Statsraadets Medlemmer og de Embedsmænd, som ere ansatte ved dets Comptoirer, Gesandter og Consuler, civile og geistlige Overøvrighedspersoner, Regimenters og andre militaire Corpsers Chefer, Comandanter i Fæstninger og Høistbefalende paa Krigsskibe kunne, uden foregaaende Dom afskediges af Kongen, efterat han derom har hørt Statsraadets Betænkning. Hvorvidt Pension bør tilstaaes de saaledes afskedigede Embedsmænd, afgjøres af det næste Storting. Imidlertid nyde de 2/3 af deres forhen hafte Gage. Andre Embedsmænd kunne ikkun suspenderes af Kongen, og skulle da strax tiltales for Domstolene, men de maae ei, uden efter Dom afsettes, ei heller mod deres Vilie forflyttes.

§ 23. Kongen kan meddele Ordener til hvem han forgodtbefinder, til Belønning for udmærkede Fortjenester, der offentlig maae kundgjøres; men ei anden Rang og Tittel, end den, ethvert Embede medfører. Ordenen fritager Ingen for Statsborgernes fælleds Pligter og Byrder, ei heller medfører den fortrinlig Adgang til Statens Embeder. Embedsmænd, som i Naade afskediges, beholde deres hafte Embeders Tittel og Rang. Ingen personlige eller blandede arvelige Forrettigheder tilstaaes Nogen for Eftertiden.

§ 24. Kongen vælger og afskediger efter eget Godtbefindende sin Hofstat og sine Hofbetjente. Til at lønne disse og holde sit Hof tilstaaes ham af Stortinget en passende aarlig Sum.

§ 25. Kongen har høieste Befaling over Rigets Land- og Søemagt. Den maa ikke overlates i fremmede Magters Tjeneste, og ingen fremmede Krigsfolk, undtagen Hjelpetropper mod fiendtlige Overfald, maae inddrages i Riget uden Stortingets Samtykke.

§ 26. Kongen har Ret til at sammenkalde Tropper, begynde Krig og slutte Fred, indgaae og ophæve Forbund, sende og modtage Gesandter.

§ 27. Regjeringen er ikke berettiget til Militairmagts Anvendelse mod Statens Medlemmer, uden efter de i Lovgivningen bestemte Former, medmindre nogen Forsamling maatte forstyrre den offentlige Rolighed, og den ikke øieblikkelig adskilles, efterat de Artikler i Landsloven, som angaae Oprør, ere den trede Gange lydeligen forelæste af den civile Øvrighed.

§ 28. Kongen vælger Selv et Raad af norske Borgere, som ikke ere yngre end 30 Aar. Dette Raad skal i det mindste bestaae af 5 Medlemmer. Til at tage Sæde i Statsraadet kan Kongen foruden dem ved overordentlige Leiligheder tilkalde andre norske Borgere; kun ingen Medlemmer af Stortinget. Forretningerne fordeler han blandt dem, saaledes som han det for tjenligt eragter. Fader og Søn, eller to Brødre maae ei paa samme Tid have Sæde i Statsraadet.

§ 29. Alle Statsraader skulle, naar de ikke have lovligt Forfald, være nærværende i Statsraadet, og maa ingen Beslutning tages der, naar ikke over det halve Antal af Medlemmerne ere tilstæde.

§ 30. Forestillinger om Embeders Besættelse og andre Sager af Vigtighed - diplomatiske og egentlige militaire Commandosager undtagne - skulle foredrages i Statsraadet af det Medlem, til hvis Fag de høre, og Sagerne af ham expederes overensstemmende med Kongens i Statsraadet fattede Beslutning.

§ 31. Forbyder lovligt Forfald en Statsraad at møde, og foredrage de Sager, som henhøre under hans Fag, skulle disse foredrages af en anden Statsraad, som Kongen dertil constituerer. Hindres saa mange ved lovligt Forfald fra Møde i Statsraadet, at ikke flere end Halvparten af det bestemte Antal Medlemmer ere tilstæde; skulle andre Embedsmænd af Kongen konstitueres til at tage Sæde i Statsraadet.

§ 32. I Statsraadet føres Protocol over alle de Sager, som der forhandles. Enhver, som har Sæde i Statsraadet, er pligtig til med Frimodighed at sige sin Mening, hvilken Kongen er forbunden at høre. Men det er denne forbeholdt at fatte Beslutning efter sit eget Omdømme. Finder noget Medlem af Statsraadet, at Kongens Beslutning er stridende mod Statsformen eller Rigets Love, eller øiensynligen er skadelig for Riget; er det Pligt at gjøre kraftige Forestillinger derimod, samt at tilføie sin Mening i Protocollen. Den, der ikke saaledes har protesteret, ansees at have været enig med Kongen og er ansvarlig derfor, saaledes som siden bestemmes.

§ 33. Den Statsraad, som forestaaer det udenlandske Departement, bør have en egen Protocol, hvori de Sager indføres, som ere af den Natur, at de ikke bør forlægges det samlede Statsraad. Forøvrigt gjelder i dette Tilfælde de samme Bestemmelser som i 32te § ere fastsatte.

§ 34. Alle Regjeringens Beslutninger og Befalinger udstædes stedse i Kongens Navn.

§ 35. Alle af Kongen udfærdigede Befalinger og officielle Breve - militaire Commandosager undtagne - skulle contrasigneres af den, som ifølge sin Embedspligt har foredraget Sagen, da han bør være ansvarlig for Expeditionens Overensstemmelse med den Protocol, hvori Resolutionen er indført.

§ 36. Nærmeste Tronarving, om han er den regjerende Konges Søn, fører Tittel af Kronprinds til Norge. De Øvrige, som til Kronen ere arveberettigede, kaldes Prindser, og de kongelige Døttre Prindsesser.

§ 37. Saasnart Tronarvingen har fyldt sit 18de Aar, er han berettiget til at tage Sæde i Statsraadet; dog uden Stemme eller Ansvar.

§ 38. Ingen Prinds af Blodet maa forlade Riget, gifte sig eller begive sig i fremmed Tjeneste uden Kongens Tilladelse. Handler han herimod, forbryder han sin Ret til Kronen.

§ 39. De kongelige Prindser og Prindsesser skulle for deres Personer ikke svare for andre, end Kongen, eller hvem han til Dommer over dem forordner.

§ 40. Er Tronarvingen fraværende ved Kongens Død, bør han, hvis uovervindelige Hindringer ei forbyde det, inden 6 Maaneder, efterat Dødsfaldet er ham tilkjendegivet, indfinde sig i Riget, eller for sin Person have tabt Ret til Kronen.

§ 41. Er nærmeste Tronarving ved Kongens Død umyndig, fører Enkedronningen, om hun er Kongens kjødelige Moder, saalænge hun forbliver Enke, Regjeringen i Forening med Statsraadet, indtil Kongen vorder myndig. Er saadan Enkedronning ei til, da fører den nærmeste arveberettigede Prinds, som da er over 25 Aar gammel, Regjeringen paa samme Maade, under Tittel af Regent. Er Regentskabet tilfaldet en Fjernere i Arveordenen, paa Grund af, at den Nærmere ei var fuldmyndig, da skal den Første fravige det for den Sidstnævnte, saasnart denne har opnaaet 25 Aars Alder. I disse Tilfælde affattes Beslutningerne i Statsraadet efter de fleste Stemmer, og har Enkedronningen eller Regenten 2 Stemmer.

§ 42. Er ingen saadan fuldmyndig Prinds til, føres Regentskabet af Statsraadet i Forening med de Mænd, som Storthinget maatte finde fornødent at tilforordne, under Ansvar efter 45de §. Den første af Statsraadets Medlemmer har da Forsædet og 2 Stemmer.

§ 43. De i 42de § fastsatte Bestemmelser gjelde ligeledes i Tilfælde af, at Kongen ved Sinds- eller Legemssvaghed bliver uskikket til Regjeringen, eller er fraværende fra Riget.

§ 44. De, som ifølge Foranførte forestaae Regjeringen medens Kongen er umyndig, fraværende eller paa anden Maade ud af stand til selv at regjere, skulle for Storthinget, hver for sig, aflægge følgende Eed:

"Jeg lover og sværger at ville forestaae Regjeringen i Overensstemmelse med Constitutionen og Lovene; saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord!"

§ 45. Saasnart deres Statsbestyrelse ophører, skulle de aflægge Kongen og Storthinget Regnskab for samme.

§ 46. Ved Kongens Død, eller i de Tilfælde, i hvilke et Regentskab bør beskikkes, skal strax et overordentligt Storthing sammenkaldes af Statsraadet, eller andre Vedkommende. Opfylder Statsraadet ikke denne Pligt inden 4 Uger, besørges Sammenkaldelsen ved Justitiarius og Tilforordnede i Høiesteret.

§ 47. Bestyrelsen af den umyndige Konges Opdragelse bør, hvis hans Fader ei derom har efterladt nogen skriftlig Bestemmelse, betroes til visse, af Storthinget dertil udnævnte, Mænd i Forening med Enkedronningen, om hun er hans kjødelige Moder, med Udelukkelse af den nærmeste Tronarving, hans Livsarvinger, Statsraadet og Regentskabets øvrige Tilforordnede.

§ 48. Er den mandlige Kongestamme uddød, og ingen Tronfølger udkaaren, da sammenkaldes Storthinget strax, paa den i 46de § foreskrevne Maade, for at vælge en nye Kongeæt. Imidlertid forholdes med den udøvende Magt efter 42de §.

C. Om Borgerret og den lovgivende Magt.

§ 49. Folket udøver den lovgivende Magt ved Storthinget, der bestaaer af 2 Afdelinger, et Lagthing og et Odelsting.

§ 50. Stemmeberettigede ere kun de norske Borgere, som have fyldt 25 Aar, have været bosatte i Landet i 5 Aar, og enten

- a. ere, eller have været Embedsmænd,
- b. paa Landet eie eller paa længere Tid end 5 Aar have byxlet matriculeret Jord,
- c. ere Kjøbstadborgere, eller i Kjøbstad eller Ladested eie Gaard eller Grund, hvis Værdie i det mindste er 300 Rigsbankdaler Sølvværdie.

§ 51. Inden 6 Maaneder efter denne Constitutions Antagelse skal, i enhver Kjøbstad af Magistraten og i ethvert Præstegjeld af Fogden og Præsten forfattes et Mandtal over alle stemmeberettigede Indvaanere. De Forandringer dette efterhaanden maatte undergaae, anføres ufortøvet deri. Enhver skal, forinden han indføres i Mandtallet, offentligen til Thinge sværge Constitutionen Troskab.

§ 52. Stemmeret suspenderes:

- a. Ved Anklage til Thinge for Forbrydelser,
- b ved Umyndiggjørelse,
- c. ved Opbud eller Fallit, indtil Creditorerne have erholdt fuld Betaling; medmindre Fallitten er foraarsaget ved Ildsvaade, eller andet utilregneligt og bevisligt Uheld.

§ 53. Stemmeret tabes:

- a. ved at have været dømt til Tugthuus, Slaverie eller vanærende Straffe,
- b. ved at gaae i en fremmed Magts Tjeneste uden Regjeringens Samtykke,
- c. ved at erhverve Borgerret i en fremmed Stat,
- d. ved at overbevises om at have kjøbt Stemmer, solgt sin egen Stemme, eller stemt i flere, end een Valgforsamling.

§ 54. Valg- og Districtsforsamlingerne holdes hvert 3die Aar. De skulle være tilendebragte inden December Maanedes Udgang.

§ 55. Valgforsamlingerne holdes paa Landet i Præstegjeldets Hovedkirke, i Kjøbstæderne i Kirken, paa Raadhuset eller et andet dertil beqvemt Sted. De bestyres paa Landet af Sognepræsten og hans Medhjelpere, i Kjøbstæderne af disses Magistrater og Formænd. Stemmegivningen skeer i den Orden, Mandtallet viser. Stridigheter om Stemmeret afgjøres af Forsamlingens Bestyrere, hvis Kjendelse kan indankes for Storthinget.

§ 56. Førend Valgene begynde skal Constitutionen lydelig oplæses, i Kjøbstæderne af den første Magistratsperson, paa Landet af Præsten.

§ 57. I Kjøbstæderne udnævnes een Valgmand for hver 50 stemmeberettigede Indvaanere. Disse Valgmænd samles inden 8 Dage derefter, paa et af Øvrigheden dertil bestemt Sted, og udnævne enten af deres egen Midte, eller blandt de øvrige Stemmeberettigede i deres Valgdistrict $\frac{1}{4}$ af deres eget Antal til at møde og tage Sæde paa Storthinget, saaledes, at 3 til 6 vælge Een, 7 til 10 To, 11 til 14 Tre, 15 til 18 Fire, som er det høieste Antal, nogen Bye maa sende. Har en Kjøbstad færre end 150 stemmeberettigede Indvaanere, sender den sine Valgmænd til nærmeste Kjøbstad, for at stemme i Forening med dennes Valgmænd, og ansees da begge Kjøbstæder som eet District.

§ 58. I hvert Præstegjeld paa Landet udnævne de stemmeberettigede vaanere, i Forhold til deres Antal, Valgmænd saaledes, at indtil 100 vælge Een, 100 til 200 To, 200 til 300 Tre, o. s. f. i samme Forhold. Disse Valgmænd samles inden een Maaned derefter paa et, af Amtmanden dertil bestemt Sted, og udnævne da, enten af deres egen Midte, eller blandt de øvrige Stemmeberettigede i Amtet $\frac{1}{10}$ af deres eget Antal til at møde og tage Sæde paa Storthinget, saaledes, at 5 til 14 vælge Een, 15 til 24 To, 25 til 34 Tre, 35 og derover Fire, som er det største Antal.

§ 59. De i § 57 og 58 fastsatte Bestemmelser gjelde indtil næste Storthing. Befindes det da: at Kjøbstædernes Repræsentanter udgjøre mere eller mindre end $\frac{1}{3}$ af hele Rigets, bør Storthinget til Følge for Fremtiden, forandre disse Bestemmelser saaledes, at Kjøbstædernes Repræsentanter forholde sig til Landets, som 1 til 2, og bør Repræsentanternes Antal i det Hele ikke være mindre, end 75 og ei større end 100.

§ 60. De inden Riget værende stemmeberettigede, der ikke kunne møde formedelst Sygdom, Militærtjeneste eller andet lovligt Forfald, kunne skriftlig sende sine Stemmer til dem, der bestyre Valgforsamlingerne, forinden disse ere tilendebragte.

§ 61. Ingen kan vælges til Repræsentant, medmindre han er 30 Aar gammel og har i 10 Aar opholdt sig i Riget.

§ 62. Statsraadets Medlemmer og de Embedsmænd, som ere ansatte ved dets Comptoirer, eller Hoffets Betjente og dets Pensionister kunne ikke vælges til

Repræsentanter.

§ 63. Enhver, som vælges til Repræsentant, er pligtig at modtage Valget, medmindre han hindres derfra ved Forfald, der kjendes lovligt af Valgmændene, hvis Kjendelse kan underkastes Stortingets Bedømmelse. Den, som to paa hinanden følgende Gange har mødt som Repræsentant paa et ordentligt Storting, er ikke forpligtet til at modtage Valget til det derpaa følgende ordentlige Storting. Hindres en Repræsentant ved lovligt Forfald fra at møde paa Stortinget, træder den, som næst ham har de fleste Stemmer i hans Sted.

§ 64. Saasnart Repræsentanterne ere valgte, forsynes de med en Fuldmagt, underskrevet, paa Landet af Overøvrighederne og i Kjøbstæderne af Magistraten, saavel som af samtlige Valgmænd, til Beviis for, at de, paa den i Constitutionen foreskrevne Maade, ere udnævnte. Disse Fuldmagters Lovlighed bedømmes af Stortinget.

§ 65. Enhver Repræsentant er berettiget til Godtgjørelse af Statskassen for Reiseomkostninger til og fra Stortinget og for Underholdning i den Tid, han der opholder sig.

§ 66. Repræsentanterne ere paa deres Reise til og fra Stortinget, samt under deres Ophold der, befriede fra personlig Heftelse, medmindre de gribes i offentlige Forbrydelser; ei heller kunne de udenfor Stortingets Forsamlinger drages til Ansvar for deres der yttrede Meninger. Efter den der vedtagne Orden er Enhver pligtig at rette sig.

§ 67. De paa forestaaende Maade valgte Repræsentanter udgjøre Kongeriget Norges Storting.

§ 68. Stortinget aabnes i Almindelighed den første Søgnedag i Februarii Maaned hvert 3die Aar i Rigets Hovedstad, medmindre Kongen, paa Grund af overordentlige Omstændigheder, saasom fiendtlig Indfald eller smitsom Syge dertil bestemmer en anden Kjøbstad. Saadan Bestemmelse maa da betimelig bekjendtgjøres.

§ 69. I overordentlige Tilfælde har Kongen Ret til at sammenkalde Stortinget udenfor den almindelige Tid. Kongen udstæder da en Kundgjørelse, som bør være læst i alle Stiftsstædernes Kirker i det mindste 6 Uger, forinden Stortingets Medlemmer skulle møde paa det bestemte Sted.

§ 70. Et saadant overordentlig Storting kan af Kongen hæves, naar han forgodtbefinder.

§ 71. Stortingets Medlemmer fungere som saadanne i 3 paa hinanden følgende Aar, saavel ved overordentlige, som ved det ordentlige Storting, der imidlertid holdes.

§ 72. Holdes et overordentlig Storting endnu paa den Tid, det ordentlige skal sammentræde, ophører det førstes Virksomhed, saasnart det sidste er samlet.

§ 73. Intet af Thingene kan holdes, medmindre $\frac{2}{3}$ af dets Medlemmer ere tilstede.

§ 74. Saasnart Storthinget har constitueret sig, aabner Kongen, eller den, han dertil beskikker, dets Forhandlinger med en Tale, hvori han underretter det om Rigets Tilstand og de Gjenstænde, hvorpaa han især ønsker at henlede Storthingets Opmærksomhed. Ingen Deliberation maa finde Sted i Kongens Nærværelse. Storthinget udvælger blandt sine Medlemmer 1/4 Part, som udgjør Lagthinget, de øvrige 3/4 Parter danne Odelstthinget. Hvert Thing holder sine Forsamlinger særskilte og udnævner sin egen Præsident og Secretair.

§ 75. Det tilkommer Storthinget:

- a. at give og ophæve Love, paalægge Skatter, Afgifter, Told og andre offentlige Byrder, som dog ei gjelde længere, end til 1ste Julii i det Aar, da et nyt, ordentlig Storthing er samlet, medmindre de af dette udtrykkeligen fornyes;
- b. at aabne Laan paa Statens Credit;
- c. at føre Opsynet over Rigets Pengevæsen;
- d. at bevilge de, til Statsudgifterne fornødne, Pengesummer;
- e. at bestemme, hvormeget aarligen skal udbetales Kongen til hans Hofstat, og at fastsette den kongelige Families Apanage, som dog ikke maa bestaae i faste Eiendomme;
- f. at lade sig forelægge Statsraadets Protocol og alle offentlige Indberetninger og Papirer, egentlige militaire Comandosager undtagne;
- g. at lade sig meddele de Forbund og Tractater, Kongen paa Statens Vegne har indgaaet med fremmede Magter, med Undtagelse af hemmelige Artikler, som dog ei maae stride mod de offentlige;
- h. at kunne fordre Enhver til at møde for sig i Statssager, Kongen og den kongelige Familie undtagne; dog gjelder denne Undtagelse ikke for de kongelige Prindser, forsaavidt de maatte være Embedsmænd;
- i. at revidere midlertidige Gage- og Pensionslister, og deri gjøre de Forandringer, det finder fornødne;
- k. at udnævne 5 Revisorer, der aarligen skulle gennemsee Statens Regnskaber og bekjendtgjøre Extracter af samme ved Trykken, hvilke Regnskaber derfor skulle tilstilles disse Revisorer hvert Aar inden 1ste Julii;
- l. at naturalisere Fremmede.

§ 76. Enhver Lov skal først foreslaaes paa Odelstthinget, enten af dets egne Medlemmer, eller af Regjeringen ved en Statsraad. Er Forslaget der antaget, sendes det til Lagthinget, som enten bifalder eller forkaster det, og i sidste Tilfælde, sender det tilbage med tilføjede Bemærkninger. Disse tages i Overveielse af Odelstthinget, som enten henlægger Lovforslaget, eller atter sender det til Lagthinget med, eller uden Forandringer.

Naar et Forslag fra Odelstthinget to Gange har været Lagthinget forelagt, og anden Gang derfra er bleven tilbagesendt med Afslag; træder hele Storthinget sammen og, med 2/3 af dets Stemmer, afgjøres da Forslaget. Imellem enhver saadan Deliberation maae i det mindste 3 Dage hengaae.

§ 77. Naar en, af Odelstthinget foreslaaet Beslutning er bifaldet af Lagthinget, eller det samlede Storthing, sendes den ved en Deputation fra begge Storthingets Afdelinger til Kongen med Anmodning om hans Sanction.

§ 78. Billiger Kongen Beslutningen, forsyner han den med sin Underskrift, hvorved den vorder Lov. Billiger han den ikke, sender han den tilbage til Odelstthinget, med den Erklæring, at han ikke fortiden finder det tjenligt at sanctionere Beslutningen.

§ 79. Beslutningen maa i dette Tilfælde ikke mere af det da samlede Storthing forelægges Kongen, som paa samme Maade kan forholde sig, om næste ordentlige Storthing paa nye foreslaaer samme Beslutning; men bliver den ogsaa af det 3die ordentlige Storthing, efter igjen at være drøftet, atter paa begge Thing uforandret antaget, og den da forelægges Kongen, med Begjering, at Hans Majestæt ikke vil nægte en Beslutning sin Sanction, som Storthinget, efter det modneste Overlæg, anseer for gavnlig; saa vorder den Lov, om end Kongens Sanction ikke paafølger inden Storthinget adskilles.

§ 80. Storthinget forbliver samlet saalænge, det finder det fornødent; dog ikke over 3 Maaneder uden Kongens Tilladelse. Naar det, efterat have tilendebragt sine Forretninger, eller efterat have været samlet den bestemte Tid, hæves af Kongen, meddeler han tillige sin Resolution paa de, ikke allerede forinden afgjorte Beslutninger, ved enten at stadfæste eller forkaste dem. Alle de, som han ikke udtrykkelig antager, ansees som af ham forkastede.

§ 81. Alle Love - de i § 79 undtagne - udfærdiges i Kongens Navn og under Rigets Segl i følgende Udtryk:

"Vi N. N., af Guds Naade og efter Rigets Constitution Norges Konge, gjør vitterligt, at Os er bleven forelagt Storthingets Beslutning af Dato, saalydende: (Her følger Beslutningen) Thi have Vi antaget og bekræftet, ligesom Vi herved antage og bekræfte samme som Lov; under vor Haand og Rigets Segl."

§ 82. De provisoriske Anordninger, som Kongen udgiver i den Tid, intet Storthing holdes, saavelsom de øvrige Anordninger og Befalinger, der vedkomme den udøvende Magt allene, affattes saaledes: "Vi N. N. etc. gjøre vitterlig, at Vi, i Kraft af den Os ved Rigets Constitution meddelte Myndighed, have besluttet, ligesom Vi herved beslutte o. s. v."

§ 83. Kongens Sanction udfordres ikke til de Storthingets Beslutninger, hvorved:

- a. det erklærer sig samlet som Storthing efter Constitutionen;
- b. det bestemmer sit indvortes Politie;
- c. det antager eller forkaster de tilstedeværende Medlemmers Fuld magter;
- d. det stadfæster eller forkaster Kjendelser om Valgstridigheder;
- e. det naturaliserer Fremmede;
- f. og endelig, til den Beslutning, hvorved Odelstthinget sætter Statsraader eller andre under Tiltale.

§ 84. Storthinget kan indhente Høiesterets Betænkning over juridiske Gjenstænde.

§ 85. Stortinget holdes for aabne Døre og dets Forhandlinger kundgjøres ved Trykken, undtagen i de Tilfælde, hvor det Modsatte besluttes ved Stemme flerhed.

§ 86. Den, der adlyder en Befaling, hvis Hensigt er at forstyrre Stortingets Frihed og Sikkerhed, gjør sig derved skyldig i Forræderie mod Fædrelandet.

D. Om den dømmende Magt.

§ 87. Lagthingets Medlemmer tilligemed Høiesteret udgjøre Rigsretten, som i første og sidste Instans dømmer i de Sager, som af Odelstinget anlægges, enten mod Statsraadets, eller Høiesterets Medlemmer, for Embedsforbrydelser, eller mod Stortingets Medlemmer for de Forbrydelser, de som saadanne begaae. I Rigsretten har Præsidenten i Lagthinget Forsædet.

§ 88. Den Anklagede kan, uden nogen dertil angiven Aarsag, forskyde af Rigsrettens Medlemmer indtil 1/3; dog saaledes, at Retten ei udgjør mindre end 15 Personer.

§ 89. Til at dømme i sidste Instans skal, saasnart mueligt, organiseres en Høiesteret, der ikke maa bestaae af færre, end Justitiarius og 6 Tilforordnede.

§ 90. I Fredstider er Høiesteret tilligemed 2 høie Officierer, som Kongen tilforordner, anden og sidste Instans i alle de Krigsretssager, som angaae enten Liv eller Ære, eller Friheds Tab for længere Tid, end 3 Maaneder.

§ 91. Høiesterets Domme kunne i intet Tilfælde paaankes eller underkastes Revision.

§ 92. Ingen kan beskikkes til Medlem af Høiesteret, førend han er 30 Aar gammel.

E. Almindelige Bestemmelser.

§ 93. Til Embeder i Staten maa allene udnævnes de norske Borgere, som bekjende sig til den evangelisk-lutterske Religion, have svoret Constitutionen og Kongen Troskab, og tale Landets Sprog, samt

- a. enten ere fødte i Riget af Forældre, der da vare Statens Undersatter;
- b. ere fødte i fremmede Lande af norske Forældre, som paa den Tid ikke vare en anden Stats Undersatter;
- c. eller som nu have stadigt Ophold i Riget, og ikke have vægret sig for at aflægge den Eed, at hævde Norges Selvstændighed;
- d. eller som herefter opholde sig i Riget i 10 Aar;
- e. eller som af Stortinget vorde naturaliserede.

Dog kunne Fremmede beskikkes til Lærere ved Universitetet og de lærde Skoler, til Læger og til Consuler paa fremmede Stæder. Ingen maa beskikkes til Overøvrighedsperson, førend han er 30 Aar gammel, eller til Magistratsperson, Underdommer og Foged, førend han er 25 Aar gammel.

§ 94. En nye, almindelig civil og criminel Lovbog skal foranstaltes udgivet paa første, eller om dette ikke er mueligt, paa andet ordentlige Storthing. Imidlertid blive Statens nugjeldende Love i Kraft, forsaavidt de ei stride imod denne Grundlov eller de provisoriske Anordninger, som imidlertid maatte udgives. De nuværende permanente Skatter vedblive ligeledes til næste Storthing.

§ 95. Ingen Dispensationer, Protectorier, Moratorier eller Opreisninger maae bevilges, efterat den nye, almindelige Lov er sat i Kraft.

§ 96. Ingen kan dømmes uden efter Lov, eller straffes uden efter Dom. Pinligt Forhør maa ikke finde Sted.

§ 97. Ingen Lov maa gives tilbagevirkende Kraft.

§ 98. Med Sportler, som erlægges til Rettens Betjente, bør ingen Afgifter til Statskassen være forbundne.

§ 99. Ingen maa fængslig anholdes uden i lovbestemte Tilfelde og paa den ved Lovene foreskrevne Maade. For ubeføiet Arrest eller ulovligt Ophold staae Vedkommende den Fængslede til Ansvar.

§ 100. Trykkefrihed bør finde Sted. Ingen kan straffes for noget Skrift af hvad Indhold det end maatte være, som han har ladet trykke eller udgive, medmindre han forsetligen og aabenbar enten selv har viist, eller tilskyndet andre til Ulydighed mod Lovene, Ringeagt mod Religionen, Sædelighed eller de constitutionelle Magter, Modstand mod dissers Befalinger, eller fremført falske og ærekrænkende Beskyldninger mod nogen. Frimodige Ytringer om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand ere Enhver tilladte.

§ 101. Nye og bestandige Indskrænkninger i Næringsfriheden bør ikke tilstædes nogen for Fremtiden.

§ 102. Huusinqvitioner maae ikke finde Sted, uden i criminelle Tilfælde.

§ 103. Fristed tilstædes ikke dem, som herefter fallere.

§ 104. Jord- og Brugslod kan i intet Tilfælde forbryes.

§ 105. Fordrer Statens Tarv, at Nogen maae afgive sin rørlige eller urørlige Eiendom til offentligt Brug, saa bør han have fuld Erstatning af Statskassen.

§ 106. Saavel Kjøbesummer, som Indtægter af det, Geistligheden beneficerede Gods, skal blot anvendes til Geistlighedens Bedste og Oplysningens Fremme. Milde

Stiftelsers Eiendomme skulle blot anvendes til disses Gavn.

§ 107. Odels- og Aasædesretten maa ikke ophæves. De nærmere Betingelser, hvorunder den, til største Nytte for Staten og Gavn for Landalmuen, skal vedblive, fastsettes af det første eller andet følgende Storthing.

§ 108. Ingen Grevskaber, Baronier, Stamhuse og Fideicommisser maae for Eftertiden oprettes.

§ 109. Enhver Statens Borger er i Almindelighed lige forpligtet i en vis Tid at værne om sit Fædreneland, uden Hensyn til Fødsel eller Formue. Denne Grundsetnings Anvendelse og de Indskrænkninger, den bør undergaae, overlades til første ordentlige Storthings Afgjørelse, efterat alle Oplysninger ere erhvervede ved en Committee, der udvælges inden denne Rigsforsamlings Slutning. Imidlertid vedblive de nugjeldende Bestemmelser.

§ 110. Naar Rigsforsamlingen har antaget denne Constitution, vorder den Rigets Grundlov. Viser Erfaring, at nogen Deel af den bør forandres, skal Forslaget derom fremsættes paa et ordentlig Storthing og kundgjøres ved Trykken. Men det tilkommer først det næste ordentlige Storthing at bestemme, om den foreslaaede Forandring bør finde Sted, eller ei. Dog maa saadan Forandring aldrig modsige denne Grundlovs Principer, men allene angaae Modificationer i enkelte Bestemmelser, der ikke forandre denne Constitutions Aand, og bør 2/3 af Storthinget være enig i saadan Forandring.

Paa Rigsforsamlingens Vegne

C.M.Falsen H.M.Krohg Christie
Præsident. Vice-Præsident Secretair.

Vi undertegnede Kongeriget Norges Repræsentanter, erklære herved denne Constitution, som af Rigsforsamlingen er antaget, for Kongeriget Norges Grundlov, hvorefter alle og enhver sig have at rette. Dets til Bekræftelse under vor Haand og Seigl.

Eydsvold d: 17de May 1814.

Aggershuus Amts Deputerede. Peder Anker C:M:Falsen Christensen
(L. S.) (L. S.) (L. S.)
Aggershuske Ridende Jæg. Corps Ditto Skarpskytter Regiment
VC:Sibbern FWStabell ZMellebye
(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Arendals Deputation Artillerie-Corpsset

Alexand: Chr: Møller Motzfeldt H: Haslum

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Bergen Byes Deputerede WFKChristie Fredrik Meltzer J: Rolfsen JRein

(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

Søndre Bergenhuus Amt AvWSKoren GBJersin BASGierager

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Nordre Bergenhuus Amt Irgens NNielsen PHiermand

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Bergenhusiske Regiment OEHolck. NJSLoftesnes

(L. S.) (L. S.)

Buskeruds Amt F. Schmidt Johan Collett. Christopher Hoen

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Bratsberg Amt Løvenskiold. PJCloumann Tallev Olsen Huvestad

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Christiania Christiansand

GSverdrup Omsen. N: Wergeland O:C:Mørch

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Christians Amt LWeidemann. Stabel. ALysgaard

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Christiansund Dramen Friderichshald

John Moses. Nicolaj Schejtli. CADahl

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Friedrichsstad Hedemarkens Amt

Andreas Michael Heiberg. Bendeke A.Kiønig OOEvestad

(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

Holmestrand Jarlsberg Grevskab

H. H. Nysom HWedel-Jarlsberg GPBlom O:R:Apeness

(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

Ingenieur Brigaden Kongsberg Kragerø
A:Sibbern P Steenstrup C: Hersleb Horneman
(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Laurvig Laurvigs Grevskab
Diriks I. Hesselberg AndGrønneberg O. Amundrød
(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

Lister Amt Gabriel Lund junior Erichstrup TJLundegaard.
(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Mandals Amt Osmund Lømsland Erich Jaabech Sywert Eeg
(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Molde Moss
F:Motzfeldt G. Wulfsberg
(L. S.) (L. S.)

Nedenæs Amt J.Aall junior Grøgaard Thor R: Lilleholth
(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Nordenfjelske Infanteri Regiment Norske Jeger Corps
Capitaine Prydz Helge Waagard. Fleischer N: Dyhren
(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

Oplandske Infanterie Regiment Porsgrund
D: Hegermann Sergeant Harildstad Jørgen Aall
(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Raabøigelaugets Amt Thomas Bryn ETSLand Ole Knudsen Tvedten
(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Romsdals Amt Røraas
HMKrohg J:Stub Elling Walbøe Richard Floer
(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

Smaalehnenes Amt Schien
PHount John Hansen Did: Cappelen
(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Stavanger Bye Stavanger Amt

PV. Rosenkilde Oftedahl. C.Mølbach ARegelstad

(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

Søe-Deffensionen J.S.Fabricsius TKonow P:Johnsen Even Thorsen

med ført Pæn

(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

Søndenfieldske Infanterie-Regiment Søndenfieldske Dragon-Regiment

DPetersen Ole Svendsen P. Ramm PBalke

(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

Tellemarkske Infanterie Regiment Trondhjems Bye

E. Høyum G.Røed. ARogert Peter Schmidt jr

(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

Søndre Trondhjems Amt J:HDarre ARambech. L:L:Forsæth

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Nordre Trondhiems Amt Christian Midelfart Hjeronymus Heyerdahl Sivert Bratberg

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Første Trondh. Inf. Regiment Andet Trondhjemske Regiment

Wasmuth Daniel Schevig Jacob Lange Helmer Giedeboe

(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

Trondhiemske Dragon Corps Tønsberg

F:Heidmann. PJertzgaard. Carl Stoltenberg

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Westerlenske Inf. Regiment Øster Risør

Just Ely. OB Bercheland H:Carstensen

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Vi Christian Frederik af Guds Naade, og efter Rigets Constitution Norges Konge, Prinds til Danmark, Hertug til Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken og Oldenburg, Giøre vitterligt: At Vi, kaldet til Norges Throne ved Nationens Beslutning, have i Overensstemmelse med den Os underdanigst overrakte Adresse af Rigsfors amlingen paa Eidsvold den 17de May 1814, antaget Norges Krone, og i Dag høytideligen udi Rigsforsamlingen besvoret at regiere Kongeriget Norge overensstemmende med denne af Nationens udkaarede Mænd affattede Grundlov; hvilket herved saaledes af Os paa den originale Constitutions Akt bekræftes.

Under Vor Haand og Rigets Seigl

Givet paa Eidsvold, d. 19de May 1814

Christian Frederik

---

v: Holten

Sist oppdatert: 08.03.2021 14:40

FRA FORLEGGEREN

SAK OG SAMFUNN 3

PAAL BERG

RETTE TIL ARBEID

Kr. 1,50

UTGITT AV

CHR. MICHELSENS INSTITUTT

FOR VIDENSKAP OG ÅNDSFRIHET

I HOVEDKOMMISSJON HOS JOHN GRIEGS FORLAG

SAK OG SAMFUNN

Utgitt av Chr. Michelsens Institutt

for Vitenskap og Åndsfrihet

Nr. 3

PAAL BERG

RETTE TIL ARBEID

BERGEN 1945

I HOVEDKOMMISSJON HOS JOHN GRIEGS FORLAG

Serien SAK OG SAMFUNN

inneholder utredninger om aktuelle spørsmål. Denne serie ble forberedt under krigen gjennom et organisert gruppearbeid; en rekke av Hjemmefrontens ledende menn deltok i dette forarbeid. Utredningene står helt for forfatterens egen regning; i mange tilfeller har dog konklusjonene vært drøftet innenfor en representativ krets av sakkyndige. Nansenfondet og Norsk Varekrigsforsikrings Fond har ytt økonomisk bidrag til enkelte av utredningene, Til utarbeidelsen av serien har det også vært anvendt midler som var stillet til disposisjon av Rockefeller Foundation og Carnegie Endowment for International Peace.

A.s John Griegs Boktrykkeri, Bergen.

En av de viktigste oppgavene for Etterkrigs-Norge vil bli å bringe arbeidslivet i normal gjenge igjen etter alle krigens rystelser. De mange ekstraordinære arbeidstiltakene av ymse slag under krigstida har skapt et kunstig og hektisk arbeidsliv som har slukt all ledig arbeidskraft. En hel del av denne arbeidsvirksomhet i krigstida vil falle bort når krigen er omme. Men det private arbeidsliv vil ikke være i stand til å suge opp straks all den arbeidskrafta som blir ledig. Vi må derfor regne med at vi kan få en arbeidsløyse som er større og uhyggeligere enn noen gang før, med tusener og atter tusener av arbeidsløse kroppsarbeidere, ingeniører og funksjonærer.

Som alltid i vanskelige tider vil det bli reist krav om at staten skal gripe inn med hjelp til den som rammes av krisa.

Arbeid til dem som er satt på bar bakke, og en rett for dem til arbeid, er krav som naturlig vil melde seg.

Rett til arbeid er et slagord som alltid dukker opp i krisetider når arbeidsføre og arbeidsvillige mennesker ikke ser seg utveg til å få arbeid de kan leve av.

I den politiske og sosiale stormtida etter den forrige verdenskrigen var retten til arbeid et av forgrunnskravene i mange land. Krisa i 30-årene var bakgrunnen for at vårt Arbeiderparti i 1936 gikk til valg under kampropet »Hele folket i arbeid«. Et annet politisk parti hadde satt opp på sitt program: »Rett og plikt til arbeid«

Både sosialt og politisk kan det få skjebnesvangre følger om våre statsmyndigheter skulle stå rådløse overfor de problemer som uvegerlig vil melde seg, om vi etter denne krigen får en krise med omfattende arbeidsløyse.

Hva skal staten svare til de krav som blir reist? Kan staten

ta på seg å sørge for arbeid til alle de tusener som har mistet levebrødet?

Vi må stå rustet til å møte problemene og bør, så vidt mulig, ha drøftet dem og tenkt dem igjennom på forhånd.

Denne utredningen*) er ment å skulle tjene som et grunnlag for et tankebytte om hvordan staten skal stille seg om det blir krevd at den skal godkjenne og lovfeste retten til arbeid, og dermed garantere hver samfunnsborger at han har et arbeid som gir ham et rimelig utkomme.

*

Rett til arbeid har en dobbelttydig mening.

Den rett til arbeid som det 18de århundres naturretsfilosofer hadde for øye, var ervervsfriheten (le droit de travailler). De kjempet for hver manns rett til å kunne velge seg sin leveveg, ubundet av laugsbånd og statsinngrep. »Ce que l'Etat doit à chacun de ses membres, c'est la destruction des obstacles qui les gêneraient dans leurs industrie«. (Turgot).

Retten til arbeid i denne meningen — retten til næringsfrihet — gikk sin seiersgang over Europa i det 19de århundre.

Når vi nå taler om rett til arbeid er det ikke ervervsfriheten vi tenker på. Den rett til arbeid vi i vår tid har for øye, er en rett for arbeidsløse til å kreve av samfunnet at det sørger for at de får arbeid de kan leve av.

At samfunnet hadde plikter mot sine arbeidsløse, lå utenfor den krets av tanker som det 18. århundres forkjempere for næringsfriheten arbeidet med. De hadde trodd at med næringsfrihet skulle vegen ligge åpen til økonomisk velvære for alle. Arbeidsledigheten sto heller ikke for dem som det uhyggelige sosiale problem som den skulle bli i det 19. århundre. Verda hadde ennå ikke opplevd de regelvise økonomiske krisene og depresjonsperiodene som seinere tiders industrialisme og kapitalistiske produksjonsliv førte med seg.

Men helt fremmed for det 18. århundres politiske tenkere var arbeidsløseproblemet ikke. I sin Contrat Social slo Rousseau til lyd for at staten hadde plikter mot sine arbeidsløse. Montesquieu er inne på den samme tanken i L'Esprit des Lois.

- Den er skrevet under okkupasjonen

Krav om en lovfestet plikt for et samfunn til å sørge for arbeid til sine arbeidsløse borgere ser vi for første gang reist under den store franske revolusjonen.

I august 1789 så bystyret i Paris seg tvunget av omfattende arbeidsløysen til å sende ut et manifest der det heter: »Il est extrêmement urgent d'occuper les bras Oisifs, d'assurer du pain par le travail ceux qui manquent de l'un faute de l'autre. Il est dangereux de les laisser plus longtemps dans une oisiveté cruelle et menaçante. Les travaux leur présenteront des immenses par leur étendue, leur durée, leur importance. Les premiers citoyens de la nation sont les bras qui demandent de l'ouvrage et la terre qui attend des bras«.

Da deklarasjonen om menneskerettighetene var foretatt i den Grunnlovgivende Forsamling, ble det foreslått å ta med som en av borgernes grunnrettigheter: »Le corps politique doit chaque homme des moyens de subsistance, soit par la propriété, soit par le travail, soit par le secours de ses semblables«. Men tidsånda var mer opptatt av de politiske borgerrettighetene enn av de brede lags økonomiske krav. Rett til arbeid kom ikke med som en av menneskerettighetene.

Under forfatningsrevisjonen i 1793 søkte ROBESPIERRE å få inn i den nye forfatningen en artikkel om plikt for staten til å skaffe de arbeidsløse arbeid eller sørge for dem på annen måte. Men hans forslag falt. Han maktet ikke å få flertall for det.

*

Den store tyske filosofen FICHTE er den første som har sett retten til arbeid som et utslag av en almengyldig rettsidé, forankret i selve den rettsorden som er grunnlaget for alt samfunnsliv. I »Grundlagen des Naturrechts«, som kom ut i 1796 og 1797, søker han gjennom et rent abstrakt teoretisk resonnement å gi et vitenskapelig grunnlag for den rett til arbeid som han mener hver samfunnsborger har i kraft av naturens egen lov. Han skriver: »Es ist ein Grundsatz jeder vernünftigen Staatsverfassung: Jedermann soll von seiner Arbeit leben können. Alle Einzelne haben mit allen Einzelnen diesen Vertrag geschlossen. Alle haben sonach Allen versprochen, dass ihre Arbeit wirklich das Mittel zur Erreichung ihres Zweckes sein

soll. Und der Staat muss dafür Anstalten treffen. Ferner, alles Eigentum gründet sich auf den Vertrag Aller mit Allen, der so lautet: Wir alle behalten dies, auf die Bedingung, dass wir das Deinige lassen. Sobald also jemand von seiner Arbeit nicht leben kann, ist ihm das, was schlechthin das Seinige ist nicht gelassen, der Vertrag ist also in Absicht auf ihn aufgehoben, und er ist von diesem Augenblick an nicht mehr rechtlich verbunden, irgend eines Menschen Eigentum anzuerkennen. Jeder besitzt sein Bürgereigenthum, nur insofern, und auf die Bedingung, dass alle Staatsbürger von dem Ihrigen leben können, und es hört auf, inwiefern sie nicht leben können, und wird das Eigentum jener, es versteht sich immer, nach dem Urteil der Staatsgewalt. Die executive Macht ist dafür so gut als über alle andere Zweige der Staatsverwaltung verantwortlich, und der Arme, es versteht sich derjenige, der den BÜrgervertrag mitgeschlossen hat, hat ein absolutes Zwangsrecht auf Unterstützung«.

Fichte fant ikke grobøt for tankene sine i den tids Tyskland. Det var i Frankrike retten til arbeid ble tatt opp for alvor som sosialpolitisk krav, og her kom den til å spille en politisk rolle i første halvdel av det 19. århundre.

CHARLES FOURIER er den åndelige far til rett-til-arbeids-bevegelsen i Frankrike. I hans verk »Theories des quatre mouvements et des destinées générales«, som kom ut i 1808, er uttrykket »rett til arbeid« (le droit au travail) brukt for første gang. Sitt syn på retten til arbeid har han seinere gjort nærmere rede for i sitt hovedverk, »Traité de l'Association domestique-agricole«, som kom i 1822.

Likesom Fichte tok Fourier sitt utgangspunkt i »samfunnspakten«. Retten til arbeid var for ham den logiske konsekvens av samfunnspakten — ekvivalenten for den rett til naturgodene som hvert individ gir fra seg ved å bli medlem av et rettssamfunn.

Revolusjonens menneskerettigheter, politisk frihet og rettssikkerhet, var i Fouriers øyne av liten verdi for den arbeidsløse som ikke hadde noe å leve av. »S'ils (d.v.s. opplysningstidens naturrettsfilosofier) traitent des droits de l'homme, ils oublient de poser en principe le Droit au travail qui la vérité n'est

pas admissible en civilization (d.v.s. det nåværende samfunn) mais sans lequel tous les autres sont inutiles». Retten til arbeid er »le seul droit, precieux pour le pauvre«.

Fouriers idéer fant resonnansbotn ikke bare hos de franske arbeiderne, men også innen radikale intellektuelle kretser. Den ukontrollerte industrielle utviklinga hadde allerede vist sine skyggesider. Arbeidsløyse og fattigdom hadde skapt et arbeiderproletariat som lyttet villig til hvert sosialt evangelium som lovte en ny og bedre samfunnsordning.

For de franske arbeiderne i 30- og 40-årene av forrige århundre ble slagordene »le droit au travail« og »l'organization du travail« symbolene på en ny samfunnsordning som skulle sikre dem mot nød og gi dem menneskeverdige livsvilkår.

Februar-revolusjonen i 1848 var ikke bare en politisk, men også en sosial eksplosjon. Allerede dagen etter at Louis Philippe og hans borgerkongedømme var styrtet, meldte en deputasjon fra arbeiderne i Paris seg hos den nye provisoriske regjeringa og krevde at det skulle sørges for arbeid til de arbeidsløse.

Den provisoriske regjeringa ga uten videre etter.

Louis Blanc skrev ned på stedet en erklæring som deputasjonen fikk med seg tilbake. Den lød: »Le Gouvernement provisoire de la République Française s'engage garantir l'existence de l'ouvrier par le travail. Il s'engage garantir du travail à tous les citoyens.....«

Retten til arbeid var hermed proklamert. To dager etter kom et regjeringsdekret om nasjonalverksteder (Ateliers nationaux) hvor de arbeidsløse skulle få arbeid.

Disse nationalverkstedene er et sørgelig kapitel i den sosiale reformpolitikks historie.

Først var det en del jordarbeid som ble satt i gang. Men det viste seg snart umulig å få sysselsatt alle de tusener som meldte seg som arbeidsløse. Regjeringa måtte gå til å dele ut penger til dem som ikke kunne få arbeid. Dagpengene ble satt til frcs. 1,50. Arbeidslønna var bare frcs. 2,—, Mange fant seg derfor bedre tjent med å gå arbeidsledige med frcs, 1,50 enn å arbeide for frcs, 2,—

Eksperimentet med »nasjonalverkstedene« fikk en kort levetid. Allerede i juni søkte regjeringa å likvidere dem. Følgen var

en arbeideroppstand som først ble knekt etter tre dagers blodig gatekamp. Dermed var nasjonalverkstedenes saga endt, Og dermed hadde retten til arbeid (le droit au travail) for lange tider utspilt sin rolle i fransk politikk.

*

Februar-revolusjonen i Frankrike var rundt om i Europa blitt fulgt av en revolusjonær bølge. Med den kom! 6g i andre land retten til arbeid i forgrunnen som politisk slagord.

I Tyskland var jordbotnen blitt forberedt av Ludwig Call og Franz Strohmeier, som begge hadde slått til lyd for Fouriers idéer. I sitt verk »Organisation der Arbeit« (1844) skriver Strohmeier: »In dem nichtgeschriebenen, aber in dem ewigen unverwüstlichen Cesezbuche des Menschengeschlechtes, in der Menschenbrust steht klar und deutlich geschrieben das unwidersprechliche und unveräusserliche Recht zur Arbeit d.h. das Recht eines jeden Mitgliedes der Gesellschaft, seine ihm nwohnenden Kräfte und Fähigkeiten auf eine nützliche Weise u bethätigen und die FrÜchte dieser Bethätigung für Sich in Anspruch zu nehmen Eine Gesellschaft, welche Sich unfähig bekennt, dem unveräusserlichen Rechte eines jeden ihrer Mitglieder, dem Rechte zur Arbeit, Genüge zu leisten, spricht Sich selber und ihrer eigenen organischen Gestaltung das Todesurteil«.

I Nasjonalforsamlingen i Frankfurt i 1848 ble det reist krav om å lovfeste retten til arbeid som en av de borgerlige grunnrettigheter. Men det ble med debatter og diskusjoner, som ikke førte til noe positivt resultat.

Retten til arbeid var dermed også i Tyskland for lang tid forsvunnet fra den politiske arenaen, Men i 1884 trakk Bismarck den fram igjen i en Riksdags-tale han holdt under debatten om sosialistloven.

For de fleste hadde retten til arbeid stått som den rene sosialismen. Det vakte derfor voldsom oppsikt at Bismarck sa seg å være en tilhenger av den. Hans ord var: «Ich Will mich nun dahin resumieren: Geben Sie dem Arbeiter das Recht auf Arbeit, solange er gesund ist, geben Sie ihm Pflege, wenn er

krank ist, sichern Sie ihm Versorgung, wenn er alt ist, — wenn Sie das thun und nicht über Staatssozialismus schreien, sobald jemand das Wort »Altersversorgung« ausspricht, wenn der Staat etwas mehr christliche Fürsorge für den Arbeiter zeigt, dann glaube ich, dass die Herren wom Wydener Program ihre Lockpfeife vergebens blasen werden, dass der Zulauf zu ihnen sich sehr vermindern wird, sobald die Arbeiter sehen, dass es der Regierung und den gesetzgebenden Körperschaften mit der Sorge für ihr Wohl ernst ist«.

Eugen Richter tok til orde mot Bismarck. Han sa: »Das Recht auf Arbeit ist konsequent durchgeführt, der sozialistische Staat«. Bismarck svarte: »Ja, ich erkenne ein Recht auf Arbeit unbedingt an und stehe dafür ein, solange ich auf diesem Platze sein werde«.

Han dekte seg ellers med at retten til arbeid hadde lovhjemmel i den prøyssiske Landrett av 1794. Men med urette, De artikler i Landretten han tenkte på, gjorde det til plikt for staten å sørge for sine fattige. Den trakk opp retningslinjer for hva staten skulle gjøre for dem, men noe rettskrav mot staten hadde den ikke gitt dem.

Sosialistene nyttet den situasjon som Bismarck hadde skapt ved det han hadde sagt. De foreslo at Riksdagen skulle henstille til Bundesrat »dem Reichstage unverzüglich einen Gesetzentwurf vorzulegen, durch welchen das von dem Reichkanzler in der Sitzung vom 9. Mai proklamirte Recht auf Arbeit zur Verwirklichung gelangt«. Forslaget kom ikke fore i Riksdagen, og fra Bismarck hørte en heller ikke mer om retten til arbeid. Men talen hans ga støtet til en livlig diskusjon i aviser og tidsskrifter om »Recht auf Arbeit«.

I England har retten til arbeid aldri vakt noen særlig interesse, hverken som teoretisk rettsproblem eller som politisk kamprop og slagord.

For den klassiske liberalismens sosialøkonomer var arbeidsløyse ikke noe sosialt problem. Med deres syn på forholdet mellom samfunn og individ var det heller ikke noen plass for retten til arbeid som uttrykk for en plikt for samfunnet til å skaffe borgerne det daglige utkomme. Det var tilmed dem som mente at en reservearmé av arbeidsløse var en ønskelig tingenes

tilstand. En overflod av arbeidskraft holdt arbeidslønningene nede så industrien ble konkurransefør.

Like til slutten av det 19. århundre var arbeidsløse-problemet helt fremmed for engelsk politikk. Men Liberalismens negative syn på statens sosiale plikter kunne i lengda ikke holde seg. Et uttrykk for at et nytt syn arbeidet seg fram var det at en Select Committee ble oppnevnt i 1895 for å studere arbeidsløse-problemet. 10 år seinere — i 1905 — ble en Unemployed Workmen Act vedtatt av Parlamentet. Og samme år la Labour Party fram for Parlamentet et utkast til lov »to provide work through public authorities for unemployed persons and for Other purposes connected therewith«.

Var dette framlegget blitt vedtatt, ville retten til arbeid ha vært godtatt i England. Men engelsk lynne har lite tilovers for politiske og sosiale eksperimenter. Framlegget fikk motbør så vel fra liberalt som fra konservativt hold. Asquith sa under debatten i Underhuset at en lovfestet rett til arbeid var det samme som »the complete ultimate control by the State of the full machinery of production«. En annen taler sa: »Den sosiale rett til arbeid er rett for én mann til å ta en annen manns arbeid«. Enkelte innen Arbeiderpartiet tok óg avstand fra framlegget. Det ble forkastet med stort flertall.

*

I 1890-årene var retten til arbeid et forgrunnsspørsmål i sveitsisk politikk. Det sosialdemokratiske partiet hadde i 1888 tatt inn i prinsipp-programmet sitt et krav om »das allgemeine Recht auf Arbeit als Grundlage einer menschenwürdigen Existenz aller Bürger«. Noen år seinere vedtok partiet at det skulle arbeide for å få inn i forbunds-forfatningen en artikkel om retten til arbeid. Det var folkeinitiativ-vegen som skulle prøves.

Det framlegget som ble utarbeidd ga ikke noe klart bilde av hvordan retten til arbeid var tenkt realisert.

Det heter først: »Das Recht auf ausreichend lohnende Arbeit ist jedem Schweizerbürger gewährleistet. Die Gesetzgebung des Bundes hat diesem Grundsatz unter Mitwirkung der Kan-

tone und der Gemeinden in jeder möglichen Weise praktische Geltung zu verschaffen«.

Forslaget stiller så opp en rekke sosialpolitiske ønsker: Kortere arbeidstid, offentlig arbeidsformidling, foreningsfrihet, vern for arbeiderne mot å bli sagt opp uten saklig grunn og sikring av deres rettsstilling. Dette var et program som bare indirekte kunne sies å ta sikte på å søke retten til arbeid realisert.

Direkte tilknytning til retten til arbeid har bare et krav om »sichere und ausreichende Unterstützung unverschuldet ganz oder teilweise Arbeitsloser, sei es auf dem Wege der öffentlichen Versicherung gegen Folgen der Arbeitslosigkeit, sei es durch Unterstützung privater Versicherungsinstitute der Arbeiter aus öffentlichen Mitteln«. Denne formuleringen viser at det ikke har vært tanken at staten skulle ha en virkelig rettsplikt til å gi de arbeidsløse arbeid.

De underskrifter som trenges for et initiativkrav minst 50,000 —t ble samlet. Men ved den folkerøysting som ble holdt, falt framlegge Det var 308,209 røster mot, og bare 75,880 for.

*

De voldsomme sosiale og økonomiske krisene rundt om i verda etter forrige verdenskrig blåste nytt liv i kravet om rett til arbeid.

Et av de første sosialpolitiske resultater av revolusjonen i Tyskland var sosialiseringsloven av 23. mars 1919.

Den lovfestet en rett for hver tysk borger til å ha arbeid han kunne leve av.

I Weimar-forfatningen av 23. august 1919 ble denne retten til arbeid grunnlovfestet.

Det heter i dens 163: »Jeder Deutsche hat unbeschadet seiner persönlichen Freiheit die sittliche Pflicht, seine geistigen und körperlichen Kräfte so zu betätigen, wie es das Wohl der Cesamtheit erfordert.

Jedem Deutschen soll die Möglichkeit gegeben werden, durch wirtschaftliche Arbeit seinen Unterhalt zu erwerben. Soweit ihm angemessene Arbeitsgelegenheit nicht nachgewiesen wer-

den kann, wird für seinen notwendigen Unterhalt gesorgt. Das Nähere wird durch besondere Reichsgesetze bestimmt«.

Weimar-forfatningen knesatte retten til arbeid som en av det tyske folkets økonomiske grunnrettigheter. Men den uttrykksmåten som var valgt, ga ikke den enkelte borgeren noe subjektivt rettskrav på å bli tildelt arbeid.

Grunnlovsbudet i SS 163 er nærmest en sosialpolitisk programerklæring som gjør det til en forfatningsplikt for Staten å skaffe borgerne arbeid eller på annen måte sørge for at de har det de trenger til livsopphold.

I 1919 fikk Sovjet-unionen en arbeidets lov, bygd på de kommunistiske teorier om ordningen av arbeidslivet. Her ble obligatorisk arbeidstjeneste lovfestet som en samfunnsplikt for alle menn og kvinner mellom 16 og 50 år. Fritatt var bare syke og arbeidsuføre og kvinner som var med barn.

Som et motstykke til denne arbeidsplikta ga loven alle arbeidsføre borgere rett til arbeid innen sitt fag og mot vanlig lønn.

I 1921 brøt Sovjet-Unionen i noen grad med de første årenes entkommunistiske økonomiske politikk. På flere viktige områder av produksjonslivet ble det gitt et visst spillerom for det private initiativ. Den nye retningen ga seg og utslag i en revisjon av arbeidsloven.

En ny arbeidslov av 5. november 1922 strøk praktisk talt arbeidstjenesteplikta, og den hadde heller ikke et ord om rett til arbeid. De mellomliggende få årene hadde vist at enn ikke et kommunistisk ordnet samfunn rådde med å få realisert en så absolut rett til arbeid som den Sovjet-Unionen hadde bundet seg til i sin arbeidslov av 1919.

*

Som rettsidé er retten til arbeid snart 150 år gammel. Den har hatt sine troende forkjempere som så en ny samfunnsordning symbolisert i den, og som mente at med lovfestet rett til arbeid ville samfunnsharmonien være sikret. Men den er og blitt angrepet, og det ikke bare fra konservativt hold, men like mye fra radikalt.

Den mest skånselsløse kritikk er kommet fra Karl Marx. Retten til arbeid i det borgerlige samfunn var for ham »en absurditet, et elendig, fromt av halvborgerlige reformpolitikere. For Marx var arbeidsløys-kriser en ubønnhørlig konsekvens av den kapitalistiske produksjonsmåten, I et samfunn med kapitalistisk ordnet produksjonsliv var det derfor ugjørlig å gi hver borger et virkelig rettskrav overfor staten på å få seg tildelt arbeid.

Fra konservativt og liberalt hold er retten til arbeid blitt angrepet som et sosialistisk forsøk på å undergrave eiendomsretten.

Men trass i kritikk og mislykte forsøk på å få gjennomført retten til arbeid, har den hatt et sterkt tak på sinnene, ikke bare blant arbeiderne, men og innen andre samfunnslag. For mange har den stått som et rettslig kulturideal som ikke måtte tapes av syne. Tanken kan for lange tider ha ligget i dvale. Men helt død har den aldri vært. Den trenger seg fram hver gang kriser innen arbeidslivet skaper sosial uro. Den har sin rot i en almen kjensle av at et samfunn er et ufullkomment samfunn sålenge det ikke har organisert sitt arbeidsliv slik at det er plass for hver arbeidsfør og arbeidsvillig borger.

Det er karakteristisk at en realpolitiker som Bismarck gjorde seg til talsmann for retten til arbeid. Han hadde ingen tanke på å gi de tyske arbeiderne et virkelig rettskrav på å få arbeid av staten. Men han så den styrken som lå i at han proklamerte retten til arbeid som det moralske og etiske grunnlaget for sin sosialpolitikk. Han så hvilket angrepsvåpen mot samfunnet de revolusjonære kreftene hadde i at arbeidskrafta var rettløs.

For Fichte og Fourier var retten til arbeid forankret i selve det rettssystemet som er grunnlaget for samfunnet som rettsstat.

Ut fra et rent teoretisk rettsfilosofisk resonnement var de kommet til at den enkelte borger hadde et subjektivt rettskrav på at samfunnet sørget for at han hadde arbeid han kunne leve av. For vår tids sosialpolitikk har eldre tiders abstrakte rettsfilosofiske spekulasjoner bare historisk interesse. Arbeidsløys-problemet er for innviklet og sammensatt til at det lar seg løse bare ved en rettsformel, bygd på en teoretisk konstruksjon.

De sveitsiske sosialdemokraters forfatningsframlegg i 90årene og Weimar-forfatningen i Tyskland gir uttrykk for at et nytt syn på retten til arbeid hadde arbeidd seg fram. Dens venner og talsmenn så ikke lenger på den som et retts-aksiom, men som et problem for praktisk sosialpolitikk, Dette hang sammen med et nytt syn på statens oppgaver i samfunnslivet.

Vår tid krever mer av staten enn at den bare skal sikre den offentlige ro og orden og verne om rettssikkerheten. Den moderne stat er en rettsstat. Men den er 6g noe mer. Den er blitt en velferdsstat som ser det som en oppgave for seg å verne om borgernes velferd, økonomisk og kulturelt, Staten har i vår tid tatt på seg oppgaver og plikter som organisator av nasjonens økonomiske og åndelige ressurser og verdier.

Ut fra dette grunnsynet har statsmyndighetene rundt om i verda sett det som en av sine viktigste sosiale oppgaver å finne botemidler mot den samfunnssvepa som arbeidsløysa er. Men interessen samler seg ikke lenger i første rekke om retten til arbeid som en subjektiv rett for den enkelte arbeidsløse borger 190t staten. Eldre generasjoners utopiske samfunnsdrømmer er avløst av et mer realistisk og nøkternt syn på framgangslinjene for løysing av de sosiale problemene. Det har vært en stadig voksende sannkjenning av at den vegen vi må slå inn på, er en praktisk innstilt sosial reformpolitikk som steg for steg søker å bøte på de skavankene og de skrøpeligheter som samfunnsorganismen lider under.

*

Det er tre hovedveger en reformistisk arbeidsløysopolitikk kan slå inn på.

1. Staten kan ta opp et positivt arbeid for å hindre at landet kommer opp i en arbeidsløyssekrise.
2. Gjennom arbeidsløysetrygd eller ved direkte forsorgsvirksomhet kan staten søke å mildne følgene for den enkelte borger av en arbeidsløysse-krise som ikke har vært til å unngå.
3. Under en arbeidsløyssekrise kan staten sette i gang tiltak som gir nye arbeidsmuligheter for de arbeidsløse.

En preventiv arbeidsløse-politikk måtte i første rekke se det som sin oppgave å skape, så langt råd er, et stabilisert og vel organisert produksjonsliv, så en kan unngå de økonomiske krisene som konjunktursvingningene fører med seg.

De store industrikartellers og trusters organisering og regulering av produksjon og omsetning, ikke bare nasjonalt, men 6g internasjonalt, har på sett og vis ryddet grunnen for en preventiv arbeidsløse-politikk, bygd på samarbeid mellom næringslivets menn og samfunnsmyndighetene. En av de store oppgavene for etterkrigstida sine sosialøkonomer og politikere må det bli å ta opp en kamp på internasjonalt grunnlag mot de økonomiske krisene som en av hovedårsakene til de regelvisse arbeidsløseperiodene i produksjonslivet. Men en vil her ikke bare måtte bryte igjennom en mur av fordommer, men vi vil 6g stå overfor en mengde ytterst vanskelige og innviklede nasjonale og internasjonale produksjonsproblemer og motsetningsforhold av økonomisk og finansiell art. En preventiv arbeidsløse-politikk må nødvendigvis bli en politikk på lang sikt. Den arbeidsløysa vi her i landet kan få etter krigen, må vi derfor møte med andre midler.

Det er to veger å slå inn på. Det er forsorgs- og trygdevegen og arbeidslina.

Den eneste forma for offentlig hjelp til de arbeidsløse var hos oss lenge fattigforsorgen, Fattigloven av 19. mai 1900 foreskriver i sin S 1: »Enhver som er ude af Stand til at erhverve det nødtørftige skal, forsaavidt Trangen ikke ad anden Vei afhjælpes, i den Udstrækning og paa den Maade Fattigstyret finder hensigtsmæssig, tilstaaes fornøden Bistand af det offentlige Fattigvæsen«.

Fattigloven gjorde det til en offentlig-rettslig plikt for forsorgsvesenet å sørge for de fattige arbeidsløse. Men til denne plikta var ikke knyttet noen tilsvarende rett for den arbeidsløse. Fattighjelpa var derfor ikke noen ekvivalent for en rett til arbeid. I det almene omdømme var det tvertom satt et mindreverdighetsstempel på den som hadde bedt om fattighjelp. Et uttrykk for dette var at stemmeretten tidligere ble suspendert for den som hadde fått fattighjelp. Grunnlovbudet om dette ble først opphevd i 1919.

Et steg videre på samfunnsvegen var det at samfunnets økonomiske hjelp til de uforskyldt arbeidsløse ble holdt utenfor fattigforsorgen. Det er store beløp som under de voldsomme krisene mellom de to verdenskrigene er blitt utbetalt av stat og kommuner som slik hjelp til arbeidsløse.

Pengestøtte og annen forsorg hjelper til en viss grad den enkelte arbeidsløse over de økonomiske følgene av at han må gå uten arbeid til arbeidsmarkedet atter gir ham en mulighet for erverv. Virkningene av en eksisterende arbeidsløse mildnes. Men forsorgsvegen er ikke noe middel til å motarbeide og hindre arbeidsløse. Den er en nødutveg og har synbare svake sider. Den er et uproduktivt forbruk av samfunnskapital. Samfunnet betaler ut store summer uten at det får samfunnsnyttig arbeid som vederlag for sine uttellingene. Og den arbeidsløse blir gående ledig og utsatt for alle de fristelsene som følger med lediggang.

De sosialt uheldige følgene av den rene forsorg har ført til at både stat og kommuner i krisetider har satt i gang nødsarbeid for arbeidsløse. Samfunnet fikk derved noe vederlag for de pengene som ble betalt ut. Men om nødsarbeid-vegen ble valgt, var det 6g her forsorgstanken som var det prinsipale. Nødsarbeidet tok ikke sikte på å få det normale arbeidsliv i gang igjen. Et uttrykk herfor var det at lønningene alltid ble holdt under det vanlige lønnsnivå.

Et stort og viktig steg bort fra forsorgslina ble gjort med arbeidsløse-trygda, som skiller seg fra vanlig forsorg ved at den gir den uforskyldt arbeidsløse et virkelig rettskrav på å bli hjulpet.

Hos oss var det arbeidernes egne organisasjoner som tok de første skritt til en arbeidsløse-trygd gjennom sine private arbeidsledighetskasser. I 1906 fikk vi så en lov om tilskot av offentlige midler til arbeiderorganisasjonenes arbeidsledighetskasser.

Det var det såkalte Gent-system som loven av 1906 hadde knesatt, I årenes løp ble det gjort somme endringer i tilskotreglene. Men hovedprinsippene i loven av 1906 ble stående urørt til vi i 1938 fikk en lov om obligatorisk trygd mot arbeidsløse. (Lov av 24. juni 1938 nr. 8).

Denne loven tok sikte på at arbeiderne i praktisk talt hele vårt næringsliv skulle sikres økonomisk støtte om de ble arbeidsløse. Unntatt var bare jordbruk, skogbruk, sjøfart og fiske.

Med en viss rett kan det sies at faktisk, om enn indirekte, har den obligatoriske arbeidsløse-trygda realisert den tanken som ligger bak kravet om rett til arbeid. Det er en vesensforskjell mellom forsorgs-lina og den obligatoriske trygd som gir den arbeidsløse et virkelig subjektivt rettskrav på et visst minimum av eksistensmidler. Men selve arbeidsløse-problemet er ikke løst med den obligatoriske trygd. Den gir en midlertidig økonomisk støtte, til arbeidsmarkedet kan tenkes å by nye arbeidsmuligheter. Den nøytraliserer derved de verste følgene av en arbeidsløse-krise. Men den lir av den samme svakheten som den rene forsorgslina. Oppspart samfunnskapital blir oppbrukt uten vederlag i samfunnsnyttig arbeid, og den arbeidsløse arbeider står overfor alle lediggangens farer og fristelser. Til dette kommer at ingen ordning med tvungen trygd har vågd å gi den arbeidsløse et krav på stønad for hele den tida harl blir gående uten arbeid. Vår lov har, som alle andre, satt en tidsgrense for hjelpa. Den som ikke innen denne tidsgrensa har fått nytt arbeid, er atter på bar bakke.

Den obligatoriske arbeidsløse-trygd er en stor og verdifull sosial landevinning. Men vil et samfunn gi sine arbeidsløse en helt ut effektiv hjelp, er det bare arbeidslina som fører fram. Vi trenger den obligatoriske trygda, men det er ikke nok med den. Det er ved å skape nye arbeidsmuligheter vi kan vinne varig bukt med arbeidsløse-problemet. Det er en produktiv arbeidsløse-politikk vi må slå inn på.

*

Det var denne produktive arbeidslina som Sverige og U.S.A. slo inn på under den voldsomme økonomiske krisa i 30-årene. Det er det eksempel de har gitt, vi må ta lærdom av.

Sverige brøt med forsorgs- og nødsarbeidslina i 1933. Regjeringa la fram for 1933 års Riksdag et forslag som var bygd på det prinsipielle synet at kampen mot arbeidsløysa først og fremst skulle ta form av å skape nye arbeidsmuligheter. Dette skulle dels skje ved at staten, kommuner eller private satte i

gang nye arbeidstiltak »i öppna marknaden« og dels gjennom -såkalte »beredskapsarbeiden«, Til arbeider »i öppna marknaden« ble foreslått bevilget ca. 35 millioner kroner og til »beredskapsarbeiden« 125 millioner kroner. Fikk kommunale eller private arbeids-tiltak tilskot av statsmidler, var det forutsetningen at vedkommende private eller kommune selv skulle dekke en viss del av utgiftene. Tanken var at med de ca, 160 millioner som staten la ut, skulle det bli satt i gang arbeider for ca. 295 millioner kroner. De arbeider som var tenkt satt i gang, kunne en ikke regne med ville gi sysselsettelse for alle de arbeidsløse, »Kunl. Maj :t hadde fördenskull utarbetat förslag till et allsidigt utbyggande av krisåtgärder, avseende i första hand att genom stimulerande av näringslivet motverka ytterligare arbetslöshet. Genom exportkreditgaranti samt stöd och ackordslån åt hantverkare avsågs att fremja vissa grenar av företagsverksamheten för motverkande av arbetslösheten inom exportindustrien och hantverket. Därjämte avsågo vissa forslag till jordbrukets stödande att bevara arbetstillfällena inom dptta betydanda område av näringslivet«. (Svensk Arbetslöshetspolitik åren 1914—1935, side 66).

Programmet for de nye arbeidstiltak omfattet i stor utstrekning arbeider med store utlegg til innkjøp av materialer. Forutsetningen var at materialene mest mulig skulle være av innenlandsk tilvirkning, så heimeindustrien kunne få en stimulans ved bestillinger til de arbeidstiltakene som ble satt i gang.

Disse nye arbeidstiltak skulle ikke ha karakteren av nødsarbeid. De skulle passes inn i det ordinære arbeidsliv, Oc dette skulle finne sitt uttrykk i at lønningene skulle holdes på samme nivå som ellers i arbeidslivet.

Regjeringa sitt forslag ble ikke vedtatt av Riksdagen i uforandret skikkelse. Riksdagen var enig i at statens arbeidsløys politik måtte bygges på arbeidslina. Men Riksdagen ville at ved utformingen av arbeidslina skulle hovedvekta legges på arbeider i det åpne marked innen forskjellige yrker og spredt over hele landet. Systemet med »beredskapsarbeiden« lot Riksdagen falle, Til arbeider i det åpne marked ble bevilget 10() millioner kroner. Ved sida av det ble bevilget 55 millioner som skulle brukes til nødsarbeid for arbeidsløse.

Den ordning som ble vedtatt av Riksdagen var et kompromiss mellom den gamle nødsarbeids-lina og en arbeidslinje med arbeider i det åpne marked som hadde for øye ikke bare å skaffe arbeid til arbeidsløse, men også å stimulere produksjonslivet gjennom en øket kjøpekraft.

Den nye arbeidslinje-politikken skulle finansieres ved lån med kort amortisasjonstid. Arve- og gaveskatten skulle brukes til å dekke lånet.

U.S.A er det land som mest målbevisst og mest energisk har slått inn på den produktive arbeidslina som det beste og mest effektive middel til å løse arbeidsløse-problemet.

Da Roosevelt i mars 1933 grep roret som U.S.A.s president, var den økonomiske krisa på sitt høyeste, Næringslivet sto overfor et katastrofalt sammenbrudd. Det ble regnet med en hær av arbeidsløse på mellom 13 og 17 millioner. Situasjonen var så alvorlig at Roosevelts første skritt som president var å lukke bankene for 4 dager.

En av de viktigste oppgavene for Roosevelts New-Deal-politikk var å komme arbeidsløse-krisa til livs.

National Industrial Recovery Act av 16. juni 1933 skapte en Federal Emergency Administration of Public Works (P.W. A.), hvis oppgave skulle være å få satt i gang offentlige arbeider. Dette nye organet for offentlige arbeidstiltak fikk til sin disposisjon et beløp på ikke mindre enn 3,300 millioner dollars. De offentlige arbeider som ble satt i gang skulle ikke bare gi arbeid til arbeidsløse, men tanken var at viktige grener av tungindustrien skulle kunne hjelpes på fote ved leveranser av all slags materiell til de nye arbeidstiltak.

Det viste seg etter hvert at det med de offentlige arbeidstiltak ikke lyktes å vinne bukt med arbeidsløse-krisa i den utstrekning som hadde vært ventet. I midten av 1933 slo derfor NewDeal inn på en helt ny linje.

Fra 1. juli 1935 ble kampen mot arbeidsløysa lagt i hendene på en ny institusjon, Works Progress Administration (W.P.A. Om de prinsipper dette nye organs virksomhet var bygd på, heter det i professor ved Columbia-universitetet Louis M, Hackers bok, »American Problems of today«: »The great mass of persons out of work were not lazy or functionally malad-

justed. They were only unfortunate, It was imperative that they be given opportunities to work once more, preferably at their own skills, vocations, and professions, and at wage rates that were prevailing ones in their localities. In this way they could maintain their own self-respect, continue functioning in their customary modes of work, perform socially useful tasks, and, at the same time, receive a modest subsistence wage until private industrial opportunities once more presented themselves, This embodied extraordinary departures from precedent. For the, first time in its history, the federal government acknowledged a public responsibility toward the underprivileged, who were without work through no fault of their own. In the second place, by the continuance of the Works Progress Administration through 1936, when a real business revival was taking place, it tacitly accepted the fact that capitalist production, even at the height of its powers, was no longer capable of providing jobs for all those willing to work«.

Om arten av det arbeid som ble satt i gang skriver Hacker: diversity of projects inaugurated was simply extraordinary. W.P.A. funds (largely used for wage payments) helped to build the great Tri-Borough Bridge in New York City as well as hundreds of thousands of miles of rural roads; and armories, amphitheatres, zoos, swimming pools, sewers, and schoolbuildings in large and small cities and in rural communities, It financed theater companies, music projects, artists, and writers; it helped thousands of research workers and scholars by furnishing them professional assistants; it made possible the opening of adult-education and leisure-time activities classes all over the nation; it restored old public monuments, erected new ones, and drew up a great guide to all places of interests in the country«.

Med en arbeidsløyse-politikk som den Roosevelts New Deal slo inn på, kan en med god grunn si at U.S.A. har realisert, så langt råd er, den tanken som retten til arbeid er ment å gi uttrykk for — arbeid til alle som vil arbeide.

*

Går staten inn for arbeidslina, og vil den nytte alle de hjelpekilder den rår over, ligger det, sosialt sett, liten vekt på om den enkelte arbeidsløse har en subjektiv rett til å kreve seg tildelt arbeid av staten. Det blir et rent praktisk spørsmål om en bør lovfeste en rett til arbeid.

Noen egenverdi, sosialpolitisk sett, har en slik subjektiv rett for den enkelte arbeidsløse ikke. Verdien av den ligger utelukkende i om den er et tjenlig og brukbart middel til løsning av arbeidsløse-problemet. For den arbeidslause vil den være unyttig og verdiløs, og fra et samfunnssynspunkt sett kan den bli skadelig og likefram farlig, om det under en økonomisk krise med stor arbeidsløse skulle vise seg at retten til arbeid faktisk er uten reelt innhold fordi staten er ute av stand til å møte kravene og ikke makter å skaffe arbeid.

Avgjørende grunner taler tilmed mot å utstyre den enkelte arbeidsløse borger med en juridisk rett til å kreve seg tilvist arbeid av staten. Skulle det være en realitet i en slik rett, måtte den kunne gjøres gjeldende ved domstolene. Uten søksmålsrett ingen virkelig juridisk rett. Men en grense for den enkeltes rett må settes ved hva staten evner og makter. Om staten under en arbeidsløse-krise kan sies å ha forsømt sin plikt til å skaffe arbeid og ikke har gjort hva den kunne ha gjort, er et spørsmål som ikke egner seg for å løses av domstolene. Det må bli den bevilgende myndighet og de ansvarlige administrative myndigheter som her har det siste ordet. Vi kan ikke se inn i framtida. Vi vet ikke hvilke forhold landet kan komme opp i. Vi kan derfor ikke binde statsmyndighetene i deres disposisjoner ved å legge på dem et rettslig bånd hvis konsekvenser det er umulig å overskue. Det er ikke god sosialpolitikk å gi løfter som en ikke er sikker på kan bli holdt.

Men arbeidsløse bør det ikke være i et land så lenge vi har samfunnsbehov som ikke er dekt. Arbeidsløse er i virkeligheten et uttrykk for mangelfull organisasjon av samfunnsnyttig produksjon. Så lenge samfunnet trenger mer enn det blir produsert, skulle arbeidsløse være en ukjent ting.

Om staten ikke likefram kan lovfeste en rett til arbeid, vil det være god politikk at staten gir positivt uttrykk for at den regner det som en moralsk plikt for seg å sørge for at ikke noe

samfunnsmedlem går uforskyldt arbeidsløs. Et velordnet samfunn må sette seg som mål at alle har et utkomme som gir dem et menneskeverdig eksistensgrunnlag, så de kan leve uten frykt for arbeidsløysen og nød. Regelvisst arbeid med gode og sikre arbeidsvilkår for hver arbeidsfør borger er et sosialt kulturideal som vi må se fram mot.

Vi har et forbilde i den tyske Weimar-forfatningens 163 som grunnlovfestet statens plikt til å sørge for at hver tysker hadde et arbeid han kunne leve av. Vi bør på samme måten gi uttrykk for at det er en sosial plikt av første orden for staten å holde arbeidslivet i gang så langt råd er. Og det bør gjøres i former som viser at det ligger alvor bak. En programerklæring som Weimar-forfatningens SS 163 kunne ha en naturlig plass også i vår Grunnlov.

Aldri i vår historie har samkjensla mellom alle samfunnslag vært sterkere og mer levende enn nå. Vi kan ikke gi denne samkjensla et bedre og klarere uttrykk enn ved at vi til Grunnlovens paragrafer om borgernes menneskerettigheter knytter et som forankrer i selve konstitusjonen en forfatningsplikt for staten til å sørge for at hele folket er i arbeid.

Men setter staten all sin makt inn på å sikre landet mot arbeidsløysen-kriser og holde arbeidslivet i gjenge, må den kunne kreve av arbeidslivets menn arbeidsgivere så vel som arbeidere — at de ikke bryter arbeidsfreden og skaper unødige arbeidsuro ved å gå til arbeidsstans hver gang de ikke kan enes om arbeidsvilkårene. Med rett til arbeid følger plikt til arbeid. Som middel til å løse interessekonfliktene i arbeidslivet er arbeidsstansen en nødutveg, en for begge parter og for samfunnet kostbar nødutveg som burde være avlegs. Arbeidere og arbeidsgivere må kunne finne fram til en bedre og mer rasjonell måte å få ordnet sine tvistemål på. Det er ikke i klassekampens, men i solidaritetstankens tegn det nye Norge skal bygges opp.

Følgende nummer av serien SAK OG SAMFUNN ble påbegynt under okkupasjonen; de fleste utredninger var ferdige til trykning før frigjøringen; de øvrige var i hovedsaken ferdige.

1. Johs. Andenæs: GRUNNLOV OG RETTSSIKKERHET.
2. Kristian Hansson: STAT OG KIRKE. Fredstider og kampår i Norge.
3. Paal Berg: RETTEN TIL ARBEID.
4. Erling Petersen: NASJONALINNTEKTEN 1935 OG 1939.
5. Frede Castberg: DEN UTØVENDE MAKT.
6. Gerhard Meidell Cerhardsen: VÅRE FISKERIER I: I mellomkrigstida.
7. Gerhard Gerhardsen: VÅRE FISKERIER II: Under og etter krigen.
8. Bernt A. Nissen: GAMMEL ELLER NY VALGORDNING.
9. Gunnar Ousland: PARTISKILLE OG FELLESLINJE.
10. Jørgen Mathiesen: MÅL OG MIDLER I NORSK SKOGBRUK.
11. Erling Petersen: INTERNASJONALE KAPITALBEVEGELSER.
12. Frede Castberg: DE BÆRENDE IDEER I DET FRIE FOLKESTYRE.
13. Morten, Tuveng: ARBEIDSLØSHET OG BESKJEFTIGELSE 1, NORGE FØR OG UNDER KRIGEN. — En statistisk analyse med henblikk på beskjeftigelsesspørsmålet etter krigen
14. Arvid Brodersen: DEN POLITISKE ELITE.
15. Helge Sivertsen: DEMOKRATISK OG NASJONAL OPPSEDING I NORSK SKOLE,
16. R, Mork: HOVEDPROBLEMENE 1 NORSK LANDBRUKSPOLITIKK.
17. N. Schei: FORSYNINGSTJENESTEN UNDER KRIGEN.
18. Frode Castberg: DOGMER KONTRA FREDSPOLITIKK.
19. Arvid Brodersen: DET POLITISKE APPARAT.

A.s John Griegs Boktrykkeri, Bergen.

Arbeid for alle. De politiske partienes felles program

Kongens tale ved landstigningen

7. juni 1945

Kjære landsmenn!

Denne dag har vært en dag som både jeg og Regjeringen så fram til den 9. april. Den dag fikk vi valget mellom å stå som Grunnlovens forsvarere eller å bøye oss. Det er meg en stor glede å kunne si at det var ikke tvil hos mine rådgivere, da vi sto overfor det spørsmål. Vi var alle sammen helt på det rene med at vårt forsvar ikke i lang tid kunne stå imot verdens sterkeste hærmakt. Men vi ville se våre etterkommere i øynene. Vi ville si: Vi gjorde det vi kunne. Det var med den beslutning at vi nektet å ta mot det tyske forslag. Og hva senere hendte gjennom krigens år, det er historisk allerede. Det var en meget tung dag den dag da vi skulle fatte den beslutning at vi måtte forlate landet. Vi sto overfor det at hvis vi ble i landet, da ville vi bli fanger. Vi ville være fanger og ikke representere det fri Norge. Av den grunn var vi nødt til å fortsette vårt arbeid for Norges frihet utenfor landet.

Årene var lange. Det nekter jeg ikke. Og mange ganger kan det for mange av dere ha sett svært mørkt ut. Men som det er blitt sagt, så tvilte jeg aldri på at Norge skulle få sin rett. Norge var på den skjendigste måte blitt overfalt ganske uforskyldt, og derfor følte jeg meg sikker på at Vårherre ville føre det fram til den dag som vi står overfor i dag. At vi kom tilbake nettopp på den dagen da det norske folk fikk sin frihet og selvstendighet igjen, det er for meg et varsel om at det som kommer baketter, at det også skal lykkes oss og gjøre vårt arbeid og innsats til landets gagn. Men for å oppnå det, må vi fortsatt stå samlet om de store ting, samlet om den store oppgave å få dekket over de arr som krigen har skapt her i landet. Men for å kunne oppnå det, må jeg ha et folk som er enig i å ville være med på det store arbeid. La oss ikke nå i gledens rus glemme at vi har et meget stort og vanskelig arbeid foran oss ved å skulle gjennomføre det som vi ønsker å skape her i landet, nemlig et fritt og godt samfunn for alle gode nordmenn. Og med dette ønske vil jeg be alle om å være med i et nifoldig hurra for fedrelandet!

De politiske partienes samarbeidsprogram for gjenreisningen

Under okkupasjonstida har det gjort seg gjeldende et sterkt ønske om å bevare også i gjenreisningsperioden det samhold og samarbeid over partigrensene som har vært en så stor styrke, og som ble innledet ved den overenskomst som ble inngått mellom partiene sommeren 1940, men som ikke kunne settes i verk da

dette samarbeid ble forbudt av tyskerne. På initiativ av Hjemmefrontens ledelse ble det høsten 1944 nedsatt en komité med en representant for hvert av de fire store partier for å undersøke muligheten av å legge fram et felles program for gjenreisningsperioden som kunne samle det overveiende flertall av folket.

Komitéen besto av redaktør Herman Smitt Ingebrigtsen, høyre, som formann, redaktør Gunnar Ousland, arbeiderpartiet, generalsekretær Hans Holten, bondepartiet, og redaktør Chr. A. R. Christensen, venstre.

Komitéen tilendebrakte sitt arbeid i løpet av høsten og vinteren, men hverken Regjeringen eller Hjemmefrontens ledelse fant å kunne ta standpunkt til etterkrigstidas politiske spørsmål før landet igjen var fritt og et åpent ordskifte ble mulig. Komitéens forslag kunne selvsagt foreløpig heller ikke offentliggjøres, men det ble forelagt underhånden for en del interesserte personer tilhørende de forskjellige partier, og da arbeiderpartiets landsstyre i slutten av mai 1945 utformet sitt arbeidsprogram, opptok det her forskjellige punkter fra programkomitéens forslag for å legge grunnlaget for et politisk samarbeid best mulig til rette.

Den 31. mai 1945 ble det så innledet forhandlinger mellom de fire partier om et samarbeid på grunnlag av et fellesprogram. Arbeiderpartiet var her representert av partiets formann, ordfører Gerhardsen, stortingsmann Monsen og den faglige landsorganisasjons formann Nordahl, bondepartiet av stortingsmann Trædal, lagtingspresident Moseid og generalsekretær Holten, høyre av arbeidsutvalgets formann, stortingsmann Nordlie, stortingsmann Wright og redaktør Gotaas, venstre av partiets fungerende formann, stortingsmann Markhus, fylkesmann Utheim og redaktør Christensen.

På grunnlag av utkastet fra firemanns-komitéen har dette samarbeidsutvalg enstemmig besluttet å legge fram følgende forslag til fellesprogram:

I. Programmet

Den dagen vårt land og vår frihet, vårt gamle rettssamfunn og hele vårt kulturgrunnlag var i dødelig fare, opplevde vi at vi var ett folk tross forskjell i livssyn og kår og tross gammel strid. Den opplevelsen ønsker vi å bevare som en levende impuls for folkets liv og arbeid i framtidas Norge.

I norske sinn er det skapt et fellesskap som ingen voldsomakt kunne oppløse. Det var ingen som spurte hvilket parti en tilhørte eller om en var fattig eller rik. Hver god nordmann møtte med sitt offer, sin formue og sitt liv, og det ble iskaldt omkring den vesle flokken som gikk erobrerne til hånde.

I skyggen av fengslene, konsentrasjonsleirene og retterstedene skaptet et kameratskap vi før ikke visste noe om, en evne til å holde ut og et samarbeid som vi før ikke visste at vi hadde, så vi til slutt fikk være med å oppleve seieren med vår ære og vår selvaktelse i behold.

I lyset av framtidens oppgaver vil vi kalle på den samme offervilje, det samme kameratskap og den samme evne til å holde ut og holde sammen.

Det skal være vår takk til dem som falt i kampen at vi gjør diktaturets og brutalitetens nederlag til demokratiets og samarbeidets triumf, sammen vant vi krigen - sammen skal vi vinne freden.

Det blir også i framtida partier og meningsbrytninger i vårt folk. Det er uatskillelig forbundet med friheten. Vi ønsker ingen ensretting. Den hører diktaturet til. Men vi vil nytte kampårenes kameratskap til en samlet innsats for landets gjenreisning etter krigen og for grunnleggende oppgaver som kan gjøre Norge til et trygt og godt hjem for alle.

Ut fra dette syn oppfordrer vi vårt folk til å slå ring om følgende grunnsetninger:

Norge skal styres etter de demokratiske prinsipper som har fått sitt uttrykk i Eidsvollsgrunnloven og den videre utvikling av folkestyret inntil 1940. Ingen form for diktatur må tåles.

De personlige og politiske rettigheter, som grunnloven tilsier alle landets borgere, må være ukrenkelige, og det norske folk må atter kunne leve trygt under lovens hegn etter å ha gjennomgått okkupasjonstidas vold, terror og rettsfornektelser. Enhver skal fritt kunne si sin mening og arbeide for den, og ingen må med vold eller trusler øve tvang overfor andres meninger.

Alle arbeidende skal ha rett og plikt til arbeid. Vår gjenvunne frihet og selvstendighet hevdes og vernes. For den nærmeste overgangstid stilles opp følgende retningslinjer:

1. Valg på nytt Storting holdes så snart som mulig. På det nye Storting må valgloven endres for at Stortinget kan bli det best mulige uttrykk for folkeviljen. Alle som har fylt 21 år skal ha stemmerett. Det gjennomføres en forenklet samlet budsjettbehandling og en parlamentarisk praksis som kan styrke Regjeringens stilling og ansvar. Spørsmålet om folkeavstemning og oppløsningsrett tas opp til ny utredning.

2. De midlertidig oppnevnte ordførere og råd fungerer bare til de gamle kommunestyrer kan innkalle og velge nytt formannskap. Valg på nye kommunestyrer finner sted så snart det forsvarlig kan skje.

3. Det oppnevnes en kommisjon til å undersøke Stortingets, Regjeringens, Høyesteretts, Administrasjonsrådets og sivile og militære myndigheters

forhold før og etter 9. april 1940. Kommisjonens betenkning avgis til det nye Storting som vedtar eventuelle forføyninger.

4. Det gjennomføres de nødvendige tiltak for å sikre landets forsyninger, og for å gjenreise de ødelagte distrikter og vårt skadelidte produksjonsapparat. Ingen arbeidsledighet må tåles. All offentlig og privat foretaksomhet settes inn i gjenreisningen av vårt arbeidsliv. Det vedtas ekstraordinære tiltak for snarest mulig å innhente det som er forsømt på fagopplæringens område under krigen og bringe til veie en tilstrekkelig stab av faglært arbeidskraft. Valutakontroll og kontroll med råvaretildeling, priser og rasjonering fortsetter inntil det nye Storting har kunnet trekke opp retningslinjer i disse spørsmål. De sosiale goder som tidligere er gjennomført opprettholdes.

5. Æreslønn bevilges til familiene etter dem som er falt i krigen, etter patrioter som enten er henrettet eller har mistet livet på annen måte under krigen for frigjøringen og etter sjøfolk som er omkommet ved krigsforlis. Likeledes til folk som er blitt invalider og arbeidsuføre ved krigshandlinger, tortur og lignende. Det blir gitt adgang til å yte politiske fanger vederlag for påført tap og skade under hensyn til fangetid og økonomiske forhold. I den utstrekning det er mulig gis det erstatning til dem som har lidt skade ved krigen og okkupasjonen.

6. De som har forrådt sitt land eller på annen måte har skadet norske interesser må straffes hurtig og strengt. Oppgjøret må skje etter norsk lov og rett og ingen må ta seg selv til rette. De som har stilt seg til fiendens tjeneste må avgis den vinning de har oppnådd ved det.

II. Økonomisk politikk

1. Oppgaven for vårt næringsliv og all økonomisk virksomhet i landet er å skape arbeid for alle og øket produksjon, så en gjennom rettferdig fordeling av resultatene kan gi alle gode kår.

For at vårt samfunn kan føre en effektiv og målbevisst økonomisk politikk med dette formål for øye og nytte ut all privat og offentlig virkelyst, initiativ og foretaksomhet fullt ut i tillitsfullt og planmessig samarbeid mellom staten og de private interesser, omorganiseres sentraladministrasjonen og utstyres med de nødvendige organer for denne oppgave. Det opprettes bransjeutvalg i alle næringer og et samarbeidsråd som skal være Regjeringens rådgiver i økonomiske, finansielle og næringspolitiske spørsmål. I sentraladministrasjonen gis det plass i ledende stillinger også for folk fra det praktiske liv, og i utvalg og råd får staten sine egne representanter. De øvrige medlemmer av utvalg og råd oppnevnes av Regjeringen blant folk som er pekt

ut av næringslivets og arbeidernes og funksjonærenes egne organisasjoner. Reglene for myndighetsområdet og arbeidet fastsettes av Stortinget.

Vår pengepolitikk må ta sikte på å skape stabilitet, tillit og stimulere arbeidslivet og må innrettes etter samfunnsmessige behov. Priser, penge- og kredittvesen reguleres etter de retningslinjer som i samsvar med dette program blir fastsatt for den økonomiske politikk.

Den vitenskapelige forskning på produksjonens område utbygges videre og organiseres rasjonelt med et sentralinstitut for utnytting av forskningens resultater i produksjonens tjeneste. En mer effektiv økonomisk statistikk.

Ved de enkelte industrielle bedrifter opprettes rådgivende produksjonsutvalg av arbeidere, arbeidsgivere og funksjonærer for å øke interessen for å fremme den mest effektive produksjon, en god bedriftshygiene og yrkesopplæring.

Arbeidsformidlingen utbygges så den på den best mulige måte kan løse sin oppgave. Der hvor det er nødvendig organiseres overføring og omskolering av overflødig arbeidskraft til ny produksjon.

Alt lønnsarbeid reguleres ved tariffmessige overenskomster mellom arbeidsgivernes og arbeidernes og funksjonærenes organisasjoner på en slik måte at enhver konflikt blir løst uten streik, lockout eller boikott.

For de yrker hvor fagorganisasjon helt eller delvis savnes, skal riksmeglingsmannen kunne fastsette lønns- og arbeidsvilkårene.

Alle offentlige tiltak til supplerende av arbeidsmulighetene skjer på alminnelige tariffvilkår.

Meglingsinstitusjonen utbygges slik at den til enhver tid kan ha full oversikt over alle lønns- og prisforhold.

2. Skattepolitikken skal gjennomføre en rettferdig fordeling av byrdene på de forskjellige inntekts- og formuesgrupper med særlig skatteletting for familier med barn.

Forenkling og samordning av skattesystemet. En må ta sikte på å lette forholdene for kommuner med liten skatteevne, så de kan få sin rettmessige del i den alminnelige utvikling av samfunnsgodene. Her tas opp spørsmålet om samskatt, om fordeling av skatten for virksomheter som henter sin inntekt fra hele landet og en gradvis avløsning av omsetningsskatten som oppheves for boligbygging. Skatt av årets inntekt. Det opprettes et uavhengig sakkyndig

institutt til gransking av skattetrykkets fordeling og virkninger og av andre lands skattepolitikk.

3. Vår jordbrukspolitikk må gi jordbruket en jevnbyrdig stilling ved siden av de andre næringer og ta sikte på en utjevning av livsvilkårene i landet. Gården trygges som ættens eiendom og bondeyrkets grunnlag. Øket arbeid for å dyrke ny jord og bringe vår dyrkede jord i god hevd. Videre utbygging av trygdeordningene og omsetningsorganisasjonene. Vår jordbruksproduksjon må mest mulig bygge på norske emner, så innførsel av kraftfôr etter hvert kan minkes. Praktiske foranstaltninger for å lette bøndene adgang til å nytte forskningsresultater og moderne driftsmidler. Anlegg av tørkerier og kjølelager for grønnsaker og frukt. Priser og transportforhold reguleres så et ordentlig, veldrevet bondebruk blir lønnsomt uten at jordbruksproduktene blir unødige fordyret for forbrukerne. Trekkraftspørsmålet for de mindre bruk løses.

Skogen gjenreises, først og fremst ved kysten og nordpå hvor den er blitt hardt medfart i okkupasjonstida. Rasjonelt kulturarbeid, gjennomføring av praktiske arbeidsmåter og redskapstyper. Effektiv utnytting av alt skogsvirke. Forholdet mellom skogbruk og beite ordnes.

4. Fortsatt utbygging av våre fiskehavner og planmessig arbeid for en rask fornying av våre fiskeres redskaper og av fiskerflåten på en slik måte at den fortsatt blir fiskernes eiendom. Norske verksteders og fiskeres leveringsevne må utnyttes best mulig. Utvikling av moderne fangst- og tilvirkningsmetoder og transportmidler og effektive ruteordninger som kan øke det hjemlige forbruk og lette konkurransen på sortmarkedene. Hovedvekten må legges på å utnytte fryse-, kjøle- og tørketeknikken til framstilling av foredlede, høyt inntektsgivende fiskeprodukter. Utvidet fagopplæring av fiskere og tilvirkere og aktivt forskings- og forsøksarbeid. Smidig organisert samvirke mellom alle ledd i salgsapparatet, slik at prisene blir stabilisert og markedene utnyttet best mulig. Fremme av eksporten ved fagkyndige representanter på de viktigste markeder, effektiv kvalitetskontroll og avskaffelse av eksportavgiftene.

Det må være en nasjonal oppgave å bringe vår skips- og hvalfangstflåte opp til dens gamle størrelse så hurtig som mulig, og på en slik måte at den som før blir fullt konkurransedyktig på fraktmarkedene og på fangstfeltene.

5. Industrireisingen må særlig ta sikte på å utvikle de virksomheter som ligger naturlig til rette for vårt land. I første rekke må skipsbyggingen få en betydelig øking ved storverksteder som etter hvert kan nybygge og reparere storparten av vår flåte. Jernsaken må løses. Våre naturlige råprodukter: tre, malmen, fisk frukt osv., må gis den høyest mulige foredling ved våre egne industrianlegg.

Våre vannfall utbygges planmessig både for industrielt og alminnelig borgerlig behov under praktisk samkjøring mellom de forskjellige anlegg, så hele landet så snart som mulig kan få elektrisk kraft og jernbanen bli elektrifisert.

Det utarbeides en landsplan for samarbeid mellom våre kommunikasjoner: båt, bil, bane og fly, med sikte på våre næringers transportbehov og på reisetrafikken. Veinettet utvikles under hensyn til den økede biltrafikk og til de avstengte bygders behov.

III. Sosialpolitikk

1. Sosiallovgivningen utvikles med sikte på å gjøre forsorgsvesenet overflødig. De sosiale trygder samarbeides så vi får en felles trygdordning ved sykdom, uførhet, arbeidsløshet og alderdom. Spørsmålet om barnetrygd tas opp til ny behandling. Adgang for sjøfolk til å gå i land med pensjon ved en rimelig alder. Det utbygges en landsomfattende institusjon med lokale helsestasjoner og vandrende helse- og husstellærere. Det gjennomføres standardtyper av de viktigste bruks- og forbruksartikler for å sikre gode og solide varetyper til rimelige priser.

Boligbyggingen, som er blitt katastrofalt forsømt i krigstida, må gis en bred plass i gjenreisingsarbeidet. De krigsherjede strøk må komme i første rekke, og det må utarbeides planer som sikrer en vakker og hensiktsmessig bebyggelse med det mål å skaffe gode og tilstrekkelig rommelige boliger for alle.

Et målbevisst edruelighetsarbeid til vern om ungdommen og fremme av større folkeedruelighet.

IV. Kirke- og kulturpolitikk

1. Den norske kirke skal bevares som statskirke og innenfor denne ramme gis organer som er tilfredsstillende for det kirkelige liv.

2. Hele skolevesenet må samordnes så alle de enkelte ledd fra grunnskolen til den høyeste undervisning går naturlig over i hverandre enten det gjelder praktiske eller boklige skoleformer. Det bør skapes et rådgivende organ for hele vårt skolevesen som får sin overledelse i et eget undervisningsdepartement.

Alle må uten omsyn til sine økonomiske kår eller hvor de bor i landet gis høve til en ordentlig utdanning avpasset etter anlegg og evner. De små og fattige bygders skoler må hjelpes opp til et forsvarlig nivå, og vår folkeskole i det hele styrkes både på land og i by. Yrkesskolene må gis en likeverdig stilling i

forhold til den høyere boklige undervisning, og bedriftene og skolene må samvirke så de unge arbeidere kan sikres solide teoretiske og praktiske kunnskaper i sitt fag.

Et ledende prinsipp for skolens arbeid må være at den skal utdanne borgere i et fritt, demokratisk samfunn. Skolen må derfor bli karakterdannende, vekke barnas og ungdommens ansvarsfølelse, respekt for hverandre, menneskeverd, toleranse og evne til arbeid og samarbeid. Den må orientere den i oppbyggingen av det samfunn de skal være borgere i og gjøre den fortrolig med vår nasjonale kultur, vår historie og tradisjon.

3. I samarbeid med biblioteker, folkeakademier, idretts- og andre ungdomsorganisasjoner tas fritidsproblemet opp til grundig gjennomarbeiding med sikte på å gi ungdommen høve til å nytte sin fritid til selv å arbeide på sin utvikling og til å skaffe seg en sunn rekreasjon.

4. Idrettsbevegelsen gjenreises og utbygges til en sterk institusjon for ungdommens fysiske fostring og for oppøving i godt kameratskap under sunn kappestrid.

5. De vitenskapelige og andre kulturelle institusjoner må få kår som svarer til deres høye verdi for hele folkets kulturnivå og gis det videst mulige selvstyre. Det må ikke øves trykk av økonomisk, politisk eller annen art. Studentene ved Universitetet og høyskolene må gis rimelige vilkår, og vitenskapsmenn og kunstnere må få høve til gjennom stipendier å holde seg i kontakt med andre lands åndsliv.

V. Forsvar- og utenrikspolitikk

1. Landets forsvar bygges opp etter de erfaringer krigsårene har gitt, så det kan være et vern for landet og oppfylle våre internasjonale militære forpliktelser. Det gjøres en positiv innsats i arbeidet for å opprette et internasjonalt sikkerhetssystem på rettsbasis.

2. I det mellomfolkelige samarbeid må den norske regjering arbeide for å trygge de små nasjoners rett, havenes frihet, en rettferdig fordeling av råstoffene, den friest mulige skipsfart og et størst mulig internasjonalt varebytte.

Regjeringen må straks ta skritt til å få omorganisert sentraladministrasjonen og konstituere bransjeutvalgene og samarbeidsrådet, og sammen med dette drøfte retningslinjene for den økonomiske politikk.

Videre må det straks bli oppnevnt utvalg til å utarbeide planer for:

1. Gjenoppbygging av de krigsherjete strøk og boligbyggingen for øvrig.
2. Gjelds- og finansoppgjøret etter okkupasjonen, derunder erstatningskrav mot Tyskland. Revisjon av skattelovgivningen og organisering av skatteinstituttet.
3. Landets elektrifisering og samarbeidet mellom kommunikasjonene.
4. Gjenreising av vår handels- og fangstflåte og trygging av gode lønns- og arbeidsvilkår for sjøfolkene.
5. Revisjon av sosiallovgivningen og skolelovgivningen.
6. En rasjonell utbygging av vårt forsvar.

Tillegg til innstillingen

Partienes samarbeid

Til trygging av samarbeidet nedsettes et fellesutvalg for partiene, og dette utvalg gis høve til å drøfte de forslag som et eller annet av de samarbeidende partier måtte ønske fremmet. Denne drøfting skal finne sted før vedkommende parti offentlig har lagt fram sitt forslag, for at en kan undersøke om det er mulig å finne en form for forslaget som tillater at det blir fremmet som et felles forslag fra partiene. På den måten vil en styrke den saklige behandling, idet prestisje- og andre utenomliggende hensyn skjæres bort.

Deltakingen i stortingsvalget under samarbeidsvedtaket bør ordnes slik:

1. Hvert av de samarbeidende partier går til valg på egen liste.
2. Hvert parti kan offentliggjøre et program som gir uttrykk for partiets grunnsyn, idet det for øvrig viser til det felles program.
3. Valgkampen avgrenses i tid etter avtale mellom de samarbeidende partier.
4. Det forutsettes at partiene og deres aviser fører en saklig og redelig argumentasjon i valgkampen uten skjellsord og mistenkeliggjøring eller annet som kan skjemme et verdig ordskifte.

En lignende ordning bør komme i stand for de kommende kommunevalg.

Erklæring fra Norges Kommunistiske Parti

På konferansen 19. juni påviste P. Furubotn mangelen på klar formulering av hovedlinjen for landets økonomiske politikk. Denne hovedlinjen må være å

utvikle landets produktivkrefter i samsvar med den produksjonsteknikk som moderne vitenskap har gjort mulig, så vel når det gjelder industrien som landbruket, skogsdriften, fiskeriene og transporten. Med andre ord: vårt folk står overfor den store nasjonale oppgave: å utvikle landets produktivkrefter med det formål å tilfredsstille folkets materielle og kulturelle behov.

For utenrikspolitikken har plattformen den samme svakheten. Etter vår mening må utenrikshandelen eller vareutvekslingen med utlandet tjene den nevnte hovedlinje i landets økonomiske politikk.

Under hensyntagen til denne erklæringen om plattformen, ble den tiltrådt av N.K.P.

Det norske Arbeiderpartis

Arbeidsprogram 1945

Det norske folk skal etter frigjøringen gå i gang med å reise det norske samfunnet økonomisk, politisk sosialt og kulturelt.

Det norske Arbeiderparti har i snart 60 år stått i brodden for alt sosialt og politisk framstegsarbeid i Norge.

Etter 5 års undertrykkelse trer Det norske Arbeiderparti i dag igjen fram som den politiske reising som må bære hovedansvaret når det norske samfunnet skal gjenreises og utbygges.

En ny verden er blitt skapt gjennom krigens år. Krigen mot fascismen var folkenes krig. Freden må bli folkenes fred.

Den reaksjonære voldsrett, fascismen, er knust og folkenes brede masser er kommet i bevegelse for å reise et nytt samfunn. Fellesskapet i krigen vil de brede masser bygge ut i et fellesskap i oppbyggingen av fredens samfunn.

Vi står i dag i den stilling at Det norske Arbeiderpartis store mål gjennom alle år: et sosialistisk Norge dette mål kan vi gjennomføre på folkestyrets grunn gjennom de midler som forfatningen og lovene gir oss.

Grunnlaget for folkestyret er de demokratiske menneskerettigheter.

Det norske Arbeiderparti går inn for og bekrefter disse grunnrettigheter:

1. Rett til arbeid og fritid.
2. Rett til utdanning.
3. Samme rettigheter for kvinner som for menn på alle samfunnslivets områder.
4. Religions- og samvittighetsfrihet.
5. Ytringsfrihet, trykkefrihet, forsamlings- og møtefrihet.
6. Rett til å slutte seg sammen i politiske, økonomiske, faglige, idretts- og kulturorganisasjoner.
7. Demonstrasjons- og streikerett.
8. Den enkelte borgers personlige ukrenkelighet.

- - -

Vårt land er i dag herjet og plyndret etter 5 års krig og fascistisk terror. Byer og bygder er svidd av. Hele landsdeler er lagt øde. Ved vårt eget arbeid skal vi reise landet på nytt. Vi skal gi folket helse og arbeidskraft tilbake etter års underernæring og vanstell. Vi skal bygge opp igjen og utbedre boliger, transportutstyr, maskiner og andre produksjonsmidler. Denne gjenoppbyggingen og nyreisingen kaller på alle krefter i vårt folk. I framtidens Norge skal hver kvinne og mann ha arbeid og trygge kår.

Under krigen løftet vi i flokk. Særinteressene måtte vike for samfunnets felles interesser. Slik er det også vi må reise landet igjen.

Gjennom sine demokratiske organisasjoner må arbeiderne, funksjonærene, bøndene, småbrukerne, skogsarbeiderne, fiskerne, sjøfolkene, åndarbeiderne, handelens, industriens og håndverkets kvinner og menn være med i arbeidet, øve sin innflytelse og ta del i ansvaret. Alle krefter i vårt folk må finne sin plass, ikke bare i det politiske demokrati, men også i det økonomiske demokratiet vi må ha, for å kunne løse de nye oppgavene.

Ut fra dette syn vender Det norske Arbeiderparti seg til alle framstegsvennlige krefter i folket, alle sanne demokrater, landets kvinner, som har så stort ansvar for den kommende slekt, Norges ungdom og oppfordrer dem alle til å gå sammen om å løse de mest *nærliggende oppgaver* som sammenfattes i dette arbeidsprogram.

Økonomisk politikk.

Målet for den økonomiske politikken er å skape og å trygge de best mulige kår for folket ved å sikre varig arbeid til alle arbeidsføre menn og kvinner, utvikle og utnytte rasjonelt og fullstendig alle landets produktive krefter i samsvar med den produksjonsteknikken moderne vitenskap har gjort mulig og ved å fordele resultatene av produksjonen likelig og rettferdig.

Denne aktive framstegspolitikken må bygges på en planhusholdning med målbevisst samfunnsmessig ledelse, kontroll og regulering av nærings- og arbeidslivet. Hele vår nærings-, sosial-, penge- og finanspolitikk må ordnes inn under denne felles planen og ta til hjelp teknisk-økonomisk undersøkings- og forskningsarbeid. Ved et praktisk samvirke mellom alle byggende krefter i samfunnet må en gi plass for og nytte ut all privat og offentlig virkelyst, initiativ og foretaksmohet.

Under utbyggingen av næringslivet må en ta sikte på å verne landet så langt råd er mot virkningen av svingninger i verdenskonjunkturerne. I den utstrekning det er forsvarlig av omsyn til levestandarden og til arbeidet for å nytte ut alle våre tilganger best mulig, må en derfor legge hovedvekten på de områder som skaper det beste økonomiske grunnlag for trygghet og stabilitet i norsk næringsliv. Den politiske solidariteten tvers over økonomiske og sosiale motsetninger i krigsårene må gi seg uttrykk i viljen til å skape arbeid og trygge kår for hele folket. Det snevre privatinteresse-synet, som ser det som en fordel at konkurrentene driver dårlig, må vike for samfunnssynet. For samfunnet betyr all virksomhet som blir drevet dårlig et tap. Derfor må alle medvirke til at tekniske og organisatoriske forbedringer som blir gjort i en enkelt bedrift, kommer hele næringen til gode, og næringene må stå solidarisk seg imellom.

De varer og goder som blir skapt etter hvert som alle produksjonsmuligheter blir fullt utnyttet, må komme alle til gode ved at en sørger for at alle blir i stand til å kjøpe det de trenger. Produksjon og forbruk må samordnes ved at forbruket blir organisert, støttet og ledet slik at det gir seg uttrykk i kjøpedyktig etterspørsel etter de varer og goder som blir produsert. Et slikt samsvar mellom produksjon og forbruk er forutsetningen for at en kan opprettholde produksjonen på lang sikt. Dekningen av folkets virkelige behov må være det selvfølgelige mål for produksjonen.

Gjenreise.

Vi må gjenreise folkets helse og arbeidskraft og vårt produksjonsapparat etter en helhetsplan som innpasses i planen for å utbygge den økonomiske virksomhet på lengere sikt.

På kortest mulig tid skal folkets levestandard heves til et forsvarlig nivå. Effektiv forsyningspolitikk. Effektiv og rettferdig rasjonering med full kontroll av produksjon og forbruk. Om nødvendig må det offentlige dra omsorg for at alle kan kjøpe sin del av de rasjonerte varer.

Betryggende kontroll med kvaliteter og priser og kraftige rådgjerder mot svartebørshandel.

Valutakontroll, investeringskontroll og kontroll med fordelingen av råvarer som ledd i en planmessig og rasjonell utnytting av knappe tilganger under omsyn til de behov som samfunnsmessig sett er viktigst.

Samfunnsmessig forsvarlig disponering av arbeidskraften gjennom Arbeidsdirektoratet i nært samarbeid med de faglige organisasjoner. Arbeidere som får anvist arbeid utenfor hjemstedet, sikres erstatning for de økte utgifter. Omskolering av ledig arbeidskraft til nye yrker.

Effektive tiltak til sanering av pengestellet gjennom ombytte av sedler, regulering av uttak av bankinnskudd, kontroll med bankenes kredittgivning, formuesstigningsskatt i forbindelse med registrering av all formue.

Utvidelsen av krigsskadetrygden til å gjelde velferdstap under krigen og okkupasjonen. Endring av erstatningsreglene med sikte på å heve erstatningsgrunnlaget.

Gjenoppbygging.

All kraft settes inn på gjenoppbyggingen av de krigsherjede steder under ledelse av et særskilt Statens Gjenoppbyggingsdirektorat. I Finnmark og Nord-Troms, der alt er lagt øde, gjenreises hele næringslivet med sikte på å nytte landsdelens naturrikdommer fullt ut. Gjenoppbyggingen av boliger bør foregå under omsyn til de nye vilkår for næringsdrift og samferdsel som moderne teknikk har skapt. Husene må legges på steder der de best kan sikres gode som nødvendig jord, veier, vanntilførsel og elektrisitet. Alle boliger som gjenoppbygges skal være fullverdige størrelse og kvalitet.

Det stilles opp en plan som viser i hvilken rekkefølge arbeidene skal fremmes, og når en i hovedtrekk kan regne med at gjenoppbyggingen blir ferdig.

Tekniske hjelpemidler tas i bruk, og stordrift legges an så langt råd er. Sambyggelag til løsning av større byggeoppgaver oppmuntres og støttes på effektiv måte.

Gjenoppbyggingen finansieres slik at de krigsskadelidte ikke blir sittende igjen med urimelige økonomiske byrder.

Statens Gjenoppbyggingsdirektorat utstyres med vidtgående fullmakter når det gjelder å finansiere, planlegge og lede gjenoppbyggingen, skaffe til veie og fordele de nødvendige materialene, og om nødvendig sette i verk produksjon av materialer under omsyn til at landets resurser nyttes ut planmessig.

Gjenoppbyggingsdirektoratet må ha de nødvendige distriktsrepresentanter som arbeider mest mulig sjølstendig i nøye kontakt med de stedlige myndighetene, samtidig som den lokale arbeidskraft og foretaksomhet nyttes fullt ut.

Gjenoppbyggingsdirektoratet må også dirigere den regulære byggevirksomheten som på samme tid vil foregå ellers i landet. Når gjenoppbyggingsperioden er ferdig, må direktoratet bli grunnstammen i den administrasjon som skal lede hele landets boligbygging videre etter samfunnsmessige retningslinjer.

For byer og tettgrender fastlegges utbyggingsplaner som tar hensyn til stedenes egenart og deres økonomiske utvikling og til behovet for parkanlegg og friluftsområder.

Når samfunnsinteressene krever det, må det være adgang til uten tap av tid å erverve og nytte ut grunneiendom som ligger innenfor utbyggingsområdene.

Overalt der gjenoppbyggingen får større omfang, skal bygningsloven følges med de lempninger som stedlige forhold tilsier og som er nødvendig for å hindre unødig fordyring.

De permanente kontrollerende bygningsmyndigheter utbygges slik at de kan make den økede arbeidsmengde som gjenoppbyggingen skaper. I de enkelte fylker tilsettes byggekonsulenter.

Arbeid til alle.

Retten til arbeid likestilles med de andre demokratiske rettigheter. På første storting legges fram forslag om å grunnlovfeste denne retten.

Staten påtar seg det fulle ansvar for å skaffe arbeid til alle. I den første tiden med råvaremangel må staten sette i gang tilstrekkelige reservearbeider. Ved øket vareproduksjon må full sysselsetting sikres ved at en holder forbruket oppe og samordner den private og offentlige investering.

Forbruket holdes oppe ved omfattende trygd mot inntektstap, støtte til forbruket hos etterliggende befolkningslag, særlig støtte til å heve boligstandarden, øket fellesforbruk ved fri sykehjelp, fri utdanning, skolefrokost, bedriftsmåltider m. v. og ved økning av forbruksevnen ved nedsetting av skattene, særlig forbruksskattene for de brede lag.

Gjennom investeringskontrollen leder og støtter Staten den private investering etter samfunnsmessige nytteprinsipper som også legges til grunn ved statens og kommunenes egen investering. Summen av de private og offentlige investeringer må være tilstrekkelig til å sikre full

sysselsetning.

I dette øyemed stilles det ved siden av de vanlige offentlige regnskaper og budsjetter opp et regnskap og budsjett for hele folkehusholdningen. Det skal vise nasjonalinntekten, hvordan den fordeler seg på lønninger og andre inntektsformer, og på forbruk og investering.

Organisering av næringslivet og den økonomiske forvaltning.

Regulerings- og arbeidsreisningspolitikken ledes og samordnes under et spesielt regjeringsorgan gjennom et økonomisk samordningsråd med målsmenn for næringenes og arbeidernes og funksjonærenes faglige organisasjoner. Arbeidsdirektoratet og Prisdirektoratet legges under denne administrasjon.

Det opprettes utvalg for de enkelte bransjer med målsmenn fra statens, næringenes og arbeidernes og funksjonærenes organisasjoner. Bransjeutvalgene skal samarbeide med sentraladministrasjonen om fordeling av import- og eksportkvoter. De skal legge fram planer for gjenreisningen og utviklingen av de enkelte næringer, drive forskningsarbeid og gjøre framlegg om yrkesopplæringen på sitt område.

Produksjonsnemnder opprettes ved de enkelte bedrifter for å øke arbeidernes og funksjonærenes innflytelse og stimulere deres interesse for gjenoppbyggingen av næringslivet. Nemndene skal ha målsmenn for arbeidsgiverne, arbeiderne og funksjonærene. De skal gi råd om tekniske bedriftsspørsmål med sikte på å fremme effektiv produksjon, god bedriftshygiene og yrkesopplæring. De skal mot nødvendig taushetsplikt ha adgang til alle opplysninger om bedriftens tekniske og økonomiske forhold.

Økonomiske virksomheter som det offentlige driver, organiseres i former som gir plass for personlig initiativ og ansvar, sikrer rasjonell og økonomisk drift og aktiv innflytelse fra arbeidere og funksjonærer.

Det opprettes - et sentralinstitut for teknisk-økonomisk forskning til i samarbeid med bransjeutvalgene og de vitenskapelige institutter å sørge for at forskningens resultater blir utnyttet i produksjonens tjeneste.

Den offentlige statistikk bygges ut og moderniseres, særlig inntekts-, lønns- og forbruksstatistikken, og det opprettes et institutt for konjunkturforskning. Alle opplysninger som de enkelte organer innenfor stat og kommuner henter inn, gjøres tilgjengelige for alle offentlige institusjoner for å sikre full kontroll og oversikt. En tar sikte på at all viktigere revisjon legges under statens ledelse. Revisjon av regnskapslovgivningen og øket kontroll med regnskaper. Spørsmålet om standardisering av regnskapet utgreies.

Næringene.

Industri- og elektrisitetsutbygging

Høytstående teknikk og utstrakt bruk av mekanisk kraft gir industrien et stort produksjonsutbytte i varemengde pr. arbeider. En høyt utviklet industri er derfor av avgjørende betydning for vårt folks levestandard.

For å utnytte våre naturtilganger, tre, fisk, malm og andre råstoffer, vår billige kraft og vår høytstående arbeidskraft med dens anlegg for teknikk må Staten ta opp et omfattende samarbeid med bedriftene, arbeiderne, funksjonærene og deres organisasjoner med sikte på en planmessig utbygging og rasjonalisering og en sterk utvidelse av industriens kapasitet.

Rasjonell arbeidsdeling mellom bedriftene, og konsentrasjon i større enheter. Omfattende modernisering for å innhente det som er blitt forsømt under krigen og for å heve det tekniske nivå i tilbakeliggende bransjer. Staten må til enhver tid føre kontroll med at industrien, de enkelte bransjer og bedrifter arbeider med tidsmessig utstyr og metoder.

Som et ledd i arbeidet for å senke framstillingsomkostningene, gjennomføres en utstrakt

standardisering.

Utstrakt samarbeid mellom industrien og yrkes- og fagskolene og de tekniske forskningsinstitutter. Planmessig arbeid for høyere foredling av våre råstoffer. Industribanken styrkes. Det treffes en ordning slik at tiltak av samfunnsmessig verdi ikke stanser av mangel på kapital.

De arbeidsoppgaver som i dag i særlig grad står i forgrunnen, er: Rask løsning av jernsaken. I samsvar med endrede forhold som krigen har skapt, bygges de nye jern-, stål- og valseverk med en større kapasitet enn før beregnet.

Utvikling av skipsbyggingsindustrien. Storverksteder med moderne utstyr, og anlegg som kan bygge båter av den størrelse som skipsfarten krever. En finansiell ordning som tillater verftene å gi den nødvendige kreditt på nybyggingskontrakter.

Utbygging av den mekaniske verkstedindustri etter en landsplan basert på arbeidsdeling og spesialisering. Begrensning av antall typer og større serieproduksjon med sikte på billigere framstilling og bedre betingelser for reparasjon og vedlikehold.

Øket produksjon for å dekke landsviktige behov som transportmidler, motorer og andre tekniske hjelpemidler og anlegg for jordbruk og fiske.

Rasjonalisering av treforedlingsindustrien. Høyere foredling av de råstoffer skogen gir oss.

Planmessig utbygging av en moderne fiskeforedlingsindustri hvor hovedvekten legges på tidsmessige anlegg for tilvirkning av fersk og frossen fisk og fiskefilet. Sildolje- og sildmelindustrien rasjonaliseres.

Utbygging av kjemisk og elektrometallurgisk industri i samband med et energisk arbeid for å sikre de nødvendige avsetningsmarkeder.

Hurtig utvidelse av garnproduksjonen og utbygging og modernisering av tekstilindustrien som helhet for å dekke en større del av den omfattende import.

Rasjonalisering av fiskeredskapsindustrien.

Effektive tiltak både på det finansielle og tekniske område for å sette bygningsindustrien i stand til å løse de store oppgaver den står foran. Gjennomførelse av en rasjonell driftsordning som sikrer bygningsarbeiderne en jevnere beskjeftigelse.

Effektiv utnyttelse av de anlegg staten overtar etter tyske og nazistiske eiere.

Rask utbygging av vår vannkraft etter en landsplan med sikte på en sterk økning i bruken av elektrisitet både i næringslivet og hjemmene. Statsstøtte til nedskrivning av anlegg, særlig for de distrikter som ennå mangler kraft. Utbygging av våre fabrikker for framstilling av elektrisk materiell.

Eget industridepartementet.

Jordbruket.

Jordbruket sikres jamnstilling med andre næringer til trygging av arbeidsmuligheter og for landsbygdas arbeidende folk.

En tar sikte på jamn og stabil produksjon og fastlegging av prisene på jordbrukets produkter slik at driften blir lønnsom og det blir mulig å planlegge produksjonen på lengere sikt.

Jorda skal på trygge kår tilhøre de arbeidende jordbrukere.

Begrensning av retten til pantsetting av jord og skog. Driftskredittkassa utbygges og gis nye oppgaver. Statens jordbrukskreditt forenkles.

Samvirkende familiebruk skal være grunnlaget for jordbruksnæringen. Støtte- og reguleringstiltakene må medvirke til å skape høvelige bruksstørrelser og sikre en samfunnsmessig forsvarlig bruk av jorda.

Jordlov, utskiftningslov og regler for lån og bidrag til nydyrking og bureising utformes med sikte på hurtig og sterk utvidelse av for små bruk. Videre utstyking av små bruk må hindres.

Der det er mulig sikres brukene beite, skog eller almenningsrett nok til eget behov.

Bygging av seter- og heibeiteveier.

Effektive tiltak for å hindre at landssvikene kan bli sittende med jordeiendommer eller at de kan oppnå det samme ved proforma-overføring av eiendommen til annen eier. Det økonomiske oppgjør må ta sikte på at jorda kan nyttes som tilskottsjord for småbruk, mønsterbruk o.l.

Støttebruk trygges på samme måte som familiebrukene når forholdene gjør slik bruksmåte forsvarlig.

Effektiv utnytting av alle tekniske hjelpemidler. Støtte til maskinlag og maskinholdere for å gjøre bruken av store jordbruksmaskiner økonomisk forsvarlig og mulig for alle og for å løse trekk-kraftsspørsmålet for små bruk. Øket bruk av elektrisitet i jord- og hagebruket ved fastsetting av rimelige tariffer og billig framstilling av høvelige elektriske hjelpemidler. Staten støtter bygging av tørkeanlegg, fryserier, siloanlegg, gjødselkjellere, praktiske uthusbygninger og vanningsanlegg. Rasjonalisering av industri som foredler jordbrukets produkter. Jordbrukets tekniske hjelpemidler framstilles her i landet for å skaffe typer som høver for norske forhold.

Øket forskning og forsøksdrift i jordbrukets tjeneste. Skoler, forsøksgårder og mønsterbruk drives etter linjer som høver for norske familie- og støttebruk. Forskningsresultatene settes om i praksis ved faglig opplæring av flest mulig jordbruksarbeidere og brukere.

Husdyrproduksjonen baseres mest mulig på norske formidler. Intensivering av bedriftsmåten ved framstilling av kvalitetsprodukter. Staten bidrar til å fremme en rasjonell bruksmåte og sørger for en rimelig fordeling av arbeidsoppgavene etter naturlige betingelser mellom ulike strøk og bruksstørrelser. Så vidt mulig sikres smånæringene fortrinsvis for de mindre bruk.

Omsetning og transport forenkles og gjøres billigere. Standardisering og kvalitetskontroll for jordbrukets produkter.

Boligstandarden for landsbygdas folk heves bl. a. med sikte på å lette husarbeidet. Alle sosiale tiltak må gjelde likt for bygd og by. Høve til å delta i kultur- og samfunnsliv ved trygging av rimelig fritid.

Samvirketiltakene i produksjon og omsetning støttes og bygges videre ut. Råd og utvalg som skal ta vare på jordbruksfolkets økonomiske og faglige interesser sikres en sammensetning som er i samsvar med retningslinjene for et økonomisk demokrati.

Utbygging av regnskapsføring og statistikk grunnet på kjennskap til jordbrukets faktiske driftsforhold. Økonomisk og geologisk kartlegging av landets jordbruksmuligheter. Staten bidrar til å holde omkostningene nede, særlig ved lån og støtte til tiltak som øker avkastning og produksjonseffektivitet.

Arbeids- og lønnsvilkår baseres på tariffavtaler mellom arbeidernes og arbeidsgivernes faglige sammenslutninger.

De faglige organisasjoner støttes i sitt arbeid for å bedre kårerne til det arbeidende folk i jordbruksnæringen.

Skogbruket.

Gjenreising av skogen i raserte og overavvirkede strøk. Øking av skogarealene særlig i de skogfattige strøk langs kysten og nordpå. Skogreisinga må bygge på full utnytting av faglig forskning og forsøksdrift for å sikre en skogbestand som passer for naturtilhøva på de ulike steder i landet.

Større skogeiendommer som ikke drives i tilknytning til alminnelig gårdsbruk, bør når almene omsyn tilsier det, erverves av staten og legges under samfunnsmessig forvaltning.

Almenningssystemet utvides slik at i bygder med nok skog blir alle jordbruk sikret trevirke til husbehov. I privatskogene fremmes samdrift og samvirke.

Offentlig skoginspeksjon og tvungen forstlig blinking. Øket faglig myndighet for skogrådene, som sikres en demokratisk sammensetning.

Videre utvikling av forstlige prinsipper og metoder som passer for norske forhold. Øket arbeid ved forsøk og opplæringskurser for å fremme praktiske arbeidsmåter og redskapstyper.

Ordning av forholdet mellom skog og beite.

Øket fart i bygging av skogbilveier.

Statens støtte til skogbruksnæringen utformes slik at den fremmer arbeider som øker skogens avkastning og senker omkostningene ved skogsdriften. Skogkulturavgiftens virkeområde utvides. Skogforbedringstiltakene legges slik an at skogsarbeiderne sikres jamne, tilstrekkelige og varige arbeidsmuligheter.

Lønnsomheten sikres ved øket avkastning, rasjonalisering av driftsmåten og full utnytting av alt skogsvirke. Treforedlingsindustrien bringes til den høyest mulige effektivitet for å sikre rimelige tømmerpriser.

Samfunnsmessig kontroll av tømmeromsetningen. Det skapes en utjamningsordning for tømmerprisene for å motvirke store svingninger i den årlige avvirkning. På grunnlag av utjamningsordningen avtales lønnsvilkårene i skogbruket så tidlig at skogsdriften kan foregå til rett tid med full nytting av de beste vær- og føreforhold.

Tømmerprisene settes slik at hogstmoden skog i avsides strøk kan nyttes best mulig.

Rådbøtene for å heve skogbrukets lønnsomhet må følges av tiltak som bedrer lønns- og levekårene til skogsarbeiderne. Skogsarbeiderne sikres gode boliger med nok jord. Der det er mulig legges boligene slik at skogsarbeiderne kan bo hjemme under arbeidet i skogen.

Fiske og fangst.

Økonomisk kartlegging av kystens næringsveier og tilrettelegging av nye arbeidsmuligheter for kystfolket ved planmessig industrireising, bureising og boligbygging i distriktene.

Fiskeflåten gjenoppbygges hurtig og planmessig ved norske båtbyggerier og motorfabrikker. Aktive fiskere som har mistet sine fartøyer under krigen gis fortrinsrett ved tildeling av materialer og byggeplass til reparasjoner og nybygging. Det gjennomføres standardisering og seriebygging av fartøyer og motorer, slik at byggeomkostningene reduseres, og for at fiskerne kan få gode og store nok båter som passer for de enkelte strøk og muliggjør effektive driftsmåter. Fiske som krever stor kapital bør drives på samvirkebasis.

Ervervelse av eiendomsrett til fiskefartøyer over en viss størrelse gjøres avhengig av konsesjon fra det offentlige etter tilråding fra fiskerorganisasjonen.

Lønnsomheten i fisket trygges ved planmessig reising av fryse- og kjøleanlegg, utbygging av en moderne fisketilvirkningsindustri som muliggjør rasjonell produksjon av kvalitetsvarer. Ved utbyggingen av denne industri må det tas sterkt omsyn til arbeidslivet i fiskeridistriktene.

Tilvirkning og eksport av alle fiskeprodukter reguleres av staten. Tilvirknings- og eksportorganene utbygges etter hvert på samvirkebasis, slik at fiskerne selv kan overta den innenlandske omsetningen, tilvirkningen, transporten og eksporten av fisk og fiskeprodukter.

All adgang til tilvirkning, omsetning og eksport skal være avhengig og godkjenning fra staten etter innstilling fra fiskernes organisasjoner.

Import, innenlands produksjon og omsetning av fiskeredskaper og annet utstyr til bruk i fisket og fiskeforedlingen organiseres gjennom samkjøp og produksjonslag.

Fiskeribanken bygges ut til et kooperativt finansieringsinstitutt for hele næringen. Den må settes i stand til helt ut å finansiere fisket og fiskeforedlingen, anskaffelsen av fiskefarkoster og driftsmidler, og produksjon og omsetning på samvirkebasis av motorer og redskaper, olje og agn.

Sjøgrunn i krigsherjede strøk reguleres av staten slik at det kan bli gode arbeidsforhold for fisket og fisketilvirkningen og gode boligforhold. Det opprettes fiskeristyrer i alle fiskekommuner og havnestyrer i alle fiskehavner.

En tilfredsstillende løsning av sjøgrensespørsmålet påskynnes, og de norske fiskeres rettigheter på bankene utenfor sjøgrensen trygges. I vår handelspolitikk skal fiskerienes interesser vies sterk oppmerksomhet og det settes i gang et planmessig arbeid for utvidelse av våre fiskemarkeder. Fiskerienes representasjon i utlandet styrkes.

Videre utbygging av yrkesskoler for fiskerne.

Fiskeriadministrasjonen utbygges og gjøres mer effektiv. Det opprettes eget fiskeridepartement.

Inngående gransking av de enkeltpersoner og selskaper som har etablert seg i næringen under krigen. Anlegg og sjøgrunn som tilhører N.S.- medlemmer eller unasjonale elementer overtas av fiskernes organisasjoner etter takst og nyttes til sjøtilvirkning og samvirketiltak.

Hvalfangstflåten moderniseres og gjenoppbygges hurtigst mulig under samfunnsmessig kontroll.

Fangsten begrenses ved mellomfolkelige avtaler, slik at stabil drift sikres for framtida.

Hvalfangernes arbeidsforhold må bringes i samsvar med lovgivningen for industriens vedkommende.

Sælfangstflåten må snarest gjenoppbygges i den utstrekning som svarer til den beskatning sælbestanden tåler. Bedriften må som for hvalfangstens vedkommende underlegges samfunnsmessig kontroll gjennom et råd som svarer til Hvalrådet.

Samferdsel.

Landsomfattende offentlig regulering av utbyggingen og driften av de innenlandske samferdselsmidler med sikte på en rasjonell utnyttning av de samlede samferdselsmidlers kapasitet og dekning av trafikk- og transportbehovet.

De forskjellige distrikters og næringers transportbehov kartlegges, og på dette grunnlag reguleres utbyggingen av jernbane-, vei-, sjø- og luftnettet samt importen og den innenlandske produksjon av transportmidler. Valget mellom anlegg av jernbaner og veier for biltransport skjer på grunnlag av driftsøkonomiske beregninger. Rask elektrifisering av stambanene og av andre jernbaner i den utstrekning nasjonale og samfunnsøkonomiske hensyn tilsier det. Skipstypene for kyst- og lokalfarten tilpasses den fart de skal settes inn i og standardiseres for å bringe bygge- og driftskostnadene ned.

For å få en tilfredsstillende utbygging av hovedtransportnettet må ikke bare jernbanene, men også de store kyst- og lokalruter overtas av staten eller fylkene og ledes av fagorganer med selvstendig myndighet og sakkyndig administrasjonsapparat. Staten, fylkene eller felleskommunale selskaper overtar bilrutetrafikken i den utstrekning det er nødvendig for å sikre en rasjonell drift og gjøre mulig en økonomisk utjamning mellom tettbygde og folkefattige strøk. Annen ervervsmessig bilkjøring, kystrutetrafikk, lokalrutebart og kystfart med fraktfartøyer gjøres avhengig av offentlig bevilling.

Driften av de forskjellige land-, kyst- og lufttransportmidler samordnes, bl. a. ved regulering av ruteplaner, dirigering av ikke-rutegående transportmidler, fordeling av last og ved takstregulering. Dirigeringen av lastebilenes innsats skjer ved de eksisterende transportformidlingssentraler som utbygges under omsyn til etterkrigsforholdene.

Effektiv ordning av postruter og fortsatt utbygging av telegraf- og telefonnettet med kabelanlegg og automatisering av abonnenttelefonen.

Arbeidet med overtaing av de private lokale telefonanlegg påskynnes slik at all lokal telefondrift i likhet med telegrafen og rikstelefonen samles på statens hånd.

Gjenoppbyggingen av landets utenriksflåte skjer ved samarbeid mellom rederiene under statens kontroll med sikte på redusering av bygge- og driftskostnader ved standardisering, fellesinnkjøp og felles utnyttning av tekniske erfaringer og med sikte på at tonnasje blir hensiktsmessig fordelt på linjefartøyer, trampfartøyer og spesialfartøyer. Sjømannsstanden må få andel i skipsfartens ledelse. Under myndighetenes medvirken sørges det for at norsk skipsfart står samlet i internasjonale sjøfartsspørsmål. Norge må gå inn for regulering av den internasjonale skipsfart gjennom United Maritime Authority eller liknende organisasjon også etter krigen. Målet for skipsfartspolitikken må være å gjenreise og sikre Norges andel i verdens skipsfart i samsvar med Norges tradisjoner og særlige forutsetninger på dette område. Nye linjer opprettes med sikte på de nye veier som krigen har skapt for vareutveksling mellom

landene.

Staten sikrer seg ledelsen av og kontrollen med norsk luftfart.

Til gjennomføring av de foran nevnte reguleringer opprettes det sakkyndige sentraler og lokale organer. Sentraladministrasjonens kontorer for kommunikasjonssaker samles og bygges ut i et eget kommunikasjonsdepartement.

Hotell, restaurant- og reiseliv.

Landets hotell- og reiseliv gjenreises for å imøtekomme folkets stigende feriebehov og for å utvikle den utenlandske reisetrafikk, som skaffer landet valuta.

Alle hotell- og reiselivssaker i statsadministrasjonen legges under ett departement.

Det opprettes et statsstøttet finansieringsinstitutt for hotellenæringen for å skaffe kapital til bygging av moderne turisthoteller under betryggende kontroll på de steder som har vilkår for lengst mulig sesong.

Spørsmålet om folkehoteller, ungdomsherberger og billige feriesteder løses.

For å utnytte Nord-Norges store muligheter som turiststrøk, bygger staten turiststasjoner i denne landsdelen.

Hotell-loven revideres slik at kravet om fagbrev også kommer til å omfatte restaurantdrift.

Turistreklamen i utlandet gjøres mest mulig effektiv, bl. a. ved oppretting av reklamekontorer i samarbeid med presse-attasjeene.

Boligsak.

Hver norsk mann og kvinne har rettmessig krav på en tilfredsstillende bolig etter familiens størrelse, til en pris som står i rimelig forhold til inntekten. Barn og ungdom har krav på plass til leke- og fritidssysler, voksne skal ha samlingslokaler for et fritt, demokratisk organisasjonsliv.

For å møte disse krav, og gjenvinne det som er forsømt under 5 års krig, må samfunnet gripe aktivt inn i all byggevirksomhet slik at hele landets muligheter og den enkeltes arbeidskraft og foretaksomhet nyttes fullt ut.

Overalt hvor en samlet løsning av større byggeoppgaver er mulig, må stat og kommune samarbeide med boligsamvirkelag, som også bør trygges ved lovbestemmelser. Både sambyggelag og selvbyggere støttes ved sakkyndig veiledning og økonomisk hjelp.

Stat og kommune må få avgjørende innflytelse over utnyttelsen av grunneiendommer, slik at byer og tettgrender kan bygges ut skritt for skritt etter faste planer. Kontroll med salg av faste eiendommer, særlig tomter, med sikte på rimelige tomtepriser.

Det oppnevnes en Boligplankomité som gir forslag til samordning av alle grener av bolig- og byggevirksomheten: Distriktsplaner og byplaner - de enkelte kommuners byggeprogrammer som blir samlet til en landsplan - finansiering og offentlig støtte - forskningsarbeid for å finne fram til de rette boligtyper og byggemetoder, møbler og husutstyr - opplysningsarbeid i boligspørsmålet. For å legge til rette det arbeidet som straks må settes i verk, opprettes et Statens Boligkontor.

Det opprettes snarest mulig et Finansieringsinstitutt for boligbyggingen. For å sikre at alle får like rett til rimelige lån, må instituttet stå som formidler mellom låntakerne og de finansinstitutter som allerede finnes. Det må sørge for en alminnelig kreditt til lavest mulig rente bygd på pantesikkerhet, yte rimelige lån ut over vanlig pantesikkerhet og gi husleiestønad til barnerike familier og folk med særlig lave inntekter.

Så lenge det er bolignød gjennomføres offentlig formidling av boliger. Det husrom som finnes må fordeles rettferdig og rasjonelt om nødvendig ved rekvirering av rom eller boliger. Husleiene må fortsatt reguleres og det nåværende lovverk om husleieforhold bygges videre ut. Husleienedsettingen opprettholdes.

Finanser, handel, lønninger.

Penge- og valutapolitikk.

Norges Banks pengepolitikk, bankenes kredittpolitikk og vår valutapolitikk innordnes under Finansdepartementet med støtte av et Penge- og Finansråd. Oppretting av særlige organer til sikring av en rasjonell kredittpolitikk fra bankenes side og offentlige representanter i bankenes styrer.

Spørsmålet om samfunnets overtaing av bank- og forsikringsvesen utgreies og søkes så snart råd er gjennomført i den utstrekning en finner det nødvendig.

Utbygging av de særlige kredittinstitutter for de forskjellige næringer og øket spesialisering av bankene i dette øyemed. Pengeverdien og prisene stabiliseres på et nivå som skaper et trygt grunnlag for produktiv virksomhet. Tilpassing av valutakursen til dette nivå.

Fortsatt begrensning av utbytter og honorarer i aksjeselskaper.

Tiltak til lettelse av de mellomfolkkelige betalingsforhold støttes, likeså opprettingen av mellomfolkkelige kreditt- og finansieringsinstitutter.

Finans- og skattepolitikken.

Statsbudsjettet avpasses etter konjunktursituasjonen, slik at private og offentlige utbetalinger er tilstrekkelige til å sikre arbeid til alle.

Spørsmålet om budsjettbalansering, gjeldsavbetaling eller nye låneopptak avgjøres ut fra samme omsyn.

De kommunale budsjetter samordnes med statens finanspolitikk og statsbudsjettet for sammen med dette å inngå i det samlede folkehusholdningsbudsjett.

For å lette statens gjeldsbyrde holdes mest mulig av statsgjelden flytende.

Progressiv skatt på formuesstigning under krigen.

Særskilt krigsskadeavgift som ledd i en rettferdig fordeling av krigsskadene. Verdaukskatt på fast eiendom.

Registrering av all privat formue, sedler, ihendehaverobligasjoner, pantobligasjoner, andre verdipapirer, verdigjenstander og fast eiendom.

Hele vår toll- og skattepolitikk bringes i samsvar med den aktive arbeidsreisningspolitikken. Fordeling av skattebyrdene etter økonomisk bæreevne. Forenkling av skattesystemet. Videre gjennomføring av prinsippet kildebeskatning, særlig for verdipapirer.

For å fremme moderniseringen av våre næringer endres reglene for avskrivning for anlegg og maskiner og det gis fradrag for utgifter til forskning. Skattelettelse for nye tiltak og skattelettelse som ledd i en familievennlig politikk.

Skatteinnfordringen gjøres effektiv gjennom skatt av årets inntekt. Likningskontrollen utbygges på grunnlag av registrering av all formue. Adgang til å pålegge offentlig revisjon. Forbruksskattene nedsettes og omsetningsskatten reduseres og omlegges med sikte på gradering etter forbrukets art. Hel opphevelse av omsetningsskatten for boligbygging. Arveavgiften økes og satsen graderes etter arvingenes øvrige formue.

Arbeidet med utjamning av skattetrykket mellom kommunene føres videre. Spørsmål om samskatt og begrensning i variasjonene i de skattefrie fradrag utgreies. Oppretting av et institutt til gransking av skattetrykkets fordeling og virkninger og av andre lands skattepolitikk.

Handelen

Handelspolitikken må føres i samsvar med landets utenrikspolitikk så landet sikres en fri og uavhengig stilling.

Våre eksportnæringer sikres hensiktsmessige markeder som ledd i en mangesidig

utenrikshandel uten for sterk avhengighet av det enkelte land. Eksportkontrollen opprettholdes og utbygges etter de nye forhold. Effektiv undersøkelse av våre eksportmuligheter gjennom utbygging av vår handelsrepresentasjon i utlandet. Øket propaganda for norske varer og kvalitetskontroll med eksportvarer. Utvidelse av systemet med eksportkreditter. Organisering av eksportnæringene i eksportlag og eksportkontorer under tilsyn av staten.

Kontroll med innførselen gjennom lisenssystem. Felles import av varer til bransjen gjennom bransjeutvalgene og fellesinnkjøpslag.

Oppretting av Statens Kullforretning. Staten overtar importen av olje og bensin og regulerer detaljomsetingen. Statens Kornforretning overtar importen av forstoffer. Staten overtar innførselen av kaffe og sukker og innførsel og omsetning av lægemidler.

Staten støtter tiltak til fremme av handel mellom landene. Særlig vekt legges på samarbeid med de andre nordiske land.

Den innenlandske handel rasjonaliseres. Kooperasjonen støttes. Offentlig kontroll med opprettelsen av nye handelsbedrifter gjennom investeringskontrollen. Betyggende kontroll med kvalitet og priser.

Lønnspolitikk.

Lønninger og priser må sees i sammenheng. Det er av største betydning for gjenreisningen og for å få hevet levestandarden at prisnivået holdes så lavt som råd er. Reallønnen heves ikke bare gjennom høyere lønninger, men også ved skattereguleringer, ved nedsettelse av prisene på viktige forbruksartikler og ved sosialpolitiske tiltak.

Solidarisk lønnspolitikk med særlig sikte på bedring av lønnsvilkåra i etterliggende yrker. Lik lønn for mann og kvinne for samme arbeid.

Arbeidsfreden er en nødvendig forutsetning for at gjenreisningen skal lykkes. Arbeidsfreden kan imidlertid bare varig sikres ved at arbeiderne og funksjonærene får øket innflytelse over det økonomiske liv, og ved at forhandlingene baseres på fullstendige opplysninger om bedriftenes lønnsevne. Det opprettes et lønnsøkonomisk institutt i tilknytning til Statistisk Sentralbyrå.

Sosialpolitikk.

Målet for norsk sosialpolitikk må være å skape sosial trygghet, dvs. vern av liv, helse og arbeidskraft og sikring mot sykdom, arbeidsløshet og andre uforutsette ulykker som rammer familien eller den enkelte. Fattigvesenet må avskaffes og erstattes med et system av sosiale trygder. De forskjellige sosiale trygder moderniseres og organiseres til en sammenhengende landsomfattende trygd mot uforskyldt tap av inntekt. Stønadens settes så høyt at den gir rimelig utkomme. Økonomisk og praktisk hjelp for familien tilpasses i forhold til forsørgelsesbyrden.

Vernelov for særlig vanskelig stilte og ubeskyttede grupper av arbeidere, som skog- og landarbeidere, hushjelp og de som arbeider ved sykehus og andre sosiale institusjoner, må gjennomføres. Det gjennomføres en pensjonsordning for sjøfolk.

Barneforsorgen moderniseres og omorganiseres under en felles ledelse med forenklet administrasjon. Utbygging av omsorgen for vanføre, døve, blinde og åndssvake. Satsene for alderstrygden heves og aldersgrensen settes ned. Utbygging av helsestasjoner for mødre, spebarn og barn under skolepliktig alder, helsekontroll for ungdom i overgangsalderen gjennomføres.

Staten overtar utdanningen av sosialarbeidere og oppretter skoler som kan sikre at behovet for kvalifisert arbeidshjelp blir dekket.

Folkehelsen som er satt tilbake under krigen gjenreises med planmessige tiltak ledet av Statens organer i samarbeid med kommunene og de frivillige helseorganisasjonene. Det forebyggende helsearbeid bygges ut og nødvendige administrative organer for dette skapes. Spesielle helsetiltak settes i verk for de politiske fangene, sjøfolkene, soldatene og andre hvis helse har lidt særlig under krigen. Forsterket kamp mot de store folkesykdommer som

tuberkulose, revmatisme og veneriske sykdommer. Loven om tvungen syketrygd for alle gjennomføres straks, slik at enhver får den best mulige behandling av sin sykdom.

Loven om ulykkestrygd for industriarbeidere og for sjøfolk og fiskere revideres med sikte på høyere ytelser. Arbeidsgivernes særstilling ved ansvar for ulykker i virksomheten oppheves.

Spørsmålet om å bringe yrkessykdommer inn under loven utgreies.

Sykepleierskeloven gjennomføres og helsesøstersaken tas opp.

Folkeernæringen et av de viktigste grunnlag for bevaring av helse og arbeidskraft kan ikke lenger overlates til tilfeldighetene og være avhengig av private interesser. Samfunnet må ta på seg den forpliktelse å sikre alle sine medlemmer en fullverdig kost. Herunder må gripes inn både i den hjemlige matproduksjon, importen og prisdannelsen. Øket bruk av landets egne produkter. Mer effektiv kontroll med matvarer.

De skadelige følger av feilernæring og underernæring under okkupasjonen må gjøres gode igjen ved en bevisst planmessig ernæringspolitikk fra statens side i samarbeid med representanter for produsenter og forbrukere, etter de retningslinjer som er trukket opp gjennom internasjonale avtaler.

Idrettslivet bringes på fote ved øket støtte fra staten og kommunenes side under betryggende helsekontroll. Ungdommen må få de nødvendige idrettsanlegg med moderne øvelsesmateriell. Målet er folkeidrett, ikke stjernedyrkelse.

Det bør gjennomføres 3 ukers ferie for alle lønnsinntakere. Arbeidet for bedre utnyttelse av ferier og fritid føres videre. Staten sikrer seg eiendomsretten til den delen av høyfjellet som nå er i privat eie for å trygge bøndernes bruksrettigheter og bevare høyfjellet som naturpark for hele folket. Også strandretter og andre naturverdier må sikres av det offentlige for å gjøre det mulig for hele folket å nyte den norske naturen.

Offentlig tilsyn og kontroll med innsamlinger.

Oppreisning og erstatning for krigens offer.

Det bevilges æreslønn til familiene etter patrioter som er henrettet eller har mistet livet på annen måte, og til folk som er blitt invalider ved tortur, fengselsopphold o. l.

Økonomisk godtgjørelse til politiske fanger som har lidd slike tap at deres kår er blitt forverret. Rimelig erstatning for materiell skade som er oppstått på grunn av innsats i frihetskampen.

Alle som har måttet forlate sitt arbeid på grunn av fengsling, politisk forfølgelse eller annet overgrep, eller for å gjøre tjeneste i det norske forsvar og motstandsbevegelsen, skal ha sine gamle stillinger eller tilsvarende arbeid.

Sjøfolk som har seilt under krigen sikres avløsning og arbeid, eller opplæring i land om de ønsker det.

Ungdom som på grunn av særlige forhold under krigen har vært forhindret fra å få utdanning eller har fått sin utdanning avbrutt, sikres hjelp til å ta igjen det de har forsømt.

Edruelighetsarbeid.

Kampen mot drikkeondet er et ledd i arbeiderklassens frigjøringsarbeid. Effektivt opplysningsarbeid må være det grunnleggende i kampen mot drikkeondet. Undervisningen i skolen i alkoholspørsmålet må gi de nødvendige kunnskaper om alkoholens virkninger og den må utvides til å omfatte årsakene til alkoholismen. Det løyves de midlene som trengs til den almene opplysning for stigende folkeedruelighet. Effektiv kontroll med og skarp håndheving av edruelighetslovgivningen. Uforsonlig kamp mot smugling, gauking og hjemmebrenning. Privatøkonomiske interesser i rusdrikktilvirkning og omsetning avvikes. Kommunenes sjølbestemmelsesrett i bevillingssaker opprettholdes. Spørsmålet om skjenkerett for turist- og høyfjellshoteller avgjøres av en nemnd oppnevnt av Regjeringen etter at vedkommende kommunestyre har uttalt seg.

Opplæring og vitenskap.

Skole og opplæring.

Den oppvoksende slekt sikres full utvikling av evner og anlegg og oppdras til dugelige og ansvarsbevisste medlemmer av vårt demokratiske samfunn. Like rett for alle til opplæring og utdanning uansett økonomisk stilling, og uansett hvor en bor i landet.

Eget departement for undervisning, folkeopplysning, forskning og kunst.

Øket omsorg for barn i førskolealderen under sosialpedagogisk utdannede lærere. Samfunnet må bygge ut barnehagestellet i samsvar med moderne krav.

Videre styrking og utbygging av folkeskolen som sams grunnlag for all videre utdanning. Særlig vekt på styrking av landsfolkeskolen, bl.a. ved å samle elevene i større og bedre utstyrte skoler på sentrale steder. Gjennomføring av arbeidsskoleprinsippet i samsvar med normalplanen. Nødvendige læremidler må bli skaffet. Utbygging av skolelegevesenet, helsekontrollstasjoner, utvidet tannrøkt. Gjennomføring av skolefrokosten. Husstell blir obligatorisk fag i landsfolkeskolen.

8 års obligatorisk skolegang. Det 8. skoleår kan være en almindannende eller yrkesbetont framhaldsskole for dem som ikke får annen skolegang. 2-årige framhaldsskoler der det høver. Den nye loven om framhaldsskoler vedtas og settes i verk. Lov om ungdomsskole. Arbeiderungdommen i bygd og by sikres større muligheter til å søke disse skolene. Skoledirektører i alle fylker.

Yrkesopplæringen styrkes innen alle næringsgrener og yrker. Yrkesopplæringsstellet bygges slik opp at den ungdom som går den praktiske utdanningsvei med minst mulig tidstap kan gå gjennom alle opplæringsstellets ledd fram til høyskolene. Den nye lov om yrkesskoler settes ut i livet etter en fast landsplan snarest råd er. For de ungdomskull som i krigsårene ikke har fått nødvendig faglig opplæring ordner staten ekstraordinære yrkeskurser. Tiltak med verkstedsskoler knyttet til bedrifter og yrkesorganisasjoner støttes. Yrkeslærernes utdanning og lønn bringes på høyde med andre læreres. Lærlingelov for håndverk og industri og andre næringsgrener hvor forholdene ligger til rette for det. Obligatorisk tilleggsundervisning i læretida, undervisningen i ordinær arbeidstid. Utgiftene til yrkesskolestellet bæres av staten, utgiftene til opplæringa på arbeidsplassen av bedriftene. Egen avdeling i Undervisningsdepartementet for yrkesskolestellet. Videre utbygging av arbeidsformidling og yrkesrettledning i samordning med yrkesopplæringa.

Den høyere skolen sikres gode vilkår. Regulering av elevtilgangen i samband med utbyggingen av yrkesskolestellet. Videre utbygging og gjennomføring av landsplanen om statsdrevne gymnas og realskoler for bygdeungdommen. Effektiv stipendieordning som sikrer den ungdom som trenger, det, fullt underhold i skoletida. Begrensning av elevtallet i klassene. Undervisningen må bygge på elevenes selvaktivitet.

Reising av en statens brevskole i samarbeid med kringkastingen og det øvrige skolestellet.

Effektiv kontroll med private skolekurser, handelsskoler, brevskoler o. l.

Utvidet støtte til fysisk fostring blant barn og ungdom. Skoleidrett innføres som fag i alle almindannende skoler med kyndig ledelse og inspeksjon. Gymnastikkinspektører i alle fylker. Reising av idrettshøyskole.

Tilstrækkelig skoleheimplass for barn og ungdom som vergerådene må ta seg av. Forsvarlig gransking og differensiering av barna i skoleheimene og omlegging av skoleheimene i samsvar med moderne oppdragelsesprinsipper.

All lærerutdanning overtas av staten. Bedre utstyrte lærerskoler. Filolog- og realiststudiet må legges om og gi en virkelig lærerutdanning. I all lærerutdanning må psykologi og pedagogikk få en sentral plass. Utbygging av et moderne pedagogisk institutt.

Regulering av tilgangen til universitetet og høyskolene etter det landet trenger. Det må tas sikte på at staten fullt ut bekoster utdanninga for begavet ungdom som selv ikke har økonomisk evne til det.

Folkeopplysning, vitenskap og kunst.

Det organiserte opplysningsarbeid for voksne bygges ut, bibliotekstellet gis øket støtte og tilpasses de ulike forhold i landet. Studiearbeidet blir bygd opp omkring biblioteker og folkeboksamlinger. Staten oppretter bibliotekskole. Norsk Rikskringkastings arbeid for folkeopplysningen styrkes. Oppretting av et nett av studieringer i forbindelse med kringkastings foredragsvirksomhet.

Fastere organisering av og sterkt utvidet støtte til det vitenskapelige forskningsarbeid. Planen om eget universitet i Bergen realiseres. Oppretting av forskningsinstitutter. Utvidet kulturelt samarbeid med våre allierte og våre grannfolk.

Bildende kunst gis bedre kår. Stat og kommune må støtte norsk kunst ved å gi kunstnerne oppgaver. Statens kunsthøgskole støttes. Det folkelige musikkliv styrkes og utvikles. Musikkhøgskole. Øket støtte til teatrene. Riksteatret settes ut i livet. Teater- og filmskole opprettes. Teateramatørene gis støtte og rettleiing av det offentlige. Øket arbeid for å fremme god norsk litteratur. Museene trekkes aktivt inn i folkeopplysningsarbeidet. Tidsmessig fredningslov for oldtidsminnesmerker.

Fortsatt arbeid for å nå fram til et samnorsk mål på folkemålets grunn.

Folkestyret.

Folkestyre og rettsvesen.

Stemmerett og valgbarhet fra 21 år.

Statens organer gjøres mer handlekraftige for å makte de nye store oppgavene. Stortinget må i større grad enn hittil samle seg om hovedspørsmålene i landets politikk, mens avgjørelsen av detaljspørsmål blir overlatt Regjeringen, sentral- og fylkesadministrasjonen. Stortinget skal i samsvar med grunnloven trekke opp de store linjene, vedta lovene, skattene og hovedpostene i budsjettet og føre kontroll med Regjeringen og administrasjonen. Det innføres en ordning med faste spørretimer og plikt for regjeringsmedlemmer til å gi svar på spørsmål.

Til støtte for statsrådene innføres en ordning med statssekretærer i de enkelte departementer. De tilsettes og går av sammen med statsrådene.

Arbeidsordningen i departementene moderniseres og rasjonaliseres. Offentlige kommisjoner og komiteer som settes ned for å utrede spesielle spørsmål skal arbeide raskt og det skal alltid settes en bestemt tidsfrist for levering av innstillingen.

For å fremme effektivitet i administrasjonen og i samsvar med de utvidede oppgaver offentlige organer arbeider med, må lønnsnivået i offentlig administrasjon heves så det offentlige kan sikre seg godt kvalifiserte krefter. Det gis plass i administrasjonen for folk med praktisk og teoretisk innsikt i alle sider av den økonomiske virksomhet.

Rettsvesenet skal hvile på et demokratisk grunnlag. Juryinstitusjonen opprettholdes. Utvidet adgang til fri rettshjelp for småkårsfolk. Soning av straff omlegges til å tjene sosialt oppdragende formål.

Organisasjons- og forhandlingsrett for alle grupper av arbeidere og funksjonærer.

Rekrutteringen og utdanningen i politiet organiseres med sikte på å skape et helt ut demokratisk politi, som sikrer samfunnet mot landsforræderske eller fascistvennlige elementer.

Kommunene.

Det kommunale sjølstyre trygges med sikte på å nyttiggjøre det lokale initiativ som et viktig ledd i den plan-økonomiske politikken. Ved at staten overtar mest mulig av de samfunnsmessige fellesoppgavene, sikres alle kommuner en viss minimumsstandard av sosiale og kulturelle goder. Gjennom planmessig arbeidsreisning, fortsatt skatteutjamning og andre statstiltak lettes skattetrykket i kommunene og styrkes det økonomiske grunnlaget særlig i de svakest stilte kommuner.

De juridiske spørsmål som gjelder kommunenes administrasjon bør fortsatt ligge under Justisdepartementet. Statens ledelse og kontroll av kommunalpolitikken ellers bør utøves gjennom de respektive departementer.

Utenrikspolitikk og forsvar.

Utenrikspolitikk.

Norge skal delta i oppbyggingen av den internasjonale organisasjon til sikring av freden.

Det samarbeid som under krigen er skapt mellom De forente Nasjoner må danne utgangspunktet for norsk utenrikspolitikk. Det legges vekt på å utbygge videre det gode forhold til de ledende allierte stormakter. Samarbeidet med våre nordiske grannfolk styrkes og utbygges innenfor denne internasjonale ramme. Norge må støtte alle tiltak som er egnet til å hindre hensynsløs maktpolitikk og å fremme det internasjonale samarbeid på det økonomiske, sosiale og kulturelle område.

Vår representasjon i utlandet må fornyes og styrkes med sikte på å vareta norske økonomiske og kulturelle interesser og å hevde Norges stilling i andre land under de nye internasjonale forhold. Særlig vekt må legges på å sikre hensiktsmessige markeder for vår eksport.

Vi må også bygge ut en effektiv informasjonstjeneste som kan sørge for at utlandet til stadighet får faktiske opplysninger om Norge. For å sikre at det norske folk blir holdt levende orientert om internasjonale forhold organiseres aktivt opplysningsarbeid. Staten tar initiativet til å få opprettet et institutt for studium av internasjonale forhold og utenrikspolitikk.

Det innføres en ordning med arbeiderattasjeer i de viktigste hovedstæder.

Forsvaret.

Landets forsvar bygges opp etter de erfaringer krigsårene har gitt, så det kan være et vern for landet og oppfylle våre internasjonale militære forpliktelser.

Forsvaret må forankres trygt i hele folket. Forsvaret bygges opp på et virkelig demokratisk grunnlag. Der må sørges for et gjennomført demokrati i rekrutteringen, utdanningen og oppbyggingen av forsvaret slik at alle ledd blir fylt av levende demokratisk samfunnsånd.

Både den militære utskrivning og gjennomføringen av tjenesten må ordnes slik at det kan dras full nytte av sivilteknisk og yrkesmessig utdanning. Den militære og sivile fagopplæring må dessuten koordineres slik at både samfunn og individ får størst mulig utbytte av anvendte penger og tid til dette formål.

Norge må innenfor de forente nasjoner arbeide for nedrusting.

Justis- og politidepartementet.

St. prp. nr. 140.

(1948)

Om endringer i Grunnloven.

Tilråding fra Justis- og politidepartementet 19. november 1948

godkjent ved kongelig resolusjon samme dag.

(Foredratt av statsråd O. C. Gundersen.)

Grunnlovens § 110 (ny).

Om rett og plikt til arbeid.

Fra Sosialdepartementet har man 18. august 1948 mottatt følgende henvendelse:

«Sosialdepartementet tillater seg med dette å foreslå at det blir fremmet proposisjon om en grunnlovsbestemmelse om rett og plikt til arbeid.

Arbeidsdirektoratet vil antakelig i løpet av 1949 legge fram en omfattende utredning om en politikk som tar sikte på full sysselsetting. Som motivering av framlegget vil departementet derfor innskrenke seg til å anføre:

1. Innledning.

Som kjent ble det i partienes fellesprogram ved frigjøringa fastslått som prinsipp: «Alle arbeidsføre skal ha rett og plikt til arbeid.» I avsnittet om den økonomiske politikk blir innholdet av dette prinsipp nærmere angitt: «Oppgaven for vårt næringsliv og all økonomisk virksomhet i landet er å skape arbeid for alle så en gjennom rettferdig fordeling av resultatet kan gi alle gode kår.» Fellesprogrammet har ment å slå fast som et av de ledende prinsipper for våre statsmakter at de så langt råd er skal sørge for full sysselsetting for alle arbeidsføre. Derimot er det ikke i fellesprogrammet reist krav om at retten til arbeid skal grunnlovfestes. Spørsmålet om grunnlovfesting av det nevnte prinsipp om retten til arbeid er drøftet av høysterettsjustitiarius Paal Berg i en brosjyre i serien «Sak og Samfunn» side 21-22. En skal sitere de avsnitt hvor spørsmålet blir omtalt:

«Går staten inn for arbeidslina, og vil den nytte alle de hjelpeskilder den rår over, ligger det, sosialt sett, liten vekt på om den enkelte arbeidsløse har en subjektiv rett til å kreve seg tildelt arbeid av staten. Det blir et rent praktisk spørsmål om en bør lovfeste en rett til arbeid.

Noen egenverdi, sosialpolitisk sett har en slik subjektive rett for den enkelte arbeidsløse ikke. Verdien av den ligger utelukkende i om den er et tjenlig og brukbart middel til løsning av arbeidsløseproblemet. For den arbeidsløse vil den være unyttig og verdiløs, og fra et samfunnssynspunkt sett kan den bli skadelig og likefram farlig, om det under en økonomisk krise med stor arbeidsløse skulle

vise seg at retten til arbeid faktisk er uten reelt innhold fordi staten er ute av stand til å møte kravene og ikke makter å skaffe arbeid.

Avgjørende grunner taler tilmed mot å utstyre den enkelte arbeidsløse borger med en juridisk rett til å kreve seg tilvist arbeid av staten. Skulle det være en realitet i en slik rett, måtte den kunne gjøres gjeldende ved domstolene. Uten søksmålsrett ingen virkelig juridisk rett. Men en grense for den enkeltes rett må settes ved hva staten evner og makter. Om staten under en arbeidsløyskrise kan sies å ha forsømt sin plikt til å skaffe arbeid og ikke har gjort hva den kunne ha gjort, er et spørsmål som ikke egner seg for å løses av domstolene. Det må bli den bevilgende myndighet og de ansvarlige administrative myndigheter som her har det siste ordet. Vi kan ikke se inn i framtida. Vi vet ikke hvilke forhold landet kan komme opp i. Vi kan derfor ikke binde statsmyndig hetene i deres disposisjoner ved å legge på dem et rettslig bånd hvis konsekvenser det er umulig å overskue. Det er ikke god sosialpolitikk å gi løfter som en ikke er sikker på kan bli holdt.

Men arbeidsløse bør det ikke være i et land så lenge vi har samfunnsbehov som ikke er dekt. Arbeidsløse er i virkeligheten et uttrykk for mangelfull organisasjon av samfunnsnyttig produksjon. Så lenge samfunnet trenger mer enn det virkelig blir produsert, skulle arbeidsløse være en ukjent ting.

Om staten ikke likefram kan lovfeste en rett til arbeid, vil det være god politikk at staten gir positivt uttrykk for at den regner det som en moralsk plikt for seg å sørge for at ikke noe samfunnsmedlem går uforskyldt arbeidsløs. Et velordnet samfunn må sette seg som mål at alle har et utkomme som gir dem et menneskeverdig eksistensgrunnlag, så de kan leve uten frykt for arbeidsløse og nød. Regelvisst arbeid med gode og sikre arbeidsvilkår for hver arbeidsfør borger er et sosialt kulturideal som vi må se fram mot.

Vi har et forbilde i den tyske Weimar-forfatningens § 163 som grunnlovfestet statens plikt til å sørge for at hver tysker hadde et arbeid han kunne leve av. Vi bør på samme måten gi uttrykk for at det er en sosial plikt av første orden for staten å holde arbeidslivet i gang så langt råd er. Og det bør gjøres i former som viser at det ligger alvor bak. En programerklæring som Weimar-forfatningens § 163 kunne ha en naturlig plass også i vår Grunnlov.

Aldri i vår historie har samkjensla mellom alle samfunnslag vært sterkere og mer levende enn nå. Vi kan ikke gi denne samkjensla et bedre og klarere uttrykk enn ved at vi til Grunnlovens paragrafer om borgernes menneskerettigheter knytter et bud som forankrer i selve konstitusjonen en forfatningsplikt for staten til å sørge for at hele folket er i arbeid.»

Dette departement er enig med forfatteren i at det ikke vil være praktisk å lovfeste en juridisk rett for den enkelte arbeidsløse til å kreve seg tilvist arbeid av det offentlige og med adgang til å gjøre en slik rett gjeldende ved domstolene. En slik lovfesting vil i en gitt situasjon kunne føre med seg uanede konsekvenser med økonomiske ansvar for det offentlige. Derimot mener departementet at prinsippet om retten til arbeid slik som en

går ut fra at også fellesprogrammet har ment det, innebærer krav om at det skal føres en økonomisk politikk som tar direkte sikte på å hindre at landet kommer opp i en arbeidsløyskrise og som gir så nær fullsysselsettning som det er mulig.

Lykkes det likevel ikke å hindre at det oppstår arbeidsløys, må det offentlige oppgave være å sette i gang tiltak som gir nye arbeidsmuligheter. I den utstrekning det ikke lykkes gjennom slike tiltak å få alle i arbeid, må staten gjennom trygd gi dem som blir rammet av arbeidsledighet en viss minsteinntekt. En arbeidsløysetrygd vil det alltid være behov for sjøl i samfunn med full sysselsetting, fordi det vil være uråd å unngå en viss arbeidsløys som er av strukturell art eller henger sammen med de klimatiske forhold.

Realøkonomisk vil alle som ikke gjennom sitt arbeid underholder seg selv bli underholdt av dem som arbeider. Dette gjelder uansett hvem som i den aktuelle situasjon betaler underholdet, enten det skjer gjennom trekk, egne oppsparte midler eller på annen måte. Det er de som til enhver tid er i arbeid som skaper det overskott alle skal leve av og bestemmer samfunnets levestandard. Det er flere grupper som enten ikke bør eller kan arbeide: Barn under en viss alder, gamle over en viss alder, syke og andre arbeidsuføre av alle slag.

Disse grupper representerer for samfunnet en byrde som en søker å fordele på mest mulig rettferdig måte gjennom trygdelovgivningen og andre sosiale tiltak. Under arbeidsløys vil en ny gruppe komme til som auker denne byrden. Ved at samfunnet sørger for arbeidsmuligheter søker det å redusere denne gruppen til det minst mulige og med retten til å få et arbeid må det da også i prinsippet følge en plikt for dem som er skikket til arbeide å utøve et regulært yrke.

Hvor omfattende arbeidsplikten skal gjøres gjennom den praktiske utforming av lovgivningen må til enhver tid avhenge av den situasjon landet er oppe i. Under en krigstilstand f. eks. vil ingen bestride samfunnets rett til å kreve full arbeidsinnsats fra hver enkelt borger på det sted og i det fag hvor innsatsen trengs mest. Når det gjelder verneplikten i fredstid har grunnloven i § 109 bestemmelse om like plikt for alle borgere til en viss tid «at værne om sit Fædreland». Men også i krisetider som følger etter en krig kan det komme opp i slike situasjoner som gjør det nødvendig for samfunnet å dirigere i hvert fall en del av arbeidskraften dit den trengs mest. Som eksempel på dette kan en nevne de lovbestemmelser som er gitt i England i 1947 om kontroll av arbeidsmarkedet. Her kan en arbeidstaker som ikke tar en av de stillingene som blir ham anvist, kunne gis pålegg om å ta et tilvist arbeid. Det er den økonomiske og valutamessige situasjon som har nødvendiggjort disse bestemmelser.

Dette departement mener at en i det lengste bør unngå lovbestemmelser som direkte griper inn i arbeidernes rett til sjøl å velge yrke og arbeidssted, men en kan heller ikke se bort fra at bestemmelser av den art kan bli nødvendige.

I stedet for å gå ledig må en være villig til å ta arbeid som er for hånden, om nødvendig på et nytt arbeidssted eller i et nytt yrke. Under full sysselsetting vil i alminnelighet

likevel friheten til å velge yrke og arbeidssted være større enn i krisetider med arbeidsløys, da en som blir ledig ofte må reise fra sted til sted for å søke arbeid.

Plikten til å ta arbeid må videre være betinget av, at det blir betalt vanlig tariffbestemt lønn for dette arbeid. Under fastsettingen av arbeidslønna kunne arbeidslivets organisasjoner før krigen ty til arbeidsstans streik eller lock-out som middel i lønnskampen. Etter krigen har vi i Norge unngått slike arbeidskamper ved at lønnstvist er blitt avgjort av en lønnsnemnd. Noen varig ordning er vi imidlertid ennå ikke kommet fram til, og en grunnlovsfesting av plikt til arbeid er heller ikke ment å innebære noe forbud mot å bruke arbeidsstans som middel i lønnskonflikt. På den annen side vil arbeidskampene skifte karakter og retten til å bruke arbeidsstans som ledd i en lønnskamp bli utøvet under større ansvar i et samfunn hvor alle er sikret rett til arbeid og en rett ferdig fordeling av nasjonalinntekten og hvor det søkes holdt stabile priser som sikrer lønnsinntakene deres realinntekt.

Lønnsspørsmålet må sees i sammenheng med produksjonen, varemengde og prisregulering og det må kreves et åpent og tillits fullt samarbeid mellom de store hovedorganisasjonene i samfunnet.

Regjeringen har meint at prinsippet om rett og plikt til arbeid er så viktig at det bør grunnlovsfestes og likestilles med de andre demokratiske rettigheter, og i årets trontale er derfor en slik bestemmelse bebudet.

Den nærmere utbygging av prinsippet må skje gjennom den økonomiske politikken og den ordinære lovgivning.

2. Økonomisk politikk.

Den viktigste forutsetningen for å gjøre retten til arbeid til full realitet, er at det føres en økonomisk politikk som effektivt sikrer en full sysselsetting. I de årene som er gått siden frigjøringen, har det også vært mulig å realisere dette målet fullt ut. Krigen og okkupasjonen førte til et tap i vår nasjonalformue i form av direkte krigsødeleggelser, utslitte maskiner, redskaper, fabrikker og boliger, reduserte husdyrbesetninger osv. på tilsammen 5,8 milliarder førkrigskroner. Det var et naturlig ønske både hos bedrifter, privatpersoner og stat og kommune om å bygge opp igjen dette kapitaltapet både når det gjaldt produksjonsmidler og når det gjaldt varige forbruksgoder. Den oppsvulmingen av penge- og kredittvolumet som hadde foregått under okkupasjonen, gjorde også at disse ønskene kunne gi seg uttrykk i effektiv etterspørsel. Kjøpekraften har hele tiden vært stor i forhold til varetilgangen. De eneste forhold som under disse omstendighetene skulle kunne hindre en full sysselsetting, må være sviktende tilførsler av råvarer og driftsmidler fra utlandet, eller en alminnelig desorganisasjon av samfunnslivet. Imidlertid lyktes det å få importen i gang igjen raskere enn ventet, og de organisasjonsmessige vanskene under overgangen til fredsøkonomi ble løst, delvis ved hjelp av de lovgivningsmessige tiltakene som skal omtales nedenfor.

De innenlandske vilkårene for et høyt produksjons- og sysselsettingsnivå har derfor hele tiden vært gode. Utviklingen har vært

støttet av en økonomisk politikk som har holdt kjøpekraften oppe når det gjelder de løpende inntekter, uten derfor å gli over i noen inflatorisk utvikling, og ved rentepolitikken som har sikret et meget lavt rentenivå. Den faktiske utviklingen på arbeidsmarkedet har også i høy grad tatt preg av dette. I vinterhalvåret 1945–46 var det til stede en ikke ubetydelig ledighet på grunn av omstillingsvanskene etter krigen. Etter hvert som aktiviteten i det økonomiske liv steg, fant det sted en betydelig øking i sysselsettingen på en rekke felter. Arbeidsløsheten ble redusert til et minimum. Antallet av meldte ledige har somrene 1946–47 og 48 dreiet seg om 4 000-6000, eller 0,3-0,5 pct. av antallet arbeidsløshetsstrygdte, et tall som er lavere enn det som må ansees normalt for å sikre en rimelig bevegelse på arbeidsmarkedet. Vinterledigheten som er sterkt sesongpreget har ligget på 16 000-18 000, eller 2,6-2,8 pct. Ser en bort fra sesongledigheten om vinteren, har arbeidsmarkedet vært preget av knapphet på arbeidskraft.

På grunn av de store forskyvninger i arbeidslivet har denne mangel ikke vært like følbart på alle felter av næringslivet. Industrien har hatt en veldig ekspansjon. Fra sommeren 1945 til sommeren 1948 steg sysselsettingen i denne næringsgren med ca. 75 000 eller ca. 30 pct., hvorav 25 000 faller på jern- og metallindustrien alene. Også i byggevirkomheten har det funnet sted en be tydelig øking. Selv om disse næringer i stor utstrekning har kunnet dekke sitt behov for arbeidskraft, har det likevel vært til stede en mangel på faglært arbeidskraft i viktige yrker.

Jordbruket er den næring som sterkest har følt mangelen på arbeidskraft. Ekspansjonen i andre næringer har ført til en tapping av arbeidskraft fra jordbruket som allerede nå synes å ha fremtvunget en noe svakere drift.

Det var en tid en utpreget mangel på kvinnelig arbeidskraft i de fleste kvinneyrker. Når det gjelder industrien ser det ut til at stillingen er blitt noe lettere i løpet av det siste året. Derimot er det fremdeles stor mangel på hushjelp, sykepleiersker o.l. Generelt sett har altså landet i de siste årene hatt overbeskjeftigelse. En skal likevel ikke overse at sesongpreget ledighet og underbeskjeftigelse i flere deler av landet fremdeles skaper trykkende lokale problemer. Særlig i Nord-Norge har vinterledigheten i en rekke kommuner vært foruroligende stor..

Sett fra arbeidstakernes synspunkt medfører overbeskjeftigelsen at det ikke bare har vært lett å skaffe arbeid, men også i regelen lett å få arbeide nettopp i det faget som ved kommende ønsker. Det har naturligvis vært en stor sosial fordel.

Faren for eventuell arbeidsledighet i årene som kommer, truer i Norge ikke fra innlandet. En må rekne med at det her i lang tid framover vil foreligge en tilstrekkelig høy og effektiv etterspørsel til å holde sysselsettingen oppe. Skulle det ikke være tilfelle, når stat og kommune i dag over effektive virkemidler i finanspolitikk og kredittpolitikk til å sikre seg at forutsetningene på disse områdene blir lagt til rette for høy produksjon og sysselsetting. Derimot må en rekne med muligheten for en risiko for tilbakeslag som

følge av en eventuell depresjon i utlandet. Det kan bli særlig vanskelig å møte følgevirkningene av en slik depresjon dersom den fører med seg at vi får en utilstrekkelig tilgang på utenlandsk valuta til å sikre oss de råvarer og hjelpemidler som er nødvendige for å holde virksomheten i det innenlandske næringsliv oppe. Departementet ser det slik at det er på disse områdene de største risikomomentene for gjennomføringen av full sysselsetting i Norge kan ventes å foreligge i de nærmeste årene framover. Forøvrig viser en til sitatet nedenfor fra aktiviseringsplanene med sikte på en eventuell depresjon som er omtalt i Nasjonalbudsjettet for 1948.

Gjennom den økonomiske politikk blir det lagt et grunnlag for et samfunnsinitiativ for å fremme en omfattende arbeidsreise og en effektiv utnyttning av landets arbeidskraft og produksjon. I St. meld. nr. 1 om nasjonalbudsjettet for 1948 er det på side 23 i avsnittet om produksjon, sysselsetting og investering uttalt:

«Et høyest mulig produksjonsnivå er grunnlaget for økonomisk gjenreise og ekspansjon. Med det produksjonsapparat og de naturlige ressurser vi har til rådighet og den importen vi kan skaffe oss, vil produksjonsnivået i det vesentlige være bestemt av sysselsettingens størrelse, dens fordeling på næringer, og arbeidseffektiviteten. Den samlede produksjon vil, på en rekke områder, kunne økes ved å sette inn mer arbeidskraft. Ut fra dette synspunkt bør sysselsettingspolitikken ta sikte på å øke tilgangen på arbeidskraft, å øke arbeidseffektiviteten og å holde full sysselsetting til enhver tid. Innenfor denne rammen vil en spesielt søke å lette tilgangen på arbeidskraft til yrker og næringer som skal ha prioritet i gjenreisnings arbeidet og til næringer som bidrar til våre valutainntekter eller som effektivt reduserer visse importbehov. .... tilgangen på arbeidskraft til jordbruk, skog bruk og annen viktig virksomhet må sysselsettingen i lavere prioritet industri, offentlig og privat bygge- og anleggsvirksomhet, transport og forretnings- og bankvirksomhet begrenses. Dette søkes oppnådd gjennom systemet for tildeling av råstoffer og drivstoffer, utstedelse av importlisenser, ved fastsettelse av priser og avansesatser, ved rasjonaliserings tiltak, ved kontroll med nyetableringer og ved ellers i nødvendig utstrekning å nytte midler som «Mellombels lov om prisregulering og annen regulering av næringsyrkeseid av 30. juni 1947», «Lov om tiltak for å fremme sysselsetting av 27. juni 1947», «Midlertidig lov om arbeidskraft til bygge- og anleggs arbeid av 11. juli 1947), Lov om bransjeråd av 6. juni 1947» og «Lov om samferdsle av 11. juli 1947» gir høve til.»

I det siste avsnitt som inneholder konklusjon og retningslinjer for en aktiviserings plan med sikte på en framtidig depresjon heter det i Stortingsmeldingen:

«Som det vil framgå av foranstående, er målet for aktiviseringspolitikken å sikre en fullstendig utnyttning av landets økonomiske ressurser i samsvar med de retningslinjer som er trukket opp for den økonomiske politikk. Det vil bl. a. si trygging av arbeidsmulig hetene for alle arbeidføre og høy utnyttning av hele produksjonsapparatets kapasitet.

Dette vil igjen føre med seg at nasjonal produktet blir holdt oppe på et høyt nivå. Opprettholdelsen av et stort nasjonalprodukt er imidlertid ikke alene et tilstrekkelig mål. Det er av den største betydning også å sikre en hensiktsmessig sammensetning av nasjonalproduktet.

De aktiviseringstiltak som en kjenner fra mellomkrigsårene, knytter seg i vesentlig grad til utbygging av samferdselsmidlene og til nydyrking i jordbruket. Den oppgave en nå står overfor, kan ikke begrenses til bare å omfatte slike tiltak. Aktiviseringstiltakene må i første rekke ta sikte på å opprettholde den normale vareproduksjon på de viktigste områder både for så vidt angår forbruksvarer og produksjonsmidler. Dette gjør de problemene en står overfor mer kompliserte. Det er derfor nødvendig at de planene som utarbeides bygger på et inngående kjennskap til de faktiske muligheter som foreligger innen de forskjellige næringsgrener og bransjer og på de forskjellige steder i landet. Realiseringen av planene forutsetter også at det utover landet er et lokalt initiativ til stede. Det er av avgjørende betydning at arbeidet med en aktiviseringsplan kan bygge på et lokalt planleggingsarbeid innenfor økonomisk og geografisk naturlig sammenhengende områder. Det sentrale planleggingsarbeid vil i stor utstrekning bli av rådgivende og koordinerende karakter med sikte på å sikre et samlet gunstig resultat.»

Fra Arbeidsdirektoratets side har det allerede vært drevet et praktisk arbeid med å organisere og skaffe oversikt over stats- og kommunearbeider som vil kunne settes inn som en reserve ved forekommende arbeidsløshet.

Som en viktig veiledning for en riktig utnytting av arbeidskraften vil en også nevne oppsettingen av et arbeidskraftbudsjett som en første gang fikk for 1947 og som bygger på oppgaver for stat, kommuner, fylker og private over planlagte arbeider. Det første råbudsjett viste et betydelig underskott på arbeidskraft, men i samarbeid med nasjonal budsjettutvalget ble planene skåret ned slik at budsjettet ble stilt opp med balanse.

3. Lovgivning.

En vil her holde seg til de reguleringslover som mer direkte griper inn når det gjelder arbeidskraften, uten å gå inn på alle de lover som har et eller annet næringspolitisk innhold og som vil ha en sterkere eller svakere innvirkning på sysselsettingen. Først og fremst vil en nevne loven om tiltak til fremme av sysselsettingen av 22. juni 1947, som avløste de bestemmelser som var gitt i London ved provisorisk anordning av 4. mai 1945.

Det administrative apparat som loven har bygd opp, består av Arbeidsdirektoratet, fylkesarbeidsnemndene og de kommunale arbeidsløysenemnder. Arbeidsdirektoratet har overtatt den oppgave som etter lov om trygd om arbeidsløshet av 1938 var lagt til Statens Arbeidsløshetsråd. Det skal nøye følge utviklingen av sysselsettingsforholdet i landet og virke for jevn og tilstrekkelig sysselsetting. Dets oppgave er å innhente opplysninger som kan belyse sysselsettingsforholdene og klarlegge årsakene til vekslingen i sysselsettinga, komme med oversikter, virke for at statens

institusjoner i fylke og kommune utarbeider detaljerte planer for arbeidstiltak som kan settes i verk på kort varsel i tilstrekkelig omfang i de forskjellige deler av landet. Direktoratet skal samle inn og holde oversikt over disse planer, og det skal også best mulig søke å holde seg kjent med private arbeidsplaner. Det skal videre virke for at det blir satt i verk nyttige tiltak og fremme forslag om rågjerd for å hindre eller bøte på arbeidsløse, forestå arbeidsformidling og yrkesrettledning. Det skal være offentlig arbeidskontor i alle kommuner, og arbeidsgiverne i de grener hvor arbeidstakerne som regel er pliktig til arbeidsløsetrygd, skal straks melde ledige plasser til arbeidskontoret i kommunen. Med denne meldeplikt har en fått grunnlag for en oversikt over hvor det er mulig å plasere eventuelt ledige. Dessuten har arbeidsgiveren plikt til å melde fra til arbeidskontoret når de akter å si opp eller permittere uten lønn minst 10 arbeidstakere. Det samme gjelder en nærmere bestemt innskrenking i arbeidstida. Loven inneholder dessuten visse fullmakter som kan bli særs nyttige i en krisesituasjon. Når omsynet til gjenreisning eller andre viktige samfunnsinteresser gjør det nødvendig, kan Kongen med virkning for opptil 3 år fra lovens ikrafttreden fastsette at:

- 1) driftstans eller driftsinnskrenkninger ikke må settes i verk uten etter samtykke av den myndighet Kongen bestemmer,
- 2) arbeidstakere ikke kan tilsettes uten etter tilvisning fra arbeidsformidlingen,
- 3) arbeidsføre skal melde seg til arbeidsformidlingen for registrering.

Loven inneholder ikke noen generell regel om arbeidsplikt, men nøyer seg med å gi Kongen fullmakt til å bestemme at arbeidsføre plikter å la seg registrere. Etter loven om arbeidsløsetrygd vil retten til trygd på visse vilkår falle bort om den ledige ikke tar tilvist arbeid. For arbeidssky mennesker har vår løsgjengerlov av 1900 bestemmelser om straff for arbeidsføre som hengir seg til ørkesløshet og som unnlater å søke eller utføre det arbeid som fattigstyret eller annen myndighet anviser dem. Også på annen måte kan staten indirekte dirigere arbeidskraften dit hvor samfunnet best trenger den, f. eks. ved sin bygge- og anleggsvirksomhet. En nevner i denne sammenheng loven av 11. juli 1947 om arbeidskraft til bygge- og anleggsarbeid som tar sikte på å begrense bruken av arbeidskraft til lavprioriterte kommunale anleggsarbeider, til reparasjonsarbeider som kan utsettes osv. for på den måten å få frigjort arbeidskraft til høyprioritert bygge og anleggsvirksomhet. Av andre lover som vil ha virkning på sysselsettinga, både på dens omfang og retning, vil en nevne loven om prisregulering og annen regulering av næringsvirksomhet av 30. juni 1947. Etter denne loven har reguleringsvirksomheten to formål:

- 1) regulere og føre kontroll med priser og fortjeneste og utbytte av alle slag og der igjennom bestemme den andel av nasjonal inntekten som tilfaller de forskjellige nærings- og yrkesgrupper og de enkelte produsenter, forhandlere og formueseiere.
- 2) å regulere og føre kontroll med produksjon, omsetning og annen næringsvirksomhet for å sikre en bedre organisering av produksjons- og omsetningsapparatet.

I den utstrekning det er nødvendig for å fremme disse mål kan det forbys næringsdrivende å minske eller stanse produksjon, omsetning eller annen næringsvirksomhet, og det kan fastsettes at ingen må gå i gang med nye foretak eller utvide foretak uten etter samtykke. Bestemmelsen om at minskning eller stans i produksjonen eller annen økonomisk virksomhet ikke kan foretas vil under en krisesituasjon kunne hindre den første produksjons- og arbeidsstans inntil situasjonen er blitt mer avklart, og andre tiltak kan settes i gang for å skape nye arbeidsmuligheter. Denne prisloven gjelder førebels til 1. juli 1948, og det er som kjent nedsatt en pris- og rasjonaliseringskomité som skal komme med innstilling om en permanent lov.

Når det gjelder å mildne virkningene av en arbeidsløyse gjennom trygd, viser en til «Lov om trygd mot arbeidsløshet av 1938». En utviding av området for denne loven er nødvendig, slik at den bl. a. vil omfatte skog- og landarbeidere, og proposisjon om dette vil bli lagt fram for innværende års Storting. En mer inngående revisjon vil bli tatt opp i samband med gjennomføringen av en samtrygd.

Syssetlingsproblemet og dermed sikringen av rett til arbeid er ikke utelukkende et nasjonalt problem, men vel så meget et internasjonalt problem. Det reiser spørsmålet om en internasjonal forpliktelse til å sikre full syssetling.

4. Internasjonale forpliktelser.

De Forente Nasjoners konferanse om han del og syssetling i Havana vedtok i plenar møte den 4. februar 1948 en resolusjon om syssetling som ble lagt fram for De Forente Nasjoners økonomiske og sosiale råd.

I resolusjonen peker konferansen på at i utkastet til Charter for Den Internasjonale Handelsorganisasjon er det gitt uttrykk for at velstand og fred i framtida må grunnes på full og produktiv syssetling og stor og jevn økende effektiv etterspørsel. Skjønt dette i første rekke avhenger av de indre tiltakene som hvert enkelt land gjør, krever det også samråd mellom landene og samordning av de tiltakene som gjøres og videre hjelp fra mellomstatlige organisasjoner.

Konferansen ga videre uttrykk for at de konkrete tiltakene måtte skifte fra land til land og bl.a. avhenge av graden av økonomisk utvikling eller gjenoppbygging og til gangen på de forskjellige produksjonsfaktorer. Den pekte videre på at både inflasjonistiske og deflasjonistiske tendenser kan trenge til å motarbeides. Konferansen sluttet seg til det vedtaket som ble gjort av De Forente Nasjoners 2. Generalforsamling om å sette i gang oversikter om økonomiske vilkår og utviklingstendenser og om å be Det økonomiske og sosiale råd om tilråinger med omsyn til passende tiltak på disse områdene. Konferansen var av den oppfatning at de studiene som er blitt påbegynt av Rådets kommisjon for økonomi og syssetling og deres underkommisjon for syssetling og økonomisk stabilitet med omsyn til å nå og vedlike holde, full og produktiv syssetling burde fortsettes så hurtig som mulig. Under dette arbeide burde en også rette oppmerksomheten allerede nå mot midlene til å sikre at et høyt

nivå for syssetling og økonomisk aktivitet blir vedlikeholdt også når de særlige forhold ene som nå gjelder i mange land ikke lenger virker.

Ut fra dette synet rådde konferansen Det økonomiske og sosiale råd til i tillegg til de undersøkelsene det allerede har satt i gang å be de enkelte medlemsland om rapporter angående de tiltakene som de har satt i verk når det gjelder å oppnå og vedlikeholde full syssetling og økonomisk stabilitet og om de planene de har utarbeidd for å avverge nedgang i framtida. Videre burde rådet be de forskjellige særorganisasjoner under FN om å gi rapporter om hvilke tiltak de for bereder seg på å sette i verk om en nedgang i syssetling og økonomisk virksomhet skulle true.

Konferansen behandlet deretter problemene i forbindelse med knapphet eller overskott på arbeidskraft, og pekte på at de er nøye forbundet med den fulle syssetlingspolitikk. Deretter burde Det økonomiske og sosiale råd studere disse problemene og gi tilråinger med omsyn til internasjonale sider av befolkningsproblemene som står i forbindelse med syssetling, produksjon og etterspørsel. Land som tar imot arbeidere fra andre land eller som avgir arbeidere til andre land enten på sesongmessig eller midlertidig basis bør gjennomføre de nødvendige tiltak for gjensidig å trygge sine interesser og beskytte både de arbeiderne som flytter og de hjemlige arbeidere mot urimelig («unfair») konkurranse eller behandling. Derfor burde Det økonomiske og sosiale råd i samarbeid med den Internasjonale Arbeidsorganisasjon og andre interesserte organer ta opp til behandling de problemene som midlertidig eller sesongmessig flytning av arbeidere fra et land til et annet skaper. Herunder måtte en ta omsyn til eksisterende avtaler og sedvaner og i samarbeid med de medlemmene som er interessert, ta sikte på å utforme konvensjoner og tosidige modellavtaler. På basis av disse kan så de enkelte medlemsland samordne sine tiltak for å sikre ordninger som er fordelaktige for alle parter og for å trygge rimelige arbeidsvilkår for arbeiderne.

I kapitel 2 av Havana-Charteret om syssetling og økonomisk aktivitet erkjenner medlemsstatene for det første at det å unngå arbeidsløshet i hvert enkelt land gjennom å skape og opprettholde tilstrekkelige nyttige syssetlingsmuligheter for dem som er i stand til og villige til å arbeide og en stor og økende produksjon og effektiv etterspørsel etter varer og tjenester ikke bare er en sak av betydning for vedkommende land selv, men også er et nødvendig vilkår for å utvide det mellomfolkelige varebytte og dermed alle andre lands velferd. Skjønt syssetlingspolitikken i første rekke må avhenge av hjemlige tiltak, bør de enkelte lands forholdsregler utfylles gjennom felles handling under overoppsyn av De Forente Nasjoners økonomiske og sosiale råd i samarbeid med vedkommende særorganisasjoner.

I den følgende artikkel heter det at hvert medlem skal treffe tiltak med sikte på å nå og vedlikeholde full og produktiv syssetling og en stor og jevnt økende etterspørsel i sitt land gjennom tiltak som passer for landets politiske, økonomiske og sosiale institusjoner.

Tiltakene skal stå i samsvar med Charterets andre formål og bestemmelser, og medlemslandene skal forsøke å unngå å treffe tiltak som ville ha den virkning å skape betalingsbalansevansker for andre land. Det er disse bestemmelsene som inneholder den positive forpliktelse til å føre en politikk med sikte på full sysselsetting. Hvis nå et annet medlemsland er av den oppfatning at noen av de fordeler som skulle tilfalle det direkte eller indirekte under I.T.O.'s Charter, blir gjort til illusoriske eller skadet på grunn av at noe annet medlem ikke har oppfylt sine forpliktelser under Charteret, kan det gjøre forestillinger til vedkommende medlemsland og om nødvendig forelegge saken for organisasjonens organer. I. T. O.'s generalforsamling kan om den finner at situasjonen er alvorlig nok til et slikt skritt, gi ett eller flere medlems land rett til å suspendere bestemte forpliktelser etter Charteret overfor det medlemsland som ikke har oppfylt sine forpliktelser. Selv om den framgangsmåten som er anvist i Charteret synes nokså tungvint, vil altså et land som ikke oppfyller sine forpliktelser til å holde full sysselsetting og som på den måten utsetter andre medlemmer for vanskeligheter, kunne risikere at de andre landene blir fritatt for sine forpliktelser overfor vedkommende land, i henhold til Charterets bestemmelser.

Det heter videre i Charteret at i tilfelle av at en vedholdende mangel på likevekt i et medlemslands betalingsbalanse er en vesentlig faktor i en situasjon hvorunder andre medlemsland er kommet i betalingsbalanse vansker som hindrer dem i å oppfylle sine forpliktelser til å føre en politikk med sikte på full sysselsetting i samsvar med Charterets bestemmelser uten å nytte handelsrestriksjoner, skal vedkommende medlemsland yte sitt fulle bidrag til å rette på situasjonen, mens de andre landene på sin side skal treffe pas sende tiltak. Prinsipielt sett inneholder denne bestemmelsen en viktig forpliktelse for land som på grunn av overskott i sin betalings balanseutøver et deflasjonistisk trykk på. andre land, til å treffe tiltak for å rette på dette forholdet.

Charteret inneholder videre bestemmelser om utbytte av informasjon og om samråd mellom de enkelte land om de tiltak som gjøres i sysselsettingspolitikken. Endelig er det en bestemmelse om at organisasjonen skal ta omsyn til de enkelte medlemslands behov for å nytte tiltak innen rammen av Charteret for å verne sin indre økonomi mot deflasjonistisk eller inflasjonistisk press utenfra.

Etter det som er anført ovenfor mener dette departement at de økonomiske og juridiske forutsetninger så langt det lar seg gjøre er lagt til rette for å virkeliggjøre prinsippet om rett og plikt til arbeid og vil foreslå følgende utkast til § 110 i Grunnloven:

«Hvert arbeidsført menneske har rett og plikt til arbeid for sitt utkomme.

Nærmere bestemmelser skal gis ved lov.»

Dette departement er enig i forslaget om at Grunnloven skal utbygges med en særskilt

ny paragraf (110) om rett og plikt til arbeid. Man kan i hovedsaken slutte seg til den motivering som er gitt i Sosialdepartementets brev, og har ikke noe vesentlig å tilføye til denne. Likevel antar man at det kan være grunn til å gå noe nærmere inn på den nye bestemmelses rettslige karakter, jfr. Sosialdepartementets bemerkninger i innlednings avsnittet og den sammesteds gjengitte uttalelse av Høyesterettsjustitiarius Paal Berg.

Den foreslåtte nye grunnlovsparagraf avviker fra våre vanlige materiellrettslige lovregler for så vidt som den ikke umiddelbart stifter rett og plikt for det enkelte individ. Den som i en tid av arbeidsløshet forgjeves har søkt beskjeftigelse, kan ikke under henvisning til Grunnloven kreve seg anvist arbeid av det offentlige og i tilfelle sette sitt krav igjennom ved domstolene. Stillingen er tilsvarende når det gjelder plikten til å arbeide for sitt utkomme: Grunnloven i seg selv gir ikke Regjeringen hjemmel til å treffe tiltak for å gjøre denne plikt effektiv. Det er innlysende at en annen ordning uten videre forbyr seg selv av hensyn til konsekvensene og den manglende oversikt over forholdene i fremtiden. Som bl. a. fremholdt av Sosialdepartementet vil det være uforsvarlig å på byrde staten bindende forpliktelser av et slikt omfang som en individuell rett til sysselsettelse under ugunstige forhold kan innebære. Dette ville også være i mindre god overensstemmelse med forfatningen ellers, som bygger på tanken om at det enkelte storting bør være stilt mest mulig fritt. I hvilken utstrekning og på hvilken måte paragrafen skal gjennomføres i praksis, må følgelig til enhver tid være avhengig av statsmyndighetenes bestemmelse. Det foreliggende utkast har gitt uttrykk for dette gjennom tillegget om at «nærmere bestemmelser skal gis ved lov».

Det fremgår av foranstående at paragrafen har karakter av en alminnelig henstilling til statsmaktene eller om man vil en programerklæring. Til forskjell fra de programmer som blir sendt ut av de ulike politiske par tier, dreier det seg imidlertid her om ønske mål for statsstyret som det er grunn til å anta at alle borgere slutter opp om uansett politisk innstilling. Det er nettopp derfor en slik bestemmelse kan og bør tas opp i Grunnloven.

En grunnlovsbestemmelse om rett og plikt til arbeid fører tanken hen på det 18. århundres menneskerettighetserklæringer av hvilke de mest kjente er den franske Déclaration des droits de l'homme et du citoyen av 1789 - senere opptatt i forfatningen av 1791 og den amerikanske forbundsforfatnings Bill of

Rights. Men helt tilsvarende bestemmelser finnes ikke i noen av de nevnte forfatnings dokumenter, og det gir seg av seg selv når man leser dem i den historiske sammenheng som de trådte fram i. Enkelte nyere stats forfatninger har imidlertid supplert oppregningen av grunnlovbeskyttede rettigheter bl.a. med retten til arbeid. Som et eksempel på dette er ovenfor nevnt Weimar-forfatningen av 1919 § 163. Andre eksempler er Sovjetsamveldets forfatning av 1936 (art. 12) og den nye franske forfatning av 27. oktober 1946.

Av særskilt interesse er at synet på retten til arbeid som en menneskerett etter krigen har slått igjennom på det internasjonale plan. I utkastet til internasjonal erklæring om menneskerettighetene («International Declaration of Human Rights») som i disse dager er under behandling på De forente nasjoners møte i Paris, er som art. 21 inntatt følgende bestemmelse:

«1. Enhver har rett til arbeid, til gode og rimelige lønns- og arbeidsvilkår og til trygd mot arbeidsløshet.

2. Enhver har rett til like lønn for likt arbeid

3. Det skal stå enhver fritt å stifte og bli medlem av fagforeninger for å verne om sine interesser.»

Grunnloven av 1814 inneholder i motsetning til de nevnte fremmede forfatninger ikke noe særskilt avsnitt om visse naturlige og ufortapelige menneskerettigheter. (Et kapitel av dette innhold fantes i det Adler-Falsenske utkast, men kom ikke med i Grunnloven.) Som alle vet inneholder imidlertid Grunnloven en rekke enkeltparagrafer med sikte på å verne om individets rettigheter etter tydelig mønster av utenlandske forfatningers rettighetserklæringer. De viktigste grunnlovparagrafer som hører hit er § 96 om forbud mot straff uten lov og dom m. v., § 97 om forbud mot tilbakevirkende lover, §§ 99 og 102 om fengsling og ransakning og § 105 om ekspropriasjon. Disse paragrafer inneholder for så vidt virkelige rettsregler som en overtredelse kan gi anledning til påtale ved domstolene endog i forhold til den ellers suverene lovgivningsmakt. Det er tilstrekkelig å vise til den omfattende domstolspraksis som knytter seg til bestemmelsene i Grl.s §§ 97 og 105. Men de er likevel rettsregler av en annen kvalitet enn alminnelige lovforskrifter som gir tilsagn om bestemte, klart definerbare, rettigheter. Etter sin historiske opprinnelse i rettighetserklæringene bærer de et sterkt preg av å være henstillinger eller formaninger til lovgiveren. Og på denne måte har de

sikkerlig også vært anskuet av Grunnlovens fedre. Det fremgår bl. a. derav at domstolenes rett til å prøve grunnlovsmessigheten av lover, en rett som er en nødvendig forutsetning for bestemmelsenes egenskap av egentlige rettsregler, ikke er hjemlet i Grunnloven, men først ble fastslått ved rettspraksis lenge etter 1814.

Dette forhold kan ikke rettslig sett være uten betydning for anvendelsen og tolkingen av Grunnloven og har da i praksis heller ikke vært det. For det første må forfatningen, som professor Castberg uttrykker det, tolkes «i tidens ånd: Det vil si det samme som at fortolkningen må ta hensyn til rådende sosiale behov og vurderinger som kan være andre enn de som gjaldt da forfatningen ble til.» For det annet gjelder det særskilt om bestemmelser som § 97 og § 105 at de er undergitt andre og mer elastiske tolkingsregler enn vanlig lovforskrifter. Allerede Fredrik Stang (1833) gjorde gjeldende den oppfatning at bare urimelige og urettferdige inngrep i den enkeltes rettssfære ble rammet av de nevnte grunnlovsbud. Og denne lære er i de senere år tatt opp igjen og ytterligere underbygget av fremstående statsrettslære (Standardteorien).

Som det fremgår av foranstående inneholder også enkelte av bestemmelsene i vår gjeldende grunnlov — i likhet med den foreslåtte nye § 110 - et fremtredende moment av «programerklæring».

Forslaget til ny § 110 er i vesentlig samme utformning tatt med i et mer omfattende utkast til nye grunnlovbestemmelser fra Carl Bonnevie, J. Andenæs m. fl. som er vedtatt til fremsettelse av stortingsrepresentantene Oksvik og Natvig Pedersen. Departementet har ikke hatt anledning til å ta endelig standpunkt til de øvrige punkter i dette forslag som i sin tid er sendt inn til departementet. De reiser forskjellige tvilsspørsmål som gjør nærmere overveielser og undersøkelser nødvendige. Bestemmelsen om rett og plikt til arbeid har man imidlertid antatt er av, så stor betydning, prinsipielt sett, at saken bør fremmes særskilt og etter forslag fra Regjeringen.

Departementet har ikke noe vesentlig å innvende mot utformningen av forslaget slik som det fremtrer i henvendelsen fra Sosialdepartementet. Det er imidlertid mulig at man ved en noe endret formulering kan få klarere fram det som etter foranstående er paragrafens rettslige innhold. For tilfelle av at det i denne henseende skulle bli lagt særskilt vekt på formen, har man funnet det tryggest å ta med følgende alternativer: Alt. B: «Ethvert

arbeidsdygtigt Menneske bør ha Ret og Pligt til at arbeide for sit Udkomme.» Alt. C: «Et hvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret og Pligt til at arbeide for sit Udkomme :- Denne Grundsætnings Anvendelse bestemmes ved Lov.

Justisdepartementet

tilråder:

At Deres Majestet godkjenner og skriver under et framlagt utkast til proposisjon til Stortinget om endringer i Grunnloven.

Vi HAAKON, Norges Konge,

gjør vitterlig:

Stortinget blir innbudt til å gjøre vedtak til endringer i Grunnloven overensstemmende med de framlagte utkast.

Tilråding fra Justis- og politidepartementet ligger ved i avtrykk.

Gitt på Oslo slott 19. november 1948.

Under Vår hånd og rikets segl

HAAKON

(L. S.)

Einar Gerhardsen

Leif Østern

UTKAST

til grunnlovsbestemmelse om ny § 110 i Grunnloven.

Alternativ A. Som § 110 i Grunnloven innføres følgende bestemmelse:

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret og Pligt til at arbeide for sit Udkomme.

Nærmere Bestemmelse skal gis ved Lov.

Alternativ B. Som § 110 i Grunnloven innføres følgende bestemmelse:

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske bør ha Ret og Pligt til at arbeide for sit Udkomme.

Alternativ c. Som § 110 i Grunnloven innføres følgende bestemmelse:

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret og pligt til at arbeide for sit Udkomme. Denne Grundsætnings Anvendelse bestemmes ved Lov.

Dokument nr. 20
(1948)

Grunnlovsforslag,

fremsatt på

toognittiende ordentlige Storting

**samt Norges grunnlov som den lyder efter de av Stortinget 1946 og 1948
foretatte grunnlovsforandringer.**

1948.

Oslo. - A/S O. Fredr. Arnesen Bok- og Akcidenstrykkeri - 1949.

3.

Kgl. prp. om endringer i grunnlovens §§ 20, 92 og 110.
(Jfr. St. prp. nr. 140 for 1948).

Hans Majestet Kongens proposisjon
til Stortinget om endringer i grunnloven.

Vi HAAKON, Norges Konge,

gjør vitterlig:

Stortinget blir innbudt til å gjøre vedtak
til endringer i Grunnloven overensstemmende
med de framlagte utkast.

Tilråding fra Justis- og politidepartementet
ligger ved i avtrykk.

Gitt på Oslo slott 19. november 1948.

Under Vår hånd og rikets segl

HAAKON
(L. S.)

Einar Gerhardsen

Leif Østern

Utkast

til grunnlovsbestemmelse om ny § 110
i Grunnloven.

Alternativ A.

Som § 110 i Grunnloven innføres følgende
bestemmelse:

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret
og Pligt til at arbeide for sit Udkomme.

Nærmere Bestemmelse skal gis ved Lov.

Alternativ B.

Som § 110 i Grunnloven innføres følgende
bestemmelse:

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske bør ha Ret
og Pligt til at arbeide for sit Udkomme.

Alternativ C.

Som § 110 i Grunnloven innføres følgende
bestemmelse:

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret
og Pligt til at arbeide for sit Udkomme. —
Denne Grundsætnings Anvendelse bestemmes
ved Lov.

Referert i Stortinget den 3. desember 1948
og da besluttet:

«Forslaget blir under presidentens hånd
å bekjentgjøre ved trykken for å komme
til avgjørelse på første, annet eller tredje
ordentlige Storting etter neste valg.»

G. Natvig Pedersen,
president.

Lars Breie,
sekretær.

19.

Forslag fra Carl Bonnevie, Johs. Andenæs m. fl., vedtatt til fremsettelse av G. Natvig Pedersen, J. Friis og Olav Oksvik, til ny § 110 i grunnloven.

Til Stortinget.

Vi tillater oss å fremsette følgende forslag til ny § 110 i Grunnloven:

Alternativ I.

§ 110 skal lyde:

a. Hvert arbeidsført Menneske har Ret og Pligt til at arbeide for sit Udkomme.

b. Eiendom forpligter. Aabenbart og langvarigt Vanstel af fast Eiendom giver Staten Ret til at kræve Afstaaelse mot mindre Erstatning end ellers vanligt.

c. Indtægt skal staa i rimeligt Forhold til Arbeide og Risiko.

d. Arbeiderne skal tages med paa Raad ved

- Ledelse af Bedriftene og faa Adgang til at følge med i Bedriftens Gang.
- e. Evnerig Ungdom skaffes Adgang til videre Uddannelse uden Hensyn til økonomiske Kaar.
- Nærmere Bestemmelser skal gives ved Lov.

Alternativ II.

Som alternativ I. Dog skal punkt b lyde:

Carl Bonnevie
(lagmann)

Kristian Schjelderup
(biskop, dr. teol.)

Arvid Frisak
(dr. ing.)

J. A. Johnsen
(sekretær)

Olav O. Lurå
(småbr.lærer)

Kåre Hareide
(lektor)

Ragnar Forbech
(res. kap.)

Adolf Sandbo
(generalsekretær)

Johs. Andenæs
(professor, dr. juris)

Karl Marthinussen
(sokneprest)

Aslak Berdal
(lærer)

O. F. Olden
(rektor)

Hartvig G. Gjesdahl
(prost)

Olav Vegheim
(ordfører i Gjerpen)

Reidar Aasgaard
(lagmann)

«Eiendom forpligter. Vanstel af Eiendom er Misbrug af Samfundets Kapital».

Alternativ III.

Som alternativ I, dog uten punkt d. Alternativ I, punkt e blir da punkt d.

Alternativ IV.

Som alternativ II, dog uten punkt d. Alternativ II, punkt e blir da punkt d.

Henrik Seip
(prost)

Arne Fjeldbu
(biskop)

G. Lundin
(form. i Telem. fagl.)

Carl Gotaas
(rektor)

Lars Vogt

Karl Løge
(bankassistent)

Georg A. Stousland Møller
(prest)

T. Wicklund
(folkehøgskulestyrar)

Kristian Skjeseth
(prost)

Herman Anker
(lege)

Håkon Wergeland
(rektor)

Helge Lindholm
(løytnant)

Harriet Ruud
(sekretær)

Jørgen Vogt Midthun
(stud. jur.)

Vedtas til framsettelse.

Oslo 8. juni 1948.

G. Natvig Pedersen.

J. Friis.

Olav Oksvik.

Referert i Stortinget den 10. juni 1948 og da besluttet:

«Forslaget blir under presidentens hånd å bekjentgjøre ved trykken for å komme til avgjørelse på første, annet eller tredje ordentlige Storting etter neste valg.»

G. Natvig Pedersen,
president.

Jon Andrå,
sekretær.

20.

Forslag fra Carl Bonnevie, vedtatt til fremsettelse av G. Natvig Pedersen, Olav Oksvik og J. Friis, til ny § 110 i grunnloven.

Til Stortinget.

Jeg tillater meg å fremsette følgende forslag til ny § 110 i Grunnloven:

Alternativ I.

§ 110 skal lyde:

- Hvert arbeidsført Menneske har Ret og Pligt til at arbeide for sit Udkomme.
- Indtægt skal staa i rimeligt Forhold til Arbeide og Risiko.
- Arbeiderne skal tages med paa Raad ved Ledelse af Bedriftene og faa Adgang til at følge med i Bedriftens Gang.

- Evnerig Ungdom skaffes Adgang til videre Uddannelse uden Hensyn til økonomiske Kaar.

Nærmere Bestemmelser skal gives ved Lov.

Alternativ II.

Som alternativ I, dog uten punkt c. Alternativ I, punkt d blir da punkt c.

Ærbødigst

Carl Bonnevie.

Vedtas til fremsettelse

G. Natvig Pedersen.

Olav Oksvik.

J. Friis.

Referert i Stortinget den 10. desember 1948
og da besluttet:

«Forslaget blir under presidentens hånd
å bekjentgjøre ved trykken for å komme
til avgjørelse på første, annet eller tredje
ordentlige Storting etter neste valg.»

G. Natvig Pedersen,
president.

Lars Breie,
sekretær.

21.

Forslag fra Johan Scharffenberg, vedtatt til fremsettelse av Erling Wikborg, til ny § 110 i grunnloven.

Forslag til ny § 110 i Grunnloven.
Grunnlovens § 110 skal herefter lyde:

Enhver arbeidsløs og arbeidsfør norsk Borger har Rett til ved offentlig Formidling at faa Arbeide, som skaffer Livsophold, men er selv forpliktet til at tage anvist Arbeide paa de Vilkaar, som fastsættes ved Lov.

Indtil saadan Lov er givet, utsteder Kongen de nødvendige Forskrifter.

Motivering.

Bestemmelser om rett og plikt til arbeide for alle arbeidsføre som ellers på grunn av arbeidsløshet mangler tilstrekkelig livsopphold, finnes i Sovjet-Ruslands grunnlov og fantes tidligere i det tyske rikes Weimarforfatning.

§ 110 er nu et blindnummer i Grunnloven, derfor kan bestemmelsen settes inn her.

De bestemmelser om de alminnelige menneskerettigheter som er satt i spissen i enkelte

andre forfatninger, blev i Eidsvollgrunnloven satt inn i avsnitt E. Her hører derfor også denne nye bestemmelse hjemme.

Oslo 5/12 — 1948

Johan Scharffenberg.

Vedtas til fremsettelse

Oslo 8/1 — 1949

Erling Wikborg.

Referert i Stortinget den 10. januar 1949
og da besluttet:

«Forslaget blir under presidentens hånd
å bekjentgjøre ved trykken for å komme
til avgjørelse på første, annet eller tredje
ordentlige Storting etter neste valg.»

Fr. Monsen,
president.

Lars Breie,
sekretær.

22.

Forslag fra Jørgen Vogt til ny § 110 i grunnloven.

Til Stortinget.

Jeg tillater meg herved å sette fram forslag om at grunnlovens § 110 gis følgende ordlyd:

Alternativ A.

§ 110.

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret til Arbeide til gode og rimelige Løns- og Arbeidsvilkaar og til Trygd mod Arbeidsløshed.

Enhver har Ret til like Løn for likt Arbeide.

Det staar enhver frit at danne og at bli Medlem af Fagforeninger for at værne om sine Interesser.

Alternativ B.

§ 110.

Som alternativ A med følgende tilføyelse:

Enhver har Ret til Uddannelse efter sine Evner uden Hensyn til økonomisk Stilling.

Oslo 8. januar 1949.

Jørgen Vogt.

Referert i Stortinget den 10. januar 1949
og da besluttet:

«Forslaget blir under presidentens hånd
å bekjentgjøre ved trykken for å komme
til avgjørelse på første, annet eller tredje
ordentlige Storting etter neste valg.»

Fr. Monsen,
president.

Lars Breie,
sekretær.

Stortingstidende

innholdende

toognittiende ordentlige Stortings forhandlinger
1948.

Forhandlinger i Stortinget.

Møte mandag den 10. januar kl. 10.

President: M o n s e n.

D a g s o r d e n:

8. (959) Forslag fra Johan Scharffenberg, vedtatt til fremsettelse av representanten Erling Wikborg, til ny § 110 i Grunnloven.

12. (963) Forslag fra representanten Jørgen Vogt til ny § 110 i Grunnloven.

Presidenten: Forslagene blir under presidentens hånd å bekjentgjøre ved trykken for å komme til avgjørelse på første, annet eller tredje ordentlige Storting etter neste valg.

Før møtet heves, vil presidenten minne om at møtet i Stortinget i morgen begynner kl. 10.

Møtet hevet kl. 10,15.

Innst. S. nr. 373.

Innstilling fra utenriks- og konstitusjonskomitéen om forslag til ny § 110 i Grunnloven. (St. prp. nr. 140 og Dok. nr. 20 for 1948, forslag nr. 3, 19, 20, 21 og 22.)

Til Stortinget. Følgende forslag til ny § 110 i Grunnloven er referert i Stortinget:

1. Den 3. desember 1948 ble referert forslag framsatt ved St. prp. nr. 140, 1948 (forslag nr. 3 i Dok. nr. 20, 1948) sålydende:

Alternativ A.

Som § 110 i Grunnloven innføres følgende bestemmelse:

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret og pligt til at arbeide for sit Udkomme.

Nærmere Bestemmelse skal gis ved Lov.

Alternativ B.

Som § 110 i Grunnloven innføres følgende bestemmelse:

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske bør ha Ret og Pligt til at arbeide for sit Udkomme

Alternativ C.

Som § 110 i Grunnloven innføres følgende bestemmelse:

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret og pligt til at arbeide for sit Udkomme. - Denne Grunsætnings Anvendelse bestemmes ved Lov.

-----

2. Den 10. juni 1948 ble referert forslag fra Carl Bonnevie, Johs. Andenæs m. fl., så lydende: (Forslag nr. 19 i Dok. nr. 20, 1948).

Alternativ I.

§ 110 skal lyde:

a. Hvert arbeidsført Menneske har Ret og Pligt til at arbeide for sit Udkomme.

b. Eiendom forpligter. Aabenbart og lang-

varigt Vanstel af fast Eiendom giver Staten Ret til at kræve Afstaaelse mot mindre Erstatning end ellers vanligt.

c. Indtægt skal staa i rimeligt Forhold til Arbeide og Risiko.

d. Arbeiderne skal tages med paa Raad ved Ledelse af Bedriftene og faa Adgang til at følge med i Bedriftens Gang.

e. Evnerig Ungdom skaffes Adgang til videre Uddannelse uden Hensyn til økonomiske Kaar.

Nærmere Bestemmelse skal gives ved Lov.

Alternativ II.

Som alternativ I. Dog skal punkt b lyde:

«Eiendom forpligter. Vanstel af Eiendom er Misbrug af Samfundets Kapital.»

Alternativ III.

Som alternativ I, dog uten punkt d. Alternativ I, punkt e blir da punkt d.

Alternativ IV.

Som alternativ II, dog uten punkt d. Alternativ II, punkt e blir da punkt d.

Forslaget er vedtatt til fremsettelse av G. Natvig Pedersen, Jacob Friis og Olav Oksvik.

-----

3. Den 10. desember 1948 ble referert forslag fra Carl Bonnevie (forslag nr. 20, 1948) sålydende:

Alternativ I.

§ 110 skal lyde:

a. Hvert arbeidsført Menneske har Ret og Pligt til at arbeide for sit Udkomme.

b. Indtægt skal staa i rimeligt Forhold til Arbeide og Risiko.

c. Arbeiderne skal tages med paa Raad ved

Ledelse af Bedriftene og faa Adgang til at følge med i Bedriftens Gang.

d. Evnerig Ungdom skaffes Adgang til videre Uddannelse uden Hensyn til økonomiske Kaar. Nærmere bestemmelser skal gives ved Lov.

Alternativ II.

Som alternativ I, dog uten punkt c. Alternativ I, punkt d blir da punkt c.

Forslaget vedtatt til fremsettelse av G. Natvig Pedersen, Jacob Friis og Olav Oksvik.

-----

4. Den 10. januar 1949 ble referert forslag fra Johan Scharffenberg (forslag nr. 21 i Dok. nr. 20, 1948) sålydende:

Forslag til ny § 110 i Grunnloven. Grunnlovens § 110 skal herefter lyde:

Enhver arbeidsløs og arbeidsfør norsk Borger har rett til ved offentlig Formidling at faa Arbeide, som skaffer Livsophold, men er selv forpliktet til at tage anvist Arbeide paa de Vilkaar, som fastsættes ved Lov. Indtil saadan Lov er givet, utsteder Kongen de nødvendige Forskrifter.

Forslaget ble vedtatt til fremsettelse av Erling Wikborg

-----

5. Den 10. januar 1949 ble referert forslag fra Jørgen Vogt (forslag nr. 22 i Dok. nr. 20, 1948) sålydende:

Alternativ A.

§ 110.

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret til Arbeide til gode og rimelige Løns og Arbeidsvilkaar og til Trygd mod Arbeidsløshed.

Enhver har Ret til like Løn for likt Arbeide.

Det staar enhver frit at danne og at bli Medlem af Fagforeninger for at værne om sine Interesser.

Alternativ B.

§ 110.

Som alternativ A med følgende tilføyelse:

Enhver har Ret til Uddannelse efter sine Evner uden Hensyn til økonomisk Stilling.

Avtrykkene av de refererte forslag er funnet å være i overensstemmelse med originalene.

Komitéen finner at samtlige foreliggende grunnlovsforslag — bortsett fra det som Regjeringen har satt fram i St. prp. nr. 140, 1948 — inneholder en eller flere bestemmelser som enten ikke er juridisk tilstrekkelig klarlagt, eller ikke fyller de fordringer til klar og presis form som må stilles til en grunnlovsbestemmelse.

Komitéen anser det ikke nødvendig eller hensiktsmessig å ta opp til utførlig drøfting, eller å ta standpunkt til, hver av de foreliggende enkeltbestemmelser da ingen av de her omhandlede forslag, sett som et hele, kan inn stilles til vedtak.

Komitéens flertall, Gerhardsen, Gjestebø, Klippenvåg, Knudsen, Selvik, Strøm og Wiik er blitt stående ved å ville innstille på vedtak av forslag nr. 3, alt. C, satt fram i proposisjonen,

Flertallet viser til den redegjørelse for bakgrunnen til forslaget som Justisdepartementet har gitt i stortingsproposisjonen og skal her bare bemerke:

Da Sosialdepartementet tok saken opp i 1948, viste det til Fellesprogrammet, som fastslår som prinsipp: «Alle arbeidsføre skal ha rett og plikt til arbeid», og refererte ellers til en utredning om spørsmålet som høyesterettsjustitarius Paal Berg har gitt i sin brosjyre «Sak og samfunn».

Forfatteren hevder der at arbeidsløshet er «et uttrykk for mangelfull organisering av samfunnsnyttig produksjon», og anbefaler at Staten gir «positivt uttrykk for at den regner det som en moralsk plikt for seg å sørge for at ikke noe samfunnsmedlem går ufor skylt arbeidsløs»,

Paal Berg påpeker at en grunnlovsfesting av rett og plikt til arbeid ikke gir det enkelte menneske noen juridisk rett til å kreve seg tilvist arbeid av Staten. Grensen for den enkeltes rett må til enhver tid settes til det som Staten evner og makter.

Sosialdepartementet sier seg enig med forfatteren i at det ikke ville være praktisk å lovfeste en juridisk rett for den enkelte til å kreve seg tilvist arbeid og med adgang til å gjøre en slik rett gjeldende ved domstolen. Derimot mener departementet at prinsippet om retten til arbeid, slik det går ut fra at Fellesprogrammet har ment det, må inne bære krav om at det skal føres en økonomisk politikk som tar sikte på å hindre arbeidsløshet og som gir full sysselsetting så langt det

er mulig. Departementet fremholder videre at når samfunnet tar på seg plikten til å sørge for arbeidsmuligheter, må det også i prinsippet følge en plikt for dem som er skikket til å arbeide å utføre et regulært yrke. En grunn lovfesting av plikt til arbeid må etter departementets mening ikke gripe inn i vanlige tarifforhold mellom arbeidere og arbeidsgivere og heller ikke innebære noe forbud mot å bruke arbeidsstans som middel i lønnskonflikter.

Justisdepartementet slutter seg i hovedsaken til den motivering som Sosialdepartementet har gitt for grunnlovsforslaget og fremholder at den foreslåtte grunnlovsparagraf avviker fra våre vanlige materiellrettslige lovregler ved at den umiddelbart ikke stifter rett og plikt for det enkelte individ. Den som i en tid med arbeidsløshet forgoes har søkt beskjeftigelse kan ikke under henvisning til Grunnloven kreve seg anvist arbeid og i tilfelle sette kravet gjennom ved domstolene. Stillingen er tilsvarende når det gjelder plikten til arbeid. Grunnloven i seg selv gir ikke Regjeringen hjemmel til å treffe tiltak for å gjøre denne plikt effektiv.

I hvilken utstrekning og på hvilken måte paragrafen skal gjennomføres i praksis, må til enhver tid være avhengig av statsmyndig hetenes bestemmelse. Den foreslåtte grunnlovsparagrafen får derfor karakteren av en programmerklæring.

Komiteéns flertall slutter seg til Justisdepartementets oppfatning av grunnlovs forslaget som en programmerklæring, som ikke stifter rett og plikt for det enkelte individ. En grunnlovsfesting av rett og plikt til arbeid vil likevel gi staten en moralsk forpliktelse til å føre en økonomisk og sosial politikk som tar sikte på å unngå arbeidsløshet. Hvilke tiltak staten ut fra en slik forpliktelse skal gjennomføre, vil bero på hvilke økonomiske forhold den på ethvert tidspunkt har å ta stilling til. Det kan vanskelig trekkes opp generelle retningslinjer for dette. Det må til en hver tid påligge statsmyndighetene gjennom sin praktiske politikk og gjennom lovverket å tilrettelegge forholdene på den måten som er mulig og hensiktsmessig.

På samme måte som den her foreslåtte grunnlovsbestemmelse pålegger staten en moralsk forpliktelse til å tilrettelegge arbeidsmuligheter, pålegger den individene en tilsvarende forpliktelse til innenfor de tilstedeværende muligheter å sette evner og krefter inn i samfunnsgagnlig arbeid.

Flertallet understreker at bestemmelsen ikke rører ved tariff-forhold mellom arbeidsgivere og arbeidstakere, heller ikke ved arbeidstakernes rett til fritt å velge sitt yrke og arbeidssted eller ved prinsippene for arbeidsfrihet ved oppnådd pensjonsalder.

Komiteéns flertall ser i det fore liggende forslag en tilkjenneivelse av en to-sidig moralsk forpliktelse som har slått igjennom såvel i vårt land som på det internasjonale plan. Flertallet mener at en slik tilkjenneivelse bør komme til uttrykk i grunnloven og er enig i den formulering som er foreslått i grunnlovsforslag nr. 3, alt. c. (Dok. nr. 20, 1948.)

Komiteéns mindretall, Lavik, Moseid, Sven Nielsen, Skrondal, Smitt Ingebretsen og Neri Valen, vil uttale:

De politiske partier har i Fellesprogrammet ønsket å gi uttrykk for den synsmåte at staten skal føre en sosial og økonomisk politikk som tar sikte på full sysselsetting og mot virkning av arbeidsløyse. Som et uttrykk for denne synsmåte ble valgt denne form: «Alle arbeidsføre skal ha rett og plikt til arbeid». Disse medlemmer av komiteén er helt enig i at det moderne samfunn må se det som en av sine aller viktigste oppgaver å føre en slik politikk at arbeidsløyse unngås. De ville heller ikke være uvillig til å gi plass i Grunnloven for en høytidelig erklæring om en sådan grunn setning for samfunnets oppgaver, hvis der hadde foreligget et forslag som tydelig ga uttrykk for at det var en programmerklæring og ikke en juridisk bindende rett og plikt.

Noe helt annet er det å sette en bestemmelse om rett og plikt til arbeid inn i avsnitt E i Grunnloven, som omhandler statsorganenes myndighet og individenes rettigheter og forpliktelser overfor staten. De bestemmelser som for øvrig hører under dette avsnitt, inne holder virkelige rettsregler som individene kan gjøre bruk av ved domstolene, også over for lovgivningsmakten. Men som anført i proposisjonen ville det være uforsvarlig å påbyrde staten bindende forpliktelser av et slikt omfang som en individuell rett til sysselsettelse under ugunstige forhold kan innebære. Det ville derfor være uriktig og villledende å sette en bestemmelse om rett for den enkelte til å kreve arbeid av samfunnet inn som § 110 i Grunnloven. På den annen side vil en bestemmelse om adgang for staten til å pålegge individene plikt til arbeid kunne medføre uberegnelige konsekvenser. En grunnlovsbestem-

melse forutsettes å bli varig, og til en annen tid kan den bli påkalt for en vidtgående regulering av forpliktelser i strid med de frihets prinsipper som vår Grunnlov ellers er basert på.

Mindretallet finner derfor ikke å kunne tilrå den foreslåtte bestemmelse inn tatt som ny § 110 i Grunnloven.

Under henvisning til foranstående innstiller *komitéen* til Stortinget å gjøre følgende

vedtak:

I.

Det i kgl. proposisjon nr. 140 for 1948 fram satte forslag om ny § 110 i Grunnloven, forslag nr. 3, utkast 3, i Dok. nr. 20 for 1948:

Alternativ A. og B. - bifalles ikke.

Alternativ C – bifalles,

II.

Det av Carl Bonnevie, Johs. Andenæs m. fl. ved representantene G. Natvig Pedersen, J. Friis og Olav Oksvik framsatte forslag om ny § 110 i Grunnloven, forslag nr. 19 i Dok. nr. 20 for 1948, Alternativ I. – IV. – bifalles ikke.

III.

Det av Carl Bonnevie ved representantene G. Natvig Pedersen, Olav Oksvik og J. Friis fram satte forslag om ny § 110 i Grunnloven, for slag nr. 20 i Dok. nr. 20 for 1948, alternativ I. og II. — bifalles ikke.

IV.

Det av Johan Scharffenberg ved representanten Erling Wikborg framsatte forslag om ny § 110 i Grunnloven, forslag nr. 21 i Dok. nr. 20 for 1948 — bifalles ikke.

V.

Det av representanten Jørgen Vogt fram satte forslag om ny § 110 i grunnloven, forslag nr. 22 i Dok. nr. 20 for 1948, alternativ A. og B. — bifalles ikke.

Oslo, i utenriks- og konstitusjonskomitéen. den 5. desember 1952.

Neri Valen, fung. formann.

Arne Strøm, ordfører.

Harry Klippenvåg, sekretær.

1952. 11. desember. – Dagsorden.

Møte torsdag 11. desember kl. 12.

President: Johan Wiik.

Sak nr. 14.

Innstilling fra utenriks- og konstitusjons komiteen om forslag til ny § 110 i Grunnloven (innst. S. nr. 373).

Saken i sin alminnelighet ble undergitt debatt.

Strøm (komiteens ordfører): For utenriks og konstitusjonskomiteen forelå det i alt 5 forslag til ny § 110 i Grunnloven, med i alt 12 alternativer. Jeg vil innskrenke meg til å vise til innstillingen, der forslagene er gjengitt, og komiteens enstemmige grunnngiing for ikke å tilrå noen av de private innsendte forslagene bifalt. Innstillingen viser også hvordan komiteen har delt seg i et flertall, som er Arbeiderpartiets medlemmer, og et mindretall -- de borgerlige partiers medlemmer -- på spørsmålet om Regjeringens forslag til ny § 110.

Jeg skal ikke legge beslag på noen tid for å redegjøre for de tingene, men så kort jeg kan prøve å gjøre rede for Arbeiderpartiets og mitt personlige syn på det spørsmål som her foreligger.

Under mine overveielser og mine refleksjoner omkring denne saken har jeg hatt meget god hjelp i en liten bok som høyesterettsjustitiarius Paal Berg skrev under okkupasjonstiden og som i 1945 ble utgitt av Chr. Michelsens institutt i serien «Sak og Samfund». Den heter «Retten til arbeid», og gir etter min mening et riktig og klart bilde av de nye erkjennelser som slo definitivt gjennom umiddelbart før krigen og under krigen.

Videre har jeg med mye utbytte studert en bok som i fjor kom ut på Tiden Norsk Forlag. Den heter «Full sysselsetning» og er på oppfordring fra Arbeidsdirektoratet skrevet av cand. oecon. Arne Haar. Jeg tillater meg å anbefale begge disse skrifter til studium for alle som er interessert i disse problemer, fordi de gir en glimrende innføring i emnene. Og jeg kommer i en viss utstrekning til å sitere dem i denne innledning til ordsiftet,

Paal Berg sier et sted i sin bok noe som jeg gjerne vil gjøre til mine ord, fordi de kort og klart uttrykker noe som har vært en soleklar sannhet for meg så lenge jeg har kunnet tenke:

«Arbeidsløyse er i virkeligheten et uttrykk for mangelfull organisasjon av samfunnsnyt-

tig produksjon. Så lenge samfunnet trenger mere enn det blir produsert, skulle arbeidsløysen være en ukjent ting.»

Jeg slutter meg, som sagt, helt og fullt til denne betraktning. Det vil si at jeg avviser den teorien at det i samfunnet virker noen økonomiske lover utenfor menneskenes rekkevidde — lover som menneskene ikke skulle kunne ha noen innflytelse over eller ha noen mulighet for å beherske. Men det betyr ikke at jeg undervurderer de veldige vanskene det innebærer å skulle tvinge de økonomiske kreftene inn under kontroll. Det moderne samfunnets kompliserte struktur — alle våre tanke vaner, hele vår rettsoppfatning gjør det til en uhyre vanskelig oppgave å finne de riktige vei ene og midlene for å imøtekomme individenes soleklare rettskrav på å få arbeidsmuligheter og et skikkelig utkomme. Men selv om en er klar over at en her står overfor et uhyre vanskelig problemkompleks, kommer en ikke bort fra at det hele — dypest sett — er et spørsmål om organisasjon. Og om fordeling.

Å organisere samfunnet slik at det samtidig imøtekommer menneskenes krav på arbeid og skikkelig utkomme, og på den andre siden bevarer et demokratis frihetsidealer, det er ikke gjort i en håndvending. Det vil ta tid — kanskje det vil ta lang tid — før det målet er nådd. Men i mellomtida — og på veien dit — vil det bli spørsmål om vilje — først vilje til en så dristig målsetting, dernest viljen til å bruke alle midler som står til rådighet for å nå den målsetting, og til å trekke alle konsekvenser av den. Arbeiderpartiets forslag om å grunnlovfeste retten og plikten til arbeid er en tilkjenneivelse av denne viljen og et uttrykk for at det vil søke å trekke alle riktige konsekvenser av en slik målsetting.

Rett til arbeid. Det har vært et slagord gjennom lange tider. Det har særlig vært aktuelt i krisetider, og det har vel gjennom tidene hatt et noe skiftende innhold også. Under den franske revolusjonen ble det for første gang tatt opp som et krav at samfunnet skulle skaffe arbeid til de arbeidsløse, men det kom ikke den gang med i den deklarasjon om menneskerettighetene som den grunnlovgivende forsamling vedtok. En kan kanskje si det sånn, at saken den gangen ikke var moden selv om den var sterkt fremme i drøftingene.

Det var borgerrettighetene som da sto i brennpunktet for interessen.

Paal Berg regner med at retten til arbeid som rettside er 150 år gammel og viser hvordan tanken gjennom disse 150 årene har beskjeftiget både filosofer og lovmakere.

Det er interessant i forbifarten å notere at Bismarck meget energisk gikk inn for tanken om rett til arbeid. Han sa overfor en oppo-

nent en gang: «Ja, jeg anerkjenner ubetinget retten til arbeid og jeg går inn for den så lenge jeg blir på denne plassen.»

Trass i alle de mere eller mindre vellykte forsøk som opp gjennom årene ble gjort for å virkeliggjøre den store tanken, fikk den ikke skikkelig kjøtt og blod før i mellomkrigstida. En kan vel tidfeste det til begynnelsen av 1930-årene, selv om en bør notere seg at Weimar-forfatningen i Tyskland alt hadde grunnlovfestet retten og plikten til arbeid i 1919. Den grunnlovsbestemmelsen som da ble vedtatt, ga ikke den enkelte borger noe subjektivt rettskrav på å bli tildelt arbeid, men var nærmest en sosialpolitisk programerklæring, som gjorde det til en moralsk plikt for staten å skaffe borgerne arbeidsmulighet. I Sovjet-Samveldets forfatning av 1936 og i den nye franske forfatningen av 1946 er lignende bestemmelser grunnlovfestet.

En vil ikke ha vanskelig for å konstatere at det har foregått en temmelig radikal forandring i tenkesett og rettsoppfatning på dette feltet, om en ser seg litt tilbake i historien. Så vidt jeg kan se, kjente det offisielle norske samfunnet helt til langt inn i vårt år hundre ikke noe aktivt middel til å av hjelpe arbeidsledighetens følger. De arbeidsløse ble henvist til fattighjelpen, og inntil 1919 sto det i Grunnloven vår, at stemmeretten ble suspendert for dem som hadde fått fattighjelp. Det var arbeiderorganisasjonene som på egen hånd måtte starte de første forsøk på en arbeidsledighetstrygd. Først i 1906 våknet samfunnets ansvarskjensle i den grad at det offentlige begynte å spe på med noen bidrag. Først i 1938 fikk vi lovfestet obligatorisk trygd mot arbeidsløshet. Men en arbeidsledighetstrygd er ikke noen tilfredsstillende løsning, blant annet fordi den forutsetter at folk tidvis skal gå uten arbeid. Det kan få samfunnet til å slå seg til ro med at «slik må det være», om at den verste nøden i hvert fall blir holdt borte.

I et samfunn med såkalt fritt næringsliv er det en kjensgjerning at arbeidsledigheten har vært et middel til kreftenes såkalte selv regulering, og det finnes kanskje mennesker ennå som hyller det kyniske resonnementet at arbeidsløsheten er nødvendig som regulator i det økonomiske livet. Dette brutale og menneskefiendtlige standpunkt viser bare evneløshet eller — hva verre er — viljeløshet. Alle moderne samfunn og alle moderne mennesker er på rask marsj bort fra det resonnementet. De søker etter andre og mere menneskevennlige metoder — metoder som leg ger mere vekt på individenes menneskerettigheter. Og jeg understreker at idet en forkaster denne «reguleringsfaktor», må en være

villig til å innføre andre regulerende midler i det økonomiske samfunnslivet.

Som min mening vil jeg ellers gjerne si: Det eneste et samfunn ikke noen gang har råd til, er å la arbeidskraft gå unyttet. Det er ikke bare ut fra samfunnets plikt overfor det enkelte individ at en må finne andre og mere positive løsninger – det er like nødvendig av hensynet til samfunnet selv. Jeg understreker igjen et ord av Paal Berg:

«Både sosialt og politisk kan det få skjebnesvangre følger om våre statsmyndigheter skulle stå rådløse overfor de problemer som uvegerlig vil melde seg om vi etter denne krigen får en krise med omfattende arbeidsløysen.»

Jeg sa det trengtes mere positive tiltak enn trygd eller fattighjelp. Da Roosevelt overtok ledelsen i Amerika i 1933, heiste han nye sig naler i kampen mot arbeidsledigheten. Hans New Deal-politikk tok sikte på effektivt å skape nye arbeidsmuligheter. Og han gjorde det. Han satte i gang statlige foretak, og han støttet privat industri som kunne gi nye arbeidsmuligheter. Han fant mange veier, og han fant effektive midler.

Sverige gikk samme året inn for en lignende økonomisk politikk og slo fast at kampen mot arbeidsledigheten i første rekke måtte føres gjennom det å sette arbeid i gang. Det kan også sies der at midlene var mange og omfattende og at resultatene ikke uteble.

I vårt land ble det første virkelige effektive og aktive skritt i samme retning tatt i og med Arbeiderpartiets store kriseplan i 1934–35.

Det kunne nevnes flere eksempler, og de kunne omtales mere detaljert enn jeg har gjort her. Men det jeg har sagt, skulle være nok til å rettferdiggjøre min påstand om at det nye tenkesettet, den nye erkjennelsen av samfunnets skyldighet overfor individet og folket, fikk kjøtt og blod akkurat i de årene. Arbeiderpartiets slagord fra 1936 — «Hele folket i arbeid» - var et svar på en fordring som lå i selve tiden. Nå vil vi ha det samme grunnlovfestet for å få slått fast at det ikke var et situasjonsbestemt og tomt slagord.

I årene etter krigen har synet på retten til arbeid som en menneskerettighet helt slått igjennom på det internasjonale plan. I det utkast til internasjonal erklæring om menneskerettighetene som den 10. desember 1951 ble vedtatt i FN's hovedforsamling i Paris, heter det i art. 23, punkt 1:

«Enhver har rett til arbeid, til fritt valg av yrke, til rettferdige og gode arbeidsforhold og til beskyttelse mot arbeidsløshet.»

På grunnlag av denne erklæring, som også

inneholder andre prinsipper, arbeider nå FN's kommisjon for menneskerettighetene med å utforme et utkast til en internasjonal konvensjon om menneskerettighetene.

Det kan ellers pekes på at det i årene etter krigen er satt mye inn på å skape et internasjonalt samarbeid om en effektiv oppfyllelse av retten til arbeid gjennom en politikk for full sysselsetting og økonomisk stabilitet. I FN's charter er full sysselsetting satt opp som et av de viktigste målene for organisasjonens arbeid. Denne målsetting er ført vi dere bl. a. under konferansen i Havana i 1947, den som utarbeidet en kode for det økonomiske samkvem mellom medlemslandene. Under FN's organisasjon hører Det Internasjonale Arbeidsbyrå i Geneve, Den internasjonale Gjenreisningsbank, og Det internasjonale Pengefond, som hver for seg er tillagt viktige oppgaver i det internasjonale samarbeid for å skape full sysselsetting.

Ved siden av FN og dets underorganer kan det pekes på organisasjoner for mer regionalt økonomisk samarbeid som har tatt opp full sysselsetting i sin målsetting, f. eks. Organisasjonen for Europeisk økonomisk samarbeid, og full sysselsetting er nevnt som et av målene også for Europarådet.

Spørsmålet om å innta en bestemmelse om rett og plikt til arbeid i den norske grunnlov har også reist seg som en nærliggende konsekvans av det fellesprogram de politiske partier ble enige om like etter frigjøringen. I grunnsetningene for dette fellesprogram heter det bl. a.:

«Alle arbeidsføre skal ha rett og plikt til arbeid.»

Under avsnitt II, Økonomisk politikk, heter det videre:

«Oppgaven for vårt næringsliv og all økonomisk virksomhet i landet er å skape arbeid for alle og øket produksjon, så en gjennom rettferdig fordeling av resultatene kan gi alle gode kår.»

Jeg fortsetter å sitere:

«For at vårt samfunn kan føre en effektiv og målbevisst økonomisk politikk med dette formål for øye og nytte ut all privat og offentlig virkelyst, initiativ og foretaksomhet fullt ut i tillitsfullt og planmessig samarbeid mellom staten og de private interesser omorganiseres sentraladministrasjonen og utstyres med de nødvendige organer for denne oppgave.»

Denne programerklæring viser at det hersket politisk enighet om at det må være en av statsmaktenes viktigste oppgaver å sikre den enkeltes moralske rett til arbeid gjennom en effektiv politikk for full sysselsetting. Dette kan også sies å være

bekreftet gjennom de enkelte politiske partiers programmer.

Den prinsipielle enighet som i dette spørsmål hersker på det politiske plan, gir utvilsomt uttrykk for et alminnelig og grunnfestet folkekrav.

Spørsmålet om en grunnlovfesting av retten og plikten til arbeid kan også naturlig reises ut fra den betraktning at Grunnloven på en rekke punkter gir et lovmessig uttrykk for prinsipper som er alminnelig akseptert som grunnlag for hele vårt samfunnsliv, og for den enkelte borgers stilling og rettigheter i samfunnet.

Jeg nevner at i årene like etter krigen meldte det seg på mange hold — jeg hadde nær sagt — en trang hos samfunnsbevisste, ansvarsbevisste borgere til å få disse prinsippene fastlagt på en slik måte at det ikke skulle være noen tvil om at her var det skjedd noe i samfunnets orientering. Det var dukket fram en erkjennelse som var så fast forankret i folkets bevissthet at den burde konfirmeres ved en bestemmelse i Grunnloven. Jeg henviser for så vidt til det forslag som foreligger, og som er kalt Carl Bonnevie, Johs. Andenæs m. fl.'s forslag, hvor en lang rekke kjente kvinner og menn, kvinner og menn som er kjent nettopp for sitt vide, rommelige og ansvarsbevisste samfunnssyn, har tatt spørsmålet opp om å få retten og plikten til arbeid grunnlovfestet. Og jeg kan i samme åndedrett vise til det andre foreliggende forslag.

Tilsammen viser forslagene, og alt som ble skrevet og sagt i årene umiddelbart etter krigen, at det lå tungt og dypt alvor bak dette. Forslagene er opprinnelig reist av f. eks. Carl Bonnevie, en ildsjel når det gjel der å ivareta samfunnets interesser, samtidig som han ønsker å ivareta individenes interesser, og av menn og kvinner som kunne dømme om hvorvidt dette hadde sin plass, sin naturlige plass, i Grunnloven.

Jeg vil ellers vise til et avsnitt i Justisdepartementets motivering, slik som det foreligger i proposisjonen, og fordi det er nokså vesentlig at disse synsmåtene kommer fram, tillater jeg meg å sitere disse bemerkningene:

«Grunnloven av 1814 inneholder i motsetning til de nevnte fremmede forfatninger ikke noe særskilt avsnitt om visse naturlige og ufortapelige menneskerettigheter. (Et kapittel av dette innhold fantes i det Adler-Falsenske utkast, men kom ikke med i Grunn loven.) Som alle vet inneholder imidlertid Grunnloven en rekke enkeltparagrafer med sikte på å verne om individets rettigheter etter tydelig mønster av utenlandske forfatningers rettighetserklæringer. De viktigste

grunnlovsparagrafer som hører hit er § 96 om forbud mot straff uten lov og dom m. V., § 97 om forbud mot tilbakevirkende lover, §§ 99 og 102 om fengsling og ransakning og § 105 om ekspropriasjon. Disse paragrafer inneholder for så vidt virkelige rettsregler som en overtredelse kan gi anledning til påtale ved domstolene endog i forhold til den ellers suverene lovgivningsmakt.

Det er tilstrekkelig å vise til den omfattende domstolpraksis som knytter seg til bestemmelsene i Gr.l.s §§ 97 og 105. Men de er likevel rettsregler av en annen kvalitet enn alminnelige lovforskrifter som gir tilsagn om bestemte, klart definerbare, rettigheter. Etter sin historiske opprinnelse i rettighetserklæringer bærer de et sterkt preg av å være hen stillinger eller formaninger til lovgiveren. Og på denne måte har de sikkerlig også vært an skuet av Grunnlovens fedre. Det fremgår bl. a. derav at domstolenes rett til å prøve grunnlovmessigheten av lover, en rett som er en nødvendig forutsetning for bestemmelsenes egenskap av egentlige rettsregler, ikke er hjemlet i Grunnloven, men først ble fast slått ved rettspraksis lenge etter 1814.»

Retten — og for så vidt også plikten — for den enkelte arbeidsføre borger til å skape et menneskeverdig underhold for seg og sine gjennom eget arbeid er så dypt forankret i det norske folks moralske bevissthet at dette i seg selv skulle gi et sterkt motiv til å stad feste retten og plikten til arbeid ved en grunnlovsbestemmelse, på like linje med andre alminnelige prinsipper for vårt samfunnsliv, som er gitt formelt uttrykk i Grunnloven.

Det kan imidlertid reises innvendinger mot å gi prinsippet «rett og plikt til arbeid», et juridisk lovfestet uttrykk. Det sier seg selv at en grunnlovbestemmelse om rett og plikt til arbeid med et strengt bindende juridisk innhold ikke vil kunne aksepteres. Når det gjelder spørsmålet om å etablere en subjektiv rett for den enkelte til å kreve seg tildelt arbeid av staten, viser en til følgende avsnitt av høyesterettsjustitiarius Paal Bergs redegjørelse i «Retten til Arbeid»:

«Noen egenverdi, sosialpolitisk sett, har en slik subjektiv rett for den enkelte arbeidsløse ikke. Verdien av den ligger utelukkende i om den er et tjenlig og brukbart middel til løsning av arbeidsløseproblemet. For den arbeidsløse vil den være nyttig og verdiløs, og fra et samfunnssynspunkt sett kan den bli skadelig og likefrem farlig, om det under en økonomisk krise med stor arbeidsløse skulle vise seg at retten til arbeid faktisk er uten reelt innhold fordi staten er ute av stand til

å møte kravene og ikke makter å skaffe arbeid.

Avgjørende grunner taler tilmed mot å utstyre den enkelte arbeidsløse borger med en juridisk rett til å kreve seg tilvist arbeid av staten. Skulle det være en realitet i en slik rett, måtte den kunne gjøres gjeldende ved domstolene. Uten søksmålsrett ingen virkelig juridisk rett. Men en grense for den enkeltes rett må settes ved hva staten evner og makter. Om staten under en arbeidsløyskrise kan sies å ha forsømt sin plikt til å skaffe arbeid og ikke har gjort hva den kunne ha gjort, er et spørsmål som ikke egner seg for å løses av domstolene. Det må bli den bevilgende myndighet og de ansvarlige administrative myndigheter som her har det siste ordet. Vi kan ikke se inn i fremtiden. Vi vet ikke hvilke forhold landet kan komme opp i. Vi kan derfor ikke binde statsmyndighetene i deres disposisjoner ved å legge på dem et rettslig bånd hvis konsekvenser det er umulig å overskue.»

Jeg - og flertallet i komiteen - er enig med forfatteren i at det ikke vil være mulig eller hensiktsmessig å lovfeste en juridisk rett for den enkelte arbeidsløse til å kreve seg tilvist arbeid av det offentlige og med adgang til å gjøre en slik rett gjeldende ved domstolene. En slik lovfesting vil i en gitt situasjon kunne føre med seg uanede konsekvenser.

Det kan analogt hevdes at en grunnlovbestemmelse om «plikt til arbeid», oppfattet som en hjemmel til innføring av arbeidstvang vil kunne føre til inngrep i den enkeltes personlige frihet, som er uforenlig med de demokratiske grunnprinsipper som ellers er slått fast i Grunnloven.

Med den formulering som er brukt i forslaget, vil grunnlovbestemmelsen i seg selv være uten juridisk bindende innhold i den utstrekning det ikke ved særskilt lov er eller blir opp rettet klart definerte juridiske rettigheter og forpliktelser.

Grunnlovbestemmelsen får karakteren av en programerklæring som slår fast et viktig prinsipp, og som til enhver tid må være en rettesnor for den økonomiske og sosiale politikk. Den vil i realiteten innebære en programmessig forpliktelse for statsmyndighetene til å føre en politikk som tar sikte på opprettholdelsen av full sysselsetting til enhver tid, og vil på den annen side uttrykke en moralsk forpliktelse for den enkelte borger til å underordne seg de krav som gjennomføringen av full sysselsetting medfører for den enkelte.

Kravet om full sysselsetting som en målsetting for den økonomiske politikken er av så permanent og grunnleggende karakter at det

vil være naturlig å heve dette prinsippet ut over den politiske meningsbrytning og gjøre det uavhengig av de skiftende politiske for hold. En grunnlovbestemmelse om rett og plikt til arbeid vil være det rette midlet til å gi uttrykk for en slik vurdering.

Jeg vil ellers peke på at en slik grunnlovbestemmelse i seg selv vil kunne virke stabiliserende på det økonomiske livet. Mangelen på stabilitet under en økonomisk krise er i stor utstrekning resultatet av psykologiske faktorer - en alminnelig frykt for innskrenkning i aktiviteten i næringslivet, og nedgang i etterspørselen. En erklæring i grunnlovs form om at den økonomiske politikken til enhver tid skal ta sikte på opprettholdelsen av full sysselsetting, vil kunne bidra til å skape den tillit som er en nødvendig forutsetning for en stabil økonomisk utvikling.

Begrepet «full sysselsetting» er ikke så entydig og klart at det i seg selv er tilstrekkelig som målestokk for det politiske ansvar som vil ligge i en grunnlovbestemmelse om rett og plikt til arbeid.

Selv i et samfunn med full sysselsetting vil det nemlig på grunn av bevegelsen i ervervs livet alltid være til stede et visst antall ledige arbeidssøkere. Det vil til stadighet være en del virksomhet som opphører samtidig som ny virksomhet tar fatt på andre felter. En viss sirkulasjon og bevegelse i arbeidskraften er derfor helt nødvendig i en levende og fremadskridende økonomi. Men på grunn av en rekke forhold som hemmer arbeidskraftens bevegelighet vil en viss friksjonelt betinget arbeidsløshet ikke være til å unngå. Selv under knapp heten på arbeidskraft i de siste årene har det årlige gjennomsnitt for antallet av arbeidsløse ligget på omkring 8000–10 000.

Det vil i ikke liten grad være et vurderings spørsmål hvorledes en skal forstå den sosiale og økonomiske realitet som ligger i begrepet full sysselsetting. Det er grunn til å peke på visse problemer som en her står overfor. Den praktiske gjennomføring av full sysselsetting reiser bl. a. følgende spørsmål: I hvilken grad kan det offentlige ta ansvaret ved individuell arbeidsløshet? Og: Hva skal betraktes som en tilfredsstillende tilstand på arbeidsmarkedet, sett fra et helhetssynspunkt?

Det bør være et minstekrav til en politikk for full sysselsetting at det tilligger det offentlige å sikre at enhver kan ha en mulighet for å skaffe seg arbeid som han og hans familie kan leve av. Det vil i prinsippet si at det ikke bør eksistere ufrivillig arbeidsløshet av lengre varighet. Jeg er fullt klar over at selv begrepet ufrivillig arbeidsløshet er vanskelig å definere helt presist. Arbeidernes ønske om mest mulig fast bopel og om å bli i sitt engang

valte yrke, er faktorer som kommer til å telle ganske sterkt med, og likedan at samfunnets behov for arbeidskraft ikke uten videre vil falle sammen med tilbudet om arbeidskraft, hverken yrkesmessig eller geografisk,

Jeg kan imidlertid ikke gå inn på en nærmere analyse av alle disse tingene og hvilke problemer de reiser. Jeg kan igjen vise til den utredning om problemene som Arne Haar har gitt i sin bok. Meget kortfattet kan en kan skje si det slik at det er en tilfredsstillende balanse i arbeidslivet, når tilbudet om arbeidsplasser totalt sett motsvarer behovet for arbeidsplasser - selv om dette ikke utelukker en viss arbeidsledighet i enkelte distrikter og i enkelte yrker.

Etter oppfordring fra FN's generalsekretær har 5 verdenskjente økonomer arbeidet med å klargjøre disse spørsmål, og de har foreslått at hvert enkelt land setter opp et definert mål for sin sysselsettingspolitikk. Jeg skulle være tilbøyelig til å anbefale at Regjeringen satte ned et utvalg av politikere og økonomiske fagfolk til å utrede og legge fram forslag i samme retning for vårt land. Det kunne være godt og nyttig å få klarlagt alle de problemer som knytter seg til full sysselsettings politikk og få definert begrepet ut fra vårt lands geografiske og økonomiske struktur.

Jeg finner ellers ikke grunn og anledning til å gå inn på alle de momenter og forhold som i denne forbindelsen kunne trenge nær mere omtale. Som flertallet har sagt i sin innstilling, er det ikke mulig å peke på en enkel resept. Virkemidlene må velges etter forholdene, slik de er på ethvert tidspunkt. Men problemkomplekset er omfattende og meget komplisert, og virkemidlene vil komme til å spenne over hele det økonomisk-politiske felt.

La meg til slutt få lov til å si noen få ord om mindretallets innstilling. Det sier at det ikke ville hatt noe imot å føye inn i Grunnloven en høytidelig erklæring om en slik grunnsetning for samfunnets oppgaver, men det kan ikke gå med på den nå foreslåtte. Når mindretallet ikke kan gå med på den, kommer det av at den er foreslått inn i avsnitt E. - slik forstår iallfall jeg det - der alle andre bestemmelser har et juridisk bindende og for pliktende innhold. Ut fra dette trekker mindretallet den slutning at også denne bestemmelse må bli forpliktende og bindende, altså stifter umiddelbart rett og plikt.

Jeg vil bare ganske kort peke på at mindretallets resonnement her står i åpenbar strid med de juridiske betraktninger jeg tidligere har sitert fra Justisdepartementets side. Og jeg har en sterk mistanke om at mindretallet

ville bli temmelig ensomt, dersom det forsøkte å finne juridisk støtte for dette egenartede resonnement.

Om Stortinget i dag vedtar det forslaget som foreligger, vil tolkningen av det ikke bli bestemt av på hvilken plass det står i Grunnloven, men av de premisser som ligger bakom beslutningen. Og premissene er klare nok: Såvel Regjeringen som konstitusjonskomiteens flertall har lagt dem opp slik at det ikke er noen tvil. Grunnlovsbestemmelsen som er foreslått, er en tilkjenneivelse av en to-sidig moralsk forpliktelse, ikke noe mer og ikke noe mindre.

Antydningen om at den til en annen tid kan bli påberopt for tiltak som strider mot våre frihetsprinsipper, kan jeg heller ikke se betyr noe vesentlig. Så lenge vårt demokrati lever og styrer landet vårt, vil slikt aldri inntreffe. Skulle landet komme i en annen situasjon, så vet vi av hard erfaring at det hjelper lite hva det står eller ikke står i vår Grunnlov. Da er det brutal makt som rår. Både Grunnlov og rettsprinsipper er da verd mindre enn papiret de er skrevet på.

Men vi kan ikke la oss binde i den grad av frykten for at slikt muligens kan inn treffe, at vi forsømmer å gjøre det som for vårt land og for vårt demokrati er det riktige. Og i dag er det etter min mening riktig å grunnlovfeste rett og plikt til arbeid, fordi det som jeg har sagt, er i pakt med tiden - i pakt med tidens ånd, og med tidens krav nettopp til et demokrati som vil leve.

Smitt Ingebretsen: Jeg har med den største interesse lyttet til sakens ordfører og det omfattende og vel utarbeidede foredrag som han her har holdt. Men jeg tror det er nødvendig å finne tilbake til det saken her gjelder. Det er ikke i den sak som foreligger, noen oppfordring til å utbre seg i en lang diskurs om arbeidsløsheten, om hvorledes arbeidsløsheten skal bekjempes, hvorvidt man skal holde full sysselsettelse eller ikke holde full sysselsettelse, og hvorledes man innretter seg i så måte både her og der.

Det som er spørsmålet her, det er meget begrenset og konkret: Skal man sette den bestemmelse om rett og plikt til arbeid, som er brakt i forslag fra Regjeringen, inn i Grunnloven?

Den politiske situasjon er den at alle partier uten unntagelse har akseptert retten og plikten til arbeid som en alminnelig grunnsetning for vår samfunnspolitikk. Det har fått sitt uttrykk i Fellesprogrammet, og vi vedstår oss alle sammen Fellesprogrammet.

Det er heller ikke noen tvil om, at dersom der forelå et grunnlovsforslag som på en utvetydig måte gjorde det klart i seg selv at her gjaldt det å proklamere en alminnelig grunnsetning, med andre ord etablere den moralske forpliktelse, som det er gitt uttrykk for fra ordførerens side her, så ville det ikke være noen strid om dette. Alt ligger meget vel til rette for en overenskomst om et nytt grunnlovsforslag som gjør det utvilsomt klart hva det er en mener med det. Det er jeg ganske sikker på. Men den klarhet har etter mindretallets mening ikke det forslag som her foreligger.

Det sies uttrykkelig fra Regjeringens side, at med dette forslaget skal det ikke skapes noen juridisk rett for noen til å få arbeid av samfunnet, og heller ikke noen juridisk plikt for noen til å arbeide, det skal bare være en programmerklæring. Men jeg tror ikke det er uriktig å si at kommer denne bestemmelse til å stå i Grunnloven slik som den vil stå der i selskap med de gamle kjente juridiske trygghetsbestemmelser om at lover ikke må gis tilbakevirkende kraft, at ingen må fengsles uten lov og dom, o.s.v. - hvis denne bestemmelsen om at enhver har rett og plikt til arbeid skal stå der sammen med alt dette, da vil den alminnelige mann, alle mennesker i dette land, føle det som om der er etablert en juridisk rett og plikt, og det kan i givne situasjoner bli av en meget alvorlig virkning.

I det foredrag ordføreren holdt her, siterte han en uttalelse fra Paal Berg angående spørsmålet om ved lov å etablere en slik rett til arbeid. Paal Berg sa om det at - «verdien av den ligger utelukkende i om den er et tjenlig og brukbart middel til løsning av arbeidsløseproblemet. For den arbeidsløse vil den være unyttig og verdiløs, og fra et samfunns-synspunkt sett kan den bli skadelig og likefrem farlig, om det under en økonomisk krise med stor arbeidsløse skulle vise seg at retten til arbeid faktisk er uten reelt innhold fordi Staten er ute av stand til å møte kravene og ikke makter å skaffe arbeid.»

Jeg er redd for at det er den situasjon en skaper ved å sette den foreslåtte bestemmelsen inn på denne plass i Grunnloven. Man skaper en følelse hos den alminnelige mann av at nå har han fått denne grunnlovsfestede rett til arbeid, og når det så under en aktuell situasjon viser seg at bestemmelsen ikke har noe reelt innhold, at der ikke er noen forpliktelse for samfunnet til å skaffe arbeid, vil det kunne føre til et press på samfunnet, en misnøye, en aksjon med Grunnloven selv som argument, som kan være meget alvorlig og farlig.

På samme måte kan bestemmelsen om plik-

ten til arbeid føre til resultater som ingen av oss ønsker. Plikten til arbeid fører i sine konsekvenser til arbeidsleiren, den fører i sine konsekvenser til at man skal kunne bestemme hvor en mann skal arbeide og i hvilket yrke han skal arbeide. Det er i så måte, synes jeg, litt skremmende når det i Sosialdepartementets forarbeider til dette grunnlovsforslag heter at «dette departement mener at en i det lengste bør unngå lovbestemmelser som direkte griper inn i arbeidernes rett til sjøl å velge yrke og arbeidssted, men en kan heller ikke se bort fra at bestemmelser av den art kan bli nødvendige.»

Jeg er oppmerksom på at flertallet i komiteen polemiserer mot departementet og sier at grunnlovsforlaget vedkommer ikke arbeidernes rett til å velge sitt arbeidssted og sitt yrke.

Ja, det står for komiteflertallets regning: Men det står samtidig i forslaget til grunnlovsbestemmelse, at hvorledes grunnsetninger skal utformes, skal siden bestemmes ved lov. Og Sosialdepartementet har pekt på, at i det lengste skal man unngå gjennom den lovgivning som man her bebuder, å innskrenke arbeidernes frihet til å velge arbeidssted og å velge yrke. Men å si «i det lengste» forutsetter jo at det er et sted hvor det ikke lenger er mulig

Jeg tror at det ville tjene alle parter best, og tjene hele det store og alvorlige spørsmål som heter arbeidsløshetsspørsmålet best, om man lot være nå å forsøke å tvinge igjennom en grunnlovsforandring som setter rett og plikt til arbeid inn i Grunnloven på denne måten og på dette sted under strid mellom de politiske partier og i stedet forsøker å finne fram til og utarbeide et grunnlovsforslag som man kunne være enige om, så man i neste omgang med samstemmig tilslutning fra alle kunne få en høytidelig erklæring om disse grunnleggende prinsipper for den samfunnspolitikk som skal føres. Jeg tror det ville være betydelig mer verdifullt, og vi ville unngå at man her skal strides om noe som man ellers i realiteten er enige om. For vi er jo i realiteten alle sammen enige om at rett og plikt til arbeide skal være en retningslinje for den politikk vi fører. Men vi er også enige om at det er ikke mulig å skape en juridisk rett for den enkelte til å få arbeide eller en juridisk plikt til å arbeide. Og da synes jeg, at når det ikke er annet som står igjen enn å finne en forsvarlig form som gir uttrykk for hvorledes vi ser på dette som prinsipp, og hvorledes vi ser på den begrensning der naturlig må være ved praktiseringen av dette prinsipp, så er det litt forstemmende at vi i

dag skal tvinges inn i en votering mellom partiene over dette grunnlovsforslag.

Presidenten: Det er tegnet en lang rekke talere, og presidenten vil nå foreslå at tale tiden for de talere som heretter tegner seg, settes til inntil 5 minutter - og anser det som bifalt.

Statsråd Kai Knudsen: Det synes å være alminnelig enighet om at det ville være en vinning om prinsippet om rett og plikt til arbeid for enhver arbeidsfær kunne komme inn i Grunnloven som en høytidelig stadfesting av vår tids syn på forholdet mellom individ og samfunn. Både flertall og mindretall i komiteen er også enig i at det i denne forbindelse bare bør være spørsmål om å innføre en slags programmerklæring i vår konstitusjon, som i seg selv ikke skal være noen hjemmel for en juridisk bindende rett og plikt i forhold til det enkelte individ. Flertallet mener at forslaget til ny § 110 tilfredsstiller disse hensyn, mens mindretallet er engstelig for at et slikt grunnlovsbud straks ville innføre en ny rett og en ny plikt for de enkelte medlemmer i staten.

For meg synes det klart at disse rent formelle juridiske innvendinger mot grunnlovs forslaget ikke er tilstrekkelig begrunnet, og ikke bør være noen hindring for at forslaget blir vedtatt. Mindretallets innvendinger gjelder bestemmelsens plassering i avsnitt E i Grunnloven, som det mener «omhandler stats organenes myndighet og individenes rettigheter og forpliktelser overfor staten.» Mindretallet mener åpenbart at denne plassering av det nye grunnlovsforslaget vil kunne gi støtte til den feilaktige oppfatning, og vel også den uheldige praksis, at det her dreier seg om individuell rett og plikt. Jeg mener at denne engstelsen er unødig, og jeg vil forsøke å påvise at det ikke godt kan tenkes å oppstå en slik misoppfatning av bestemmelsen hvis forslaget blir tatt inn i Grunnloven.

Når det gjelder plasseringen under avsnitt E, er det uten videre klart at dette er det eneste sted i Grunnloven hvor en bestemmelse som den foreslåtte overhodet kan settes inn uten å virke fullstendig malplasert. Grunnloven er inndelt i fem avsnitt. Jeg kan vanskelig tenke meg at noen ville finne det mere naturlig å plasere bestemmelsen under Grunnlovens første hovedavsnitt A «Om Statsformen og Religionen, eller under avsnitt B, som gjelder «den udøvende Magt, Kongen og den kongelige Familie», eller C «Om Borgerrett og den lovgivende Magt», eller D «Om den dømmende Magt».

Disse fire avsnitt som jeg her har referert, er et uttrykk for at grunnlovsfedrene i 1814

søkte å uttrykke prinsippet om maktfordelingen mellom Kongen, Stortinget og domstolene i selve oppbyggingen og kapitelinndelingen i Grunnloven. På Eidsvoll i 1814 var man også sterkt opptatt av prinsippet om menneskerettighetene. De er ikke tatt inn i Grunnloven på noen fullstendig måte, og det er flere av de selvfølgelige menneskerettigheter som ikke har fått noe uttrykk i vår konstitusjon. Men de som har fått grunnlovshjemmel er samlet i avsnitt E, som har som overskrift «Almindelige Bestemmelser». Dette avsnitt inneholder også en rekke bestemmelser av annet innhold enn egentlige menneskerettigheter. Med all respekt for Grunnlovens fedre må det sies at overskriften «Almindelige Bestemmelser» må sies å være en svært lite treffende betegnelse. I dag ville avsnittet trolig ha fått over skriften «Ymse», Avsnittet inneholder regler av det mest forskjellige innhold, fra høyviktige prinsipper til rene detaljforskrifter.

Den grunnleggende bestemmelse i § 97 om at ingen lov må gis tilbakevirkende kraft, står side om side med en gåtefull forskrift om at «Med Sportler, som erlægges til Rettens Betjente, bør ingen Afgifter til Statskassen være forbundne». Ved siden av bestemmelsen i § 96 om forbud mot at noen dømmes uten etter lov eller straffes uten etter dom, § 100 om trykkefriheten og § 105 om erstatning ved ekspropriasjon, har man § 111 om at «Det norske Flags Form og Farver bestemmes ved Lov». Det er et riktig prinsipp at man ved tolkingen av en lovparagraf også må ta hensyn til bestemmelsens plass i loven. Men det er en forutsetning for å bruke dette prinsipp at paragrafen ikke er anbrakt under «ymse» eller «diverse»,

Det er heller ikke ubetinget riktig når mindretallet antyder at det under avsnitt E i Grunnloven, bare finnes bestemmelser som har karakter av ordinære forpliktende rettsregler. Det er helt klart at dette ikke er tilfelle f. eks. for § 94's vedkommende om utarbeidelse av en ny «civil og kriminal Lovbog», som nylig var aktuell her i Stortinget. Også § 107 om odels- og åsetesretten og § 109 om verneplikten, som skulle være lik for statens borgere, er vesentlig forskjellige fra vanlige rettsregler. Særlig Grunnlovens bestemmelse om verneplikten er interessant i denne forbindelse. Denne bestemmelse betegner seg uttrykkelig som en «grunnsetning», i likhet med det foreliggende forslag om rett og plikt til arbeid, og da den har § 109, synes den å danne en passende overgang til det nye bud i 110.

Jeg skal villig innrømme at det overveiende antall bestemmelser under avsnitt E er gitt - eller rettere sagt i utviklingens medfør har fått — karakter av bindende rettsregler. Men

de har allikevel ikke en vanlig rettskarakter. Jeg kan for så vidt vise til det som er sagt i proposisjonen om at det er tale om «rettsregler av en annen kvalitet enn alminnelige lovforskrifter som gir tilsagn om bestemte, klart definerbare, rettigheter. Etter sin historiske opprinnelse i rettighetserklæringene bærer de et sterkt preg av å være henstillinger eller formaninger til lovgiveren».

Dette forhold, og dertil den forsiktige utformning av forslaget til ny § 110, må etter min mening utelukke enhver mulighet for at bestemmelsen i teori og praksis kan oppfattes annerledes enn slik som den er ment: som en programerklæring. Jeg mener derfor at man av plasseringen ikke kan si at det foreslåtte grunnlovsbud vil skape umiddelbar rett og plikt for enkeltpersoner.

Hvis vi så ser på bestemmelsens egen tekst, og hva man kan tolke ut av den, tror jeg det er enn mer klart at det må gis en egen materiell lov før grunnsetningen kan gjøres gjeldende i det praktiske liv. Ser vi først på den del av bestemmelsen som snakker om plikten til arbeid for enhver arbeidsfør, så inn fører den i og for seg ikke noe nytt, Heller ikke nå er Grunnloven til hinder for at Stor tinget kan gi lover som gjennomfører arbeids plikt for hver eneste arbeidsfør i landet. Det har vært gitt lovregler i denne retning, og Stortinget kan når som helst gi ny lov om arbeidspunkt uten hinder av Grunnloven. Når mindretallet sier at den foreslåtte grunnlovs bestemmelse «til en annen tid» kan «bli påkalt for en vidtgående regulering av forpliktelser i strid med de frihetsprinsipper som vår Grunnlov ellers er basert på», så er dette etter min mening ikke holdbart all den tid Grunnloven ikke har fastsatt noe prinsipp om frihet fra arbeidspunkt.

Hvis grunnlovsforslaget blir vedtatt, vil det markere at statsmyndighetene har en særlig plikt til å dra omsorg for at arbeidsføre folk ikke er samfunnet til byrde, men at de utfører nyttig arbeid til sitt eget underhold og samfunnets gagn. Men i så henseende er det klarligvis bare som en høytidelig programerklæring.

Når det gjelder den del av forslaget som omhandler retten til arbeid, må det samme gjelde. Om en mann blir oppsagt i en bedrift, vil han ikke med hjemmel i den foreslåtte nye § 110 kunne si til sin arbeidsgiver, at jeg har rett til å fortsette fordi Grunnlovens § 110 sikrer meg rett til arbeid. En overflødig statsfunksjonær ville heller ikke bli hørt med en slik innvending om han forsøkte å få dom mot staten fordi han var oppsagt fra en inndradd stilling. Den enkelte person som er arbeids-

løs, vil ikke ha noen å rette sitt søksmål mot og heller ikke ha noe spesifisert krav å gjøre gjeldende. Man kan ikke legge inn i den enkle setning noe om at enhver skal beholde det arbeid han har, eller at han skal ha arbeid til en bestemt lønn, i et bestemt fag eller av særlig art. Skal han få noe krav mot noen bestemt, og av et bestemt innhold, må hans rett fastsettes nærmere i egen materiell lov. Jeg synes det må være klart at første setning i grunnlovsforslaget bare kan oppfattes som en prinsipperklæring, som statsmyndighetene plikter å være lojal mot, men som krever egen lovgivning før den er en realitet. Men til over flod er det i annen setning uttrykkelig sagt at gjennomføringen må bestemmes ved lov, og dessuten er det sagt at første ledd er en «grunnsetning».

Grunnlovsforslaget har selv på denne måte gitt klart uttrykk for hva den nye § 110 er for noe. Det er en grunnsetning som krever nye bestemmelser før den kan settes i verk.

Hr. Smitt Ingebretsen pekte på at selve tilstedeværelsen av en sånn bestemmelse vil øve et sterkt press fra den alminnelige mann mot myndighetene. Det vil den nok gjøre, og det bør også være et sterkt press på myndighetene slik at de søker å gjennomføre full sysselsettelse i den utstrekning det overhodet er mulig å gjøre det. Men det presset vil gi seg ut slag i krav om en ny lovgivning som til enhver tid er på høyde med det vi kan klare å gjennomføre.

Jeg mener at man her har en interessant parallell i § 109 om verneplikten. Denne grunnlovsbestemmelse som tok sikte på å gjennomføre lik verneplikt for alle og ikke tillot at noen stand eller gruppe fikk den sær rett å bli fritatt, ble ikke satt ut i livet før i siste halvdel av forrige århundre. Det gikk et halvt hundre år før grunnsetningen ble en realitet for hver enkelt borger. Ut fra et rettslig synspunkt tror jeg det foreliggende grunnlovsforslag, om det blir vedtatt, vil bli tolket på tilsvarende måte som § 109. Like så litt som denne paragraf innfører for slaget til § 110 noen bindende rettsplikt for statsmyndighetene til å gjennomføre dette i praksis.

Når mindretallet gir uttrykk for engstelse for hva det nye foreslåtte grunnlovsbud kan bli brukt til i fremtiden, vil jeg til slutt si at Grunnloven er undergitt utviklingens lov. Mange av dens bestemmelser har fått et annet innhold i dag enn for en eller to menneskealdre siden, for ikke å snakke om hva man mente de skulle innebære i 1814. Skulle samfunnsforholdene og rettsoppfatningen i de kommende slekter utvikle seg i den retning at man oppfatter den eventuelle nye § 110

for å være av juridisk bindende karakter, så vil jeg ikke ha noen bekymring for så vidt. Det får bli de kommende generasjoners sak om forholdet mellom individ og samfunn skal være slik at retten og plikten til arbeid er av juridisk bindende karakter med hjemmel i Grunnloven. I dag tror jeg ikke at noen ville falle på å gjøre det.

Valen: Som talarane før har haldi fram, er det no heilt klårt at det er inga usemje mellom fleirtal og mindretal, og heller inga usemje mellom dei politiske parti som er representerte her i Stortinget, om at det er ei sers viktig oppgåve for samfunnet å leggja vilkåra slik til rette at det kan verta full sysselsetjing og at ein skal koma bort frå arbeidsløyse.

Om dette prinsippet seier mindretalet at dersom det prinsippet hadde vori haldi fram i ei klår og fullnøyande form, ville det ingen innvendingar hatt mot å grunnlovfesta det. Desse ord om rett og plikt til arbeid har fått plass i «Fellesprogrammet». Men ein ting er å setja eit uttrykk i eit program, eit partipolitisk program – noko anna er det å bruka dei same orda til tekst i Grunnlova. Det er heilt ulike ting.

Justisministeren festa seg serleg ved at mindretalet hadde peika på plasinga av denne paragrafen. Ja, det er plasinga saman med den forma framlegget har. Saman med dei andre paragrafane som står i same bolken, og som er forma på tilsvarande måte, må kvar og ein lesa dette som bindande juridiske rettsreglar. Det justisministeren sa om dette, er berre ei stadfesting på det, og som Justisdepartementet har sagt i proposisjonen, det er bindande rettsreglar som får ord i desse paragrafane t. d. § 97 om at lover ikkje kan gjevast tilbakeverkande kraft, § 96 om at ingen må dømast utan etter lov og fengslast utan etter dom. Det er bindande rettsreglar, og like eins fleire andre: § 99 og § 102 om fengsling og ransaking og § 100 om prentefridom. Det er bindande rettsreglar som kvart einskilt individ kan anka inn for domstolane. Når ein set den nye paragrafen i den bolken, og med den forma det her er tale om: «Rett til arbeid og plikt til arbeid», vil folk skjønna dette på tilsvarande måte. No er det slik at folk les ikkje Grunnlova i kommentarutgåve, korkje den eine eller den andre, heller ikkje Arbeidarpartiet si kommentarutgåve av 1952. Dei les paragrafane slik dei står.

Det er vel nok dette at ein kan seia at ved ei juridisk avgjerd må ein tolka dei på denne bakgrunnen. Men for så vidt er det lite viktig kva ein fraksjon seier i Stortinget til ei

einskild tid. Som justisministeren gjorde merksam på, vert Grunnlovsreglar slett ikkje tolka i dag slik som dei var meinte, mange av dei, den gongen dei vart sette opp.

Men dei står då der med sitt nakne innhald og vert lesne slik som dei står der. Den nye § 110 ville verka vill-leiande i den forma framlegget har, det må vel alle vera heilt samde i, for vi har frå Justisdepartementet og like eins frå fleirtalet i nemnda fått dei sterkaste uttrykk for at det ikkje er meininga å skapa nokon rett for den einskilde til arbeid. Heller ikkje skal samfunnet i og med ein slik paragraf ha rett til å påleggja plikt for nokon annan. Med andre ord: Det er ikkje uttrykk for det ein vil ha sagt, det som her vert forma, det er uttrykk for noko ein ikkje vil ha sagt. Og det kan då ikkje vera slik evneløyse hjå dei som skal gjera framlegg til grunnlovsreglar og vedta dei, at dei ikkje kan forma reglane slik at dei gjev uttrykk for det ein meiner med reglane.

Det vert sagt at det i alle fall skal vera som ei moralsk plikt for samfunnet til å skaffa arbeid ved sin ålmenne politikk. Ja, men i så måte vert det og undergravi ved dei premissane som her ligg føre. Det vert tydeleg sagt at det er ikkje noka plikt for samfunnet i så måte heller, det er berre det som samfunnet til kvar tid, med den økonomiske bakgrunnen som er, har evne til og synest det kan gjera. Difor gjev den forma dette framlegget har, eit heilt misvisande inntrykk av kva som her er meint.

Statsråden var inne på dette at skjønnet når det gjeld innhaldet av Grunnlova, skiftar med tidene. Ja, det er det det gjer. Og om vi i dag i ein regel som den det her er gjort framlegg om, ikkje legg nokon rett for samfunnet til å leggja plikt til arbeid på den einskilde borgaren, -- om vi meiner det, så er det ikkje dermed sagt - om ein slik regel vert ståande til ei anna tid -- at ikkje det då kan verta lagt det i han. Om dei treng det, kan dei for så vidt til ei anna tid vedta ein slik regel, endå om vi ikkje har fått han inn i Grunnlova i dag. Men det er ingen grunn til å ta inn i Grunnlova i dag ein regel som så openbert kan misbrukast. Og eit slikt misbruk ligg ikkje langt borte. Eg vil kalla det misbruk når Sosialdepartementet i grunngjevinga her blankt slår fast at ein kan bryta regelen om retten for den einskilde til å velja yrke og velja arbeidsstad, det kan verta gjort inn grep mot han. Den tolkinga høyrer med til grunngjevinga for dette framlegget. Når ein vidare grunngjev dette framlegget med at Sovjet-Samveldet har innført denne forma i sin konstitusjon, så er det ikkje nokon serleg tryggleik i det, når vi har visse for den tvangs-

dirigering av arbeidskraft som nettopp skjer i Sovjet-Samveldet.

Ordføreren i saka siterte FN-charteret, at dette om rett til arbeid stod der. Ja, men der står ingenting om plikt til arbeid, det står tvert om der at det skal vernast om retten for den einskilde til fritt å velja yrke og arbeidsstad; det står nett det stikk motsette.

Slik som eg ser på denne regelen, med ei utforming som svarar til den vi har for oss her i juridisk bindande paragraf i denne bolken av Grunnlova, vil alle vanlege folk som les ein slik regel som denne, rekna med at her har dei ein juridisk rett til arbeid, og dei vil bera otte for at samfunnet har ein tilsvarande juridisk rett til å leggja arbeidsplikt på borgarane. Men ein slik grunnlovsregel skal vi ikkje gjera vedtak om, når føremålet er noko heilt anna, som det her er semje om å gje uttrykk for: at det er ei oppgåve for samfunnet å leggja vilkåra til rette for arbeid og motarbeida arbeidsløyse.

Det er uskjønleg at det skal vera grunn til, som hr. Smitt Ingebretsen sa, å stå her og slåst om denne forma for å gje uttrykk for ein synsmåte, som både fleirtalet og mindre talet har sams, at vi ikkje i staden kan leggja stridsøksa ned og seia som så: Den forma som er vald her, for å gje uttrykk for samfunnsoppgaver, ho er uheldig, vi skal samarbeida for å leggja fram eit nytt framlegg, som i si form gjev uttrykk for det vi meiner samfunnet skal sjå som si serlege oppgåve: Å leggja vilkåra til rette for arbeid og motarbeida arbeidsløyse. Som forma er no, trur eg det er heilt rett det mindretalet har sagt, at til andre tider — utan omsyn til dei premissane som ligg føre for det eine eller det andre -- kan ein slik regel verta vist til som grunngeving for reguleringar, vidfemmande reguleringar som byggjer på heilt andre synsmåtar enn dei fridomsprinsippa som Grunnlova elles byggjer på.

Gjesteby: Hr. Smitt Ingebretsen sluttet sitt innlegg med å si at det var forstemmende å måtte være med på å stemme over et slikt forslag som det som foreligger i dag, og jeg fikk inntrykk av at den samme oppfatning gjorde seg gjeldende hos hr. Valen. Jeg for mitt vedkommende vil gjerne si, at for meg er det i høyeste grad forstemmende at det ikke skal kunne være samstemmighet om å søke å slå dette prinsippet som alle erklærer seg enig i, så fast som det under noe forhold er mulig å gjøre. Og det er nettopp det som flertallet, under henvisning til det som er fastslått i Fellesprogrammet, har gjort fram legg om, at vi skal få en bestemmelse i Grunn-

loven som virkelig manifesterer at vi mener noe med dette synet vi gir oss ut for å være tilhengere av. Og når dette virker slik på enkelte av mindretallets medlemmer, og da vel trolig på dem som tilhører de borgerlige par tier i Stortinget, synes jeg det er riktig nær mere å forsøke å presisere det syn som iallfall jeg personlig har når det gjelder en sak som denne.

Jeg ser det nemlig slik, at for samfunnets skyld er det i høyeste grad nødvendig å leve så nær opp til disse prinsippene vi her snakker om, som det på noen måte lar seg gjøre. Og dette syn har jeg ut fra den ganske enkle, og kanskje enkelte vil si primitive, men dog etter min mening høyst realistiske vurdering, at det er ethvert nyttig arbeid i samfunnet som skaper verdiene, som igjen gir seg ut trykk i det vi kaller nasjonalproduktet, og som vi da i tur og omgang kan være med på å dele ut til folket i dette land. I den grad vi ikke utnytter disse arbeidsmulighetene som er til stede, fra samfunnets side og fra det enkelte individs side, forsømmer vi å medvirke til å skape det størst mulige arbeidsprodukt til fordeling i samfunnet. Det er umåtelig viktig, synes jeg iallfall, at vi er helt klar over nettopp dette. For hvis vi ikke til enhver tid er innstillet på å gjøre det som står i vår makt for å skape det størst mulige arbeidsprodukt, så må vi også være fortrolig med at da vil ikke vårt land kunne fortsette den fremgang som vi heldigvis har kunnet merke de siste årene; vi vil ikke bare risikere å komme i stillstand, men vi vil også risikere å komme i tilbakegang.

Når jeg tenker på denne saken, bruker jeg gjerne uttrykket «nyttig arbeid». Saken er vel den at nokså mange kanskje er noe inn grodd i den gamle, vante frasen om at det bare er det produktive arbeidet som skaper verdiene. Jeg ser det imidlertid slik, at i et så vidt langt fremskredent samfunn som det vi har, stiller vi også mange andre krav enn akkurat å få de varer som en kan si er et resultat av den direkte produksjon. Vi har vent oss til dette som vi kaller en, etter forholdene jamført med verden for øvrig, forholdsvis høy levestandard, og i denne inngår det da en rekke tjenester av ymse slag, som for mange er like viktige som mange andre ting som vi ellers kunne ta som resultat av den rent direkte produksjon. Derfor mener jeg at alle som gjør et nyttig arbeid i samfunnet, er med på å skape grunnlaget for den levestandard vi har, uansett hvor en er plasert i samfunnet — enten det er ved maskinen, i jordbruket, i skogdriften, eller det er i offentlige institusjoner eller i annen, privat virksomhet som er med på å formidle varer fram til for-

brukerne eller yter tjenester som vi har vent oss til å nyte godt av.

Enhver brist i disse forutsetningene vil føre til, som jeg sa, stillstand eller tilbakegang, og vil gå ut over det vi i daglig tale kaller vår levestandard. Derfor er det så umåtelig viktig, sett fra samfunnets synspunkt, at vi søker å utnytte alle muligheter som står til rådighet, og at vi innstiller oss på at flest mulig av borgerne til enhver tid er beskjeftiget i dette nyttige arbeid. I jo sterkere grad det kan skje, i jo større monn er det mulig for oss hver enkelt å nyte fordelene av det resultat vi i fellesskap kan være i stand til å frembringe, enten det gjelder i form av direkte produksjon eller i form av den tjenesteyting vi alle setter umåtelig pris på.

Når jeg er med og drøfter denne saken, tenker jeg med forferdelse på de årene vi hadde i 1920- og først av 1930-årene, hvor vi lot titusener, opptil hundretusener, av arbeidere og funksjonærer — friske, arbeidsføre mennesker — gå i uvirksomhet i vårt land. Og det mest forstemmende jeg kan høre, det er når noen sier at samfunnet «har ikke råd» til å innrette seg slik at det kan sette den ledige i beskjeftigelse. Det er faktisk etter min mening å anerkjenne at vi ikke skal ha en så aktiv arbeidsinnsats at vi fortsatt kan være i stand til å ha den levestandard vi har i dag. Hver tapt arbeidsdag er et minus i det produksjonsresultatet som vi skal fordele på befolkningen i dette land.

Nettopp fordi jeg ser dette spørsmål som så viktig, er det jeg er av den bestemte oppfatning at det hører hjemme i Grunnloven, og at det bør slås fast på en slik måte at samfunnet derved føler seg forpliktet til å innrette sin politikk på en slik måte at en til enhver tid kan nå lengst mulig opp til det ideelle, med topp-arbeidsprestasjoner, og slik at en kan være i stand til på den måten å yte det beste tilbake igjen til hvert enkelt individ i dette land — det som da får sin avspeiling i dette vi vanligvis kaller en høy levestandard.

Jeg ser det derfor ut fra et samfunnssynspunkt slik at vi faktisk ikke har råd til å unnlate å gjøre noe som kan tjene til at vi når lengst mulig fram mot det som vi alle er kjenner oss enige i er det ideelle: å ha absolutt full sysselsetting. Men jeg er selvsagt klar over, som også sakens ordfører var inne på, at en må ikke ta disse ting så helt bokstavelig, og følgelig kan en derfor heller ikke si at det er en juridisk rett som hver enkelt i et gitt tilfelle kan påberope seg. Vi har bl. a. en rekke yrker i dette land hvor for holdene ligger slik til rette at det faktisk ikke er mulig å kunne beskjeftige hver enkelt som

arbeider der, hver time eller dag i året. Det må være helt naturlig at det er en viss tom gang, og den slags forhold kan en selvsagt ikke til enhver tid eliminere. Jeg ser det der for slik at ut fra en alminnelig solidaritets kjensle mellom de enkelte borgere og samfunnet er det, om jeg kan bruke uttrykket, i begge parter interesse at en her søker å slå fast at en for fremtiden legger an sin politiske, økonomiske og sosiale virksomhet med henblikk på å ha full beskjeftigelse, i den mon det på noen måte er mulig å ha det. Og er vi først enige om at dette er umåtelig viktig, da forstår jeg ikke at en skal vike tilbake for å få det grunnlovfestet. Nå er det så at det å erklære seg enig i en sak, gi den sin til slutning med leppene, det er en forholdsvis enkel affære, men å ta konsekvensen av det, det krever noe mer. Og jeg har dessverre — jeg må si det slik — en viss beklemmende følelse av at det er her det svikter fra de borgerlige representanters side. Det inntrykk har jeg fått. De er ikke villige til å ta konsekvensen av dette. For det er klart at skal vi fra samfunnets side kunne gjøre noen ting for å sikre oss å ha en så full beskjeftigelse som overhodet mulig i vanskelige perioder, så må det planlegges, en må være villig til fra samfunnets side å ta de rådgjerder som er nødvendige for at samfunnet skal ha noe å sette inn når de vanskelige perioder melder seg. Jeg ser det som sagt slik at ut fra samfunnets egne interesser er en nødt til å foreta de ting som en etter moden overveielse finner er nødvendige for å sikre at samfunnet kan fylle den forpliktelse det påtar seg, i og med at dette i tilfelle blir grunnlovfestet.

Presidenten: Presidenten vil nå foreslå at taletiden for de talere som heretter tegner seg, settes til inntil 2 minutter — og anser det som bifalt.

Røiseland: Eg er praktisk tala samd i alt det som den førre talaren sa om retten til arbeid. Retten til arbeid er ein menneskerett, og eg ville fullt ut ha teki konsekvensen av mitt syn og ha vori med på å grunnlovfesta den retten, dersom vi i dag hadde hatt ei brukande utforming. Det som er det avgjerande for meg når eg røystar med mindretalet, er andre sida av denne saka. Det er baksida på medaljen: Plikt til arbeid. For her kjem vi bort i ein annan menneskerett, retten til fritt å velja yrke. I fråsegna frå FN om menneskerettane er og den retten nemnd, det er i artikkel 23. Eg meiner vi skal vera veldig varsame med å avgrensa den retten lenger enn det er heilt turvande. Og

eg meiner at det er ikkje nokon føremon alt i alt om vi grunnlovfestar retten til arbeid, og samstundes avgrensar retten til fritt å velja yrke.

Plikt til arbeid – ja at vi alle saman har ei moralsk plikt til arbeid, synest eg ikkje vi kan diskutera, men når vi skal setja den moralske plikta inn i Grunnlova, vert det vanskelegare. Vi veit at vi også har mange andre moralske plikter, dei vert ikkje nemnde i Grunnlova. I straffelova har vi eit visst vern mot at det vert synda altfor grovt mot desse moralske pliktene. No kan ein seia: Men denne eine sida, plikta til arbeid, ho er dagsaktuell i samband med denne saka, difor må vi gå til å få det grunnlovfesta. Men då melder det seg visse spørsmål.

Eg meiner at fyrst melder spørsmålet seg om kva det ligg i «arbeid», Ein definisjon av sjølve omgrepet «arbeid» kan vel vera vanskeleg, men det som eg likevel meiner er det vanskelegaste, er å avgjera kva denne posten ber i seg. Det er sagt at det skal vera ei programføresegn. Dersom eg kjende meg heilt trygg på det, ville eg røysta for grunnlovsframlegget i dag, men eg må vedgå at eg her kjenner meg på nokså utrygg grunn, ikkje minst av di Sosialdepartementet — som det før er peika på - i samband med denne saka har funni det opportunt å drøfta spørsmålet om dirigering av arbeidskraft. Det er rett nok så at Sosialdepartementet seier at denne grunnlovsregelen ikkje må brukast mot streik og mot lockout, han må ikkje vera til hinder for tariff-fastsetjing. Det blir òg sagt at ein må vera varsam. Det vert peika på at i krigs tid kan det verta naudsynleg med arbeidsdirigering. Det er vi vel alle samde i, og det skal vi ikkje diskutera. Men Sosialdepartementet viser likevel til økonomiske situasjonar og situasjonar som gjeld valutaen, som grunnar for arbeidsdirigering. Det heiter vidare:

«Dette departement mener at en i det lengste bør unngå lovbestemmelser som direkte griper inn i arbeidernes rett til sjøl å velge yrke og arbeidssted, men en kan heller ikke se bort fra at bestemmelser av den art kan bli nødvendige.»

No skal eg vedgå at dersom situasjonen er slik at samfunnet må gjera visse tiltak for å skaffa folk arbeid, så kan ikkje folk krevja at arbeidet skal liggja ferdig om fyrste hyrnet. Men derifrå og til for fullt alvor å drøfta spørsmålet om arbeidsdirigering, dirigering av arbeidskrafta, er eit nokså langt steg, og det er her eg meiner vi skal vera over lag varsame. Eg kjenner meg, som nemnt, ikkje trygg på at vi her har heilt pålitande grunn under føtene. Hr. Strøm sa at det ikkje var nokon fare på dette punktet, for det var klårt

at så lenge vi hadde demokratisk styre, ville ikkje storting og riksstyre gjera noko som var eit misbruk av tillita. Nei vel, det er ikkje så rett lite i det argumentet. Men likevel meiner eg at målet må vera at vi skriv Grunnlova slik at vi kan ha tillit til paragrafane. Vi skal ikkje vera nøyddde til å byggja på tillit til mennene. Det må vera eit prinsipp når vi skriv Grunnlova, og det må forresten og vera eit prinsipp når vi skriv lovene. Eg tykkjer ikkje at dette prinsipp vert stetta på ein fullgod måte med det som ligg føre her i dag.

Statsråden sa at det hadde ikkje stort å seia om dette om plikt til arbeid stod i Grunn lova eller ikkje, for Stortinget kunne likevel til kvar tid vedta lov om arbeidsdirigering. Ja vel, det er rett at Stortinget kan gjera det. Men eg meiner at Stortinget skal vera over lag varsamt med å vedta ei slik lov, og vi skal vera endå meir varsame med å ta desse føresegnene inn i Grunnlova. Så lenge vi ikkje har noka utforming som på ein tryggare måte vernar om den andre menneskeretten, retten til å velja yrke, må eg røysta mot dette framlegget. Men eg vil gjerne ha sagt at målet må likevel vera at vi ved fyrste høve får eit framlegg der denne sida av saka er tryggja i slike former at ein kan godta det. Vi må få ei anna formulering når det gjeld spørsmålet om plikt til arbeid.

Gerhardsen: Selv om det forslag Stortinget i dag skal ta stilling til, omhandler både retten og plikten til arbeid, er det innlysende at det er spørsmålet om retten til arbeid som er det viktigste. Når alle nå sier seg enig i at arbeidsføre mennesker må ha rett til arbeid, er det i og for seg en stor ting. Det har ikke alltid vært slik. Vi behøver ikke gå lenger tilbake enn til mellomkrigsårene for å se at kampen om arbeid for alle, hele folket i arbeid, var en sentral del av den politiske striden i landet, og slik er det fremdeles i de fleste kapitalistiske land. Det er nok enda mange som mener at det er nødvendig med en reservearme, og fremfor alt er det mange som mener at arbeidsløshet kan være nødvendig som en reguleringsfaktor i det privat kapitalistiske samfunnssystemet. Det kan heller ikke være tvilsomt at arbeidsløshet er en ganske effektiv reguleringsmåte når det gjelder å løse bestemte økonomiske problemer. Men den er uhyggelig i sin virkning overfor dem som rammes av den. Vi behøver ikke gå lenger enn til vårt eget land for å se at det slett ikke er så få mennesker som har gått moralsk og fysisk til grunne fordi de ble gå ende arbeidsløse i for lang tid. Arbeidsløshe-

ten bør derfor stå for oss som en av de verste former for regulering.

Krigs- og okkupasjonsårene kom til å vekke den sosiale samvittighet hos mange nordmenn.

Det var utvilsomt en ekte og oppriktig følelse hos de fleste, og for så vidt var det noe stort som skjedde med det norske folket i de årene. Den følelsen som var blitt skapt, har hatt og vil nok fortsatt ha sin store verdi. Ingen som opplevde den, vil helt kunne glemme den, men etter hvert som årene går og vi får krigstida på avstand, så føler en ikke lenger forpliktelsen så sterkt. Det gjelder for oss alle. Hadde Stortinget i 1945 hatt anledning til å stemme over det forslaget som Regjeringen og komiteens flertall nå legger fram, så vil jeg tro at det ville blitt enstemmig vedtatt. Men i dag ser det ut til at Arbeiderpartiet vil bli stående alene med å stemme for det. Nå bør det innrømmes at det kan være atskillig grunn til tvil. En slik tvil gjorde seg også gjeldende hos Regjeringen, da den i sin tid drøftet spørsmålet om å fremme forslaget, men med den form Regjeringen fant fram til, mente den at en trygt måtte kunne anbefale Stortinget å vedta forslaget.

Det må være helt på det rene at det ikke følger noen juridisk forpliktelse med en grunnlovsbestemmelse som denne om rett og plikt til arbeid. Ikke en mann vil få arbeid gjennom grunnlovsbestemmelsen alene. Allikevel vil det være av stor betydning at Norge grunnlovsfester en så elementær menneskerett som retten til arbeid. Det som samfunnet for sitt vedkommende kan gjøre for at alle skal få arbeid, er først og fremst å føre en økonomisk politikk som gir full sysselsetting. En grunnsetning som den foreslåtte vil måtte få betydning ved at den innebærer en spesiell forpliktelse for de ansvarlige myndig heter. Her ligger grunnlovsbestemmelsens vesentlige betydning.

Arbeiderpartiet er for sitt vedkommende ikke redd for en slik forpliktelse. Vi ønsker tvertimot å ha den. Vi er beredt til å ta an svaret for en slik politikk så lenge vi selv har flertallet, og vi vil at andre politiske partier, om de skulle komme i flertall, skal føle den samme forpliktelsen.

I selve grunnlovsforslaget slås det uttrykkelig fast at det her dreier seg om en grunn setning. Det er derfor helt uforståelig at mindretallet kan si at det ville ha stemt for forslaget, hvis det tydelig gav uttrykk for at det var en programerklæring og ikke en juridisk bindende rett og plikt. Det kan være grunn til å spørre om noen i mindretallet kan antyde

en formulering som tydeligere enn det foreliggende forslag slår fast at det dreier seg om en grunnsetning.

Mindretallet er åpenbart særlig redd for å grunnlovsfeste plikten til arbeid, hva det nå kan komme av. I 1945 var de samme partiene ikke redd for gjennom fellesprogrammet høytidelig å slå fast at «Alle arbeidsføre skal ha rett og plikt til arbeid.» I en bok som mange ser som noe av en Grunnlov, står at den som ikke arbeider, skal heller ikke ete. Alle mennesker stiller krav til samfunnet, og alle nyter godt av de goder som samfunnet yter på forskjellige områder. Derfor har også alle mennesker visse forpliktelser overfor samfunnet, og en av dem er at alle arbeidsføre mennesker skal arbeide.

Flertallet understreker i premissene sine at bestemmelsen ikke rører ved arbeidstakerens rett til fritt å velge sitt yrke og arbeidssted. Nå er det dessverre ikke mange mennesker som i et industrialisert og privatkapitalistisk samfunn har rett til fritt å velge yrke og arbeidssted. Helt fritt valg har vel ingen. Skal vi noen gang komme så langt, så må det bli i et sosialistisk samfunn. I et kapitalistisk samfunn har det aldri eksistert en slik rett og den vil aldri komme. Men i den utstrekning en kan fremme en utvikling i retning av større frihet for den enkelte til å velge yrke og arbeidssted, vil Arbeiderpartiet, som et sosialistisk parti, alltid medvirke til det.

Hr. Smitt Ingebretsen burde ha spart oss for bemerkningen om at plikten til arbeid i sin konsekvens fører til arbeidsleirer. Det er ikke noe saklig argument.

Hr. Røiseland og andre har nevnt en uttalelse Sosialdepartementet er kommet med i samband med behandlingen av denne sak, en uttalelse der det sies at under visse forhold kan det bli behov for en viss dirigering av arbeidskraft. Hvis det i den uttalelsen hadde stått at det under krig, hvis landet er i krig, kan melde seg et slikt behov, så kunne jeg ha forstått det. Uten det forstår jeg det ikke, og jeg tror jeg har rett til å si på Arbeiderpartiets vegne at Arbeiderpartiet for sitt vedkommende ikke vil være med på noen form for dirigering av arbeidskraft.

I det programmet som Det Norske Arbeiderparti vedtok i 1945, heter det bl. a. at retten til arbeid likestilles med de andre demokratiske rettigheter, og på første Storting legges det fram forslag om å grunnlovsfeste denne rett. Det er denne programmessige forpliktelsen Regjeringen innfridde ved å fremme det foreliggende grunnlovsforslag i 1948,

og som Arbeiderpartiets representanter i Stortinget for sitt vedkommende vil innfri ved sin stemmegivning i dag.

Arbeiderpartiet er i godt selskap med det forslaget det nå går inn for. Ikke mindre enn 29 kjente kvinner og menn, med professor Andenæs og lagmennene Bonnevie og Aagaard og biskopene Fjellbu, Schjelderup og Marthinussen i spissen, har satt fram et liknende grunnlovsforslag. Deres forslag går for øvrig langt lenger enn å foreslå grunnlovsfestet rett og plikt til arbeid.

De foreslår bl. a. «Eiendom forpligter.», «Indtægt skal staa i rimeligt Forhold til Arbeide og Risiko.»

«Arbeiderne skal tages med paa Raad ved Ledelse af Bedriftene» og at «Evnerig Ungdom skaffes Adgang til videre Uddannelse uden Hensyn til økonomiske Kaar.»

Riktige og gode ting alt sammen, og personlig skulle jeg ikke hatt noe imot å stemme for forslaget. Når vi allikevel ikke har tatt det opp, er det fordi vi mener at spørsmålet om en grunnlovsfesting av retten og plikten til arbeid er viktigere enn alt det andre, og at den derfor bør komme først.

La meg nevne at også Johan Scharffenberg har fremmet et forslag om rett til arbeid.

Hr. Smitt Ingebretsen holdt fram at det ville være best om en lot være å tvinge igjennom en grunnlovsbestemmelse nå. Til det er å si at enhver representant står fritt i sin stemmegivning. Arbeiderpartiets representanter er enige i forslaget, og de føler seg av den grunn moralsk forpliktet til å stemme for det. Vi har ikke noe ønske om, og ikke noen mulighet for, å tvinge de andre til å stemme for det, og hvis alle de borgerlige representanter er enige med komiteens mindreta!!, blir forslaget stemt ned av Stortinget i dag. For så vidt kan hr. Smitt Ingebretsen ta det med ro. Selv om det er helt på det rene at den foreslåtte grunnlovsbestemmelse ikke gir noen juridisk rett hverken til arbeid eller underhold, og ikke gir grunnlag for å tvinge noen til å arbeide, så vil den legge en sterk moralsk forpliktelse på de ansvarlige myndigheter til alltid å føre en økonomisk politikk som legger grunnlaget til rette for full sysselsetting. Det er dette som er sakens realitet, og det er derfor det burde bli vedtatt av Stortinget.

Stavang: Det er naturleg at både fleirta let og mindretalet har vist til det som står i samprogrammet. Samprogrammet er dei ut segnene som alle parti har gått til val på, og som dermed skulle vera bindande for dei. No meiner eg ikkje at dette plent skal vera avgjerande for den stoda ein tek til framlegget

frå nemnda; for den tid samprogrammet vart skrivi, rådde det heilt andre tilhøve enn det gjer no, og difor bør ein ikkje kunna hengja seg opp i kvart eit ord av det som der er skrivi. Men likevel, når det fyrst er skrivi, når ein fyrst har gått til val på eit slikt program, må det verkeleg vera grunnar som vi ser at ein skal gå ifrå det og ikkje gjera meir med det.

Dei grunnane som mindretalet fører i marka, synest eg ikkje er sterke nok for eit slikt standpunkt. Ein kan nok seia at alle partar er samde om at denne regelen skal samfunnet etterleva like fullt om han ikkje står i Grunnlova – det er alle samde om —, og då. kjem ein plent like langt anten ein lovfestar det programmet som ein har gått til val på, eller ikkje. Men just det same kan ein seia om mange av dei føresegnene som står i Grunnlova, ei rad av dei ville dei norske styresmaktene etterleva om dei aldri stod i Grunnlova. Vi har endåtil hatt ei rad med framlegg om at ein skulle ta ut or Grunnlova fleire av dei paragrafane som ein gjerne reknar for å vera dei viktugaste, men dei har vorti ståande likevel, for di dei tel i og med at dei står i Grunnlova. Eg synest difor at det ikkje skulle vera noko argument - i alle fall ikkje eit argument som tel noko - mot å setja inn i Grunnlova det som ein har gått til val på.

Så seier mindretalet – hr. Smitt Ingebretsen sa det her i dag — at det skapar ein illusjon hjå folk å setja dette inn i Grunnlova. Mindretalet medgjev i og med det at fram legget — om det vert vedteki — ikkje skapar ein subjektiv rett for det einskilde menneske til å krevja å få arbeid når det er arbeidsledig. Mindretalct meiner berre at ein skal ikkje setja det inn i Grunnlova og med det skapa ein illusjon. Det kan endåtil vera far leg i ei uroleg tid, sa hr. Smitt Ingebretsen. Det er ikkje det som skapar uro og gjer det farleg, at det står i Grunnlova at kvart menneske skal ha rett til arbeid, slik som det er utforma i lova. Det er ikkje det som skapar uro i det fall. Dersom det var slik, kan ein seia at dei som skreiv samprogrammet, og dei som har gått til val på samprogrammet, dermed har skapa grunnlag for uro i ei uroleg tid. Det som skapar grunnlag for uro, dersom det vert stor arbeidsløyse, det er dei tilhøva som rår då, ikkje at det står ei slik setning i Grunnlova eller ho står i programmet og er boren fram i grunngjevinga frå mindretalet. Dette er derfor ikkje noko argument mot å setja føresegna inn i Grunnlova.

Men så er det eit anna punkt i framlegget som mindretalet er over lag ottefull for. Det seier at dersom ein vedtek dette framlegget,

er det slegi fast ein skyldnad til å arbeida, og med det er vegen opna for tvangsarbeidslæger, tykte eg hr. Smitt Ingebretsen sa. Eg synest at dei som seier dette, les framlegget noko underleg. I framlegget til grunnlovsvedtak står ikkje det same som i samprogrammet. Det står ikkje berre det at kvar einskild skal ha rett og skyldnad til å arbeida, det står at ein skal ha skyldnad til å arbeida for levemåten sin, «for sit Udkomme». Det ligg ei svær avgrensing i dei orda. Ein skal ikkje ha skyldnad til å arbeida for anna enn «for sit Udkomme», går framlegget ut på. Er det noko nemnande anna enn det som gjeld i dag? Vi kan gå til lova om fattigstellet og lesa den paragrafen som inneheld reglar om tilvising til arbeid, og vi kan gå til lova om lausgangarar, den paragrafen som inneheld retten til å gje tilvising til arbeid. Mi tru er, at om det vart ei svær arbeidsløyse, om ein tenkjer seg ein slik situasjon at ei mengd menneske melde seg til fattigstyret, var det, med dei lovene vi har i dag, visst ingen ting i vegen for å skapa grunnlag for det som hr. Smitt Ingebretsen nemnde i denne samanhengen. Det er ikkje denne føresegna, om ho vert ved teken, som kan opna vegen for slike. Ho av grensar skyldnaden, og likeins retten, til arbeid for «Udkomme». Det synest eg at dei som argumenterer imot å setja samprogramms lovnaden inn i Grunnlova, bør merka seg og ikkje klippe bort.

Eit tredje motlegg frå mindretallet er den ting at det høver ikkje å setja inn i Grunnlova ei slik programutsegn som den det er gjort framlegg om. Ho er av eit anna slag enn dei føresegnene som står i bolk E i Grunnlova, heiter det. No kan eg viljug medgje at dei føresegnene som står i Grunnlova, kan synast vera noko meir av rettsreglar; dei kan, som det er sagt i proposisjonen, eit stykke på veg nyttast til grunnlag for søksmål for det einskilde individ. Det er så at når det gjeld retten til arbeid, gjev det ikkje det grunnlag for søksmål, slik som det er utforma her. Men på si sida er det ein djup samanheng mellom dei føresegnene som har vori nemnde her før i dag, t. d. føresegnene i § 97 i Grunnlova — «Ingen Lov maa gives tilbagevirkende Kraft» — og andre liknande føresegner. Det ligg til grunn for desse føresegnene eit krav om at styremaktene skal skriva lovene sine og styra samfunnet slik at det rår rettferd og mest mogleg likskap i samfunnet. Det er det som er tolkingsrettesnora for desse føresegnene, det er ikkje dei orda som står i paragrafen, men det er det syns punktet at lovene ikkje skal verka urettvist, dei skal ikkje skapa ulikskap i samfunnet. Nett det same ligg til grunn for kravet om

at alle skal ha rett til eit arbeid som gjev dei levemåten, som gjev dei «Udkomme», som det står i framlegget. Det er likskaps- og rettferdskrav som ligg til grunn for denne føresegna nett som for dei andre føresegnene. Eg kan godt tenkja meg at ei føresegn som den som fleirtalet i nemnda rår Stortinget til å vedta, kan gje grunnlag for søksmål for det einskilde individ òg. Det kan tenkjast at vi kunne koma i ein slik situasjon at styremaktene påla folk å arbeida ikkje berre for «sit Udkomme», men òg langt vidare. Då måtte dei som vart ute for det, ha rett til å gå til domstolane og gjera påstand på at pålegget er ulovleg.

Alt i alt har eg komi til at det er ikkje noko grunnlag for å la vera å grunnlovfesta det som stod i samprogrammet. Med den ut forminga paragrafen har fått, kan eg ikkje sjå at det skulle vera grunn til otte korkje for at samfunnet får for store byrder, eller for at det einskilde individ får mindre fridom enn det har hatt til denne tid.

Moseid: Etter det som er fremholdt av flertallet og mindretallet i utenriks- og konstitusjonskomiteen, er der full enighet om den grunnsetning som ble vedtatt enstemmig i Fellesprogrammet i 1945: «Alle arbeidsføre skal ha rett og plikt til arbeid».

Videre er det full enighet om at denne grunnsetning er av moralsk art, både for statsmyndighetene og for den enkelte. Den skal ikke medføre rettslige forpliktelser hverken for staten, for organisasjoner eller for de enkelte mennesker. Flertallet tar endog i innstillingen bestemt avstand fra at den moralsk skal ha betydning for forpliktelse i forholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstaker i tilfelle av konflikter. Vi skal altså være klar over at flertallets oppfatning her er at den heller ikke moralsk har betydning i arbeidskonflikter, og at man altså vil kunne få en veldig arbeidsledighet på det grunnlag. Det heter her i flertallets uttalelse:

«Flertallet understreker at bestemmelsen ikke rører ved tariff-forhold mellom arbeids givere og arbeidstakere, heller ikke ved arbeidstakernes rett til fritt å velge sitt yrke og arbeidssted eller ved prinsippene for arbeidsfrihet ved oppnådd pensjonsalder.»

Dette er reservasjoner som altså begrenser selve den moralske forpliktelse i ganske betydelig grad. Jeg skal ikke kommentere det spørsmål. Jeg har bare pekt på det for at man skal være oppmerksom på det.

Det er ikke under alle omstendigheter flertallets mening at man skal avskaffe arbeids ledighet ved hjelp av denne bestemmelsen.

Det er altså enighet mellom alle parter i denne sal om disse grunnleggende prinsipper. Uenigheten mellom flertall og mindretall skyldes et vidt forskjellig syn på Grunnloven, slik som den er formet i vårt land, og ut fra de forutsetninger som Grunnlovens bestemmelser har. Alle de bestemmelser som det her er tale om å sammenligne med, er av rettslig karakter. Det er ikke riktig å redusere forskjellige bestemmelser til noe som ikke har en slik karakter. Alle har hatt og har ganske visst også i dag rettslig karakter. Selv om man ikke har oppfylt de forpliktelser som følger med en lovbok, før man har gått i gang med den nå, er det sikkert og klart en pliktforsømmelse fra statsmyndighetenes side, Derom kan det neppe være tvil. At det ikke kunne være noen som kunne trekke statsmyndighetenes til ansvar for det, er jo en annen sak.

Mindretallet ser på Grunnloven som rettsdannende, og mener at de bestemmelser som kommer inn i Grunnloven på dette område som det her er tale om, er rettsdannende med forpliktelser for den enkelte og for samfunnet. I hvert fall mener mindretallet at det med full grunn vil kunne gjøres gjeldende overfor staten. Nå er vi like så klar som flertallet over at det ville være uriktig å oppfatte det slik. Det ville være uriktig av den enkelte å oppfatte dette som forpliktende. Men det kan ikke bortforklares, hvis den står sammen med en hel rekke andre grunnlovsbestemmelser som er rettsdannende. Man kommer ikke vekk fra at oppfatningen må bli denne, og jeg synes den ærede justisminister la det greitt til rette for den forståelsen. Han gjorde jo klart rede for at de premisser som til de forskjellige tider har vært anført som grunnlag for de enkelte bestemmelser i Grunnloven, gjelder ikke svært meget nå i mange tilfeller. De forstås helt annerledes nå enn de gjorde den gang Grunnlovsbestemmelsene ble til. Det er riktig at det både på det ene og annet område gjør seg gjeldende den oppfatning. Men det forteller også ganske klart at de premisser som flertallet har lagt fram her, har ingen rettsgyldighet. De kan god kjennes eller de kan forkastes -- og når som helst. Det er grunnlovsbestemmelsen som her er avgjørende, og den er formet som en rettsdannende regel. Jeg tror ikke noen vil kunne bortforklare det. Det ville i så fall være i strid både med flertallets og mindretallets oppfatning her, om man setter den inn i Grunnloven som rettsdannende regel i den form den nå har. Jeg tror det neppe kan tvistes om det.

Justisministeren sa jo også til slutt i sitt innlegg, at hvis man senere kom til den opp-

fatning at denne bestemmelse skulle gjøres rettslig gjeldende, både fra statens og den enkeltes side, ville han ikke se det som noe galt. Det kunne naturligvis være «den tid, den sorg».

Det er et resonnement som jeg for min del bestemt avviser. Jeg har den oppfatning at det ikke er riktig å vedta den bestemmelse med den mulighet for øye, og da vil jeg heller ikke gjøre det. En annen sak er det at det vil være mulig - selv om det ikke passer ganske inn i Grunnloven - å gi denne grunnsetning en slik form at det ikke kunne reises noen tvil om hvorvidt den var rettslig bindende eller ikke. Det ville være helt klart at det var en moralsk grunnsetning som ikke kunne gjøres rettslig gjeldende. Og mindre tallet har uttalt her, at hvis den hadde hatt en slik formulering, så ville mindretallet ikke ha motsatt seg å ta den inn i Grunnloven, fordi mindretallet også er enig i det syn som kommer til uttrykk her prinsipielt sett. Jeg skal ikke gå nærmere inn på dette spørsmål for så vidt, da det er utredet ganske godt av andre som har hatt ordet av mindretallet. Jeg deler stort sett den oppfatning som mindre tallets talere har redegjort for.

Det som jeg nå vil komme inn på, er å gjøre det klart at denne grunnsetning er ikke noe nytt av året - det er ikke noe nytt av vårt århundre. Det har vært hevdet gjennom lange, lange tider i vårt samfunn, jeg vet ikke hvor lenge -- det skal jeg ikke kunne si. Men for over hundre år siden i ethvert fall ble det hevdet fra bondeopposisjonen i Stortinget i den tid som de arbeidet der, og det er ingen grunn til å tvile på at det også ble delt som en alminnelig oppfatning av andre partier. For vårt partis vedkommende har vi hevdet denne grunnsetning for vårt hele politiske arbeid gjennom alle år. Og jeg vil få lov til å referere en uttalelse som jeg, som Bondepartiets representant i finanskomiteen, ga uttrykk for i finansdebatten i 1925:

«Derfor er det vår tids største nasjonale og økonomiske oppgave å legge produksjonsvilkårene til rette slik i vårt land, at alt samfunnsnyttig produktivt arbeide, som vårt land har naturlige betingelser for, blir privatøkonomisk lønnsomt og slik at det blir harmoni, likestilling mellom de forskjellige næringer, Kun derved kan vi gjøre oss håp om å øke vår produksjon slik at vi kan bli et selvberget folk, Kun derved kan vi betrygge vår nasjonale og økonomiske selvstendighet og skape oss et sikkert grunnlag for videre fremgang og utvikling. Og kun derved kan vi by plass og rimelige levevilkår for en stadig voksende befolkning.»

Dette grunnsyn har Bondepartiet kjempet

for i over 30 år -- i den første tiden under kompakt motstand fra Arbeiderpartiet. Det gjaldt da å bygge opp et vern om våre næringer, slik at det var mulig å sysselsette vårt folk bedre etter hvert som de ytre næringer sviktet. Vi foreslo og arbeidet for en hel rekke bedringer når det gjaldt tollbeskyttelse av jordbruket og av hjemmeindustrien. I de første år etter 1922 nådde vi små resultater, fordi Arbeiderpartiet kompakt stemte mot og fordi både Venstre og Høire delte seg under voteringene. Men etter hvert vant dette syn, som jeg har henvist til, mer og mer tilslutning. I løpet av en 5-6 år kom vi fram til en rimelig beskyttelse av både hjemmeindustri og jordbruk, slik at vi ikke ble så ødelagt av dumping fra utlandet som vi hadde vært. Det var nemlig i alle disse år - i 20 årene - svært meget dumping utenfra, fordi krisesituasjonen ute tildels var enda større enn i vårt land,

Jeg vil også nevne at vi tok med en gang opp arbeidet for at korndyrkingen i vårt land skulle gjøres lønnsom både for den som dyrket til salg, og den som dyrket til eget bruk. Det møtte til å begynne med, da vi fremla lovforslaget i 1924, kompakt motstand fra alle de andre partier. Det var bare Bondepartiets 17 mann i Odelsting og Lagting som stemte for. Etter et par års arbeid lykkedes det å få Høire til å gå med på et nokså svakt utbygget forslag om korntrygd, og det ble gjennomført. Men det ble hogget ned av Arbeiderpartiet og Venstre i forening, først under den forferdelige agitasjon i valgkampen 1927 og så ved beslutning i Stortingets avdelinger i 1928. Men også her seiret det syn som Bondepartiet hadde gått inn for, slik at vi i 1929 fikk gjennomført korntrygd med tilslutning fra alle politiske partier.

Det samme skjedde på en rekke andre områder. - Jeg skal ikke oppta tiden her med å utdype dette i noen stor bredde, men det er lett å påvise hvorledes den ene etter den andre av de retningslinjer som Bondepartiet her tok opp og kjempet for, - til dels under sterk motstand - etter hvert - møtte mer og mer forståelse, så at de ble gjennomført av Stortinget.

Nå vil man si: Ja, men dette førte jo ikke fram, arbeidsløsheten steg jo og krisen ble større og større. Ja, dessverre, den ble meget stor. Men når man skal bedømme hvorvidt den politikk som ble ført i vårt land, var riktig, så må man først se på hvordan utviklingen var i andre land på samme tidspunkt. Man kan ikke sammenligne vårt lands utvikling under den sværeste økonomiske krise som verden noensinne har opplevd, og vårt lands stilling under den største høykon-

junktur som vi overhodet har hatt i vårt folks tilværelse. Det er klart man må se dette i relasjon til utviklingen i andre land i 1920-- 1930-årene.

Jeg skal først peke på hvorledes det gikk i England som jo hadde arbeiderregjering under MacDonalds ledelse. I et foredrag uttalte statsminister MacDonald bl. a.:

«Anta at regjeringen gjorde alt, hva de» - d.v.s. de arbeidsløse - «begjærte eller alt hva deres ledere har lovet, og forbrukte 60 eller 100 eller 200 millioner» — det er her tale om pund sterling — «for å gi disse villedte menn og kvinner en hastig hjelp. Hva hadde følgen blitt? Utelukkende den at vi hadde forstyrret statens økonomi og styrtet oss selv ut i fordervelsen. Hadde det vært å hjelpe de arbeidsløse? Å først i en uke gi dem alt hva de forlangte for siden å finne ut at tilliten til oss var forsvunnet, denne nasjonale tillit, uten hvilken ingen stat, ikke en gang den primitiveste i Sentral-Afrika kan leve. Det ville bety skatter, skatter, skatter. Nødsarbeid kan bare hjelpe mot den temporære arbeidsløshet. Den siste arbeiderregjering satte i gang store arbeider og vi iakttok nøye følgende: Når vi kaster ut mest med penger, øker arbeidsløsheten sterkest. Uten dette eksperiment hadde jeg ikke hatt den innstilling til nødsarbeidet som jeg nu har. De kunne ikke gjøre det ringeste for å lette byrdene.»

Det var England som den gang hadde omkring 2 millioner arbeidsløse.

Så har vi årsakene til dette, det kan være verd å se litt på dem. Nokså snart etter at den første verdenskrig var avsluttet, fikk vi en økonomisk krise av et voldsomt omfang, i England, i Frankrike, i praktisk talt alle de europeiske land og også i land utenfor vår verdensdel, og jeg skal med noen få tall peke på hvorledes dette virket. Det heter i Statistisk Sentralbyrås økonomiske oversikt for 1932:

«Verdensproduksjonen kulminerte i juli 1929. Setter man produksjonen i 1928 til 100, var man på dette tidspunkt oppe i et indekstall på 112. Allerede i desember samme år var imidlertid tallet falt til 101. De fire første måneder av 1930 betegnet en stillstand, men fallet fortsatte så ned til 88 i desember. Den første del av 1931 var der som nevnt i forrige årsoversikt en svak forbedring, men ned gangen satte så inn igjen, for så å vare året ut. I motsetning til 1931 var utviklingen i den første del av 1932 lite oppmuntrende. Indeksen for verdensproduksjonen satte stadig nye bunnrekorder og var i juli nede i 67. Fal let hadde da vært 18 % bare fra desember 1931. I de tre år den økonomiske innskrump-

ningsprosess hadde pågått, var indekstallet for verdensproduksjonen gått ned nesten til det halve.»

Dette hadde selvfølgelig en voldsom innflytelse på vårt lands økonomiske stilling: Flåten som betyr så meget for vår økonomi, var da på ca. 4,2 millioner bruttotonn. Den 1. desember 1931 var det i opplag 864 000 bruttotonn, 20,5 pst. av hele flåten, og det steg sådan at 1. april 1932 var opplaget 1 013 000 bruttotonn eller 24 pst. av flåten.

Her fikk vi en dobbeltvirkning, ikke bare slik at flåten lå ubrukt og ingenting tjente, men den fikk store utgifter, og de skipene som var i drift, måtte være med å bære de byrder som de enkelte ikke kunne bære selv.

Når det gjaldt verdenstonnasjen, var opplegget den 1. april 1932 13 301 000 brutto tonn, 19 prosent, og den 1. oktober 1932 15 238 000 brutto tonn, 21,9 prosent av hele verdenstonnasjen.

For vårt lands vedkommende er det lett å se sammenhengen her. I og med at verdenskrisen grep om seg, mistet vi avsetning for våre eksportnæringer, f. eks. tømmerprisen falt fra 56 kroner pr. kubikkmeter og ned til 12 kroner i løpet av forholdsvis kort tid, og det førte med seg sammenbrudd i treforedlingsindustrien, sammenbrudd i bankene, og sammenbrudd også for en stor del av skogbruksnæringen. Det er jo soleklart det måtte gå sånn.

Hvorledes gikk det til at arbeidsledigheten tross alle anstrengelser for å motvirke den allikevel øket på denne tid? Ja, det var den økende verdenskrise som skyldtes sammenbruddet i Amerikas Forente Stater, hvor det den gang var en arbeidsledighet på ca. 12 13 millioner mennesker. Den rullet som en lavine utover hele verden og fremkalte de frykteligste økonomiske forhold overalt.

Jeg skal også trekke en sammenligning mellom utviklingen i vårt land og i våre naboland når det gjelder arbeidsledigheten. Jeg skal her holde meg til sosialstatistikken fra Danmark, Sverige og Norge.

Det viser seg da for Danmarks vedkommende, som da var under sosialistisk styre, statsminister Stauning hadde sittet allerede da en del år og fortsatte også senere, at i oktober 1931 var arbeidsledigheten ca. 49 000. Den steg til i oktober 1932 til 131 000, og vi dere steg den til januar 1933 til 178 000. Det vil altså si en stigning på 129 000, eller en prosentvis stigning på 263 prosent.

For Sveriges vedkommende, som da hadde en venstreregjering under Ekmans ledelse, var stillingen denne: I oktober 1931 vel 40 000, i oktober 1932 106 000, i januar 1933 161 000, en stigning på 120 000, eller ca. 300 prosent,

Så kommer vi til Norge, som da hadde bondepartiregjering. Her var stillingen, etter sosialstatistikken; i oktober 1931 vel 47 000, i desember 1932 vel 56 000, i januar 1933 noe over 56 000, en liten økning. Dette vil altså si en økning i Norge på omtrent 10 000 mennesker, eller, så vidt jeg kan huske, jeg har ikke regnet det ut, men jeg tror det var ca. 17 prosent.

Det fremgår av dette ganske klart at Norge tross alt møtte denne verdenskrise med større kraft og større hell enn noe av vårenaboland. Det er derfor etter min mening ganske uforsvarlig å isolere vårt land her og prøve å fremstille det som om det var dårlig styre i vårt land som var årsaken til denne alvorlige krise. Enhver vet jo at denne alvorlige verdenskrise kunne intet styre i noe land beskytte seg mot. Den kom og rammet som en lavine. Og det må man være klar over, at selv om vi håper at det ikke skal gjenta seg i fremtiden, så er det ingen som kan garantere noe for det. Det er ikke mulig for noe menneske å kunne si med sikkerhet at slike økonomiske kriser kan vi for fremtiden anse for borte for all tid. Det beror på hvorledes utviklingen i verden går, og der har et lite land som vårt uhyre lite å si. Ingen må innbille seg selv at vi kan dirigere verdensutviklingen. Hvis det går bra ute, har vi svært mange betingelser for å kunne få det til å gå meget bra her hjemme. Og selv de betydelige feil som er gjort i etterkrigstiden, har ikke ødelagt oss slik at vi ikke kan ha håp om, så lenge forholdene ute i verden holder seg bra, å klare vår oppgave bra. Men det er jo ganske klart at hvis Amerikas Forente Stater hadde valgt den samme vei, den samme linje, for sin politikk denne gang, etter den annen verdenskrig, som de valgte et ter den første, så hadde sammenbruddene i Vest-Europa og dermed i Norge vært enda større enn de var i mellomkrigsårene, og det ville antagelig hatt enda verre følger for vår politiske utvikling. Jeg synes derfor det er lite forsvarlig å gi det utseende av at vi her er i stand til å kunne avverge eventuelle frem tidige verdenskriser og forhindre at de kan få voldsomme følger også for vårt land. Vi er naturligvis alle enige om å gjøre hva vi kan for å hindre at det blir en ny verdenskrig. Men det ville være ganske ansvarsløst av oss å prøve å innbille oss selv eller vårt folk at vi har maktmidler og evner til å kunne hindre en ny verdenskrig, hvis den ute i verden blir lagt til rette. Jeg tror vi må se på dette med verdenskriser på samme måte. Vi må gjøre det vi kan; men vi må være klar over at det fører ikke fram hvis utviklingen ute i verden tar en katastrofal vending.

Jeg har villet ta fatt i dette for å gjøre det klart at den agitasjon som føres om mellomkrigstidens politikk, ikke har noe saklig grunnlag. Jeg vil gjerne innrømme at jeg mener det ble gjort betydelige feil den gang som nå. Men det er helt uriktig å påstå at de feilene var årsaken til den store arbeidsledighet som vi hadde, selv om --- ganske visst — paripolitikken bidro til å øke arbeidsledigheten noe.

Konrad Knudsen: Fellesprogrammet av 1945 var på mange måter et interessant historisk dokument. Det la for dagen et samfunnssyn meget ulikt det som preget mellomkrigsåra og tidligere tiders syn, der samfunnet påla sine samfunnsborgere mange og dyrebare plikter, mens det som regel var meget dårlig bevendt med rettighetene. Eldre folk husker tilstandene som rådde. Emigrasjonens historie kan fortelle meget om hvordan mor Norge tok seg av sine samfunnsbarn. Det gjaldt til langt ut i 20-åra, da kommunene i sin hjelpeløshet løste billetter for arbeidsløse som var budde på å emigrere. Planløshet rådde i det store og hele grunnen. Hver var sin egen lykkes smed, som det heter.

Slik var de faktiske forhold ganske uavhengige av hva hr. Moseid i dag har å fortelle oss om alle de gode gjerninger som Bondepartiet gjorde i mellomkrigsåra. Hele hr. Moseids innlegg ligger jo nokså meget på kanten av det som vi i dag skal diskutere. Da jeg satt nede på plassen min, begynte jeg å spekulere på om jeg befant meg midt oppe i en frontaledebatt, hvor de forskjellige politiske partier skulle ha oppgjør om hva de hadde gjort, og hva de hadde unnlatt å gjøre. Men med hensyn til selve det store bilde som hr. Moseid rullet opp om verdenskrisen og om den fantastiske og voldsomme arbeidsløshet som hersket rundt i verden, er det jo ikke her man skal diskutere hvilket av partiene som måtte ha skyld i disse tingene. Men på den annen side, når mellomkrigsåra og tidligere tiders forhold kastes inn i diskusjonen, må det være for å markere at slike tilstander vil vårt land måtte gjøre alt det kan for å hindre, og vi må jo også bygge på at vi er ikke alene i verden. Andre land arbeider med samme spørsmål, med samme problemer, og vi må tro at de vil takle disse problemene på samme måte som vi gjør her i Norge. Det var nettopp slike tilstander som Fellesprogrammet ga uttrykk for at vi ikke skulle opp leve igjen, og bak dette Fellesprogrammet stillet alle de politiske partiene seg. Alle sa seg enige i tesen om at «alle arbeidsføre skal ha rett og plikt til arbeid», og at «oppgaven for vårt næringsliv og all økonomisk virksom-

het i landet er å skape arbeid for alle». Det var en felles programmerklæring av så stor viktighet at det nødvendigvis måtte sette sitt preg på all fremtidig politikk i landet.

Nå kan man naturligvis si som så: så langt, men ikke lenger. Det må nå stå til de politiske partiene å formulere sine programmer i samsvar med det samfunnssynet som kom til uttrykk i Fellesprogrammet, som vi hørte hr. Smitt Ingebretsen sa i dag. Ellers må det stå til statsmaktene, Regjering og Storting, å føre en politikk som samsvarer med dette synet.

Jeg er fullkomment klar over at våre egne handlinger alltid er viktigere enn all verdens lovparagrafer, hva enten de måtte være å lese i et alminnelig lovverk eller i selveste Grunnloven. Sett ut fra denne synsvinkelen ville det ikke være så mye om å gjøre å føre inn i Grunnloven retten og plikten til arbeid. Det er viktigere å føre en politikk som sikrer adgangen til arbeid enn å lovfeste den, særlig når lovfestingen ikke kan gjøres juridisk bindende, hva det jo her ikke er tale om, selv om det heter: «Denne Grundsætnings Anvendelse bestemmes ved Lov.»

En grunnlovsbestemmelse om rett og plikt til arbeid kan vel neppe bli stort mere enn et manifest, en programmerklæring, og vil hva det konkrete innhold angår ikke skille seg meget ut fra erklæringen i Fellesprogrammet om at arbeidsløshet ikke skal tåles. Det kan ikke bli mer enn en tosidig moralsk forpliktelse, men så meget blir det også.

I en artikkel i «Aftenposten» for 9. denne måned pekes det på i omtalen av de foreliggende grunnlovsforslag, at «en dag kan plikten til arbeid bety arbeidsleir». Jeg hørte i dag i hr. Smitt Ingebretsens foredrag at han gjentok noe i samme lei da han sa at plikten til arbeid i sin konsekvens fører til arbeidsleir.

Jeg er ikke blind for at totalitære diktatur stater har grunnlovfestet retten og plikten til arbeid med slike resultater at det går kaldt ned over ryggen på en bare ved tanken. Det har der utviklet seg til bare meget lite av en rett, men derimot meget av en plikt til arbeid, hva de utallige arbeidsleirene bærer bud om. Om og om igjen har jeg tenkt på den side av saken. Jeg har spurt meg selv: Kan det tenkes at det at samfunnet pålegges en moralsk plikt til å sørge for at folk har arbeid, eller at den enkeltes plikt til arbeid, en dag kan bety arbeidsleir? Jeg tror man skal vokte seg for sammenligninger her. I totalitære diktaturstater er tilstander med arbeids eller slaveleire en part av systemet, de tjener et politisk formål og behov, og har sikkert ikke noe å gjøre med individets rett og plikt

til arbeid. Her hos oss med en fri presse, fri meningsutveksling og en fri fagbevegelse vil slikt være ganske utenkelig, hva enten Arbeiderpartiets eller borgerpartiene måtte være i den politiske ledelse av landet. En frykt som den «Aftenposten» peker på, skulle være ganske ugrunnet. Vårt folkestyre er tilstrekkelig garanti mot slikt.

En grunnlovfesting av rett og plikt til arbeid vil understreke de synsmåter Fellesprogrammet så klart gav uttrykk for, det at staten skal føre en sosial og økonomisk politikk som tar sikte på full sysselsetting. Noe annet er det ikke grunnlovsforslaget tilsikter. Og når mindretallet sier seg enig i at det moderne samfunn må se det som en av sine aller viktigste oppgaver å føre en slik politikk at arbeidsløshet unngås, da er det noe vanskelig å forstå de store betenkeligheter en nærer. Mindretallet sier endog, at dersom det hadde foreligget et forslag som tydelig gav uttrykk for at det var en programerklæring og ikke en juridisk bindende rett, så ville en også ha kunnet stemme for det. Her synes jeg det skorter både på logikken og god vilje. Man vet at det ikke foreligger noe slikt forslag som det det her snakkes om, så det er naturlig vis nemt å si at en kunne ha bundet seg til det.

Flertallsinnstillingen sier klart, at den slut. ter seg til Justisdepartementets oppfatning av grunnlovsforslaget som en programerklæring som ikke stifter rett og plikt for det enkelte individ.

Der pekes på juridiske betenkeligheter. Jeg er alt annet enn jurist og vil følgelig ikke gi meg inn på jus'en, men jeg skjønner bare ikke mindretallets ikke-jurister - for jurister er heller ikke de som utgjør mindretallet i denne sak - når de kommer med disse betenkelig heter som bunner i jus'en. Jeg peker bare på at fremtredende jurister som Carl Bonnevie, som har vært nevnt her i dag, og Johs. Andenæs, ikke nærer slike betenkeligheter. De har jo selv fremmet forslag av samme karakter. Og hva sier ikke tidligere justitiarius Paal Berg? I en brosjyre, «Sak og Samfunn», som det er utdrag av i den proposisjon som ligger til grunn for innstillingen, sier han bl. a.:

«Aldri i vår historie har samkjensla mellom alle samfunnslag vært sterkere og mer levende enn nå. Vi kan ikke gi denne samkjensla et bedre og klarere uttrykk enn ved at vi til Grunnlovens paragrafer om borger nes menneskerettigheter knytter et bud som forankrer i selve konstitusjonen en forfatningsplikt for staten til å sørge for at hele folket er i arbeid.»

Paal Berg nærer altså ingen juridiske be-

tenkeligheter ved å forankre retten og plikten til arbeid i Grunnloven sammen med borgernes andre grunnlovfestede menneskerettigheter. Kanskje var den her siterte artikkel skrevet under en viss annen atmosfære enn den som er til stede i dag blant gode borgere i landet. Artikkelen så ikke dagens lys under en hektisk kamp mot prisreguleringsloven, men nærmere den dagen Fellesprogrammet var skrevet.

Personlig tror jeg det ville være bra å mane fram noe av den fellesskapets ånd som der kom til uttrykk. Det er langt fra lyse skyer i horisonten. Vi tør stå foran betydelig vanskeligere forhold enn dem vi har sett til nå i etterkrigsåra, forhold som på ny har bud om samhold og samkjensle. Jeg vil være med å forankre ånden fra Fellesprogrammet ved å stemme for grunnlovfestingen av retten og plikten til arbeid.

Lavik: Det ser ut til at fleirtalet i utanriksnemndi meiner at får me denne nye paragrafen inn i Grunnlovi, så vil han hjelpe oss til å skapa ein betre samfunnspolitikk, ein betre moralsk kvalitet og ei sterkare moralsk innstilling enn den me har no, ei moralsk inn stilling som vert sterkare både hjå den einskilde og i staten. Så langt eg skjønar premissane åt fleirtalet, peikar dei på dette moralske framsteget som noko av det mest verdfulle me får med ein ny grunnlovsparagraf. Eg vil nemna noko av det mest sermerkte fleirtalet har sagt om det moralske verdet, eg skal sitera frå premissane:

«Komiteens flertall slutter seg til Justisdepartementets oppfatning av grunnlovsforslaget som en programerklæring, som ikke stifter rett og plikt for det enkelte individ. En grunnlovfesting av rett og plikt til arbeid vil likevel gi staten en moralsk forpliktelse til å føre en økonomisk og sosial politikk som tar sikte på å unngå arbeidsløshet.»

Men lengre nede i merknadene sine seier fleirtalet dette på ein likså sterk måte. Eg siterer på nytt:

«På samme måte som den her foreslåtte grunnlovsbestemmelse pålegger staten en moralsk forpliktelse til å tilrettelegge arbeids muligheter, pålegger den individene en tilsvarende forpliktelse til innenfor de tilstedevær ende muligheter å sette evner og krefter inn i samfunnsgagnlig arbeid.»

Her er nemnt både stat og individ. Om me vedtek grunnlovsparagrafen, vil han hjelpe baa desse — staten og individet — fram til ein betre moral. Det er òg sagt i slutten av merknadene til fleirtalet. Eg siterer på nytt lag:

«Komiteens flertall ser i det foreliggende

forslag en tilkjennegevingelse av en tosidig moralsk forpliktelse som har slått igjennom så vel i vårt land som på det internasjonale plan.»

Her talar fleirtalet om to politiske personar, om eg skal våga å bruka eit slikt namn. Den eine er staten, og den andre er individet. Eg har vanskeleg for å tru at dette framlegget til ny grunnlovparagraf som me drøftar i dag, vil kunna skapa nokor sterkare moralsk overtyding og ei sterkare politisk ansvars kjensle hjå staten, det vil i dette høvet seia hjå Stortinget og hjå styringsverket. Eg har vanskeleg for å tru at staten vert sett i stand til å føra ein betre sosialpolitikk, ein betre økonomipolitikk og ein betre arbeidspolitikk med ein ny paragraf i Grunnlovi, enn det han gjer utan ein slik paragraf. Eg trur at staten, det vil seia Stortinget og styringsverket, kjenner den moralske skyldnaden sin og det moralske ansvaret sitt utan at me får denne paragrafen inn i Grunnlovi. Og eg har vanskeleg for å skjønna, om me set paragrafen inn i Grunnlovi, at folket vil få ei større moralsk plikt kjensle og ein sterkare moralsk vilje gjennom ein slik paragraf. Eg trur ikkje at det er ein ny grunnlovparagraf - 110 - som tilfører staten og individet større moralske krefter og verde og ein større moralsk vilje enn me har no.

Det som skapar moralske verde på det politiske feltet, det er den gode politikken staten fører, det er ein sterk, god kulturpolitikk, ein rettvis og god sosialpolitikk og ein rett vis arbeidspolitikk. Og kan me leggja dette godt til rette for folket, greier me å skapa ein betre moral. Det er ikkje ein ny grunnlovparagraf som greier det. Var det berre ei høgtideleg programfråsegn eller «program erklæring», som det er sagt i premissane, om arbeidsrett og om arbeidsplikt, som fleirtalet ville ha inn i Grunnlovi, så ville eg ha vori med på det, men dette er noko meir og noko anna enn ei «programerklæring». Fyrst er det ei føresegn om at «Ethvert arbeidsdygtig Menneske har Ret og pligt til at arbeide for sit Udkomme»

Så langt er det i samsvar med fellesprogrammet det som ligg føre her, men attåt dette kjem det eit tillegg som seier: «Denne Grundsætnings Anvendelse bestemmes ved Lov.» Rett og plikt til arbeid er ei grunnsetning, og denne grunnsetningi skal byggjast ut i norsk arbeidsliv ved lov. Dette står i sjølve paragrafen. Rett til arbeid kan verta pålagd med lov, og plikt til arbeid kan og verta fastlagd med lov. Etter dette tillegget får statsmaktene høve til å gripa sterkt og

regulerande inn både når det gjeld å gjeva ein mann arbeid, og når det gjeld å tilplikta ein mann å taka arbeid. Eg brukar det ut trykket, at dei får «høve til å gjera det».

Men i premissane til lovi gjer fleirtalet eit sterkt atterhald når det gjeld arbeidarane og dei lovføresegnene som arbeidarane skal gå inn under.

I premissane står det:

«Flertallet understreker at bestemmelsen ikke rører ved tariff-forhold mellom arbeids givere og arbeidstakere, heller ikke ved arbeidstakernes rett til fritt å velge sitt yrke og arbeidssted.»

Her peikar fleirtalet på to viktige ting som ei slik lovføresegn eller ei slik «anvendelses lov», for å bruka det uttrykket, ikkje skal ha noko med å regulera. Det fyrste er tarifftilhøvi mellom arbeidsgjevarane og arbeidstakarane. Det gjeld vel serleg lønstariffane, vil eg tru. Slike tariff-konfliktar er vel noko av det mest alvorlege som kan henda i norsk arbeidsliv og for norsk produksjon. Slike konfliktar har me hatt i si tid, og dei sette djupe sår ikkje berre mellom arbeidarar og arbeidsgjevarar, men dei sette djupe sår i sjølve folkelivet. Det er ting som eg har vore vitne til. Når det gjeld slike ting, vil ikkje fleirtalet at me skal ha nokor «anvendelseslov». Det tykkjer eg er noko merkeleg. Og like tydeleg seier fleirtalet frå, at arbeidstakarane skal ha «rett til fritt å velge sitt yrke og arbeidssted.»

Eg er samd i at når det gjeld desse ting, må me vera varsame, her må det vera stor personleg fridom så langt råd er, men eg tykkjer det er noko underleg at ein slik fri dom vert serskilt tilkjend den eine parten og ikkje den andre parten. Skal ikkje ein arbeidsgjevar ha same frie rett til å velja sine arbeidarar som ein arbeidar har til å velja arbeidsstad og eventuelt arbeidsgjevar? Her meiner eg at det bør vera den same retten for den eine parten som for den andre. Her må ikkje nokor eventuell arbeidslov gjera skilnad på arbeidar og arbeidsgjevar. Eg meiner at same fridomen må dei ha baa partane, det er ein samfunnsrett, tykkjer eg. Etter fleirtalspremissane ser det ikkje ut til at alle partar skal stå likt for lovi. Eg meiner at Stortinget bør ikkje vera med på å føra inn i Grunnlovi ein paragraf som er bygd på så einsidige premissar som den fleirtalet har lagt fram i dag.

Eg sa i nemndi då me hadde dette føre, at var det berre ei programfråsegn, så skulle eg vera med på å lovfesta ei slik. Men dette her er noko meir. Det låg føre framlegg i tri alternativ. Det eine framlegget tok berre med

programmet utan å setja nokre lovføresegner til. Det tykte fleirtalet var for snautt, dei ville ha med lovføresegner og ikkje berre program fråsegni slik som ho var henta ut or felles programmet. Og når dei tok lovføresegnene med, kunne ikkje eg vera med på å fremja tanken om å få ei slik lovføresegn inn i Grunnlovi.

Presidenten: Den reglementsMESSIGE tid er forbi, og presidenten foreslår nå at møtet av brytes og at stortingsmøte settes igjen kl. 18.

- Det ansees som bifalt.

Representantene må sannsynligvis være forberedt på et nokså langvarig møte i kveld.

Presidenten vil dessuten foreslå at taletiden for de talere som er tegnet under debatten om denne sak, settes til inntil 5 minutter. - Ingen har uttalt seg mot presidentens forslag, og det ansees som bifalt.

Pause fra 15:00 til 18:00

Remseth: I 1945 var vi uansett parti enige om at alle arbeidsføre skulle ha rett og plikt til arbeid. I dag har Stortinget til behandling et framlegg om å grunnlovfeste en slik bestemmelse som en grunnsetning og en programerklæring. Hr. Smitt Ingebretsen sa at vi er alle enige om realiteten i den foreslåtte bestemmelse, men at det er ikke noe gagn i å sette den inn i Grunnloven, og at voteringen ville finne sted under strid mellom de politiske partier.

Jeg for min del mener det er rett å vedta forslaget, og jeg beklager meget sterkt at forholdene har utviklet seg slik at voteringen antakelig vil skje i nokså stor uenighet. Vårt parti har alltid hevdet at alle muligheter må utnyttes for at man skal slippe arbeidsledighet. Det er vel så at en ledighet først treffer dem som føler seg mest knyttet til våre orga-

nisasjoner. Vi mener med å stemme for dette å slå helt fast at styresmaktene bør ha moralsk plikt til å føre en økonomisk politikk, supplert av en sosial politikk, som tar sikte på å unngå arbeidsledighet. Det er derfor nedslående å se at borgerlige aviser sier at det er av propagandamessige grunner vårt forslag er fremsatt, ja, en avis sier at de borgerlige i komiteen har nektet å medvirke til Arbeiderpartiets propagandabløff.

Nå er ikke denne tonen brukt her i salen, og godt er det, men det er nedslående at vi ikke kunne stå sammen i denne sak. Mindre tallet sier at bestemmelsen kan «bli påkalt for en vidtgående regulering av forpliktelser i strid med de frihetsprinsipper som vår grunnlov ellers er basert på»,

Det er vel med tanke på denne uttalelse at hr. Smitt Ingebretsen i sitt innlegg sa at han var redd for konsekvensene, og nevnte arbeidsleirer og dirigering av arbeidskraften og vanskene med å velge arbeidssted.

Nå har hr. Gerhardsen tidligere understreket flertallets uttalelse om at det ikke er for utsetningen å røre ved arbeidstagernes rett til fritt å velge sitt yrke og sitt arbeidssted. Jeg vil også understreke dette. Det er nemlig en argumentasjon som ikke er av helt ny dato. Vi har nå i vårt land gjennom loven om sysselsetting bygd opp et arbeidsformidlingsapparat som jeg setter stor tillit til, hvis det skulle komme arbeidsledighet enkelte steder i landet.

Jeg har selv i 30-årene hatt en viss anledning til å se på dem som var ledige på mitt sted, hvor håpløst de hadde det i reserve arméen, de ble tatt inn på jobb på en fabrikk når det var lasting eller lossing eller annet ekstraarbeid for noen få dager, ja enkelte ganger selv for en dag, og så ut av porten igjen. Jeg for min del kan ikke skjønne annet enn at hvis Arbeidsformidlingen sa til disse folkene at på et annet sted var det arbeid å få, ville de sikkert for manges vedkommende ha valgt å reise fra det sted og til en plass hvor de kunne få arbeid. Men det kan man ikke kalle for dirigering av arbeidskraften, det er en formidling, og det er vi naturligvis enig i at det skal være. Ved slik inn- og utgang fra fabrikk, var det arbeidsgiverne som dirigerte arbeidskraften. Det er den dårligste form for arbeidskraftdirigering å ha en reservearmé av arbeidsledige som kan benyttes når det er bruk for dem. Derfor bør vi alle ikke bare grunnlovfeste det, men i alt vårt praktiske arbeid virke for at alle kan få arbeid i landet vårt, til glede og gagn for den enkelte og for det hele land.

Watnebryn: Hr. Smitt Ingebretsen var en av fellesprogrammets faddere, han var med på å

bære denne politiske nyskapning fram til dåpen. Jeg har også inntrykk av at i de første år etter krigen var han seg dette ansvar bevisst. Jeg beklager - og jeg tror også hr. Smitt Ingebretsen beklager — at hans parti har gjort det umulig for ham fortsatt å kunne ta det ansvaret han den gang påtok seg. Han har nå hoppet av, og han vil ikke være med på å bære fellesprogrammet fram til konfirmasjon. La oss vente, sa Smitt Ingebretsen, la oss få grunnlovsfestet et forslag som alle kan være enige om. Jeg tror at den utviklingen i Høyre som har pågått og pågår fremdeles, vil la oss vente meget lenge før en slik mulighet vil foreligge. Det forekommer meg at det nå pågår en politisk synkronisering mot det som var tanken i fellesprogrammet. «Verdens Gang» sier i dag om oppsigelsen av samarbeidet innenfor Samordningsrådet:

«Nå er det ikke meget igjen av den høytids stemte fellesprogramfølelse. Vi er forlengst inne i den politiske hverdagsperiode.» — «Den siste rest av fellesprogrammet går i dag over i historien.»

Dessverre må vi vel si at det er mye som tyder på at «Verdens Gang» har rett. I dag inntar de borgerlige partier standpunkt mot å grunnlovsfeste retten til arbeid og plikten til arbeid. Når man ser på den aksjon som i dag føres mot prislovene - hvor jeg ikke vil belaste hverken Høyre eller de andre borgerlige partier uten videre og fullt ut for den form denne aksjon har fått — så vil jeg nå ikke unnlate å feste oppmerksomheten på at i hvert fall en rekke kjente og ledende høyre folk er med i denne aksjon. Når man videre tar hensyn til det som nå er skjedd gjennom oppsigelsen av samarbeidet innenfor Samordningsrådet, tror jeg ikke man skal ha altfor store forventninger om at det vil være mulig i nær framtid å få til noen enighet om å grunnlovsfeste rett og plikt til arbeid. Jeg tror vi er nødt til å erkjenne at Høyre og de andre borgerlige partier er mer redd for en samfunnsmessig regulering enn de er redd for en omfattende arbeidsledighet. Det er ikke fred og samarbeid om denne store oppgaven å avbøte virkningene av en internasjonal krise som står i forgrunnen. Det er interessene, i første rekke de økonomiske interesser, som i dag overskygger idéene som lå til grunn for fellesprogrammet.

Det er søkt her å skape frykt for at en grunnlovsfestet rett til arbeid og plikt til arbeid vil føre fram til tvangsarbeidsleire. La meg bare peke på at det ikke alltid har vært slik, at f. eks. «Nationen» har hatt en annen oppfatning. «Nationen» sier i en lederartikkel den 4. august 1948:

«Retten og plikten til arbeid er knyttet

uløselig sammen i Fellesprogrammet. Retten er det neppe noen grunn til å rope vakt i gevær for i øyeblikket. Derimot kan det være atskillig større grunn til å tale om plikten.»

«Og «Vårt Land» skriver - jeg går ut fra at hr. Lavik er kjent med det:

«I den formen den har fått» — altså for slaget om grunnlovsendring — «hvor retten er forbundet med plikt, skulle det neppe være noe å innvende mot den.»

Det har vært sagt om Arbeiderpartiet at vi har fått arbeidsledighet som et kompleks. La gå, kanskje er det hos oss et kompleks, hos oss som på mange måter tilhørte den tapte generasjon. Men jeg vet om et kompleks som er farligere, og det er det kompleks som bygger på den oppfatning, på den tro, at det er mulig å avbøte virkningene av en krise med de midler og under det system som spilte fallitt.

Edvardsen: Jeg har ikke bedt om ordet fordi jeg tenkte jeg kunne gi noe bidrag til å belyse denne saken ytterligere, det er sikkert gjort grundig nok av alle de talere som har vært i ilden her, men jeg vil bare komme med noen korte bemerkninger for å grunngi min stemmegivning.

Sakens ordfører, hr. Strøm, sa at arbeidsledighet burde være et ukjent begrep i et moderne samfunn. Jeg kan være enig med ham i denne betraktningssmåte, så langt den økonomiske evne rekker så vel hos det offentlige som hos den private. Han sa videre at det var ikke noen økonomiske lover som menneskene ikke kunne mestre. Det er mulig han også til en viss grad kunne ha rett i dette. Men vi er dog oppmerksomme på at det har oppstått, og det kan oppstå situasjoner som vi ikke er herre over.

Under debatten her som så mange ganger ellers er blitt fremholdt de store vanskelig heter og den misère vi hadde i mellomkrigsårene. Vi er alle enige om at det er begått mange feil, og vi håper inderlig at vi ikke kommer opp i en slik situasjon igjen. Men det er jo av feilene vi skal lære, og kan vi i Grunnloven få inn en bestemmelse som den som er tenkt her - jeg mener ikke den bestemmelsen som her er foreslått av flertallet

-- men kan vi i Grunnloven få inn en bestemmelse som kan hjelpe samfunnet i dette, vil meget være vunnet.

Hr. Watnebryn sa at mindretallet nå gikk imot dette. Jeg kan sant å si ikke skjønne at det går an å si at mindretallet går imot prinsippet. Det er to fraksjoner, riktig nok, men jeg kan med min beste vilje ikke skjønne at det er noen reell forskjell på de to fraksjoners syn. Flertallet sier at dette skal være en pro-

gramerklæring, og viser til Justisdepartementets uttalelse i så måte. Til det sier mindretallet at en utforming av paragrafen som ut trykker det, kan også det være med på. Da kan jeg ikke skjønne hvori den reelle forskjellen består. Forskjellen er at flertallet vil ha inn en mer juridisk forpliktende form, og det er det som mindretallet finner betenkelig og ikke kan gå med på. Det er riktig nok vist til juridiske autoriteter, og jeg tviler ikke på deres utsagn. Det er også vist til premissene. Men det må være meg tillatt likevel å være skeptisk. Jeg har bitre erfaringer for hvor lite premissene til en lov veier når det kommer til stykket. Det er lovens bokstav som den menige mann leser, og det er også lovens bokstav som veier mest for domstolene. Det er det vi skal være oppmerksomme på. Det er av den grunn jeg ikke finner å kunne stemme for flertallets forslag.

Hr. Røiseland sa, at hadde paragrafen fått en annen utforming, ville han ha kunnet stemme for den. Jeg er enig med hr. Røiseland i det, og det hadde også jeg gjort, men da måtte den ikke være juridisk forpliktende.

I prinsippet er jeg enig i at samfunnet skal ha denne plikten til å legge vilkårene til rette slik at alle arbeidsføre mennesker skal kunne få arbeid. Men jeg er redd for at det forslag som flertallet har fremlagt, vil kunne bringe oss opp i vansker, som gjør at mennesker kan komme i fare for å miste sitt arbeid; da vil de på toppen av denne ulykken også få den skuffelsen at loven ikke kan hjelpe dem. Det er denne skuffelsen jeg ikke kan være med på å bidra til. Jeg vil at loven ikke skal bli en illusjon for disse mennesker.

Natvig Pedersen frafalt ordet.

Smitt Ingebretsen: Hr. Watnebryn sa at jeg ikke ville være med å bære fellesprogrammet fram. Jeg tror jeg i hele mitt arbeid her i Stortinget har gjort hva jeg har trodd det var mulig å gjøre for å bære fellesprogrammet fram, og jeg har den oppfatning at med det standpunkt jeg har tatt her i dag, har jeg også i denne sak forsøkt å bære fellesprogrammet fram. Fellesprogrammet setter det som grunnsetning og mål for vårt politiske arbeid at vi skal gi rett og plikt til arbeid. Men fellesprogrammet har ikke sagt at det skal stå i Grunnloven og i den form som man tilfeldigvis her har valgt. Jeg mener at hvis det kommer i Grunnloven på denne måte, vil det, som jeg sa i sted, skape illusjoner, fore stillinger hos folk om at de har fått en virkelig rett. Det har de ikke fått. Forslagsstillerne sier selv at det er ikke meningen å gi noen rett. Det skal være en programmerklæring. Og

jeg har sagt, at en sånn programmerklæring er jeg villig til å være med på å gi i så høytidelige former som man vil - gjerne også i form av en grunnlovsbestemmelse, hvis det klart og tydelig går fram av grunnlovsbestemmelsen at det er et program og ikke en juridisk forpliktende bestemmelse som man har ført inn i Grunnloven.

Jeg har også sagt, at når situasjonen er den, som den faktisk er her, at alle partier er villige til å være med på det, ville det gi en programmerklæring i Norges grunnlov en ganske annen autoritet hvis den ble vedtatt av et samlet storting. Og det er det full anledning til. Det er full anledning til nå i denne måned å utarbeide grunnlovsforslag som kan fore legges for det nye storting som fremgår av valgene, og vi kan da få en programmerklæring som bæres av den autoritet det gir at et samlet storting har gitt den. Jeg synes at Arbeiderpartiet kunne vise den tålmodighet at man også på den måte kunne handle i fellesprogrammets ånd. Det kan ikke haste sånn med å få denne programmerklæringen at det absolutt må gjøres i dag. På denne måte mener jeg i denne sak å handle i fellesprogrammets ånd.

Selvik: Til tross for det som hr. Smitt Ingebretsen nå stilte i utsikt, muligheten av å enes om en programmerklæring som et senere storting skulle kunne vedta, tror jeg nesten at jeg våger å påstå at meningsforskjellen mellom flertallet og mindretallet i denne saken er av mer dyptgående natur enn det som man kan lese seg til av premissene i innstillingen og det som er kommet fram her i debatten òg. Jeg vil på ingen som helst vis insinuere at mindretallet ikke mener det oppriktig med sine kjærlighetserklæringer til full sysselsetting. Jeg har ingen grunn til å tro at det ønsker seg tilbake til tilstandene i 1920- og 1930 årene. Jeg godtar forsikringene om at det håper og ønsker og tror at vi skal kunne unngå det. Men like fullt, selv om det ikke ønsker arbeidsledighet, er vel forholdet det at de borgerlige partier ut fra sitt syn på de økonomisk-politiske virkemidler nødvendigvis må regne med at arbeidsledighet kan inntre; det er medaljens bakside, som en iallfall under ugunstige omstendigheter ikke kan unngå. Og har man den oppfatning at man ikke for all vor tror på muligheten av å kunne føre en politikk som eliminerer faren for arbeidsledighet, da kan jeg godt forstå at man steiler når man blir konfrontert med dette grunnlovsforslaget i dag.

Mindretallet anfører formelle innvendinger, det er de dominerende i premissene. Det hevder at denne nye paragrafen under kapittel E

i Grunnloven om retten og plikten til arbeid, den vil komme til å stikke seg ut i forhold til de andre paragrafer i dette kapitel, fordi disse paragrafer stifter umiddelbar rett for individene. Nå har både sakens ordfører og justisministeren påvist at det er en rekke paragrafer i dette kapitel som mer har karakteren av grunnsetninger enn av kasuistiske rettsregler. Justisministeren nevnte §§ 97 og 105, og han nevnte spesielt § 109. Listen kan suppleres. Man kan begynne med den første paragrafen under kap. E, Almindelige Bestemmelser, § 92, som foreskriver utnevning av embetsmenn og hvilke kvalifikasjoner de skal ha. Denne paragraf er en rettsnor for statsmyndighetene alene, den gir ikke noe enkelt individ i dette land noen som helst rett til å bli utnevnt til embetsmann. Man kan ta for seg § 95. Jeg leser den som en grunnsetning: «Ingen Dispensationer, Protektorer, Moratorier eller Opreisninger maa bevilges, efter at den nye almindelige Lov er sat i Kraft.» Man kan fortsette til § 101: «Nye og bestandige Indskrænkninger i Næringsfriheden bør ikke tilstedes Nogen for Fremtiden.» Det er hovedsakelig en grunnsetning, selv om den kanskje under visse omstendigheter også kan danne grunnlag for subjektiv rett. Det samme gjelder § 108: «Ingen Grevskaber, Baronier, Stamhuse og Fideikommissar, maa for Eftertiden oprettes.» Det er rett og slett en grunnsetning, direkte og utelukkende myntet på statsmyndighetene selv.

Jeg synes at denne grunnlovsbestemmelsen om rett og plikt til arbeid, den stikker seg ikke ut i forhold til disse nevnte paragrafer, men faller ganske pent i flukt med dem.

Mindretallet gjør et stort nummer av frykten for at plikt til arbeid skal kunne bli misbrukt. Jeg tror at mindretallet er like klar som flertallet over at så lenge det rår demokrati i Norge er det ikke noen fare for misbruk. Og skulle den ulykke skje at demokratiet ble slått i stykker her i landet, så er det vel ikke bare en enkelt grunnlovsparagraf som kan bli misbrukt, jeg er bange for at hele Grunnloven da blir tråkket under fot.

Under alle omstendigheter kan jeg ikke tillegge disse formelle innvendinger fra mindre tallet den vekt at de rettferdiggjør at man stemmer mot forslaget. Jeg trekker derfor den konklusjon at det avgjørende for mindretallet i denne saken, er frykten for at grunnlovsbestemt rett og plikt til arbeid skal bli en illusjonsparagraf, og det vil den også ganske visst bli hvis den tradisjonelle borgerlige økonomiske politikk skulle bli den seirende i Norge.

Svarstad: Hr. Strøm heldt ein lang og fin og festleg tale, ein kunne mest ha hug å kalla

det festtale. Fyrste luten var eit varmt og godt innlegg og eit forsvar for framlegget – eller lat meg seia det slik: Han la ansvaret inn over oss, samfunnsansvaret for alle samfunnsborgarane. Dette er noko alle er samde i, og det gleder vi oss over. Men dette synet må då gje seg utslag i praktisk politikk. Difor kom det og med på det politiske programmet, «fellesprogrammet». Det er det politiske fellesprogram som må realiserast, det er det som er poenget.

Ein talar sa at no må vi grunnlovfesta arbeidsplikt og arbeidsrett så mykje at folk kan skjønna at vi meiner noko med det. Eg kan skjønna at noko slikt kan verta sagt, men for meg vart det ein nedslåande kritikk over det politiske program. Vi meiner då noko med det, og vi meiner vel noko med det for ramme alvor!

Den andre luten av innlegget frå hr. Strøm skulle gjera klårt for oss at grunnlovsparagrafen ikkje meiner det som står i han. På meg verka det slik at det vart nærast eit innlegg mot grunnlovsparagrafen – i det minste slik at vi må vera varsame. Paragrafen er uklår. Paragrafen bør vera klår, no og like eins inn i framtida. No er alle samde om arbeidsrett og arbeidsplikt. Då vil eg streka under dette: Burde det ikkje vera ei partipolitisk plikt for oss å syna så mykje «good will» og samarbeidsvilje at vi nådde fram til ei sams form for det vi er samde i? Eg vil gjerne streka det sterkt under. Det er sagt til oss alle.

Hr. Gerhardsen siterte eit ord frå Bibelen. Så kan eg òg visa til det: Den som ikkje arbeider, bør heller ikkje eta. Det er sagt så genialt som berre den boka kan seia ei sanning. Men då blir det òg ettertanke verdt om ikkje arbeidsrett og arbeidsplikt alt er grunnlovsfeste, nettopp ut frå det sitatet. Så gjeld det at vi syner at vi meiner noko med våre politiske program, og at vi i alle høve meiner noko med samarbeidet om ting som vi er samde i, og i denne samanhengen å motarbeida arbeidsløyse og gå inn for full sysselsetjing. Det er innhaldet i fellesprogrammet.

Valen: Det er ikkje her usemje om sjølve den politikken som vi meiner at samfunnet har som oppgåve å føra, nemleg å fremja sysselsetjing og hindra arbeidsløyse. Det eine som det er usemje om, er den forma som den grunnsetning, som skal gje uttrykk for dette, har fått i det framlegget som er lagt fram. Det er klårt at andre grunnlovsreglar som har den same form og står i det same kapitel, skapar individuelle rettar, og like eins skapar grunnlag for den retten styresmaktene har til å handla. Då må også det same målet leggjast på dette framlegget, når det har den same

form. Ein heilt annan ting er at det i det same kapitlet kan koma andre reglar som gjev ut trykk for ei programfråsegn, men då må dei ha form av ei programfråsegn.

Det er denne enkle tingen som er det sentrale i dette spørsmålet. Når dette framlegget ved den form det har, og i den samanheng det står, vil skapa illusjonar om personlege rettar og tankar om rett for samfunnet til å handla direkte i samsvar med orda, så er det verknader som ingen ynskjer, og då kan ikkje eg skjøna anna enn at den einaste konsekvensen måtte vera at vi alle hadde røysta mot dette framlegget, og at vi så prøvde å samla oss om eit nytt framlegg som gjev uttrykk for det vi meiner, i form av ei programfråsegn. Det kunne vori ynskjeleg å gå nærare inn på det; men det vert for lita tid til det.

Hr. Gerhardsen sa at han tok på vegner a v Arbeidarpartiet fråstand frå det som Sosialdepartementet har sagt i proposisjonen. Eg er svært glad for det, for i proposisjonen er det ikkje teki noko atterhald, heller ikkje frå Justisdepartementet, for så vidt mot fråsegna frå Sosialdepartementet, og proposisjonen har hr. Gerhardsen si underskrift. Difor er det gledeleg at han tek dette fråstand. Men derimot var det ikkje noko serleg gledeleg det som vidare gjekk fram av det hr. Gerhard sen sa, då han freista å gjø inntrykk av at dei andre parti meinte ikkje noko reelt med sine fråsegner om den politikken som dei hevda at samfunnet skulle føra. Det opplevde vi og just frå hr. Selvik, at han sa fyrst i innlegget at han trudde på det dei andre partia sa, for så å slutta med at han nettopp ikkje trudde på det.

Hr. Moseid sa mange ting i dag som klårla vanskane med å føra ein politikk som hindra arbeidsløyse i mellomkrigsåra, korleis sosialistane i Danmark på ingen måte greidde det betre, heller kleinare, enn dei ikkje sosialistiske riksstyre vi hadde her i landet, korleis riksstyret til Nygaardsvold i slutten av tretti åra, just i ei oppgangstid, fåfengt stridde mot arbeidsløysa. Det same synet gjev i røynda fleirtalet uttrykk for i samsvar med proposisjonen, der det heiter, at det ville vera i høgste mon farleg, dersom staten skulle binda seg til å føra ein politikk som hindra arbeidsløysa «under ugunstige forhold».

Men hr. Gerhardsen kunne likevel ikkje slå seg til ro med dette i innlegget sitt. Han sa med stor agitatorisk tyngd, at berre ein hadde eit sosialistisk samfunn, så skulle denne grunnsetninga snart koma til full utvikling i si fulle breidd. Vel, vi har sosialistiske samfunn i Europa i dag, vi har det. Eg er ikkje samd i den måten som der vert brukt til å gjennomføra denne grunnsetninga om rett og

plikt til arbeid som dei òg har i si grunnlov. Eg kan gjerne seia at det er nettopp redsla for at denne paragrafen skal koma i vår grunnlov, under eit sosialistisk styre, som gjer at det er all grunn til ikkje å røysta for framlegget.

Helland: Alle som har hatt ordet i denne saka, har gjevi uttrykk for at dei er samde i realiteten, samde i den reelle bakgrunn for sjølve grunnlovsframlegget her i dag. Alle i denne sal vil sikkert med varme skriva under på orda frå hr. Gerhardsen i formiddag då han sa at arbeidsløysa er den verste forma for regulering. Det er vi alle samde om. Det er difor, synest eg for min del i alle fall, synd at det ikkje er råd å koma fram til ei formulering som er slik at vi kan gjera samrøystes vedtak i dag. Men når det gjeld ein grunnlovs paragraf, er sjølve formuleringa nokså avgjerande. Vi kjenner alle saman uttrykket frå folkelivet, «Bibelen og Grunnlova». Det gjev uttrykk for at det norske folk set Grunnlova høgt. Og vi veit at det same er tilfellet, og alltid har vori det, også i Stortinget, gjennom alle år. Vi har sett kor vanskeleg det er i denne forsamling å få ei grunnlovsending i det heile. Vi har nettopp hatt ei fersk og lærerik prøve på det. Ein grunnlovsparagraf må difor for mast for ei lang framtid – ikkje berre med sikte på den aktuelle situasjonen.

Hr. Gjestebý sa i formiddag mellom anna at det er lett å sympatisera med ei sak, men det er ikkje så lett å ta konsekvensane. Nei, hr. Gjestebý hadde sikkert rett i det. Vi er i alle fall ikkje viljugе til å ta konsekvensane av den ordlyden som står i det grunnlovsframlegget som ligg føre i dag. Men vi står ikkje åleine med det synet. Fleirtalet vågar heller ikkje å ta konsekvensane av denne ordlyden. Det viser utsegna frå fleirtalet klårt og tyde lege nok. Eg siterer frå denne utsegna:

«Komitéens flertall slutter seg til Justis departementets oppfatning av grunnlovsforslaget som en programerklæring, som ikke stifter rett og plikt for det enkelte individ.»

Men det var nettopp det dei ville stifta ved dette framlegget. Og Justisdepartementet og Sosialdepartementet gjev uttrykk for akkurat det same, at dei ikkje vågar å ta konsekvensane. Eg siterer frå proposisjonen, side 10:

«Grunnloven i seg selv gir ikke Regjeringen hjemmel til å treffe tiltak for å gjøre denne plikt effektiv. Det er innlysende at en annen ordning uten videre forbyr seg selv av hensyn til konsekvensene og den manglende oversikt over forholdene i fremtiden. Som bl. a. fremholdt av Sosialdepartementet vil det være uforsvarlig å påbyrde staten bindende forpliktelse av et slikt omfang som en individuell

rett til sysselsettelse under ugunstige forhold kan innebære.»

Og det heiter vidare:

«I hvilken utstrekning og på hvilken måte paragrafen skal gjennomføres i praksis, må følgelig til enhver tid være avhengig av statsmyndighetenes bestemmelse.»

Dette synest eg fortel, — meir enn dei mange ord her i salen i dag - at dei deler den meininga som er komen til uttrykk gjennom utsegna frå mindretalet og dei såkalla borgarlege talarane i denne salen.

Den tolkinga av lov og grunnlov som hr. Selvik gav uttrykk for er det sikkert ikkje mange i denne salen som kan fylgja med i. Den tolkinga som fleirtalet her i dag i det store og heile likevel har gjevi av dette framlegget, deler dei aller fleste av oss. Vi som de ler mindretallet sitt syn, kan gjerne seia det slik som grunngeving for røystinga vår her i dag: Det må vera urett å gjera eit grunnlovs vedtak som har ei slik form at ingen - det vil seia utan justisministeren - vågar å ta konsekvensane av lova. Det vil verka uheldig også for sjølve Grunnlova i framtida. Men eg har inntrykk av at ein her er i arbeid for å finna fram til ei formulering, og eg skulle ynskja at det lukkast, så vi i neste omgang kunne få eit samrøystes vedtak om ei sak som vi i realiteten alle er samde om.

Strøm: Det var mange ting jeg kunne ha lyst til å gjøre bemerkning ved, men det blir det ikke tid til på 5 minutter, så jeg skal inn skrenke meg til noen meget korte bemerkninger.

Jeg synes den siste taler gav en god karakteristikk av hele denne debatt. Han leste opp hva flertallet hadde sagt at grunnlovsparagrafen, etter som det er foreslått, ville innebære, og så brukte han det som et argument mot flertallet selv. Det forekommer meg at det er omtrent det alle mindretallets talere har gjort gjennom hele møtet i dag. De har påstått om igjen og om igjen, som hr. Svarstad sa det jeg forstod det iallfall slik - at flertallet i grunnen ikke hadde skjønnt det grann av det det snakket om. Mindretallet har gjentatt og gjentatt at det som flertallet har hevdet, ikke holder, men det har ikke gjort noe forsøk på å påvise at det er slik. Det er en påstand fra mindretallet som etter min mening ikke bærer vann, og som ikke har støtte i noen fortolkning av Grunnloven etter systemer som vi ellers er vant til å legge til grunn for fortolkning av Grunnloven. Det innskrenker seg til å bli blanke påstander, og etter min mening ingen ting mer.

Når hr. Valen sier at det er ingen «usemje» om det saken gjelder, vil jeg gjerne si at det

er «usemje» om det det gjelder. Det er helt soleklart at det å gå inn for full sysselsetting, det lar seg overhodet ikke gjøre i et samfunn som økonomisk er ledet etter liberalistiske prinsipper. Som både hr. Gerhardsen, jeg og flere andre har søkt å påvise i dag, vil et samfunn som mister den reguleringsfaktor arbeidsledighet er, måtte finne fram til andre reguleringsfaktorer, altså ta et skritt vekk fra liberalistisk økonomi, anerkjenne og ta i bruk reguleringspolitikk på det økonomiske område. Hr. Valen kan for sitt eget vedkommende kanskje mene det, men han kan ikke påstå at det ikke er usemje på det felt også i denne sal. Og la meg si at jeg tror meningsforskjellen om denne grunnlovsparagrafen som her er fore slått, dypest sett bunner i den usemje som er til stede. Flertallet vil grunnlovsparagrafen, og vi vil også alle de midler som er nødvendige for å ikle den kjøtt og blod. Det samme tror jeg ikke er tilfellet på samme måte fra den annen kant.

Det er sagt av mindretallets talere at det er farlig å vedta dette, fordi det skaper illusjoner; godtfolk kan forstå grunnlovsparagrafen annerledes enn den er ment. Jeg tror ikke at folkeopplysningen er så dårlig her i landet. Jeg tror ikke det er noe vanskelig å få folk til å begripe hva dette er, nemlig en programmerklæring. Når det er beklaget at Arbeiderpartiet ikke er tålmodig nok, ikke kan vente til en kan komme til en forståelse og få en utformning alle er enige om, vil jeg gjerne si at det grunnlovsforslag vi behandler her i dag, har ligget i Stortinget i 4 år. Mindretallet har visst at det kom et øyeblikk da det måtte stemme for eller imot, det var ikke spørsmål om modifisering, men mindretallet har ingenting gjort for å erstatte det.

I 1948, da det var anledning til det, ble ingenting gjort for å erstatte det med et bedre forslag, og det er heller ikke anvist noen vei nå. I hvert fall vil jeg gjerne ha sagt at om en fremmer et grunnlovsforslag nå i dag, vil det bli behandlet om 2, 3 eller 4 år, men det skal behandles av et nytt storting som dette storting og dette stortings talere ikke på noen måte kan forplikte.

Det var en bemerkning av hr. Smitt Ingebretsen i formiddagens møte som jeg gjerne vil hefte meg litt ved. Han siterte fra Paal Bergs bok en setning som sier:

«For den arbeidsløse vil den» -- grunnlovsparagrafen - «være unyttig og verdiløs, og fra et samfunnssynspunkt sett kan den bli skadelig og likefram farlig, om det under en økonomisk krise med stor arbeidsløys skulle vise seg at retten til arbeid faktisk er uten reelt innhold fordi staten er ute av stand til å møte kravene og ikke makter å skaffe arbeid.»

Jeg vil gjerne gjøre oppmerksom på at i den videre utvikling av sin tanke kommer Paal Berg på neste side til den konklusjon at

«Vi bør på samme måten gi uttrykk for at det er en sosial plikt av første orden å holde arbeidslivet i gang så langt råd er. Og det bør gjøres i former som viser at det ligger alvor bak. En programerklæring som Weimarforfatningens § 163 kunne ha en naturlig plass også i vår Grunnlov.»

Hvis det var meningen å påstå at Paal Berg hadde tatt avstand fra en grunnlovsfesting, er iallfall ikke det riktig.

Presidenten: De etterfølgende talere har en taletid av inntil 2 minutter.

Statsråd Kai Knudsen: Hr. Strøm antydte i sitt første innlegg et forslag om å henstille til Regjeringen å få oppnevnt et utvalg av politikere og økonomiske eksperter for å få utredet hva prinsippet om full sysselsetting kan og bør innebære hos oss. Det er en stor og viktig sak hr. Strøm har pekt på her. Regjeringen har lenge vært oppmerksom på spørsmålet, som også FN har latt utrede ved et spesielt ekspertutvalg. Den bok hr. Strøm nevnte av cand. oecon. Haar, er utarbeidet etter oppdrag av Arbeidsdirektoratet som et ledd i dette arbeid hos oss. Regjeringen vil fortsatt være interessert i å få problemet mest mulig klargjort, uten at jeg nå kan si om det vil bli oppnevnt en slik komité som hr. Strøm har antydte, eller om Regjeringen finner at spørsmålet heller bør behandles på annen måte.

Justisdepartementets lovavdeling har i forbindelse med den foreliggende sak gått igjennom alle nye forfatninger, de nye grunnlover, som er vedtatt i andre land etter krigen. Jeg vet ikke om Justisdepartementet har fått tilsendt hver eneste ny grunnlov som finnes i denne tid, men i samtlige land som vi kjenner til, er det inntatt en særskilt grunnlovsbestemmelse om at enhver skal ha rett til arbeid. Blant disse land er f. eks. Frankrike og Italia. Det må oppfattes som uttrykk for at retten til arbeid i vår tid settes på en så fremtredende plass at man i alle land har følt behovet for å få denne rett forankret i selve konstitusjonen.

Jeg finner ikke grunn til å utdype de rettslige betraktninger som jeg var inne på i mitt første innlegg. Jeg vil bare få understreke at når det gjelder Stortingets adgang til å gi lover som pålegger enhver arbeidsfører plikt til å arbeide for sitt utkomme, innfører ikke forslaget til ny § 110 noe nytt i vårt rettssystem, for Stortinget kan gi de lover det selv mener er ønskelige, uten 110.

Når det gjelder spørsmålet om i hvilken

grad paragrafen kommer til å binde myndighetene til å pålegge arbeidsfører plikt til å arbeide for sitt utkomme, vil jeg minne om Grunnlovens § 109 om verneplikten. Denne bestemmelse binder ikke fremtiden til å opprettholde verneplikten og vår nåværende forsvarsordning. Men vil man opprettholde verneplikten, skal det være likhet for alle. Det er denne likhetsgrunnsetning som er det vesentlige i Grunnlovens § 109 om verneplikten, og det er likhetsprinsippet som er det vesentligste også når det gjelder grunnlovsforslaget til ny § 110.

Varmann: Det er klart at for de fleste mennesker her i landet har det ikke noen betydning, og vil det aldri få noen betydning, om vi har en slik bestemmelse. Det er særlige grupper innen det norske folk og andre folk som får kjenne det når arbeidsledigheten kommer. Vi vet at hos oss har det særlig vært bygge- og anleggsarbeiderne, de som har bygd våre veier, jernbaner, hus og bedrifter, og som må forlate arbeidet når de har lagt alt til rette for folket. Det er de som har hatt den vanskebønen å bli satt utenfor hele arbeidslivet. Og de familiene som blir satt utenfor ved arbeidsledighet, trenger overhodet ikke noen bestemmelse hverken i grunnlov eller lov; det måtte da være i straffeloven, som mange av dem i fortvilelse kommer i forbindelse med. Når vi ønsker å ha denne bestemmelsen i Grunnloven, er det fordi vi ikke vil gi noe senere styre i dette land anledning til å løse sine vanskeligheter ved den utveien å sette en større eller mindre gruppe av det norske folk utenfor de elementære menneskerettigheter. Det var nylig en økonom som skrev om den «teknisk riktige arbeidsledighet». Det er mulig at en arbeidsledighet kan være teknisk, men human og menneskelig er den aldri, og den vil alltid, enten den er stor eller liten, bety en svikt i et kultursamfunn.

Løbak: Jeg vil bare ganske kort grunngi min stemmegivning. Jeg vil først si at det er beklagelig at man ikke her kan komme til enighet om en så viktig deklarasjon, en så viktig programerklæring som dette er. Det vil sikkert skape mange misforståelser og meget mistillit. Det gjelder målsettingen for folkestyret vårt, det arbeid vi skal drive innenfor rammen av det. Vel, vi får la det gå med det.

Jeg hørte på hr. Moseid og hr. Valen da de snakket om mellomkrigstiden og gav en analyse av de økonomiske problemer som da var oppe, og det kan nok være slik som de sa. Men på den annen side er det vel ikke dette som har skapt de sterke ettervirkninger i folket vårt. Det var nemlig den måten individet ble

behandlet på på grunn av arbeidsløshet og sosial nød, som skapte reaksjonen den gang, og det er det som fremdeles skaper reaksjon i folket vårt mot den måten en stelte seg på den gang. Jeg håper at den reaksjonen ikke vil avgå ved døden, den må holdes levende, for den måten mennesket ble behandlet på den gang, var under all verdighet. De mennesker som var i den største sosiale nød, ble erklært ugilde etter kommunelovgivningen vår. Vi fikk politi og militær mot våre fattige skogsarbeidere. Jeg mener at slikt er ikke verdig et demokrati, og det er uverdigg oss mennesker at vi ikke skal ha en sånn målsetting at vi ikke kan risikere å komme opp i slike forhold igjen.

Jeg synes det er rimelig at vi her tar et så drastisk skritt som det er å gå til å grunnlovsfeste retten og plikten til arbeid. Det vil gi en klar programerklæring for alle dem som kan skje fremdeles mener at demokratiet ikke er handlekraftig og handledyktig, men at vi kan skje på ny skal komme til å føre en destruktiv politikk, ikke en positiv og fremskrittssvennlig politikk til beste for menneskene i vårt land og andre land.

Moseid: Jeg har omtalt mellomkrigsårene og har påvist at krisen i de sosialistisk styrte stater Danmark og England ble betydelig tyngre enn her i landet, så det var ikke de politiske retninger som her var avgjørende, men den svære verdenskrisen. Det tror jeg alle her vet, og da synes jeg at man skulle erkjenne det.

Jeg synes at den ærede justisminister har klarlagt spørsmålet nokså greitt. Han sa:

«Skulle samfunnsforholdene og rettsoppfatningen i de kommende slekter utvikle seg i den retning at man oppfatter den eventuelle nye § 110 for å være av juridisk bindende karakter, så vil jeg ikke ha noen bekymring for så vidt.»

Jeg vil bare istedenfor «kommende slekter» si «kommende storting», for det er jo de som kommer til å bedømme dette. Personlig mener jeg at forholdene lett meget snart vil kunne utvikle seg slik at man finner at dette er juridisk bindende, og det ville være en stor ulykke om det virkelig skulle bli fastlagt i den retning. Jeg er enig med justisministeren i at i dag vil vel ikke noen falle på å gjøre det, men det behøver sannelig ikke komme noen ny slekt for at dette kan skje. Vi vet hvor lite i grunnen løfter og premisser betyr i saker av ganske stor betydning, og vi vet at det meget snart vil kunne gjøre seg gjeldende den oppfatning at dette er en juridisk forpliktende bestemmelse.

Gerhardsen: Først en bemerkning til hr. Valen. Han sa at vi har sosialistiske land i dag. Nei, dessverre, verden har ennå ikke sett et sosialistisk samfunn. Sosialisme og frihet er uløselig knyttet sammen. Ingen sosialisme er tenkelig uten frihet.

Ellers går det fram at de fleste som har hatt ordet på mindretallets vegne er enige i realiteten, men de ønsker en annen form for grunnlovsbestemmelsen, slik at det klart går fram av selve teksten at det er en programerklæring. Men nå står det jo i selve grunnlov teksten: «Denne Grundsætnings Anvendelse bestemmes ved Lov.» Jeg kan ikke forstå at det kan gjøres klarere. - Hr. Valen sa i sitt første innlegg at det er evneløshet som gjør at en ikke kan gi uttrykk for det en mener. Etter min mening er formuleringen god og dekker det den skal dekke.

Hr. Smitt Ingebretsen sa «den form som for slaget tilfeldigvis har fått». Forslaget har ikke «tilfeldigvis fått den formen; den er nøye gjennomtenkt.

Men så må jeg ha lov til å si til mindre tallet, som altså er misfornøyd med formen, enig i realiteten, men uenig i formen. Hvorfor da ikke iallfall prøve å antyde en annen form? Det har ingen av dem inntil nå gjort forsøk på.

Hr. Smitt Ingebretsen sa i sitt innlegg at det nærmest er forstemmende at ikke alle kan stemme mot forslaget som det foreligger i dag. Jeg kan nok forstå at en ut fra hr. Smitt Ingebretsens stilling i dag kunne ønske det. Men på den annen side synes jeg at både han og andre også må forstå at det er vanskelig for oss som hører til Arbeiderpartiet, å stemme mot et forslag som vi er enige i og som vi legger så stor vekt på som vi gjør når det gjelder realiteten i denne sak. Vi skal vise tålmodighet. Det kan ikke haste. Det er gått 7 år etter frigjøringen, og skal en enda sette seg ned og vente nye perioder, så går det for lang tid.

Det har vært nevnt at når dette forslaget vel dessverre i dag blir stemt ned i Stortinget, så må en kunne sette seg ned og prøve om en ikke i fellesskap kunne finne en ny formulering. Jeg er enig i - i tilfelle - at en gjør det forsøket, men debatten tyder ikke på at det vil være så lett å få en slik enighet.

Alfred Nilsen (Tromsø): Norsk samfunns orden hviler på den forutsetning at alle normalt utrustede voksne mennesker har plikt til å forsørge seg selv og sine nærmeste, og den enkelte har derfor ansvaret for at så skjer - ja, man kan si det slik at menneskenes til værelse hviler på denne forutsetning. Et nød-

vendig vilkår for at denne individets forsørgelsesplikt skal kunne oppfylles, er at samfunnet er slik innrettet at alle arbeidsdyktige mennesker ved å benytte sin arbeidskraft, i selvstendig virksomhet eller i andres tjeneste, til enhver tid kan tjene så meget at det kan skaffe seg og sine et anstendig livsopphold, både når arbeidskraften er i behold, men også når den er nedsatt eller tapt. Dette krav kan samfunnet ikke tilfredsstille helt ut i dag, men mot dette målet har norsk samfunnspolitikk arbeidet i alle år etter evne. Evnen har ikke strukket til, men det er enighet om målet. Hvorfor er det enighet om målet også her i Stortinget? Jo, fordi det norske samfunnet er bygget opp på kristendommens grunn, og den kristne etikk er rettesnoren for hvordan for holdet skal være mellom menneskene. Derfor finner jeg at det er unødvendig å grunnlovsfeste selvfølgeligheter, som menneskenes rett og plikt til arbeid.

Gjesteby: Det kan, så vidt jeg forstår, ikke nytte noe særlig mer med argumentasjon her, og jeg er derfor fortsatt bedrøvet fordi borger partienes representanter ikke er villige til å ta konsekvensen av det syn som de erklærer seg enig i. Men jeg vil likevel konstatere at det tross alt er en liten lysning nå, idet de borgerlige representanter som har hatt ordet her, har gitt uttrykk for at de – etter at de nå har sittet på fellesprogrammets bestemmelse når det gjelder dette punkt, fra 1945 til i dag - nå har begynt å tenke på om det ikke gikk an å finne en form som de også kunne være med på. Det må vi jo konstatere er et fremskritt. Man er jo ikke vant med at det fra det hold går så fort med fremskrittene, så 7 år er kanskje ikke noen lang periode, og jeg hilser med glede dette fremskritt.

Lyng: Hr. Gerhardsen etterlyste en form som muligens kunne vært akseptert av mindretallet. Jeg skal ikke på stående fot forsøke å følge hans invitt til å formulere en avsluttet og endelig utformet grunnlovsbestemmelse. Men jeg vil i ethvert fall fraråde at man velger den grunntype som man har forsøkt å gjennomføre denne gang. For mitt vedkommende har jeg, selv om jeg må innrømme at ordene «rett» og «plikt» i og for seg er nokså generelle og vage, iallfall alltid forsøkt å gi dem et visst bestemt tankemessig innhold. Og jeg kan ikke si annet enn at jeg synes det er til en viss grad selvmotsigende når man først i en grunnlovsparagraf sier at personer har rett til det og det, og plikt til det og det, og så i samme åndedrett sier i premissene at man mener i grunnen slett ikke at de har rett eller plikt til noe som helst, det man mener er noe ganske annet.

Hvis man skal ta inn i Grunnloven en bestemmelse om dette, mener jeg det bør formes som et direktiv med adresse til statens myndigheter om at de skal følge en politikk som til enhver tid tar sikte på og holder seg for øye at det enkelte samfunnsmedlem skal gis full adgang til gjennom sitt arbeid å skaffe underhold for seg og sine. En slik bestemmelse med adresse til statens myndigheter ville i og for seg ikke passe så helt dårlig i det kapittel i Grunnloven det her er tale om, og den ville ikke vekke de misforståelser som en bestemmelse av den form som her foreligger, etter min mening nødvendigvis må vekke.

Lindebrække: Jeg hørte med stor interesse at justisministeren stilte seg positivt til en antydning av et forslag fra hr. Strøms side om at det burde nedsettes en komité for å utrede disse vidtrekkende spørsmål det her gjelder. Jeg synes da det er riktig å minne om at mitt partis sentralstyre, Høires Sentralstyre, den 7. september i fjor skrev til statsministeren og bad om at Regjeringen ville nedsette et utvalg, nettopp for å utrede de spørsmål som er av avgjørende betydning når det gjelder å få klarlagt retningslinjene for en økonomisk politikk med sikte på å skape grunnlag for full sysselsetting på lang sikt. Henvendelsen fra Høires Sentralstyre slutter slik, idet vi altså anbefaler nedsatt et utvalg av sakkyndige og av representanter for de forskjellige politiske synsmåter:

«Ved å følge en slik fremgangsmåte vil en ha muligheter for:

1. Å gi Stortinget en sakkyndig, objektiv og allsidig orientering om spørsmål av vesentlig betydning for Norges fremtidige økonomiske utvikling ----
2. Å nå fram til et felles norsk syn på de spørsmål det her gjelder. Allerede de undersøkelser som hittil er gjort, først og fremst av den før nevnte økonomiske ekspertkomité, nedsatt av De forente nasjoner, viser at de tiltak det kan bli spørsmål om å sette i verk, bør kunne diskuteres på helt saklig grunnlag.»

Vi fikk den gang et meget velvillig svar fra daværende statsminister Gerhardsen, og jeg har forstått at også statsminister Torp har vist sin interesse for disse spørsmål. Hvis denne debatt kunne føre med seg at denne henvendelse om en utredning på et saklig, objektivt grunnlag av disse vitale spørsmål kunne føre til et positivt resultat, ville det glede meg meget.

Presidenten: Hr. Valen har hatt ordet to ganger og har ordet til en kort merknad.

Valen: Denne saka har vori drøfta i utanriks- og konstitusjonsnemnda berre ei stutt tid. Det er ikkje vår skuld at det har vorti så stutt tid på saka. Men det er klårt at våre tankar, når vi ikkje kunne godkjenna den forma som her er lagd fram, naturleg måtte krinsa om å finna ei ny form. Og personleg vil eg seia at mine tankar ligg over lag nær opp til det som hr. Lyng hadde tenkt seg. Det er difor gledeleg å høyra hr. Gerhardsen seia at han gjerne vil samarbeida om å freista å finna ei form i så måte. No er det sjølvstøtt svært vanskeleg å finna tid til det akkurat når Stortinget skal gå fra kvarandre. Men eg går ut frå at dette Stortinget fyrst blir opp løyst den 10. januar, og at vi då med eit samarbeid mellom alle partia, saman kan finna ei form som kan gje uttrykk for det som er kjensla hjå oss alle.

Presidenten: Hr. Moseid har hatt ordet to ganger og får ordet til en kort merknad.

Moseid: Jeg vil gjerne beriktige en misforståelse som synes å være til stede med hensyn til fellesprogrammet. Det ble vedtatt enstemmig som politisk program. Men meg bekjent ble det aldri antydning fra noe hold at det var tenkt som noe annet, og at man mente at det skulle inn i Grunnloven, Den gang var det spørsmål om hovedet ikke oppe. Det var et politisk program man vedtok.

Statsminister Torp: Bare for å bekrefte riktigheten av det hr. Lindebrække sa fra taler stolen nettopp, at Høyres Sentralstyre i sin tid sendte en slik henvendelse til daværende statsminister Gerhardsen. Jeg vil også meddele at statsminister Gerhardsen både har gitt svar og dessuten levert saken til sin etterfølger, og jeg har for mitt vedkommende underhånden til Høyres gruppefører meddelt at Regjeringen er interessert i saken. Så vidt jeg forstår, har vel henvendelsen fra Høyres Sentralstyre et videre omfang enn det spørsmål hr. Strøm reiste. Men jeg er enig i det svar som er gitt av justisministeren, og jeg vil forsikre at vi skal ta opp saken, se på den så hurtig som mulig og søke også å passe den inn i den videre ramme som er foreslått av Høyres Sentralstyre.

Presidenten: Hr. Gerhardsen har hatt ordet to ganger og har ordet til en kort merknad.

Gerhardsen: Det var bare en reaksjon på det som hr. Lyng og hr. Valen nettopp sa om muligheten av nå å kunne ta opp et arbeid med sikte på å få fremmet et nytt grunnlovsforslag, før dette storting oppløses.

Jeg vil si at for mitt vedkommende synes jeg det er beklagelig at vi kommer i den situasjon at ikke dette storting kan vedta en slik grunnlovsbestemmelse. Men når det antagelig i kveld er et faktum at det ikke fører fram, vil iallfall jeg for mitt vedkommende med glede se at vi snarest mulig kan ta opp et slikt samarbeid med sikte på å prøve å nå fram til en formulering som alle kan samles om.

Debatten var dermed avsluttet.

Komiteén hadde innstillet:

I. Det i kgl. proposisjon nr. 140 for 1948 fram satte forslag om ny § 110 i Grunnloven, for slag nr. 3, utkast 3, i Dok. nr. 20 for 1948: Alternativ A. og B. - bifalles ikke.

Alternativ C – bifalles.

Presidenten: Da ikke noen har opptatt alternativ A og B, lar presidenten votere på vanlig måte over komitéens innstilling.

Votering:

Komitéens innstilling vedk, alternativ A og B ble enstemmig bifalt.

Alternativ C var sålydende:

Som §110 i Grunnloven innføres følgende bestemmelse:

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret og Pligt til at arbeide for sit Udkomme. — Denne Grundsætnings Anvendelse bestemmes ved Lov.

Votering:

Grunnlovsforslaget ble med 61 mot 77 stemmer ikke bifalt.

De 61 representanter var:

Lavik, Haldorsen, Svarstad, Holm, Ytre-Arne, Hareide, Knut Strand, Toven, Bjerkeseth, Skrondal, Langlo, Arnold Johansen, Vindenes, Grytnes, Alfred Nilsen (Tromsø), Erling Norvik, Ryen, Wirstad, Johanna Thorén, Smitt Ingebretsen, Vatnaland, Ramndal, Bondevik, Jakob Lothe, Lunde, Bøyum, Valen, Bunkholt, Berthelsen, Stavrand, Leirfall, Benum, Borten, Wigum, Tordis Bjerkan, Lyng, Kobbe, Edvardsen, Claudia Olsen, Haug, Gjørwad, Bredal, Asbj. Solberg, Fredriksfryd, Iveland, Røise land, Moseid, Messel, Paul Ingebretsen, Sven Nielsen, Helland, Hope, Borgen, Christie, Finn Øen, Lindebrække, Hagen, Ingvaldsen, Frogner, Kjøs, Granum.

De 77 representanter var:

Rong, Flatabø, Knut Vik, Alsvik, Alvestad, Aarønes, Reidar Carlsen, Steffensen, Berntsen, Enge, Varmann, Alfred Nilsen (Narvik), Meisdalshagen, Smeby, Kalrasten, Hernæs, Gerhardsen, Rakel Seweriin, Gjestebø, Hjalmar Larsen, Hognestad, Remseth, Stavang, Ivar Norevik, Versto, Selås, Evensen, Løberg, Sunde, Løkke, Breivoll, Nils Jacobsen, Peder Jacobsen, Johan Wiik, Engelstad, Granli, Skarholt, Dahlø, Almaas, Johnsen, Lange, Lyseth, Torgeir Berge, Johan Andersen, Henry, Arntzen, Klara Skoglund, Henry Jacobsen, Gundersen, Haavardstad, Nylund, Magnhild Hagelia, Kullien, Natvig Pedersen, Breilid, Nils Nilsen, Hartvig Svendsen, Liv Tomter, Strøm, Korslund, Dahl, Selvik, Aabrek, Konrad Knudsen, Christiansen, Astrid Skare, Watnebryn, Sørensen, Johs. Olsen, Karlstrøm, Klippenvåg, Fjeld, Løbak, Johanne Pedersen, Leif Hansen, Sig. Pedersen, Hove.

Fraværende var: Oksvik (forf.), Jaklin, Stranger (forf.), Wright (forf.), Hauan (forf.), Lersbryggen (forf.), Strømdahl (forf.), Karl H. Karlsen (forf.), Hønsvald (forf.), Hegna (forf.), Evju (forf.) og Lindberget (forf.).

Videre var innstillet:

II. Det av Carl Bonnevie, Johs. Andenæs m. fl. ved representantene G. Natvig Pedersen, J. Friis og Olav Oksvik framsatte forslag om ny § 110 i Grunnloven, forslag nr. 19 i Dok. nr. 20 for 1948, Alternativ I. - IV. – bifalles ikke.

III. Det av Carl Bonnevie ved representantene G. Natvig Pedersen, Olav Oksvik og J. Friis framsatte forslag om ny § 110 i Grunnloven, forslag nr. 20 i Dok. nr. 20 for 1948, alternativ I. og II. - bifalles ikke.

IV.

Det av Johan Scharffenberg ved representanten Erling Wikborg framsatte forslag om ny § 110 i Grunnloven, forslag nr. 21 i Dok. nr. 20 for 1948 — bifalles ikke.

V. Det av representanten Jørgen Vogt framsatte forslag om ny § 110 i Grunnloven, forslag nr. 22 i Dok. nr. 20 for 1948, alternativ A. og B. – bifalles ikke.

Votering:

Komiteéns innstilling ble enstemmig bifalt.

Dokument nr. 11

(1952)

Grunnlovsforslag,

fremsatt på

96. ordentlige Storting

**samt Norges grunnlov som den lyder etter de av Stortinget 1951 og 1952
foretatte grunnlovsforandringer.**

1952.

Oslo. - A/S O. Fredr. Arnesen Bok- og Akcidenstrykkeri - 1953.

Innhold.

Side

18.	—	fra Neri Valen, Einar Gerhardsen, Nils Lavik, John Lyng m. fl. til ny § 110 i Grunnloven	34
19.	—	fra Jørgen Vogt, vedtatt til fremsettelse av J. Friis, til ny § 110 i Grunnloven	34
20.	—	fra Margarete Bonnevie og Ingerid Gjøstein Resi, vedtatt til fremsettelse av repr. Lars Ramndal, til ny § 110 i Grunnloven	35
21.	—	fra Norsk Gruppe av Open Door International ved formannen Anne Ødegaard, vedtatt til fremsettelse av Claudia Olsen, til ny § 110 i Grunnloven	35
22.	—	fra Einar Stavang til ny § 110 i Grunnloven	36
Norges Riges Grundlov			37

18.

**Forslag fra Neri Valen, Einar Gerhardsen, Nils Lavik, John Lyng m. fl. til
ny § 110 i Grunnloven.**

Til Stortinget.

Undertegnede tillater seg herved å fremsette følgende forslag til ny § 110 i Grunnloven.

Grunnlovens § 110 skal heretter lyde:

Det paaligger Statens Myndigheter at lægge Forholdene til Rette for at ethvert arbeidsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme ved sit Arbeide.

Oslo, den 13. desember 1952.

Neri Valen.
Nils Lavik.

Einar Gerhardsen.
John Lyng.

Arne Strøm.
Herman Smitt Ingebretsen.
Gabriel Moseid.

Hans Svarstad.
Bent Røiseland.
Einar Frogner.

Referert i Stortinget den 13. desember 1952.

«Forslaget blir under presidentens hånd å bekjentgjøre ved trykken for å komme til avgjørelse på første, annet eller tredje ordentlige Storting etter neste valg.»

Johan Wiik,
president.

Harald Løbak,
sekretær.

19.

**Forslag fra Jørgen Vogt, vedtatt til fremsettelse av J. Friis, til ny § 110
i Grunnloven.**

Til Stortinget.

Undertegnede tillater seg herved å sette fram dette grunnlovsforslaget:

Grunnlovens § 110 gis følgende ordlyd:

Alternativ A.

§ 110.

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret til Arbeide til gode og rimelige Løns- og Arbeidsvilkaar og Ret til forsvarlig Trygd mod Arbeidsløshed.

Alternativ B.

§ 110.

Som alternativ A med følgende tilføyelse:
Enhver har Ret til like Løn for likt Arbeide.

Motivering:

Retten til arbeid er i dag alment anerkjent som en menneskerett. Forslaget tilsikter ved å grunnlovfeste denne retten også å gi de

enkelte mennesker en reell rettighet. Grunnlovsbestemmelsen skal ikke bare være en «programerklæring», men forpliktende for samfunnet overfor de enkelte mennesker.

Det samme gjelder retten til like lønn for likt arbeid.

Oslo, 30. 12. 1952.

Jørgen Vogt.

Vedtas til framsettelse.

J. Friis.

Referert i Stortinget den 10. januar 1953.

«Forslaget blir under presidentens hånd å bekjentgjøre ved trykken for å komme til avgjørelse på første, annet eller tredje ordentlige Storting etter neste valg.»

G. Natvig Pedersen,
president.

Rakel Sewerin,
sekretær.

20.

Forslag fra Margarete Bonnevie og Ingerid Gjøstein Resi, vedtatt til fremsettelse av Lars Ramndal, til ny § 110 i Grunnloven.

Til Stortinget.

Undertegnede er kjent med at det er frem satt grunnlovsforslag om ny § 110, sålydende: «Det paaligger Statens Myndigheter at lægge Forholdene til Rette for at ethvert arbeidsdygtigt Menneske kan skaffe sig Ud-komme ved sit Arbeide.»

Det ville etter vår mening være ønskelig om den foreslåtte paragraf fikk følgende tilføyelse:

«Kvinder og Mænd bør have Ret til lig Løn for ligt eller ligeværdigt Arbeide».

Vi tillater oss derfor å fremsette følgende forslag til ny § 110 i Grunnloven:

Alternativ 1.

Det paaligger Statens Myndigheter at lægge Forholdene til Rette for at ethvert arbeidsdygtigt Menneske kan skaffe sig Ud-komme ved sit Arbeide.

Kvinder og Mænd bør have Ret til lig Løn for ligt eller ligeværdigt Arbeide.

Alternativ 2.

Som alt. 1 med den forskjell at ordene «eller ligeværdigt» i siste setning går ut.

Oslo, den 9. januar 1953.

Margarete Bonnevie. Ingerid Gjøstein Resi.

Vedtas til fremsettelse:

Lars Ramndal.

Referert i Stortinget den 10. januar 1953.

«Forslaget blir under presidentens hånd å bekjentgjøre ved trykken for å komme til avgjørelse på første, annet eller tredje ordentlige Storting etter neste valg.»

G. Natvig Pedersen,
president.

Rakel Seweriin,
sekretær.

21.

Forslag fra Norsk Gruppe av Open Door International ved formannen Anne Ødegaard, vedtatt til fremsettelse av Claudia Olsen, til ny § 110 i Grunnloven.

Til Stortinget.

NORSK GRUPPE av OPEN DOOR INTERNATIONAL, som arbeider for økonomisk likestilling mellom kvinner og menn, fremsetter med dette følgende

Forslag til ny § 110 i Grunnloven:

Alternativ I.

§ 110 skal lyde:

Alle Kvinder og Mænd har Ret til Arbeide og til samme Betaling for samme Arbeide uden nogen Form for Diskriminering.

Alternativ II.

Som alternativ I, men med ordet *Tilside-sættelse* istedenfor *Diskriminering*.

Motivering:

En slik forandring vil bringe Grunnloven i samsvar med De forente nasjoners pakt, som slår fast at det ikke skal være noen diskriminering på grunn av kjønn, og med menneske-rettighetserklæringens § 23 b som sier at «Alle

har rett til samme betaling for samme arbeid uten noen form for diskriminering.»

Oslo, 29. desember 1952.

**NORSK GRUPPE av OPEN DOOR
INTERNATIONAL**

Anne Ødegaard.
formann.

Vedtas til fremsettelse.

Claudia Olsen.

Referert i Stortinget den 10. januar 1953.

«Forslaget blir under presidentens hånd å bekjentgjøre ved trykken for å komme til avgjørelse på første, annet eller tredje ordentlige Storting etter neste valg.»

G. Natvig Pedersen,
president.

Rakel Seweriin,
sekretær.

22.

Forslag fra Einar Stavang til ny § 110 i Grunnloven.

Til Stortinget.

Hermed gjer eg framlegg om å setja inn i Grunnlova ei føresegn som lyder slik:

§ 110.

Enhver arbeidsdygtig Statens Borger bør have saavel Ret som Pligt til at arbeide for sit Udkomme.

Denne Grundsetnings Anvendelse bestemmes ved Lov.

Oslo, den 9. januar 1953.

Einar Stavang.

Referert i Stortinget den 10. januar 1953.

«Forslaget blir under presidentens hånd å bekjentgjøre ved trykken for å komme til avgjørelse på første, annet eller tredje ordentlige Storting etter neste valg.»

G. Natvig Pedersen,
president.

Rakel Seweriin,
sekretær.

Innst. S. nr. 220.

Innstilling fra utenriks- og konstitusjonskomitéen om forslag til ny S 110 i Grunnloven.

(Dok. nr. 11 for 1952, forslag nr. 18, 19, 20, 21 og 22.)

Til Stortinget.

Følgende forslag til ny S 110 i Grunnloven er referert i Stortinget:

1. Den 13. desember 1952 ble referert forslag fra Neri Valen, Einar Gerhardsen, Nils Lavik, John Lyng, Arne Strøm, Hans Svarstad, Herman Smitt Ingebretsen, Bent Røiseland, Gabriel Moseid og Einar Frogner sålydende (Forslag nr. 18 i Dok. nr. 11, 1952) :

«Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for at ethvert arbejdsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme ved sit Arbeide.»

2. Den 10. januar 1953 ble referert forslag fra Jørgen Vogt, vedtatt til fremsettelse av J. Friis (Forslag nr. 19, 1952) sålydende :

«Alternativ A.
§ 110.

Ethvert arbejdsdygtigt Menneske har Ret til Arbeide til gode og rimelige Løns- og Arbeidsvilkår og Ret til forsvarlig Trygd mod Arbeidsløshed.

Alternativ B.

§ 110.

Som alternativ A med følgende tilføyelse :
Enhver har Ret til like Løn for likt Arbeide.»

3. Samme dag ble referert forslag fra Margarete Bonnevie og Ingerid Gjøstein Resi, vedtatt til fremsettelse av Lars Ramndal (Forslag nr. 20, 1952) sålydende:

«Alternativ 1.

Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for at ethvert arbejdsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme ved sit Arbeide.

Kvinder og Mænd bør have Ret til lig Løn for lig eller ligeværdigt Arbeide.

Alternativ 2.

Som alt. 1 med den forskjell at ordene «*eller ligeværdigt*» i siste setning går ut.»

4. Samme dag ble referert forslag fra Norsk Gruppe av Open Door Internasjonal ved

formannen Anne Ødegaard, vedtatt til fremsettelse av Claudia Olsen (Forslag nr. 21, 1952) sålydende:

«Alternativ I.

§ 110 skal lyde:

Alle Kvinder og Mænd har Ret til Arbeide og til samme Betaling for samme Arbeide uden nogen Form for Diskriminering.

Alternativ II.

Som alternativ I, men med ordet *tilsidesættelse* i steden for *Diskriminering*.»

5. Samme dag ble referert følgende forslag fra Einar Stavang (Forslag nr. 22, 1952):

«§ 110.

Enhver arbejdsdygtig Statens Borger bør have saavel Ret som Pligt til at arbejde for sit Udkomme.

Denne Grundsetnings Anvendelse bestemmes ved Lov.»

Den 11. desember 1952 behandlet Stortinget 5 forslag til ny 110 i Grunnloven, med i alt 12 alternativer. (Innst. S. nr. 373, 1952). Fire av dem var av utenriks- og konstitusjonskomitéen innstilt til forkastelse, og denne delen av innstillingen ble enstemmig vedtatt av Stortinget.

Komitéens flertall innstilte til bifall ett av alternativene i det femte forslaget, nemlig det i kgl. prp. nr. 140 for 1948 fremsatte forslag Alternativ C sålydende :

«Ethvert arbejdsdygtigt Menneske har Ret og Pligt til at arbejde for sit Udkomme. Denne Grundsætnings Anvendelse bestemmes ved Lov.»

Komitéens mindretall fant ikke å kunne tilrå den foreslåtte bestemmelse inntatt som ny 110 i Grunnloven.

I sin innstilling sa komitéens flertall og det ble også understreket i debatten i Stortinget, at det betraktet en slik grunnlovsparagraf «som en programerklæring, som ikke stiftet vett og plikt for det enkelte individ. En grunnlovsfesting av rett og plikt til arbeid vil likevel gi staten en moralsk forpliktelse til å føre en økonomisk og sosial politikk som tar sikte på å unngå arbeidsløshet. Hvilke tiltak staten ut fra en slik forpliktelse skal gjennomføre, vil bero på hvilke økonomiske forhold den på ethvert tidspunkt har å ta stilling til.»

Mindretallet erklærte seg «helt enig i at det moderne samfunn må se idet som en av sine aller viktigste oppgaver å føre en slik Politikk at arbeidsløysen unngås. De ville heller ikke være uvillig til å gi plass i Grunnloven for en høytidelig

erklæring om en sådan grunnsetning for samfunnets oppgaver, hvis der hadde foreligget et forslag Som 'tydelig ga uttrykk for at det var en programerklæring og ikke en juridisk bindende rett og plikt.»

Debatten i Stortinget dreiet seg vesentlig om hvordan den av Regjeringen foreslåtte grunnlovsparagraf ville bli fortolket og oppfattet i framtiden. Flertallets talere viste til Justisdepartementets uttalelse om at den ikke umiddelbart stifter rett og plikt for det enkelte individ. Den som i en tid med arbeidsløshet forgjeves har søkt beskjeftigelse kan ikke under henvisning til Grunnloven kreve seg anvist arbeid og i tilfelle sette kravet gjennom ved domstolene. Den foreslåtte grunnlovsparagraf får derfor karakteren av en programerklæring.

Mindretallets talere viste til at paragrafen var plasert i det avsnitt i Grunnloven som inneholder virkelige rettsregler som individene kan gjøre bruk av ved domstolene, også overfor lovgivningsmakten og var redd for at det vil skape illusjoner om at de har fått en virkelig rett.

Grunnlovsforslaget ble med 61 mot 77 stemmer ikke bifalt.

Under debatten ble det fra flere hold anbefalt at det ble utarbeidet en ny grunnlovsparagraf, formet som et direktiv med adresse til statens myndigheter om at de skal følge en politikk som til enhver tid tar sikte på og holder seg for øye at det enkelte samfunnsmedlem skal gis full adgang til gjennom sitt arbeid å skaffe underhold for seg og sine.

Tanken ble realisert umiddelbart etter, og resulterte i forslag nr. 18 i Dok. nr. 11, fremsatt av Neri Valen, Einar Gerhardsen, Nils Lavik, John Lyng m. fl. Forslaget er referert ovenfor.

Bestemmelsen om plikten til å arbeide er sløyfet. Den var lite fremme under stortingsdebatten i 1952, og oppfatningen synes å være at behovet for en slik bestemmelse er dekket i allerede gjeldende lovgivning. Under større kriser, som krig eller krigsliknende forhold, vil det være lovhjemmel for å sette i verk arbeidspunkt hvis den nasjonale disiplinen ikke strekker til, og for arbeidssky elementer har en løsgjengerloven.

Ellers er paragrafen endret derhen at den helt klart gir uttrykk for at det dreier seg om et direktiv for statens myndigheter til å føre en slik politikk at arbeidsløshet ikke behøver å forekomme.

Forslagsstillerne har ikke motivert sitt forslag, men motivene er å finne i den debatten som ble ført i Stortinget den 11. de-

sember 1952, der alle talere sa seg enig i at staten plikter å søke å legge forholdene til rette slik at alle arbeidsføre kan ernære seg og sine ved arbeid.

Komitéens medlemmer Reidar Carlsen, Hønsvald, Kleppe, Konrad Knudsen, Selvik og Johan Wiik, viser til den debatten i 1952 og skal ikke innlate seg på å skissere hvordan staten skal innrette seg for å oppfylle sin forpliktelse. Det får være nok å understreke at utgangspunktet og grunnlaget for næringspolitikken og den økonomiske politikken må være full sysselsetting så langt det er mulig å komme.

Sesongmessig ledighet som skyldes naturgitte forhold kan neppe unngås i vårt land, men myndighetene må søke å mildne slik ledighets følger ved å sette i gang eller foranledige satt i gang passende arbeider av ekstraordinær karakter. Ellers er oppgaven å skape en slik tilstand i vårt samfunn at den samlede mengde av arbeidsmuligheter er minst like stor som den samlede tilgangen på arbeidssøkende og at det finnes midler til å utnytte arbeidsmulighetene.

Den foreslåtte grunnlovsparagraf overlater til myndighetene selv å bestemme hvordan forholdene skal legges slik til rette at alle kan skaffe seg arbeid og utkomme. Den peker bare på at de har plikt til å gjøre hva de kan i så måte.

Alle politiske partier har påtatt seg programforpliktelsen som svarer til innholdet i den aktuelle grunnlovsparagraf. Grunnlovsfestingen hever partienes programløfter opp på et høyere plan og gjør dem til samfunnets bindende tilsagn til sine borgere. Alle som velges inn på Stortinget eller får myndighet i staten blir forpliktet til å realisere Grunnlovens pålegg. Deri ligger en større realitet og et dypere alvor enn de mere generelle løfter politikerne avlegger i sine programmer. Det kan ikke vedtas lover eller treffes disposisjoner som åpenbart og bevisst hindrer eller vanskeliggjør realiseringen av Grunnlovens pålegg. 110 vil bli en hovedretningslinje for myndighetenes økonomiske politikk.

Når det i den foreslåtte paragraf heter «at ethvert arbeidsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme ved sit Arbeide», oppfatter komitéen det derhen at betalingen for arbeidet skal være tilstrekkelig til å dekke en rimelig levestandard for arbeidstakeren og de han forsørger.

Komitéeen vil videre hevde at også en delvis arbeidsfører kommer inn under begrepet «arbeidsdygtigt Menneske». Pålegget i den foreslåtte grunnlovsparagraf omfatter derfor

også de delvis arbeidsføre som på grunn av medfødt skade eller som følge av ulykke ikke kan hevde seg i konkurransen med de fullt arbeidsføre. Også for dem må forholdene legges til rette så de kan skaffe seg utkomme ved sitt arbeid. De må få en særlig opplæring, eller omskolering på det offentliges bekostning, og myndighetene må om nødvendig medvirke til å skaffe dem passende arbeid.

Det av Jørgen Vogt fremsatte forslag til ny 110 i Grunnloven (nr. 19 i Dok. nr. 11, 1952) går noe videre enn Regjeringens forslag av 1948, idet det foruten rett til arbeid også tar med lønns- og arbeidsvilkårene.

I et alternativ B foreslår han grunnlovsfestet rett til lik lønn for likt arbeid.

Dette siste er også innholdet i forslagene fra Margarete Bonnevie og Ingerid Gjølstein Resi (forslag nr. 20) og fra Norsk Gruppe av Open Door Internasjonal ved formannen Anne Ødegaard (forslag nr. 21).

Forslaget fra Einar Stavang (forslag nr. 22) er i det vesentlige i samsvar med Regjeringens forslag av 1948, alt. C, det som ikke oppnådde grunnlovsmessig flertall i Stortinget den 11. desember 1952.

De ovennevnte medlemmer Carlsen, Hønsvald, Kleppe, Knudsen, Selvik og Wiik mener at en bør konsentrere seg om å søke å få vedtatt det av Neri Valen, Einar Gerhardsen, John Lyng m. fl. fremsatte forslag og kan derfor ikke innstille på bifall av noen av de andre forslagene.

Komitéens medlemmer Bøyum, Hølesø-Knutsen, Sundt, Harald Torp og Vatnaland, er av den oppfatning at prinsipperklæringer av den art som inneholdes i forslaget til en ny S 110, ikke har sin naturlige plass i Grunnloven slik denne er bygget opp som et logisk og konkret hele med bestemte og fast utformede bestemmelser om statens styre. I dette klare system er det i og for seg ingen plass for almensatser av selvfølgelig natur.

Den oppgave for statsstyre som forslaget peker på bør være en oppgave for et hvilket som helst statsstyre i en hvilken som helst stat.

Når man allikevel ikke stemmer mot forslaget er det fordi en rekke medlemmer av denne fraksjon i forrige periode medvirket både til forslagets utforming og framsettelse. Om de her nevnte medlemmer av utenriks- og konstitusjonskomitéen ikke er bundet av dette, finner man at hensynet til forslagets bakgrunn etter omstendighetene bør bevirke at man ser bort fra de ovennevnte formelle betenkeligheter.

Komiteéns medlem l s a c h s e n er enig i komitéens alminnelige betraktninger men finner det ikke riktig å innta i Grunnloven bestemmelser av denne art.

Staten har til enhver tid som en av sine viktigste oppgaver å legge forholdene best mulig til rette for at alle arbeidssøkende skal kunne beskjeftiges.

Dette må være et av h o v e d p u n k t e n e for hele vårt politiske arbeide i tiden fremover, men noen r e t t s p l i k t på dette område bør staten ikke påta seg, da det er umulig å si noe bestemt om de skiftende forhold vårt samfunn kan komme opp i.

Hva de tre forslagene om å grunnlovsfeste lik lønn for likt arbeid angår, mener k o m i t é e n at dette spørsmål er alt for lite utredet til at en kan ta standpunkt til det. En kan ikke grunnlovsfeste en rett som med ett slag forrykker alle gjeldende lønnssystemer og regulativer.

Ünder henvisning til foranstående innstiller k o m i t é e n til Stortinget å gjøre følgende

v e d t a k :

I.

Det av representantene Neri Valen, Einar Gerhardsen, Nils Lavik, John Lyng m. fl. fremsatte forslag om ny S 110 i Grunnloven, forslag nr. 18 i Dok.nr. 11, 1952 — b i f a l l e s .

II.

Det av Jørgen Vogt ved representanten J. Friis fremsatte forslag om ny 110 i Grunnloven, forslag nr. 19 i Dok. nr. 11, 1952, alternativ A og B — b i f a l l e s i k k e .

III.

Det av Margrete Bonnevie og Ingerid Gjølstein Resi ved representanten Lars Ramndal fremsatte forslag om ny 110 i Grunnloven, forslag nr. 20 i Dok. nr. 11, 1952, alt. 1-2 — b i f a l l e s i k k e .

IV.

Det av Norsk Gruppe av Open Door Internasjonal ved formannen Anne Ødegaard, vedtatt til fremsettelse av representanten Claudia Olsen, fremsatte forslag om ny 110 i Grunnloven, forslag nr. 21 i Dok. nr. 11, 1952, alt. I-II — b i f a l l e s i k k e .

V.

Det av representanten Einar Stavang fremsatte forslag til ny S 110 i Grunnloven, forslag nr. 22 i Dok. nr. 11, 1952 — b i f a l l e s i k k e .

Oslo, i utenriks- og konstitusjonskomitéen; den 5. november 1954.

Arthur Sundt, fung. formann.
Nils Hønsvald, ordfører.
Torstein Selvik, sekretær.

Stortingstidende

inneholdende

98. ordentlige Stortings forhandlinger

1954.

Forhandlinger i Stortinget.

Møte tirsdag den 16. november kl. 10.

President: Gerhardsen.

Dagsorden:

Innstilling fra utenriks- og konstitusjons komiteen om forslag til ny § 110 i Grunnloven (innst. S. nr. 220).

mindretallets premisser. Det står i innstillingen på nest siste side, spalte 2:

«Når man allikevel ikke stemmer mot forslaget, er det fordi en rekke medlemmer av denne fraksjon i forrige periode medvirket» osv.

Det skal hete:

«Når man allikevel ikke stemmer mot forslaget, er det fordi en rekke medlemmer av de grupper som denne fraksjon representerer, i forrige periode medvirket» osv.

Spørsmålet om lovfesting av retten til arbeid har vært aktuelt i mange land helt siden den franske revolusjons dager. Først i form av et forbud mot næringsmessige privilegier, og senere, da industrialiseringens følger meldte seg, i form av en alminnelig rett til arbeid eller underhold. En rekke land har lov bestemmelser i den retning, dels om lønnet arbeid som en sosial rett, dels koblet sammen med plikt til arbeid. Saken er også tatt opp på internasjonal basis, og de fleste land har gjennom overenskomster forpliktet seg til å drive en politikk som tar sikte på full sysselsetting

I vårt fellesprogram av 1945 heter det at «alle arbeidsføre skal ha rett og plikt til arbeid», og denne grunnsetning er nærmere presisert i et annet avsnitt, hvor det heter:

«Oppgaven for vårt næringsliv og all økonomisk virksomhet i landet er å skaffe arbeid for alle, så en gjennom rettferdig for deling av resultatet kan gi alle gode kår.»

I sine kommentarer til fellesprogrammet sier en av dets forfattere, Gunnar Ousland, følgende:

«Det .... sies ganske tydelig at vårt samfunn må føre en effektiv og målbevisst politikk, med det formål for øye å nytte ut all privat og offentlig virkelyst, initiativ og foretaksmohet fullt ut i et tillitsfullt og planmessig samarbeid mellom Staten og de private interesser.»

Spørsmålet om grunnlovfesting av den prinsipielle erklæringen i fellesprogrammet ble tatt opp et par år etter krigen. Det ble sendt inn en rekke forslag. Flere av våre mest kjente jurister var blant forslagsstillerne, og de gikk delvis langt ut over det å innta retten til arbeid som en programerklæring. Professor Andenæs, lagmann Bonnevie m. fl. hadde i sitt forslag tatt med en rekke andre spørsmål enn spørsmålet om rett og plikt til arbeid. Ett av de alternativene lød slik:

«Eiendom forpligter, Vanstel af Eiendom er Misbrug af Samfundets Kapital.»

Altså en typisk prinsipperklæring, eller for å bruke komitemindretallets ord, en almen sats av selvfølgelig natur.

Blant forslagsstillerne i 1948 var også Johan Scharffenberg. Jeg nevner videre at

Sak nr. 2. Innstilling fra utenriks- og konstitusjons komiteen om forslag til ny § 110 i Grunnloven (innst. S. nr. 220).

Saken i sin alminnelighet ble satt under debatt.

Hønsvald (komiteens ordfører): Jeg må først få lov til å rette en liten trykkfeil i

høyesterettsjustitiarius Paal Berg utga et skrift om saken, hvori han hevdet at arbeidsløshet er et uttrykk for mangelfull organisering av samfunnsnyttig produksjon, og han anbefaler at staten gir positivt uttrykk for at den regner det som en moralsk plikt for seg å sørge for at ikke noe samfunnsmedlem går uforskyldt arbeidsløs. Paal Berg påpeker at en grunnlovsfesting av rett og plikt til arbeid ikke gir det enkelte menneske noen juridisk rett til å kreve seg tilvist arbeid av staten. Grensen for den enkeltes rett må til enhver tid settes til det som staten evner og makter.

Regjeringen la i 1948 fram en proposisjon om saken etter et ganske omfattende forarbeid. Alle de tre alternativer til ny § 110 i Regjeringens forslag er formet som en programerklæring, med den tilføyelse at denne grunnsetnings anvendelse bestemmes ved lov. Det er i komiteens innstilling gjort rede for denne proposisjons og de andre forslagenes skjebne.

I 1952 kom det en rekke nye forslag, bl. a. ett som var et direkte resultat av debatten om Regjeringens proposisjon av 1948.

Hovedanken mot proposisjonens forslag til grunnlovsparagraf var at retten til arbeid kunne oppfattes som en juridisk bindende rett, særlig fordi den var plasert i et avsnitt hvor flere av paragrafene instituerer en slik rett og plikt. Det var ikke tilstrekkelig, ble det sagt under debatten i 1952, at Stortinget i premissene gir en klar definisjon av hensikten med grunnlovsfestingen og sier fra at paragrafen ikke stifter rett og plikt for det enkelte individ, at den er en programerklæring, et retningslinje for den økonomiske politikken staten og dens organer skal føre. Hvis det der imot i selve paragrafen ble presisert at den var en programerklæring, hadde mindretallet intet imot grunnlovsfesting. Det var alminnelig enighet om det. Ingen uttalte seg mot den tanken som var reist om å utforme paragrafen i samsvar med det som var sagt.

To representanter for hvert av de partiene som da var representert på Stortinget, gikk så sammen om et nytt grunnlovsforslag, og det er det som foreligger til behandling i dag. Det er også andre forslag, som ligger mere på linje med Regjeringens proposisjon av 1948, men komiteen innstiller dem alle til forkastelse.

Under forhåndsdiskusjonen om denne saken, og delvis i mindretallets premisser, er det hevdet at slike prinsipplerklæringer av selvfølgelig natur ikke har noen plass i Grunnloven. Det er en oppgave for hvilket som helst statsstyre i hvilket som helst land å legge forholdene slik til rette at alle kan leve av sitt arbeid.

Til det er å si at Grunnloven har en rekke bestemmelser som vi i dag betrakter som almensatser av selvfølgelig natur. De var det ikke den gangen Grunnloven ble skrevet. Hvis en i 1814 eller på hvilket som helst tidspunkt helt opp til våre dager hadde foreslått inntatt i Grunnloven at det påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for at et hvert arbeidsdyktig menneske kan skaffe seg utkomme ved sitt arbeid, da er det vel å frykte for at det ville bli betraktet som altfor revolusjonært og vidtgående. Det er først i de senere årene at samfunnets forpliktelser på dette område er blitt alminnelig erkjent. I mellomkrigsårene var spørsmålet om en aktiv eller passiv arbeidsløshetspolitikk hovedtemaet i den politiske diskusjon. I 1932 var 30,8 pst. av medlemmene i de 10 største fagforbund arbeidsløse, og året etter ikke mindre enn 33,4 pst. Den minste ledighetsprosent i de 10 fag forbundene i mellomkrigsårene hadde vi i 1925, da den var 8,5 pst. Jeg behøver vel ikke å minne om at det i de årene var stor strid om hvorvidt staten overhodet skulle gjøre noe ved arbeidsløsheten.

Etter krigen er oppfatningen heldigvis en helt annen. Det har gitt seg utslag i nye lover som tar sikte på å skape et slags beredskap mot arbeidsløshet. Det har ikke vært noen særlig uenighet om dem, og det er neppe noen særlig uenighet om at staten i vår tid skal føre en aktiv politikk som tar sikte på full sysselsetting. En grunnlovsbestemmelse om det kan derfor synes unødvendig i dagens situasjon. Den betyr bare stadfesting av et prinsipp som alle synes å være enige om.

Men en har ingen garanti for at det alltid vil være så. De politiske oppfatninger kan skifte, maktforholdene forskyves, og synet på statens oppgaver endres. Hr. Isachsen er i sine bemerkninger i innstillingen inne på det. Han sier at staten ikke bør påta seg noen rettsplikt på dette område, da det er umulig å si noe bestemt om de skiftende forhold vårt samfunn kan komme opp i. Og «Farmand», som gir hr. Isachsen sin kompliment for hans standpunkt, hevder at det ikke er noen enstemmighet i folket om den grunnsetning som foreslås inntatt i Grunnloven. «Farmand» polemiserer riktig nok på grunnlag av et forslag som ikke foreligger fra komiteen, om at staten skal ha plikt til å skaffe alle arbeid, men det er allikevel egnet til å skape ettertanke at et organ for næringslivet på helt prinsipielt grunnlag advarer mot det foreliggende forslag.

Det er også sagt at forslaget ikke kan skade. Det er en almensats av selvfølgelig natur, en utvannet og ufarlig affære, som en kan stemme for, selv om en mener at den ikke har noen

plass i Grunnloven. Jeg tror ikke fellesprogrammets forfattere eller de partiene som sluttet seg til det, betraktet det viktigste avsnitt i programmets grunnsetninger som en almen sats av selvfølgelig natur. De la i det et løfte om at det skal være slutt med passiviteten overfor arbeidsløsheten. Staten skal gå aktivt inn for, som det heter i grunnlovsforslaget, «at lægge Forholdene til Rette for at et hvert arbeidsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme ved sit Arbeide.» Jeg tror heller ikke at de borgerlige forslagsstillere fra 1952, herrene Neri Valen, Nils Lavik, John Lyng, Hans Svarstad, Herman Smitt Ingebretsen, Bent Røiseland, Gabriel Moseid og Einar Frogner, så det som en betydningsløs affære. De hadde betenkeligheter overfor proposisjonens ordlyd, som de mente kunne tolkes som en juridisk rett for alle til å få arbeid, men flere av dem oppfordret under debatten til å grunnlovsfeste retten til arbeid som en programerklæring.

Jeg tror derfor det vil vekke skuffelse på mange hold om et stort mindretall stemmer mot det foreliggende forslag. Arbeidsløsheten er et av våre største samfunnsønder, og noen hundre tusen mennesker her i landet har følt det på kroppen. Det er alminnelig tilfredshet med at staten etter krigen, sammen med næringslivet, har ført en så aktiv økonomisk politikk at arbeidsløshet av nevneverdig omfang er unngått. Og jeg er nokså sikker på at befolkningen venter at staten vil gjøre det også i framtiden.

En grunnlovsparagraf som foreslått gir en viss garanti for at denne politikken skal fortsette. Staten gir sine borgere løfte om det. Full sysselsetting så langt det er mulig skal være utgangspunktet og grunnlaget for næringspolitikken og den økonomiske politikken, og oppgaven er å skape en slik tilstand i vårt samfunn at den samlede mengde av arbeidsmuligheter ligger nær opp til den samlede tilgangen på arbeidssøkende, og at det finnes midler til å utnytte arbeidsmulighetene. Det ligger i en grunnlovsfesting en større realitet og et dypere alvor enn de mere generelle løftene partiene avlegger i sine programmer. § 110 vil, hvis den blir vedtatt, bli en hovedretningslinje for myndighetenes økonomiske politikk.

I utenrikskomiteen er det bare hr. Isachsen som stemmer mot paragrafen i den foreliggende form. Jeg håper at han ikke får stort følge. Men det finnes kanskje noen som vil stemme for et av de andre forslagene, som alle går videre enn det komiteen innstiller til vedtagelse. Når komiteen ikke har gått nærmere inn på de andre forslagene, kommer det av at de enten ligger på linje med de forslag

som ble forkastet i 1952, eller at deres konsekvenser er helt uberegnelige. Det siste gjelder forslagene om lik lønn for likt arbeid. Selv om en i prinsippet er enig i det, vil det forrykke alle gjeldende lønssystemer og tariffier. Det må antagelig en lang overgangs- og tilpasningsperiode til før en kan lovfeste et slikt prinsipp. Det er iallfall ikke modent til grunnlovsfesting i dag. — For øvrig henviser jeg til innstillingen.

Presidenten: Det har tegnet seg nokså mange talere, og presidenten vil derfor foreslå at taletiden for de talere som heretter tegner seg, blir satt inntil 2 minutter, - og betrakter det som bifalt.

Isachsen: Kristelig Folkeparti innleder sin programpost om nærings- og arbeidslivet ved stortingsvalget i 1953 således:

«Målet for den økonomiske politikk og næringspolitikken er å skape trygge og gode arbeids- og levekår for alle med jamstilling mellom næringer og landsdeler og med rett til arbeid for alle.»

Når jeg har funnet det riktig i komiteen å innta et særstandpunkt, vil jeg her meget sterkt understreke at det ikke kan utlegges slik at jeg eller noen i Kristelig Folkepartis gruppe er imot at staten skal gjøre sitt ytterste for å legge forholdene til rette for at flest mulig til enhver tid kan være i arbeid. Det er nærmest en soleklar ting at vi i vår gruppe er ivrige etter å støtte ethvert sunt og riktig tiltak i den retning. Men allikevel må det være tillatt å ha forskjellige oppfatninger i dag om denne paragrafen hører hjemme i landets grunnlov eller ikke, uten å bli tillagt feilaktige motiver.

Jeg kan si det litt mer presist. Har den norske stat i tiden fremover muligheter for å garantere full beskjeftigelse gjennom en grunnlovsbestemmelse? Jeg anser det ikke for umulig at samfunnsforholdene kan, og jeg håper også de vil, utvikle seg slik at denne saken kan tas opp igjen hvis den i dag faller, om — la oss si, 30, 40, 50 år, og at den da kan bli tatt inn i vår grunnlov. Men da må meget være forandret i hele vår verdenssituasjon hvis det skal kunne skje på en slik basis som jeg mener er riktig.

Jeg er klar over at det i Fellesprogrammet av 1945 heter at: «Alle arbeidsføre skal ha rett og plikt til arbeid.» Det er en riktig og god tanke, som fortsatt og i fremtiden vil ha sin fulle gyldighet, og som jeg helt ut kan slutte meg til. Men jeg synes det må ha av gjørende vekt hvorledes en slik prinsipperklæ-

ring skal praktiseres, og når den i tilfelle skal gå over til lovs form.

I innstillingen på side 585 står det øverst i første spalte:

«Komiteens medlemmer Reidar Carlsen, Hønsvald, Kleppe, Konrad Knudsen, Selvik og Johan Wiik viser til den debatten i 1952 og skal ikke innlate seg på å skissere hvordan staten skal innrette seg for å oppfylle sin forpliktelse. Det får være nok å understreke at utgangspunktet og grunnlaget for næringspolitikken og den økonomiske politikken må være full sysselsetting så langt det er mulig å komme.»

For meg står det som ganske eiendommelig at det er mulig å fremme et grunnlovsforslag uten å skissere hvordan staten skal innfri de forpliktelser som etter min mening skal ligge i en grunnlovsparagraf. Det er vel all mulig grunn til å anta at den sterke sosiale ansvars følelse som i de senere år er vokset frem i vårt folk, fortsatt vil vokse i årene fremover, og det er vel utenkelig at vi skulle oppleve at en regjering eller et storting ikke gjør sitt aller ytterste for å hjelpe til med å holde vårt samlede arbeidsliv oppe så godt dette overhodet lar seg gjøre. Men derfra til å grunnlovfeste det, er etter mitt skjønn et meget langt skritt, som må overveies meget grundig av landets nasjonalforsamling.

Jeg har kanskje brukt et noe feil uttrykk i min dissens når jeg henviser til at staten ikke skal påta seg noen «rettsplikt» i og med dette grunnlovsforslaget. Jeg er klar over at de andre medlemmer i komiteen heller ikke legger det i begrepet at det institueres noen rettsplikt. Men når jeg har brukt uttrykket rettsplikt, har jeg brukt det i den forstand at den jevne alminnelige mann i dette land vil oppfatte alt som står i Grunnloven som en klar rettsplikt.

Grunnloven vår blir med rette sett på som grunnfjellet for alt vårt lovverk, det som står i Grunnloven, og som skal stå i Grunnloven, slik den er formet, skal være enkle klare ord om hvordan forholdet mellom stat og individ skal ordnes i dette land. Grunnloven hviler på faste prinsipper, og inneholder ikke generelle prinsipp- og programerklæringer av denne art. Jeg vil peke på den siste paragraf i vår grunnlov, § 112, om fremgangsmåten ved forandring av Grunnloven, der står det bl. a.:

«Dog maa saadan Forandring aldrig mod sige denne Grundlovs Principer, men alene angaa Modifikationer i enkelte Bestemmelser, der ikke forandre denne Konstitutions Aand.»

Etter min oppfatning rører denne nye bestemmelse som i dag fremmes, ved Grunnlovens prinsipper. Det har vært hevdet at når det ikke er en juridisk forpliktelse vi påtar oss, så skal

det være en moralsk forpliktelse vi påtar oss overfor samtlige borgere. Jeg vil da henvise til hva hr. Gerhardsen sa under debatten 11. desember 1952. Da uttalte hr. Gerhardsen bl. a.:

«Selv om det er helt på det rene at den foreslåtte grunnlovsbestemmelse ikke gir noen juridisk rett hverken til arbeid eller underhold, og ikke gir grunnlag for å tvinge noen til å arbeide, så vil den legge en sterk moralsk forpliktelse på de ansvarlige myndigheter til alltid å føre en økonomisk politikk som legger grunnlaget til rette for full sysselsetting. Det er dette som er sakens realitet, og det er derfor det burde bli vedtatt av Stortinget.»

Da må jeg ha lov til å spørre, hva ligger det i uttrykket «en moralsk forpliktelse»? Alle i denne sal er vel like enige i dag som i 1952 om at staten har kanskje en av sine fremste oppgaver i vår tid på dette område, og at stat og kommune, så langt de evner, skal føle - og så vidt jeg skjønner også føler — en full moralsk forpliktelse på dette område. Men hvor går så skillelinjen mellom moralsk og juridisk forpliktelse? Er det ikke nettopp betegnelse for begrepet moralsk forpliktelse at det ikke foreligger noen konkrete lovbestemmelser? Jeg kan ikke se det annerledes enn at hvis vi grunnfester dette som lov, så opphører delvis, etter mitt skjønn, den moralske siden ved det. Det er nettopp når det går over til å bli lov, og især hvis det får bindende juridisk form, at borgerne har å holde seg til, ikke det moralske ansvar, men det juridiske ansvar som nr. 1. Jeg synes vi står langt sterkere i forholdet mellom nasjonalforsamlingen og det enkelte menneske i dette samfunn om vi i dette forhold fortsatt føler en sterk moralsk forpliktelse, inntil den dag kommer at det kan settes inn i Grunnloven med den fulle konsekvens for hva det vil koste i eventuelle situasjoner. - Vi er vel alle klar over at folk flest i dette land ikke leser premisser og debattinnlegg fra Stortingets forhandlinger, men de leser den korte konklusjon som kommer ut av hver sak. Og skulle konklusjonen i dag bli den at det vedtas en ny lov § 110 i vår Grunnlov, nytter det ikke senere å henvise til hva vi mente og tenkte omkring denne grunnlovsbestemmelse. Det vil bli sagt at det var erklæringer som ble gitt på det tidspunkt, men folk vil holde seg til det skrevne ord i Grunnloven og betrakte det som gyldig.

La oss tenke oss en situasjon som dessverre fremdeles kan tenkes å oppstå, at det kan komme sterke omslag i hele den internasjonale situasjon som gjør det umulig for enhver stat med aldri så god vilje å skaffe full beskjeftigelse til alle. Hvordan vil det da komme

til å se ut? Da står det i Grunnloven at det er en plikt: «å legge forholdene til rette for at ethvert arbeidsdyktig menneske kan skaffe seg utkomme ved sitt arbeid.» Hvem skal så tolke og vurdere denne setning? Staten kan med full rett på sin side gjennom Stortinget og Regjeringen tolke dette slik at nå har den gjort sitt ytterste, den kan ikke velte større økonomiske byrder på fremtiden ved å oppta ytterligere lån, nå har den gjort hva gjøres kan for å holde arbeidslivet i gang. Det er en meget tenkelig situasjon. En gruppe arbeidsledige og arbeidssøkende mennesker kan meget vel med Grunnloven i hånd gå til våre domstoler og si at staten - Stortinget og Regjeringen - ikke har oppfylt sin plikt etter Grunnloven, etter den fortolkning de legger i Grunnloven. En slik situasjon mener jeg et ansvarsbevisst Storting skal forhindre at vi kommer opp i. Jeg er meget ny i dette arbeidet og har kanskje vanskelig for å se hele sammenhengen i denne sak, men jeg kan ikke forstå at det kan være klokt og vidsynt grunnlovsarbeid å ta med bestemmelser som kan komme til å få slike konsekvenser.

Det har vært skrevet meget om denne sak i den senere tid i forskjellige avisers lederartikler, og det er jo rimelig at saken opptar sinnene sterk i disse dager. Jeg vil få lov til å referere først en juridisk betraktning omkring dette spørsmål, og så referere litt av enkelte lederartikler i forskjellige aviser av forskjellig politisk farge.

Angående det juridiske har jeg lyst til å si noen få ord som jeg siterer fra en juridisk betenkning:

«Med den redaksjonelle endring forslaget om retten til arbeid i dag er fremlagt, skulle det være klart at bestemmelsen bare inneholder et tilsagn til borgerne og samtidig et direktiv til myndighetene om at der til enhver tid skal føres en politikk som tar sikte på full sysselsetting, og at regelen ikke tilstår den enkelte borger noen virkelig rett til arbeid.

Til støtte for forslaget anfører 6 av utenriks- og konstitusjonskomiteens medlemmer bl. a.:

«Alle som velges inn på Stortinget eller får myndighet i staten blir forpliktet til å realisere Grunnlovens pålegg. Deri ligger en større realitet og et dypere alvor enn de mere generelle løfter politikerne avlegger i sine programmer. Det kan ikke vedtas lover eller treffes disposisjoner som åpenbart og bevisst hindrer eller vanskeliggjør realiseringen av Grunnlovens pålegg. § 110 vil bli en hovedretningslinje for myndighetenes økonomiske politikk.»»

Sitatet er fra dette utvalget. Det heter vi dere:

«Det er imidlertid åpenbart at den enkelte borger ikke vil ha søksmålskompetanse når

det gjelder å fastslå hvorvidt vedtatte lover eller myndighetenes øvrige disposisjoner åpenbart og bevisst hindrer eller vanskeliggjør realiseringen av ønsket om full sysselsetting, idet det bl. a. av forslagets forarbeider klart fremgår at det ikke er meningen å tilstå borgerne en slik rett og vi vil komme opp i rent kaotiske forhold om domstolene ved den enkelte lov skulle gi seg av med å skjønne over dens sosialøkonomiske virkninger på beskjeftigelsesgraden og der etter eventuelt skulle kunne kjenne den ugyldig. Nettopp derfor vil en bestemmelse av den art som foreslås inntatt som Grunnlovens § 110 stå i kontrast til og passe dårlig inn blant de øvrige av de bestemmelser i Grunnlovens kapitel E som tar sikte på å beskytte individene.

Grunnlovens § 96 om at ingen må dømmes uten etter lov m. v., § 97 om at ingen lov må gis tilbakevirkende kraft, § 99 om at fengslig forvaring bare må skje i lovbestemte tilfelle, § 100 om trykkefriheten og § 105 om ekspropriatus' rett til full erstatning, for å nevne noen av de viktigste bestemmelser i Grunnlovens kapitel E, inneholder ikke bare programerklæringer eller fromme henstillinger til myndighetene, men gir uttrykk for reelle rettsgarantier til beskyttelse av individet. Dersom myndighetene treffer disposisjoner i strid med disse fundamentale rettsregler, har domstolene etter vår konstitusjon både rett og plikt til å underkjenne disposisjonen når den krenkede søker domstolenes avgjørelse i spørsmålet. Dersom den foreslåtte § 110 blir vedtatt, vil derfor rammen om de fundamentale rettsgrunnsetninger som Grunnlovens kapitel E inneholder, brytes.

Bestemmelsen vil redaksjonelt og rettslig stå i kontrast til kapitlets øvrige regler til beskyttelse av individet. En programerklæring av denne art og med en slik plassering, vil faktisk kunne medføre en svekkelse av Grunnloven og konstitusjonen i sin helhet. Den sikreste garanti mot at forfatningens regler krenkes, er at bestemmelsene bæres oppe av og er i overensstemmelse med den alminnelige rettsoverbevisning i samfunnet. Under krigen ble respekten for konstitusjonen styrket, — vi forsto å verdsette vår Grunnlov som yder individene en absolutt rettsbeskyttelse for visse grunnleggende rettigheter. En programerklæring som den foreslåtte, som ikke innebærer noen rettslig realitet for det enkelte individ, vil imidlertid kunne bidra til å utvanne Grunnloven, og bidra til at vi etter hvert vil oppfatte og for tolke Grunnlovens bestemmelser mere som fromme direktiver enn som bindende rettssetninger.

Når de 6 medlemmer av utenriks- og konstitusjonskomiteens flertall anfører, at der, hvis forslaget inntas i Grunnloven, ikke kan vedtas lover eller treffes disposisjoner som åpenbart og bevisst hindrer eller vanskelig gjør full sysselsetting, er dertil å bemerke at sådanne disposisjoner fra Regjeringsmedlemmenes side også i dag vil være forbudt og rammes av straff, idet Riksrettsloven av 1932 & 11 bl.a. bestemmer:

«Den der som medlem av Statsrådet på

annen måte enn nevnt i denne lovs øvrige bestemmelser ved handling eller undlatelse bevirker eller medvirker til noget som er stridende mot Grunnloven eller rikets lover eller som øiensynlig er skadelig for riket, straffes med bøter eller med hefte eller fengsel inntil 10 år.»

Og denne betraktning slutter med følgende ord:

«Noen tilsvarende bestemmelse for Stortingets medlemmer inneholder Riksrettsloven ikke, men det er vel overhodet ikke tenkelig at Stortinget vil vedta lover som åpenbart vil motvirke full sysselsetting. Og dersom Stortinget på grunn av de foreliggende forhold på et gitt tidspunkt finner å måtte vedta en lov som vil virke uheldig på sysselsettingen, vil denne lov vedtas og være gyldig, hva enten Grunnlovens § 110 inne holder en programerklæring som den foreslåtte, eller ei.

Såfremt det finnes påkrevet å oppstille bindende direktiver til Storting og Regjering av omhandlede art, er bestemmelsens plass i Riksrettsloven, og ikke i Grunnloven.»

Jeg skal så få lov til å referere enkelte uttalelser som er kommet fram i pressen, og jeg holder meg naturlig nok til de presseuttalelser som støtter opp under det syn som jeg har gitt uttrykk for i innstillingen. Jeg vil referere dem etter den dato de er kommet i. «Stavanger Aftenblad» skriver den 8. november redaksjonelt:

«Men når disse komitémedlemmene «like vel ikke vil stemme mot forslaget» er det fordi medlemmer av partiene på forrige stor ting medvirket til utformingen av dette forslaget. Det lyder ikke overbevisende når talen er om en så hellig handling som skriving av Grunnloven.»

Overskriften på artikkelen i «Stavanger Aften blad» lyder: «Slagord inn i Grunnloven.»

«Tønsbergs Blad» av samme dato — 8. november - skriver en betraktning som jeg har lyst til å lese i sin helhet:

«Rett til arbeide,

Når der nu på ny blir fremmet forslag om å grunnlovfeste retten til arbeide, er det ikke begrunnelse nok å fortape seg i sosial samvittighet og andre luftige betraktninger. De som vil love folk evige arbeidsmulig heter får også forklare hvordan de har tenkt å gjennomføre løftet i praksis.

Ikke lenger tilbake enn høsten 1948 holdt daværende statsråd Evensen et foredrag på Rjukan, hvor han sa: «Uten Marshallhjelpen ville det ha vært umulig å holde industrien igang og høsten og vinteren ville ha gitt et dystert bilde med driftstans av stort omfang.» Noen uker senere skrev daværende statsråd Brofoss i kvartalsoversikten: «Uten dollarstøtten ville en alminnelig krise i arbeidslivet, særlig i industrien, ha kommet sommeren 1948.»

Dengang ble med andre ord retten til arbeide bygget på milliardgaver fra et land

som ikke har noen slik rett i sin egen grunnlov. Hva skal vi bygge den på nu?

Neppe noen gang i de senere menneskealdre har en ansvarlig statsledelse hatt vanskeligere for å garantere arbeidsmulighetene fremover enn idag. Vår kreditt utenlands er på det nærmeste uttømt. Konkurransen er i vekst på verdensmarkedet og innen lenge vil den få øket kraft gjennom et fritt pengebytte. Våre hjemlige reserver er så langt nede, at inflasjonen er dagens problem og stenger utveien gjennom rentelettelser. Neste gang staten trenger flere penger enn overbeskatningen innbringer, blir den eventuelt nødt til å sette renten opp!

Alt dette lå bak statsministerens mistrøstige erklæring om, at han ikke har noen patentmedisin mot tidens onder. Hvordan kan så grunnloven få det? En lovbestemmelse om rett til arbeide forutsetter jo nett opp de evige arbeidsmuligheter for alle, som bare patentmedisiner eller trylleformularer kan gi.

Dette har da også de borgerlige medlemmer i konstitusjonskomiteen forstått når de fremhever, at prinsipielle erklæringer av denne art ikke har sin naturlige plass i grunnloven. Men lenger rekker heller ikke forståelsen. På en mann nær kuvender hele opposisjonen i konklusjonen med den eiendommeligste begrunnelse en forfatningsendring noen gang har fått i de skrevne forfatningers 200-årige historie: «Når man allikevel ikke vil stemme mot forslaget, er det fordi en rekke medlemmer av de grupper denne fraksjon representerer, i forrige periode medvirket både til utformningen og fremsettelsen av forslaget.»

Helt siden 1814 har der hersket alminnelig enighet om, at Diriks og Wedel handlet forutseende og klokt, da de fikk Eidsvolls forsamlingen med på å stryke hele bunken av vakre ønsker, for å gjøre forfatningen til et praktisk lovverk. Og så skal denne edle tradisjon oppgis av hensyn til noen borgerlige representanter, som ikke kunne mestre sin hang til å stemme med sosialistene.

Finnes der da ingen andre hensyn å ta i den borgerlige leir?

Retten til arbeide er et slagord, som ble reist av sosialistene under februarrevolusjonen i 1848. Det førte til opprettelsen av de såkalte nasjonalverksteder, som pumpet livet ut av Frankrikes økonomi og jevnet veien for keiserdømmet. Siden har slagordet vært søndagspynt for alskens folkeforførere og emne for festtaler på offisielle høytidsdager. Virkelighet ble det aldri!

Der er ikke og har heller ikke vært noen som ønsket annet enn rike arbeidsmuligheter for hvert menneske i landet. Uansett all negativ og nedbrytende agitasjon fra sosialistisk hold, var det slett ikke der knuten strammet. Den gjaldt alltid spørsmålet: Hvordan skal vi til enhver tid skaffe lønn som beskjeftigelse for alle mennesker?

Før der foreligger et ordentlig og holdbart svar på det, er det meningsløst å sette et mislykket slagord inn i kongeriket Norges Grunnlov.»

Jeg skal så ganske kort nevne hva det står i «Morgenavisen» i Bergen for den 10. novem-

ber. Artiklen der, som også er en lederartikkel, avsluttes slik:

«Allikevel er vi i tvil om det er riktig å stemme for forslaget. Spørsmålet om å legge forholdene til rette for full sysselsetting er nemlig et spørsmål som kan gjøres til gjenstand for politisk vurdering. Høire er helt uenig i den form for «tilrettelegging» som Arbeiderpartiet har drevet med i disse årene. Det kan komme til å vise seg at Regjeringen snarere har tilrettelagt forholdene for arbeidsledighet enn for full sysselsetting. Høire ville ha foretatt tilretteleggingen ved å styrke arbeidslivet, mens Regjeringens politikk etter vår oppfatning har svekket det. Slik står oppfatningene mot hverandre, og det kan neppe være formålstjenlig at grunn loven skal engasjeres i den politiske kamp og bli gjenstand for snart den ene, snart den andre fortolkning, etter som de politiske konjunkturer svinger.

Samfunnets borgere må stille det krav til Stortingets flertall at det lever opp til det moralske krav som er formulert i forslaget fra Konstitusjons- og Utenrikskomiteen, og gjør sitt beste for å realisere det. Klarer det ikke dette, må det ta konsekvensene og finne seg i å bli dømt av velgerne. Det er et klart og greit forhold som ikke kan misforståes. Det styre som treffer feilaktige disposisjoner, skal ikke kunne skyldes på Grunnloven. Dertil står den for høyt i folkets bevissthet.»

Fra «Drammens Tidende Buskerud Blad» for 12. november -- også en lederartikkel — skal jeg sitere noen få linjer. Overskriften lyder: «Overflødig grunnlovsforslag.»

«Den nevnte borgerlige mindretallsfraksjon oppgir at den allikevel vil stemme for det fremlagte forslag, fordi medlemmer av deres grupper har medvirket både ved utformningen og fremsettelsen av forslaget. Man kan m.a.o. gå ut fra at disse borgerlige medlemmer i og for seg er mot forslaget.»

Det har før vært nevnt «Farmand», så jeg skal hoppe over den. Det er klart at «Farmand» tar stilling mot forslaget. Men til slutt skal jeg få referere noe av den artikkel som stod i «Vårt Land» lørdag 13. november under over skriften «Skal velferdsstaten grunnlovfestes?» Der står det bl. a.:

«Riktignok binder denne plakaten ikke staten juridisk til noe og kan derfor virke uskadelig. Men opposisjonen svikter fatalt sine plikter mot både Grunnloven og sine velgere om den på et så spinkelt grunnlag går med på å forandre forfatningen. Det skal noe mere til enn at forandringen ikke skader. Likefrem lettsindig virker det når den åpent medgir at en slik prinsipiell erklæring ikke har sin naturlige plass i vår forfatning men at man stemmer for den fordi enkelte av opposisjonsgruppens medlemmer tidligere har latt seg lokke med på den galeien.

Galt ville det være om man på dette vis belemret Grunnloven med et uskadelig fremmedelement. Verre er det at den i sin politiske virkning kommer til å bli alt annet enn «uskadelig». Lenger nede står det:

«I praksis vil erklæringen bli utnyttet og komme til å virke som en grunnlovsfesting av dagens velferdspolitik og velferdsstaten. Man kan slåss om hva ordet «tilrettelegge betyr, men for den menige mann - og ganske særlig de arbeidsløse - vil betydningen være en ganske bestemt. Ingen trenger å være i tvil om det.»

Vel, jeg skal ikke si meget mer om denne sak. Jeg har prøvet å redegjøre for mitt standpunkt i komiteen. Jeg kan trygt si at det for meg har vært en vanskelig sak, fordi mitt hjerte og mine følelser er helt med i forslaget i dets innhold. Men min fornuft og forstand, så langt den rekker, er imot at det skal inn i Grunnloven. Jeg lar ellers ofte hjertet løpe av med meg når det gjelder mindre saker. Men når det gjelder den norske Grunnlov, så har jeg den respekt for Grunnlovens fornuftige innhold, at jeg må stemme mot forslaget.

Sundt: Den foregående taler begynte svært pent med å si at det i grunnen var feilaktig av ham når han i innstillingen brukte ordet «rettsplikt». Det var utmerket at taleren der berikket seg selv. For en enkelt lesning av det foreliggende forslag vil si enhver - selv den enkle jevne mann i samfunnet, som den foregående taler talte om - at det ikke er tale om noen rettsplikt hverken for samfunnet eller for den enkelte. Jeg vil forøvrig si - for å gjøre meg ferdig med det - at den talen som hr. Isachsen holdt, tror jeg er den mest reaksjonære tale jeg har hørt i de 10 år jeg har møtt på Stortinget. Jeg vil nevne at den foregående taler anvender prinsippene i Grunnloven, jfr. Grunnlovens § 112, mot prinsippet om full sysselsetting. Jeg vil nevne at den foregående taler skjelnnet mellom jus og moral. Hvor loven begynner, hører moralen opp, mente han; mens vi i vår juridiske barnelærdom har hørt at jus og moral består av to konsentriske sirkler, hvor moralen har den største radius.

Jeg vil også minne om at den foregående taler siterte en rekke avisartikler, hvor betegnelsen reaksjonær i høy grad passer, men som alle hadde det til felles at de omhandlet et forslag som ikke foreligger, og om hvilke jeg kan si at de stort sett er tøv. Jeg har, så vidt jeg forstår, presidentens kjennelse for at man ikke kan bruke det ord om en repre-

sentant, men det må formodentlig ikke være forment å kunne bruke det ord om aviser.

La oss nå se lite grann på utviklingen av almensatser i de respektive lands grunnlover. Vi har de første utgangspunkt i den amerikanske uavhengighetserklæring av 4. juli 1776, hvor de har meget smukke vendinger og hvor det bl. a. står:

«Vi holder disse som selvfølgelige sannheter:

At alle mennesker er skapt like, at alle av sin Skaper er utstyrt med visse uavhengelige rettigheter og at blant disse er liv, frihet og streben etter lykke.»

Som alle vil vite, har vi ikke i vår Grunn lov noen almensats om retten til streben etter lykke; den må vi skaffe oss selv.

Vi har videre den franske uavhengighets erklæring av 4. august 1789, som ikke har noe om rett og plikt til arbeid, men som allikevel var den som mest konkret brøt gjennom det tyranni, den terror og det autokrati som hadde hersket i det foregående århundre, og som i virkeligheten knesatte en rekke av de prinsipper som tilsikter rettsbeskyttelse for individene, og som fikk sitt uttrykk i vår Grunnlovs kap. E.

Det kan være moro å vite - jeg tror ikke det er mange her i salen som vet det - hvorledes Grunnlovens § 110 lød opprinnelig. Opprinnelig, altså i 1814, lød § 110:

«Norge beholder sin egen Bank og sit eget Penge- og Myntvæsen, hvilke Indretninger ved Lov bestemmes.»

Det som er skjedd nå, er faktisk at man har funnet en ledig plass for dette prinsipp som nå foreligger.

Hva er situasjonen hos oss etter krigen? Etter krigen - da var jo alt i oppløsning - hadde man fått respekt for Grunnlovens bestemmelser, men jeg vil ikke akkurat si at man var særlig sakkyndig hvor det gjelder Grunnlovens oppbygging – da fikk man følgende grunnsetning knesatt i Fellesprogrammet slik:

«Norge skal styres etter de demokratiske prinsipper som har fått sitt uttrykk i Eidsvollsgrunnloven og den videre utvikling av folkestyret inntil 1940. Ingen form for diktatur må tåles.

De personlige og politiske rettigheter, som Grunnloven tilsier alle landets borgere, må være ukrenkelige, og det norske folk må atter kunne leve trygt under lovens hegn etter å ha gjennomgått okkupasjonstidas vold, terror og rettsfornektelser. Enhver skal fritt kunne si sin mening og arbeide for den, og ingen må med vold eller trusler øve tvang overfor andres meninger.»

Dette er, som man vil se, en susen av den franske erklæring av 1789. Og videre:

«Alle arbeidsføre skal ha rett og plikt til arbeid.

Vår gjenvunne frihet og selvstendighet hevdes og vernes.»

Det er dette om rett og plikt til arbeid som faktisk, kunne man si, gir rom for en tanke om et rettskrav fra individets side, hvor det gjelder rett til arbeid, og et rettskrav fra samfunnets side, hvor det gjelder plikt til arbeid. Dette kunne under andre forhold og til andre tider gi utgangspunkt for et hvilket som helst styre til å gjennomføre tvangs situasjoner, noe som har gjort at partiene stort sett ikke har kunnet føre en slik grunnsetning inn i Grunnloven.

Det er ingen som skarpere enn jeg i årenes løp har hevdet og hevder at man skal holde i akt og ære den oppbygging som Grunnloven fikk i 1814; men dens oppbygging i dag er slett ikke den samme som i 1814. Den er forandret mange ganger, ikke bare gjennom faktiske forandringer, men også gjennom retts praksis. Jeg legger imidlertid avgjørende vekt på at slik som det foreliggende forslag er, forbyr det entreprenante jurister og dommere å gjøre resten av bestemmelsene i paragrafen til standardregler, til alminnelige rettsprinsipper, som kan fortolkes mer eller mindre etter behov. For det er sikker norsk statsrett i dag at de rettigheter som foreligger for enkelte borgere i en rekke paragrafer, i §§ 97, 105 osv., er rettigheter som den enkelte borger med loven i hånd - med den foregående talers uttrykk - kan kreves respektert av domstolene.

Man kan si at det er en dårlig begrunnelse å hevde at man ikke vil stemme mot dette forslag, fordi at selv om man mener at det er i strid med Grunnlovens konkrete oppbygging, så sier det ingen ting. Ja vel, jeg kan si det rett ut, at jeg kan gå med på dette forslag, fordi det i forhold til Grunnlovens oppbygging er en uskadelig bestemmelse. Men den kan likevel ha en heldig politisk virkning. Det er jo slik at det i hvert eneste partis program fra 1945 og til nå har stått dette at den hele politikk skal legges til rette for å skape full sysselsetting. Men alt har sin begrensning. Sakens ordfører var inne på det. Han nevnte at den fraksjon han tilhører, sier at man kan ikke i alle tilfelle garantere at det til enhver tid kan være full sesongbeskjeftigelse. Jeg kan gå videre: Man kan ikke garantere at situasjonen ikke kan bli den at samfunnets ramme blir sprengt, så staten må gå til drastiske tiltak. Ingen vet det. Ingen vil det, men ingen kan bestride at en slik mulighet kan inntreffe. Situasjonen blir, etter en vedtagelse av § 110 i den foreliggende form, i virkelig heten den samme som nå. Det skapes ingen

ny forfatningsmessig tilstand. Staten kan i dag vedta akkurat de samme lovregler som den kan hvis § 110 blir vedtatt.

Det finnes etter min oppfatning ikke noe rettsgrunnlag for det som den foregående taler siterte fra en avis, at velferdsstaten skal grunnlovfestes. Nå, på en måte vil jeg si at en velferdsstat i størst mulig frihet er vel kanskje det som alle sukker etter, lengter etter og stiler mot. Men det er iallfall sikkert at etter vedtakelse av § 110 vil det i fremtiden være velgerne, da som nå, som avgjør om et politisk parti har tilrettelagt sitt politiske program slik at den størst mulige sysselsetting blir opprettholdt. Jeg tror derfor - hvis man kan bruke et slikt uttrykk i forhold til det parti den foregående taler tilhører - at han i høy grad malte fanden på veggen.

Jeg vil gjerne si at når jeg kan stemme for, eller rettere sagt når jeg ikke stemmer mot dette forslag, gjør jeg det fordi det representerer et edelt prinsipp som vi alle er enige om, fordi det ikke var noen tilfeldigheter ved det som skjedde i 1952 - det var ansvarlige folk fra alle partier, og litt politisk moral må man også ha - og fordi jeg ikke kan innse at det skader at jeg går med på det. Hadde jeg vært av den oppfatning at det på føres Grunnloven den ringeste molest i dens oppbygging, og at det ble påført staten den ringeste rettsforpliktelse som ikke ligger i saken selv, ville jeg stemme mot forslaget.

Men jeg vil også gjerne si at fremsettelse av grunnlovsforslag av denne art bør ikke bli noen vane. Jeg tror i det hele tatt at stortingsmennene skal tenke seg lite grann om både før de kausjonerer for grunnlovsforslag, og før de fremsetter dem. Det er enkelt nok å fremsette grunnlovsforslag som ser pene ut i kanten; men når man behandler dem i komiteen, må man gå tilbake til 1814, man må følge den historiske utvikling, og så må man se hvorledes de passer inn. Litt større alvor ved fremsettelse av grunnlovsforslag vil skape økt respekt for Grunnloven, og det vil spare Stortinget for meget unødig arbeid.

Harald Torp: Det virker unektelig noe eiendommelig når man leser den foreliggende innstilling og ser at en sterk fraksjon i komiteen i sine premisser nærmest kan sies å gå imot det foreliggende grunnlovsforslag, men i sin konklusjon går inn for det. Jeg skal ikke bebreide fraksjonen det, for jeg tilhører selv fraksjonen. Jeg har næret alvorlige betenkeligheter ved å gi dette som kalles en programerklæring, plass i Grunnloven. Komiteen kaller jo denne paragrafen for en programerklæring, som den sier har fått tilslutning av alle politiske partier gjennom deres valgpløfter.

For så vidt kan man si at denne paragrafen fremstiller seg som en slags fellesnevner for partienes programmer når det gjelder den spesielle posten om full sysselsetting.

Jeg er enig i det som hr. Sundt sa, at det ikke ville være heldig om man fortsatte på denne vei. Man bør helst stoppe med denne § 110. Ellers er jo forholdet det at det er 9 paragrafer i Grunnloven, som står der som opphevede, som står tilbake bare med sine paragrafer, men ellers er innbydende tomme. Jeg tror det ville være en farlig vei for oss å slå inn på, om vi skulle fylle også disse paragrafene med et lignende innhold. Da tror jeg at Grunnloven i løpet av forholdsvis kort tid ville komme til helt å tape sin karakter.

Når jeg på tross av mine betenkeligheter i dag vil stemme for paragrafen, så er det fordi jeg synes det ligger en god vilje i den. Mer enn en god vilje kan ikke paragrafen gi uttrykk for, for den er jo ikke rettslig bindende. For så vidt har min komitekollega hr. Isachsen vært på villspor når han anførte mot paragrafen at staten ikke på dette område burde ta på seg noen rettsplikt. Nå, i sitt innlegg her forandret hr. Isachsen dette derhen at han var selvsagt på det rene med at staten ikke tok på seg noen rettsplikt, men han henviste til mannen i gaten, som ville ha den oppfatning. Jeg tror da det kan være nødvendig fra denne plass og fra flest mulig hold å understreke at selvsagt tar ikke staten på seg noen som helst rettsforpliktelse ved denne paragraf. En arbeidssøkende vil ikke under henvisning til denne paragraf ha noe rettskrav på å få arbeid. Men viljen til å gi ham det bør ikke underkjennes, den bør tvertimot høyt vurderes, og for så vidt har jeg intet imot at den finner sitt spesielle uttrykk i Grunnloven.

Når jeg stemmer for paragrafen, er det også fordi den gruppe jeg tilhører, i forrige periode gikk inn for paragrafen, medvirket til dens utformning og var med å fremsette forslag om den. Nå kan man naturligvis si at likeså litt som det ene storting binder et etterfølgende, likeså litt kan en partigruppe binde en etterfølgende partigruppe; det er selvsagt. Men det må da være en viss sammenheng i tingene, det må være en viss linje og en viss kontinuitet i arbeidet iallfall fra periode til periode hvis ikke det politiske liv skal gli ut i en ufruktbar spredt fektning. Det er på disse premisser jeg i dag vil stemme for denne § 110.

Strand Johansen: Jeg finner at den foreliggende innstilling er høyst utilfredsstillende. Jeg kan under ingen omstendigheter innse at forslaget, som det heter i innstillingen,

«hever partienes programløfter opp på et høyere plan og gjør dem til samfunnets bindende tilsagn til sine borgere»,

Det som det var tale om i Fellesprogrammet, og som vi fikk hørt sitert her i dag, var retten til arbeid. Men den foreliggende innstilling inneholder ingen ting om denne retten. Den taler bare om at staten skal legge forholdene til rette for at ethvert arbeidsdyktig menneske kan skaffe seg utkomme ved sitt arbeid. Det er noe ganske annet enn det som det var tale om i Fellesprogrammet, og som var alles krav da krigen sluttet, nemlig kravet om å grunnfeste prinsippet om alle borgeres rett til arbeid. Det er da også under streket av en rekke talere som er for den foreliggende innstilling, at det ikke her er tale om å grunnlovfeste retten til arbeid. I virkeligheten inneholder heller ikke innstillingen noe som helst bindende tilsagn fra statens side. Det foreligger imidlertid slike forslag om å grunnlovfeste retten til arbeid, for eksempel det forslag som er lagt fram av Jørgen Vogt og som lyder slik:

«Ethvert arbeidsdygtig Menneske har Ret til Arbeide, til gode og rimelige Løns og Arbeidsvilkaar og Ret til forsvarlig

Trygd mod Arbeidsløshed. Enhver har Ret til like Løn for likt Arbeide.»

Begrunnelsen for dette forslag er kort følgende:

«Retten til arbeid er i dag alment anerkjent som en menneskerett. Forslaget tilsikter ved å grunnlovfeste denne retten å gi de enkelte mennesker en reell rettighet. Grunnlovbestemmelsen skal ikke bare være en «programerklæring», men forpliktende for samfunnet overfor de enkelte mennesker.

Det samme gjelder retten til lik lønn for likt arbeid.»

Forslaget som jeg her siterte, lovfester først retten til arbeid, men da det samfunnssystem vi nå har, ikke kan gi noen reelle garantier for at denne retten kan realiseres helt ut, tar også forslaget hensyn til det, og innfører ordene: «og Ret til forsvarlig Trygd mod Arbeidsløshed». Forslaget tar nettopp hensyn til det som en rekke av talerne her har pekt på som en innvending mot forslaget om å lovfeste retten til arbeid - at det nåværende samfunn ikke kan gi en full garanti for at denne rett skal bli en virkelighet - ved å innta bestemmelsen «og Ret til forsvarlig Trygd mod Arbeidsløshed».

Forslaget fastslår også at prinsippet om like lønn for likt arbeid blir gjort til lov. Dette prinsipp, som arbeiderbevegelsen har kjempet for i årtier, er også i samsvar med De Forente Nasjoners pakt og med FN's erklæring om menneskerettighetene, og i møte-

kommer således også et krav som er fremsatt i andre grunnlovsforslag til ny tekst for §110.

Jeg tillater meg derfor å ta opp det forslag som er fremsatt av hr. Vogt, og foreslår: Grunnlovens § 110 skal heretter lyde:

«Ethvert arbeidsdygtig Menneske har Ret til Arbeide, til gode og rimelige Løns- og Arbeidsvilkaar og Ret til forsvarlig Trygd mod Arbeidsløshed.

Enhver har Ret til like Løn for likt Arbeide.»

Johan Wiik hadde her inntatt presidentplassen.

Hareide: Det parti eg representerer, går i sin politikk inn for full sysselsetjing — sjølv sagt. Vi har det med i vårt program, og vi har det serleg sterkt streka under der. Representanten Isachsen refererte det som står i vårt program om det punktet. Og i alle saker som har vori oppe i Stortinget der spørsmål som gjeld sysselsetjinga har vori framme til debatt, har vi alltid stelt oss positive til spørsmålet, fordi vårt grunnsyn er positivt når det gjeld å sjå nytta til alle sider av at heile folket har lønsamt arbeid og levelege kår. Eg vil gjerne på partiet sine vegner få presisert dette så godt eg kan. Vi vil gjerne slå dette vårt syn så fast som råd er.

Alle vil sikkert skjønna at det er ikkje politikk frå vår side når vår representant i nemnda våga åleine å gå imot grunnlovfesting av dette nye framlegget. I det politiske liv kan nok det parti som tek ei slik stode til eit såpass ømtolug spørsmål som dette er, rekna med at det blir mistydd politisk. Dei som har interesse av det og har vilje til det, kan bruka det mot oss. Same kor sterkt vi no i debatten presiserer at når det gjeld spørsmålet full sysselsetjing, så meiner vi å gå like langt i vårt syn på nytta av det og arbeidet fram mot det som nokon annan. Dei som vil bruka det i politisk formål, vil koma til å peika på at vårt parti var det einaste parti som gjennom sin representant i nemnda gjekk imot. Dermed veit vi at alt er sagt utover, og det er då klårt til bruk og misbruk for den som vil.

Vi er klåre over dette, og vi må òg ta konsekvensane av det, om nokon vil nytta seg av vår stode til denne saka. Sume aviser, som vi har høyrte, har alt vori frampå mot oss, men vi har her i dag og høyrte om fleire aviser som ikkje høyrer vårt parti til, men som går med oss og stør nokså sterkt vårt syn på spørsmålet, så vi har nokre argument på vår side og, om vi ville nytta oss av aviser, som det har vori peika på tidlegare.

Men eg vil gjerne på nytt få slå fast vårt grunnsyn: Vi er samde i dei ålmenne syns-

måtane nemnda har i spørsmålet, både når det gjeld den eine og den andre fraksjonen i nemnda, men vi finn ikkje at det er rett å ta inn i Grunnlova slike føresegnar, for det må vera ei uskriven lov og ei soleklår plikt for dei som har og får statsmakta i landet, å leggja tilhøva så til rettes at alle som vil arbeida, skal kunna få arbeid. Dette må vera ei av dei aller viktigaste oppgåvene og eit av hovudpunkta i heile vårt politiske liv. Men når ingen av dei politiske partia meiner at det som det er gjort framlegg om, gjev nokon grunnlovfest rett til arbeid, er det vår meining at noko som er så laust og uvisst som dette, ikkje høyrer heime i Grunnlova. Det er betre, meiner vi, at det ikkje står der. Det kan bli mistydd, slik som det står, av dei det gjeld. Grunnlova med stor G skal hanga høgt, og føresegnene som er lagde inn i Grunnlova, må vera så klåre at dei det gjeld, veit kva dei har å halda seg til. Lat oss ikkje i praksis setja ned krava til det som folk ventar av Grunnlova. Det er det vi meiner ein gjer, når ein argumenterer med at det er ingen skade at denne føresegna står der. Ein bør setja Grunnlova høgare enn til slik bruk.

«I dette klare system er det i og for seg ingen plass for almensatser av selvfølgelig natur,»

seier herrane Bøyum, Hellesø-Knutsen, Sundt, Harald Torp og Vatnaland. Det er verkeleg godt sagt, og det set Grunnlova i det rette ljøs. Men at dei same herrar ikkje tek konsekvensane av dette synet, er nokså uskjøneleg, synest eg. Ein bør då ikkje kjenna seg bunden av kollegaer og gode vener frå for tida på ein slik måte at ein går rakt imot sitt eige syn, som altså for desse herrar er - for å sitera på nytt:

«at prinsipperklæringer av den art som inneholdes i forslaget til en ny § 110, ikke har sin naturlige plass i Grunnloven,» osb.

Det er vel ikkje så rart at aviser som høyrer til dei ymse parti, tek fatt i og kritiserer konklusjonen til desse herrar etter det syn og det standpunkt denne fraksjonen tek til sjølve spørsmålet og saka i det heile. Det orsakar sjølvstakt litt at ein får inntrykk av at fraksjonen går inn for dette med dårleg samvit. Ein les i grunnen det dårlege samvitet ikkje berre mellom linene, men tolleg sterkt på linene.

Ikkje eingong arbeidartiffraksjonen ser på denne føresegna som ein juridisk rett til arbeid. Dei ser føresegna slik at ho skal «understreke at utgangspunktet og grunnlaget for næringspolitikken og den økonomiske politikken må være full sysselsetting så langt det er mulig å komme», – eg siterer her etter tilrådinga.

Vi er fullt samde i ei slik fråsegn som denne. Men vi synest nok at Grunnlova bør plaserast høgre enn å nyttast til å «understreke» ei fråsegn eller ein viss ting. Dette bør ikkje bli nokon vane, sa nettopp hr. Sundt i sitt innlegg. Ja ja, eg synest det er svært uklårt frå begge desse fraksjonane og frå alle dei som går inn for å grunnlovfesta dette, når det heng så laust og kjennest så usikkert og svivande som ein har inntrykk av her. Eg synest nok at både den eine og den andre fraksjonen står serleg veikt når det krev grunnlovfest ei så laus føresegn som denne.

Det er vel ikkje naudsynleg med fleire ord her. Det går klårt fram av tilrådinga korleis dei einskilde ser på dette, så eg skal ikkje nytta meir tid. Vi har fått sagt vår meining, og vi vil gå inn for henne. Eg torer ikkje på stå at alle i vårt parti vil gå imot grunnlov framlegget. Men ettersom eg skjønar, er det i alle fall storparten av partiet som er samde i det som vår representant, hr. Isachsen, har gått inn for, på dei premissar som eg her har freista å leggja fram.

Røiseland: Det er rett at dette nye fram legget glid ikkje organisk inn i systemet for oppbygginga av Grunnlova, og det er ei innvending mot det. Eg vedgår at det er ei nokså sterk innvending, for på sett og vis skal ein vera noko varsam på det punktet. Men vi skal då på den andre sida heller ikkje gløyma at Grunnlova er 140 år, og det har hendt visse ting sidan Grunnlova blei skriven. Og det er vel i og for seg ikkje så underleg at vi i dag blir meir eller mindre nøydd til å ta inn paragrafar i Grunnlova og gå til utformingar som ikkje er heilt i samsvar med det systemet som Grunnlova er bygd opp etter.

Det er tala om ånda i Grunnlova, og eg meiner at ånda i Grunnlova må vera nokså avgjerande for vurderinga her. Hr. Isachsen nemnde også ånda i Grunnlova, og han meinte, så vidt eg forstod, at den skulle vera ei hindring for gjennomføringa av dette brigdet, og han meinte at dette brigdet kom i strid med prinsippet i Grunnlova. No vel, dette er ei vurderingssak, eg er merksam på det. Men eg vil likevel ha sagt at eg er blodig usamd i hr. Isachsen si vurdering av ånda i Grunnlova på dette punktet. Grunnlova tek med dei menneskerettane som var aktuelle den gongen Grunnlova blei skriven, og den gongen var spørsmålet om full sysselsetting ikkje aktuelt i det politiske ordsiftet, det har komi til seinare. Men i dag må vel dei fleste vedgå at kravet om å få arbeid og retten til å få arbeid, det er ein menneskerett. Visst er det viktig til dømes at vi har rett til å seia det vi meiner, men vi må då likevel vedgå, at dersom

vi ikkje kan ha rett til å skaffa oss arbeid, dersom vi skal risikera å bli arbeidslause, blir vi likevel i stor mon sette utanfor, og så kan ein diskutera kva som er det viktigaste, retten til arbeid eller retten til fri agitasjon.

Men har då likevel dette grunnlovsbrigdet i røynda noko å seia? Er det då ikkje rett og slett ei programfråsegn utan noko verd? Det er klårt at det gjev ikkje nokon juridisk rett til den einskilde borgaren. Vi må vel også gå ut frå at det blir ikkje så heilt lett å få sett eit riksstyre under riksrett eller gjera eit riksstyre konstitusjonelt ansvarleg for handlingar på det punktet. For endå om ein er samd i prinsippet om full sysselsetjing, så kan ein diskutera vegane fram, og ein kan diskutera kva som er det mest føremålstenlege når ein ser det på noko lengre sikt. Det kan det bli høve til å diskutera. Men det som eg meiner likevel er den avgjerande føremonen med dette brigdet, det er det som hr. Sundt var inne på då han sa, at politisk kan det ha verd. Det er nettopp det. Vi får fastslått i sjølve Grunnlova kva målsetjinga skal vera for den økonomiske politikken, i alle fall ei side av målsetjinga. Då kan det ikkje lenger bli nokon diskusjon om målsetjinga, og ikkje berre det, det kan heller ikkje bli nokon diskusjon om pliktene her for staten. Det kan bli diskusjon om vegane, det kan bli diskusjon om midla, ja vel, men det kan ikkje bli diskusjon om målsetjinga, ikkje diskusjon om pliktene for staten. Og det er det eg meiner er ein så stor føremon at det er forsvarleg å ta dette brigde inn i Grunnlova endå om det ikkje organisk glid inn i systemet for oppbygginga. Eg trur òg at vi skal rekna med, at kjem dette brigdet inn i Grunnlova, så vil veljarane også lettare reagere andsynes eit riksstyre som her ikkje er på vakt og som her ikkje gjer si plikt.

Det er tala om velferdsstaten i samband med dette. Det blir ikkje så sjeldan tala om velferdsstaten, kanskje ikkje fyrst og fremst frå denne talarstolen, men ute i pressa og ute mellom folket. Eg skjønar ikkje, at det blir tala hånleg om velferdsstaten. Kva er då velferdsstaten? Velferdsstaten meiner då ikkje at staten skal prøva å einsretta alt og alle, og få alle borgarane til å tenkja eins og stella seg likt. Det er da ikkje det. Velferdsstaten er ein freistnad på gjennom den sosiale og økonomiske politikken å skapa noko tryggare kår. Og det må det då vera rett å gjera. Det må då vera eit utslag av solidaritet. Og det er vel den det no er spørsmål om å grunnlovfesta. Velferdsstaten må då vera eit utslag av, skal vi seia så stort eit ord som brorskaps tanken. Det blir sagt, at trass i velferdsstaten er folk i dag slett ikkje meir lukkelege enn før. Det er sikkert rett det. Men det er vel

heller ikkje på grunn av velferdsstaten - det er vel trass i velferdsstaten.

Det blir også sagt at vi gjev dei økonomiske spørsmåla for stor prioritet, vi er for materialistiske i synet vårt og også i politikken vår. Dei etiske krava skulle ha større plass. Eg er heilt samd i det, men eg meiner at det stengjer då ikkje for at ein skal ta det alvorleg med dei sosiale og økonomiske spørsmåla. Velferdsstaten har nok sine skuggesider, men kva gode ting er det som ikkje kan misbrukast i nokon mon? Eg meiner at ein ikkje skal snakka hån leg om velferdsstaten, og eg synest ikkje det er rett i samband med denne saka å trekkja det momentet inn. Det som vi prøver å gjera ved det grunnlovframlegget som ligg føre her, det er å grunnlovfesta solidariteten på det sosiale og økonomiske omkvervet, og det meiner eg er rett, det meiner eg er viktig.

Bondevik: Mindretalet, opposisjonspartia, sa i 1952 i tilrådinga om ny § 110 i Grunnlova:

«Disse medlemmer av komiteen er helt enig i at det moderne samfunn må se det som sin aller viktigste oppgave å føre en slik politikk at arbeidsløse unngås. De ville heller ikke være uvillige til å gi plass i Grunnloven for en høytidelig erklæring om en sådan grunnsetning for samfunnets oppgaver, hvis der hadde foreligget et for slag som tydelig ga uttrykk for at det var en programerklæring og ikke en juridisk bindende rett og plikt.»

Ordlaget «ikke uvillig» viser vel klårt at mindretalet hadde liten hug på nokon grunnlovsparagraf i det heile om denne saka. Og så kjem noko som ein skal leggja merke til etter mitt skjøn:

«Noe helt annet er det å sette en bestemmelse om rett og plikt til arbeid inn i av snitt E i Grunnloven, som omhandler statsorganenes myndighet og individenes rettigheter og forpliktelser overfor staten. De bestemmelser som for øvrig hører under dette avsnitt, inneholder virkelige rettsregler som individene kan gjøre bruk av ved domstolene, også overfor lovgivningsmakten.»

Etter dette må ein ha lov til å tru at mindre talet, Bondepartiet, Høire, Kristeleg Folkeparti og Venstre, ikkje lett vil kunna gått med på ei plasering av denne ideen i § 110. Men representantane for Bondepartiet, Høire og Venstre vil gå med på dette i dag. Dei må difor sjå bort frå dei alvorlege grunnane imot som dei same partia hadde i 1952.

Nemndfleirtalet i 1952 slo fast at paragrafen var ei programfråsegn. Man jamvel om det ikkje «stifter rett og plikt for det enkelte individ», som det heiter, så vil det likevel «gi staten en moralsk forpliktelse til å føre en økonomisk og sosial politikk som tar sikte på å unngå arbeidsløshet.»

Same synet hadde mindretalet som gjekk imot framlegget. Det var såleis ikkje nokon skilnad i realiteten. Og her er det heller ikkje nokon skilnad i dag. Det vil eg ha slått fast så sterkt som berre mogleg.

Den grunnlovsparagrafen som ein drøfte i 1952, hadde to sider. Det var spørsmål både om rett og plikt, dvs. at framlegget slo til både sider, mot staten og mot individet. M. a. hr. Røiseland la stor vekt på retten til fritt å velja arbeid. Han ottast den gongen at plikt til arbeid kunne misbrukast av styremaktene til tvangsdirigering. Han nemnde at alle har moralsk plikt til arbeid, men å setja denne moralske plikta inn i Grunnlova, var vanskelegare, hevda han. Så la hr. Røiseland til:

«Vi veit at vi også har mange andre moralske plikter, dei vert ikkje nemnde i Grunnlova.»

Det same kan ein seia om moralske rettar for individet. Dei står heller ikkje alltid i Grunnlova, men det er nett ein moralsk rett som no skal inn i den same Grunnlova etter fleirtalsframlegget. Det sa m. a. òg fleirtalet heilt klårt i 1952. Representanten Lavik var under debatten sterkt inne på dei to sidene: «Om me vedtek grunnlovsparagrafen, vil han hjelpe både desse — staten og individet — fram til ein betre moral.»

Nemndfleirtalet såg det på samme måten, det var: «en tilkjennevisning av en tosidig moralsk forpliktelse som har slått igjennom så vel i vårt land som på det internasjonale plan.»

Kvar har det så vorte av dette tosidige? Det er lite truleg at paragrafen i den forma han no har fått, vil skapa ei sterkare moralsk overtyding og ei sterkare politisk ansvars kjensle hjå staten. Eg siterer på nytt hr. Lavik: «Eg har vanskeleg for å tru at staten vert sett i stand til å føra ein betre sosialpolitikk, ein betre økonomipolitikk og ein betre arbeidspolitikk med ein ny paragraf i Grunnlovi, enn det han gjer utan ein slik paragraf.»

Eg har det same synet — også i dag. Men hr. Lavik ville den gongen ha gått med på framlegget dersom det berre var ei høgtideleg programfråsegn.

Mindretalet ottast i 1952 at dersom ein ved grunnlovsbrigde påla individet plikt til arbeid, kunne dette i ein gjeven situasjon føra med seg konsekvensar som ein ikkje var klår over; men paragrafen la den gongen stor vekt på denne sida. Og det vart uttrykt slik at han la på individet «en tilsvarende forpliktelse til innenfor de tilstedeværende muligheter å sette evner og krefter inn i samfunnsgagnlig arbeid.»

Kvar har det vorte av denne tankegangen i det nye framlegget? Han har falle heilt ut. Den formuleringa som ein hadde på dette punktet i 1952, kunne mistydast, det er eg klår over, og mange drog dette fram i debatten. Men det undrar meg kvifor ein ikkje har gjort ein freistnad på å finna ei betre formulering for å få den balansen som eg meier er naudsynleg i dette tilfelle, den balansen at det skal vera både rett og plikt.

Paal Berg hevdar at det ikkje kan bli spørsmål om nokon juridisk rett, og det er eg heilt samd i. Om dette seier fleirtalet i Innst. S. nr. 373 for 1952:

«Grensen for den enkeltes rett må til enhver tid settes til det som staten evner og makter.»

Altså, akkurat den same argumentasjonen som hr. Isachsen har komi med i dag. Justisdepartementet var inne på akkurat det same. Eg siterer frå den fyrste tilrådinga:

«I hvilken utstrekning og på hvilken måte paragrafen skal gjennomføres i praksis, må til enhver tid være avhengig av statsmyndighetenes bestemmelse. Den foreslåtte grunnlovsparagrafen får derfor karakteren av en programmerklæring.»

På dette punktet meiner eg det ikkje bør vera nokon tvil lenger, sidan — så vidt eg skjønner — heile Stortinget er samd om det.

Når eg likevel har vanskeleg for å røysta for denne paragrafen, er det m. a. fordi eg synest det er rett å ta konsekvensen av det synet som mindretalet hevdar. Det seier at «prinsippklæringer av den art som inneholdes i forslaget til en ny § 110, ikke har sin naturlige plass i Grunnloven slik denne er bygget opp som et logisk og konkret hele med bestemte og fast utformede bestemmelser om statens styre. I dette klare system er det i og for seg ingen plass for almenne satser av selvfølgelig natur.»

Klårare kan det etter mitt skjønn ikkje seiast, men då meiner eg at det også er naturleg at ein tek fylgjene av eit slikt syn.

Det framlegget som ligg føre i dag, er eit heilt anna enn det som Stortinget drøfte i 1952. Hovudskilnaden ligg mellom anna i det at balansen mellom rett og plikt er borte. Det er ikkje nok for brigde av ein paragraf i Grunnlova at det ikkje vil skada. Både hr. Sundt og hr. Harald Torp var inne på dette, og så langt som eg kunne følgja dei i grunnleggjende deira, hevda dei at når ikkje paragrafen skadde, kunne han koma inn i Grunnlova. Men dei kom med den åtvaringa at ein bør ikkje halda fram i same lei. Det skulle tyda på at det er med noko dårleg samvit at dei går inn for dette brigdet i dag. Eit grunnlovsbrigde må etter mitt skjønn føra noko

positivt inn i Grunnlova, elles har det ingen rett der.

Til slutt vil eg slå fast at mitt parti i alle situasjonar har gått inn for full sysselsetjing og rett til arbeid for alle. Det viser alle dei fråsegnene som partiet har gjevi i tilrådingar som gjeld statsbudsjett og nasjonalbudsjett - og alle røystingar i samband med slike spørsmål. Me vil òg fylgja ein slik politikk heretter. Programmet vårt forpliktar i så måte, og den plikta vil både eg og dei andre ta inn over oss med all si tyngd. Retten til arbeid for alle godkjenner me fullt ut som noko samfunnet må vera med på, noko som samfunnet må gå inn for med all styrke i alle situasjonar.

Haugland: I en så viktig sak som denne hadde jeg gjerne sett at komiteinnstillingen hadde hatt blant annet en sammenligning med andre lands rett på dette område. Statsråd Kai Knudsen sa under debatten i 1952 at i samtlige de stater som vi kjenner til, er det tilsvarende bestemmelser. Det er nok litt stridt sagt, men i moderne forfatninger, i nyere forfatninger, finner en som regel en bestemmelse som svarer omtrent til den som foreslås her i dag. Det finner en i den danske forfatningen av i fjor, i den danske grunnlovs § 75, en finner en tilsvarende bestemmelse i Bonn-forfatningen, en finner i den franske og i den italienske forfatning bestemmelser som om trent svarer til § 110, som er foreslått her.

Det er etter min oppfatning et viktig direktiv som her foreslås tatt inn i Grunnloven. Den påstand som en finner i innstillingen fra en bestemt fraksjon, om at framlegget står i dårlig samklang med Grunnlovens regler for øvrig, er ikke noen særlig riktig påstand. Det er en misforståelse å tro at Grunnloven er en samling av konkrete, fast utformede regler. Få eller praktisk talt ingen forfatninger, heller ikke den norske, er bygget på en slik oppskrift. Vi har faktisk en rekke bestemmelser fra før som i det vesentlige er prinsipp- og programerklæringer, til og med en så fast regel som Grunnlovens § 97, forbudet mot å gi lover tilbakevirkning, er, særlig etter den tolking som professor Knoph har gitt denne regelen, mer en rettesnor enn en håndfast maksime. Dette gjelder på sivilrettens område. Regelen gir uttrykk for et rettfærdskrav, som det er uttrykt blant andre av professor Andenæs, og det samme vil være tilfellet med det nye framlegget til 110. Grunnlovens § 97 tar blant annet etter Knops tolking bare sikte på en urettferdig, utilbørlig eller hensynsløs tilbakevirkning. Bestemmelsen er blitt faktisk det en kaller en rettslig standard.

Også i den alminnelige lovgivning har en i

de siste år fått stadig flere slike standard bestemmelser, - jeg nevner i fleng husleie lovens § 38, den tidligere trustlovens § 13 osv. Og det har gått en rød tråd gjennom jussen i dette århundre: det er tendensen til å skape mer generelle, mer elastiske og jeg kan gjerne si mer programmatisk rettsregler. Det er de rettslige standarders århundre. Motsetningen er de detaljerte, konkrete og ofte kasuistiske regler, som så lett blir utilstrekkelige, som så lett blir ufullkomne i det moderne samfunn, med de varierte interessekollisjoner som dette samfunnet skaper.

Den regelen som her er foreslått, er i pakt med den generelle tendensen i vår lovgivning og i pakt med den utvikling som er gått gjennom de fleste moderne rettssamfunn i det siste.

Jeg sa at Grunnloven forøvrig har en rekke andre bestemmelser til vern om frihet, likhet, rettssikkerhet og humanitet. F.eks. har Grunnlovens § 101 den bestemmelse at «nye og bestandige Indskrænkninger i Næringsfriheden bør ikke tilstedes Nogen for Fremtiden.»

Vi har Grunnlovens § 95 om at dispensasjoner ikke bør gis, vi har § 109 om verneplikt, vi har slike foreldede bestemmelser som § 108 om at det ikke bør opprettes «Grevskaber» osv.

Det skaper etter min oppfatning ingen lovteknisk disharmoni å vedta det framlegget som foreligger i dag. Det er i pakt med de beste tradisjoner i vår forfatning, og det er i pakt med de beste tendenser i vår sosialpolitikk. Det står som en evig flekk på vår politiske historie at vi i dette uferdige landet for ca. 20 år siden måtte henvise hundretusener til arbeidsledighet. Det er et nokså dystert 20 års-jubileum som vi kan feire omkring denne tiden. Det som foreslås her, er et direktiv til statsmaktene om å styre landet slik at det kan tilvises arbeid til samfunnets arbeidsføre og arbeidsvillige medlemmer. Og det skal være arbeid som gir et rimelig økonomisk eksistensgrunnlag for vedkommende arbeidstaker og huslyden hans. Det ligger der i uttrykket at vedkommende skal kunne skaffe seg ut. komme ved sitt arbeid.

Det tales her ustanselig om at systematikken i Grunnloven skulle være en hindring for å vedta dette framlegget. Det er et uhyre svakt argument etter min oppfatning. Dersom denne regelen er en god og riktig regel, bør den kunne vedtas uten noen bekymring for Grunnlovens systematikk.

Det ble av representanten Isachsen vist til Grunnlovens ånd - Grunnlovens § 112. Jeg vil gjerne ha slått fast at ingen grunnlovsgiver

i verden kan bestemme at en grunnlov skal være uforanderlig. Samtlige de statsrettslærde som har behandlet Grunnlovens § 112 og talen om Grunnlovens ånd og grunnprinsipper, er enig om at bestemmelsen der ikke er noen hindring for å ta inn nye regler og forandre eldre bestemmelser i Grunnloven.

Når det er tale om tolkningen forøvrig av det framlegget som ligger fore i dag, vil jeg gjerne ha poengtert at etter min oppfatning er ikke denne regelen fullt så innholdsløs som enkelte vil gjøre den til. Den er et direktiv til statsmaktene, og teoretisk kan det etter min oppfatning tenkes at en regjering kunne føre en så negativ politikk når det gjaldt arbeidsledighetsproblemer, at det kunne bli tale om ansvar. Selvfølgelig er det kanskje et nokså tenkt og nokså teoretisk tilfelle, men å gjøre bestemmelsen så innholdsløs og faktisk så unødvendig som enkelte talere, og blant dem representanten Harald Torp, gjør, — mot det synet vil jeg på denne måten ha gardert meg.

Det er sagt i innstillingen at plikten til arbeid er tilstrekkelig slått fast i gjeldende lov, og det er vist til løsgjengerloven. Denne påstanden kan muligens diskuteres. Når en ser på rettspraksis i håndhevingen av den arbeidsplikt som løsgjengerloven instituerer, og når en ser på andre lover som instituerer arbeidsplikt, bl.a. når det gjelder underholds plikter etter barnelovene, for bare å ta et tilfeldig eksempel, så kan nok spørsmålet diskuteres. Men jeg er enig i at dette med plikten iallfall ikke i dag bør tas inn i Grunnloven.

Til slutt vil jeg gjerne bare ha sagt et par ord om likelønnsprinsippet for kvinner og menn, som det har vært foreslått å ta inn en bestemmelse i Grunnloven om. Framlegget er vel faktisk i strid med tendensen i senere år, at slikt ikke bør lovfestes. Det er i seg sjøl uttrykk for et mindreverdigheitsstempel der som kvinnene skal måtte ha lovbeskyttelse, og eventuelt grunnlovsbeskyttelse, for å oppnå jamstilling.

Jeg vil på det beste anbefale forslaget til ny § 110. Hr. Isachsens tanke om at vi bør vente 30—40 år til, karakteriserer seg sjøl. Jeg konstaterer at Kristelig Folkeparti av 1954 er noe forskjellig, ser det ut til, fra Kristelig Folkeparti av 1952, etter som bl.a. «Vårt Land» i 1952 sa at det skulle være ubetenkelig å grunnlovfeste retten til arbeid, når vi bare holdt dette med plikten ute.

Seip: Jeg kan skjønne at de formelle betenkeligheter ved å ta inn en deklarasjon av denne art i Grunnloven, blir nevnt, når opp-

byggingen av vår Grunnlov er slik som faktisk tilfellet er. Men jeg er absolutt uenig i at man skal legge noen avgjørende vekt på dette hensynet, i en sak som har så sentral betydning for oss alle, uansett om vi er lønnstakere eller ikke. Og skal man først prosedere på formelt grunnlag, må det jo være langt mer nærliggende å si at det nærmer seg temmelig langt grensen av det tillatelige å gå mot et forslag som alle fungerende gruppeførere og nestformenn satte fram foran siste valg, når man ikke klart har sagt fra foran valget at man var mot forslaget. Hverken hr. Isachsen eller hr. Hareide ville være bundet av sine tidligere kolleger. Hr. Bondevik gikk nesten enda lenger. Han påberopte seg nærmest hr. Lavik til inntekt for sitt standpunkt i dag om å stemme imot — riktignok refererte han at Lavik i Tinget hadde sagt at han «skulle vera med på å lovfesta ei programfråsegn». Da vil jeg minne om det som forelå den gang Lavik ut talte dette. Den gang var det spørsmål om å ta inn en bestemmelse om rett og plikt til arbeid. Det med plikten tok opposisjonens talere avstand fra, det gjorde hr. Lavik, det gjorde hr. Røiseland, det gjorde de andre opposisjonstalere som hadde ordet. Men da det så var tatt ut av forslaget og det ble spørsmål om å lovfeste retten til arbeid, gikk alle sammen med. To dager etter denne debatten i Tinget som hr. Bondevik refererte til, skrev hr. Lavik, som formann i Kristelig Folkepartis gruppe, og hr. Svarstad, som nestformann, under det grunnlovsforslag som partiet i dag øyensynlig enstemmig vil gå inn for å få forkastet.

Hr. Isachsen sa at det var ganske eiendommelig å fremme et grunnlovsforslag uten å an vise midlene til gjennomføringen. Tror hr. Isachsen at fedrene på Eidsvoll anviste midlene til å gjennomføre alle de grunnlovsparagrafer som ble stillet opp?

I og for seg kan det jo være greit at også de konklusjoner som «Farmand» og «Tønsberg Blad» står som eksponenter for, har sine talsmenn her i Stortinget, men jeg må likevel be klage at det er folk her i salen som ikke vil være med på å sette inn i vår grunnlov det som for de fleste her i dette land står som kanskje den viktigste menneskerett i et moderne samfunn. Er det mot Grunnlovens prinsipper og Grunnlovens ånd å grunnlovsfeste at det er statens plikt å legge vilkårene til rette for full sysselsetting, da har jeg, og jeg tror de fleste i denne sal med meg, misforstått Grunnlovens ånd ganske ettertrykkelig. Og at den moralske forpliktelse skulle oppheves del vis ved at tingen lovfestes, det er en form for

moralsk jus som jeg til denne dag ikke har hørt maken til.

Hr. Isachsens prosedyre, iallfall i innstillingen, er vel nærmest på formelt grunnlag, men hans innlegg i dag viser at han også går imot realiteten. Jeg er klar over at han gjerne ser at det er full sysselsetting, at han vil være med på tiltak for å søke å holde full syssel setting; men han vil ikke være med å ta de fulle konsekvenser av det standpunkt, som de øvrige gjør ved å gå inn for denne paragraf. Det er dette som en må legge i.h.r. Isachsens merknad, etter den tolking som han selv kom med fra denne talerstol for halvannen time siden. Og når han taler om at han ikke vil gi noen rettsplikt på dette område, er det vel ut trykk for det samme, selv om han senere modifiserte den uttalelsen ved å si at om 30, 40 eller 50 år skulle han kanskje være med på en rettsplikt som øyensynlig også gikk ut over det som i dag blir satt inn i Grunnloven dersom flertallets forslag blir vedtatt.

Vi kan komme opp i situasjoner der det ikke er mulig å holde folk i arbeid, sa hr. Isachsen. Nå er det jo ganske klart, at den fulle syssel setting kan man ikke definere som hundre prosent sysselsetting til enhver tid. Det vil alltid være en og annen som er på vei over fra en jobb til en annen. Og det er vel heller ikke det noen har tenkt seg med denne bestemmelsen, at man ikke skal ha en viss ubetydelig friksjons- eller overgangsarbeidsløshet som følge av skifte av jobb; det har iallfall aldri vært lagt ut på den måten, det prinsippet vi snakker om. Men hvis hr. Isachsen tenker på arbeidsløshet i betydningen masse arbeidsløshet, da kan jeg vanskelig følge hans tankegang. Vel kan vi muligens tenke oss perioder under krig eller avsperring, hvor det er umulig for en kortere tid å holde storparten av befolkningen beskjeftiget. Det kan tenkes rene nødstilstander hvor alle alminnelige retts prinsipper mer eller mindre blir gjort illusoriske. Men bortsett fra disse situasjonene vil det vel i temmelig stor grad være et spørsmål om hva vi er villige til å gjøre, hvor langt staten og samfunnet er villig til å gå. Det kan være spørsmål om å gå til valutakontroll, import regulering, store offentlige investeringer som må finansieres gjennom skattleggingen - alt så for så vidt, om vi kommer ut i vanskelige økonomiske forhold, en fordeling av de byrder som følger av at vi har en dårlig utenriks balanse, for eksempel.

Det har vært talt om etikk, og om etikkens stilling i velferdsstaten. Jeg trodde at den tanken å skaffe arbeid til alle, var det bærende etiske prinsipp i velferdsstaten, ved siden av prinsippet om at alle som ikke selv er i stand til å skaffe seg et utkomme ved

arbeid, skal skaffes sitt utkomme gjennom offentlig tiltak. Det som er realiteten i denne saken, det er om vi nå er villige til å gi den fulle sysselsetting, retten til arbeid, første prioritet i vår økonomiske politikk. Det er klart at en slik erklæring forplikter de politiske partiene, når den blir tatt inn i Grunn loven, selv om den ikke gir det enkelte menneske et rettskrav på staten i den forstand at man kan anlegge sak mot staten eller Regjeringen. For min del ville jeg ha foretrukket en sterkere tilslutning til prinsippet også hos det mindretall som mitt parti hører til. Jeg vil spesielt understreke dette etter å ha hørt hr. Torps innlegg, som jeg synes tenderte i retning av en ytterligere avsvemming av det som står i innstillingen.

Til hr. Hareide har jeg lyst til å si, at det er ikke bare den formelle konklusjon hos hr. Isachsen som jeg reagerer på, men i enda sterkere grad de premisser som kom til ut trykk fra denne talerstol. Og det forundrer meg storlig at disse talerne fra Kristelig Folkeparti som har vært så ivrige etter å sitere pressen her i dag, så ganske fullstendig har oversett sitt eget partis så vidt jeg vet eneste dagsorden, hovedorganet «Dagsavisen» i Trondheim, som har gått inn for det stand punkt som de to øvrige fraksjoner i Tinget i dag står som talsmenn for. Den har gått inn for å grunnlovsfeste den foreslåtte regel. Jeg har den respekt for Grunnlovens fornuftige innhold at jeg må stemme mot forslaget, sa hr. Isachsen. Det var en eiendommelig dom om et forslag som han helt fra begynnelsen av sitt innlegg prøvde å gi uttrykk for at han i prinsippet var enig i, hvis man da med «i prinsippet» mener det materielle innhold av det forslaget tok sikte på. Vi som stemmer for dette forslag, vi har den respekt både for våre programmer, for våre partiforpliktelser i denne saken og først og sist for det grunnleggende prinsipp at alle må få mulighet for å livnære seg med sitt eget arbeid så sant de er i stand til å arbeide. At vi ikke alltid kan leve fullt og hundre prosent opp til et mål eller et retningsgivende prinsipp, men under tiden må nøye oss med 95 eller 97 pst., fritar oss ikke for å gjøre vårt ytterste, og det fritar oss heller ikke for å manifestere denne plikt til å gjøre det som gjøres kan, så tydelig som overhodet mulig.

Hønsvald: Jeg er også nødt til å komme med et par bemerkninger til hr. Isachsens nokså overraskende innlegg i denne saken. Han spurte blant annet om staten kan garantere full beskjeftigelse gjennom en grunnlovsbestemmelse. Men som hr. Isachsen vet, foreligger det fra komiteen intet forslag om at staten skal garan-

tere full beskjeftigelse. Det forelå heller ikke et slikt forslag i 1952. Men et mindretall i Stortinget mente at ordlyden av det forslaget som forelå fra Regjeringen, kunne tolkes slik. Der for ble ordlyden endret for at det skulle være helt klart at det ikke forelå noen slik garanti. Stifterne av det parti hr. Isachsen tilhører, Nils Lavik og Hans Svarstad, to representanter som kanskje er hjertemennesker og følelsesbetonte, men hvis forstand det heller ikke er noe i veien med – det er altså ikke noe konfliktforhold mellom følelser og forstand hos dem – var med på å undertegne det forslaget som hr. Isachsen karakteriserte i så sterke ord, og hvis følger han malte i så svarte farger.

Jeg synes det var karakteristisk at han siterte den lange artikkel, såvidt jeg forsto i sin helhet, fra «Tønsberg Blad». De andre artiklene gjenga han bare i utdrag. Og jeg forsto ham slik at den oppfatning som «Tønsberg Blad» ga uttrykk for, det var hr. Isachsens oppfatning, idet han sa at han skulle sitere en del avisartikler som støttet hans oppfatning. Det snakkes i denne artikkelen, med henblikk på det foreliggende forslag, om at retten til arbeid er et slagord for allskens folkeforførere. Jeg vet ikke hvilke folkeforførere «Tønsberg Blad» sikter til. Muligens er det forslagsstillerne. De må iallfall føle seg truffet av bladets karakteristikk.

Hr. Isachsen hadde også med seg en juridisk betenkning. En juridisk betenkning i et slikt spørsmål som dette har naturligvis sin store berettigelse, men en anonym betenkning er helt uten verdi. Jeg kan ikke huske noe tilfelle i de årene jeg har vært medlem av Stortinget, at en taler har påberopt seg en anonym autoritet til støtte for sitt standpunkt, og jeg tror ikke det vil komme til å foreligge særlig ofte heretter heller. Jeg noterte for øvrig at den anonyme juridiske betenkning går direkte mot den oppfatning hr. Isachsen ga uttrykk for når det gjelder lovens følger og statens forpliktelser.

Hans grunnlovstolkning har et par andre talere allerede omtalt, men jeg vil allikevel gjøre oppmerksom på at før proposisjonen av 1948 ble satt fram, var den forelagt for Justis departementet, hvis lovavdeling uttalte seg om statens forpliktelser og borgernes eventuelle rettigheter etter det grunnlovsforslag som da forelå. Lovavdelingen hevdet at forslaget ikke stiftet rett til arbeid for den enkelte, og ingen kunne møte opp ved domstolene og med loven i hånd kreve arbeid, som hr. Isachsen uttrykte det. Det var Lovavdelingens oppfatning av det forslag som da forelå. Det som foreligger i dag, er slik formet at all tvil på dette område er utelukket. Jeg viser også til at så kjente juris ter som professor Andenæs og lagmann Bonne-

vie er forslagstillere til lignende erklæringer som den som nå foreligger. Utenrikskomiteen synes at deres forslag går alt for langt, men det er selvsagt ingen tvil om at disse to navn gitte juristene har en helt annen oppfatning enn hr. Isachsens anonyme jurist av § 110 og hvilke ting som passer inn i den avdeling i Grunnloven som § 110 står i. De har fremsatt sine forslag med sikte på at de skal gå inn som en ny § 110.

Når det gjelder den lovtekniske og den rettslige side ved saken, foretrekker jeg å stole mer på Justisdepartementets lovavdeling og på folk som Andenæs og Bonnevie, og vi kan vel også ta med en av Stortingets jurister, sorenskriver Stavang, som også er forslagsstiller, enn på hr. Isachsens anonyme jurist og på «Tønsberg Blad».

Jeg tror ikke det er noen som venter at vi i lovs form skal skissere i detalj hvordan staten skal opptre for å legge forholdene til rette for full sysselsetting. Det lar seg ganske enkelt ikke gjøre, fordi det selvsagt er delte meninger om det. Vi skal om kort tid behandle langtidsprogrammet, og da vil sikkert uenig heten om statens økonomiske politikk komme til uttrykk. Men det som er kjernepunktet, er at staten og dens organer etter beste skjønn og overbevisning i sine handlinger skal søke å legge forholdene best mulig til rette for at alle kan skaffe seg utkomme ved sitt arbeid.

Under debatten har det vært snakket om rettslig plikt og rettigheter. Som jeg før har sagt, er det helt på det rene at forslaget til § 110 ikke stifter noen rett for den enkelte. Å instituere en slik juridisk rett, kan samfunnet under de nåværende forhold ikke påta seg. Derimot kan staten og dens organer påta seg en plikt, og det er det det er tale om, til å føre en politikk som så langt det er mulig, sikrer mot massearbeidsløshet. Det er realiteten i det grunnlovsforslag som foreligger. Hr. Røiseland ga for øvrig klart uttrykk for den side av saken, og jeg kan helt ut slutte meg til det han sa.

Det er ingen likegyldig og betydningsløs gestus vi skal foreta. Grunnlovsfesting av statens plikt til å føre den fulle sysselsettings politikk, det er en alvorlig realitet hvis betydning en ikke skal undervurdere.

Kjøs: Jeg vil stemme for innstillingen og gjør det ut fra det syn at bekjempelse av arbeidsløshet er en så sentral oppgave for statens myndigheter at en prinsipperklæring om dette forsvarer sin plass i Grunnloven. Den utformning § 110 i Grunnloven vil få etter det foreliggende forslag, dekker etter min oppfatning den moralske forpliktelse vi ønsker å

legge på statens myndigheter med henblik på full sysselsetting.

Den næringsøkonomiske politikk som skal føres for å oppnå dette, er det, som vi alle er klar over, meningsforskjell om, og det vil det sikkert også bli i tiden fremover. Det er en av de store fordeler et fritt samfunn gir oss, at meningene kan brytes også om slike spørsmål. Det er av de rettigheter Grunnloven sikrer oss. Men uenighet om midlene er selvsagt ikke til hinder for at vi i den foreslåtte grunnlovsparagraf gir klart uttrykk for den oppfatning som vi alle er enige i, når det gjelder å streve etter å tilrettelegge muligheter for arbeid og utkomme.

Det er riktig som et mindretall i utenriks og konstitusjonskomiteen - representantene Bøyum, Hellesø-Knutsen, Sundt, Harald Torp og Vatnaland - uttaler, at det kan være betenkeligheter av formell art ved forslaget, for så vidt som det ikke passer helt inn i Grunnlovens oppbygning. Men jeg er også enig med det nevnte mindretall i at i dette tilfelle får vi se bort fra de formelle betenkeligheter. Når jeg gjør det, er det ikke først og fremst av hensyn til det som hendte i forrige stortingsperiode, men fordi jeg legger en så stor vekt på det som står i den foreslåtte § 110, at jeg av denne grunn mener den bør vedtas. Derfor vil jeg anbefale komiteens innstilling på det beste.

Bøyum: Eg kan gjerne vedgå at tilrådinga frå mindretallet her kan verka noko inkonsekvent. Eg kan gjerne vedgå at ho har vorti litt for kort. Men eg vil på den andre sida seia at dersom ein les det med litt ettertanke, så er det likevel sagt det som bør seiast. Vi har sagt frå om at vi ikkje synest det høver akkurat inn i det stoffet som Grunnlova har før. Eg ser det slik no også. Eg ser det på den andre sida slik at når det står her at

«en rekke medlemmer av denne fraksjon i forrige periode medvirket både til forslagens utformning og framsettelse.»,

så kan det lett takast opp som det er det at dei har skrivi under, som er den eigenlege årsak til at vi går over til å vilja ha det god kjent no. Det er ikkje tilfellet, i alle fall ikkje for min del. Om dei personane har skrivi under eller ikkje skrivi under, har ikkje noko å seia i denne samanhengen for meg. Men det er den bakgrunnen som står lenger ned:

«finner man at hensynet til forslagens bakgrunn etter omstendighetene bør bevirke» osb.

som gjer at eg går med på det. Ein må då hugsa på det at det var diskutert eit framlegg. Det var rett og plikt til arbeid det galdt. Det

framlegget vart torpedert nettopp på det grunnlaget at det gjekk for vidt; det tok med plikta til arbeid. Det kunne rett og slett gje høve til diktatur, når det galdt arbeidslivet. Så gjekk vi imot det då. Men alle gjekk inn for at dersom vi kunne finna fram til eit framlegg som dekte det vi meinte var rett, altså retningslinjer som best mogeleg gav trygd for full sysselsetting, så ville vi vera med på det. Dette fekk så konsekvensar i det framlegget som vart lagt fram nokre dagar etterpå. Heile folket fylgde med. Alle var klare over at alle parti hadde uttala seg for at full sysselsetting vil vi halda oppe med dei middel som står til rådvelde for oss, og det fekk sitt uttrykk i det framlegget som kom like etter. Skal vi no med den bakgrunnen som folket har, at alle parti vil gå inn for det og vil ha det inn i Grunnlova, røysta imot at det kjem inn der, så gjev vi folket eit urett inntrykk av det som er den verkelege situasjonen. For det er ingen her i denne salen som meiner at arbeidsløysen er noko middel i den økonomiske politikken. Det er ingen her som vil ha det, og folket utover må og få inntrykk av at Stortinget held fast på det. For vi veit at det å leva trygt i eit samfunn, det å kjenna seg trygg så nokolunde, er noko av det aller viktigaste for eit menneske, det er kanskje den aller mest verdfulle menneskeretten. Å kjenna seg økonomisk trygg, er òg uhorveleg viktig. Og nett det er det som er bakgrunnen: Det er skapt ein viss tryggleik for at Stortinget vil gå inn for det. Det er det som er grunnlaget. Det kan ikkje vi riva bein under med å røysta imot i dag.

Trass i at eg meiner at det kan vera litt av eit problem om det er rett å putta eit slikt framlegg inn i Grunnlova, tykkjer eg likevel at verdet av det i dag er så stort at eg vil vera med på det. Og eg tenkjer det er det som er grunnlaget for dei fleste av oss i dette mindretallet, endå om det kanskje ikkje er sagt tydeleg nok.

Når det på den andre sida gjeld fleirtalet i nemnda, går kanskje premissane litt for langt. Eg er glad for det som hr. Hønsvold sa sist han var oppe, for han sa tydeleg frå at han meiner ikkje noko med det slik som han har forma fleirtalstilrådinga der, når han seier:

«Grunnlovsfestingen hever partienes programløfter opp på et høyere plan og gjør dem til samfunnets bindende tilsagn til sine borgere.»

Det går utanom det som eigenleg er meint. Grunnlovsframlegget er ikkje noko «bindende tilsagn» til borgarane i det heile. Det er retningslinjer for Stortinget. Det er eit pålegg som Grunnlova heretter kjem til å gje Stortinget om å gjera det som det kan, for å leggja til-

høva til rettes slik at det vert full sysselsetjing, og det er etter mi meining rett å gje Stortinget eit slikt pålegg. Eg går ut ifrå at Stortinget sjølv er samd i det, og at det vil gjera det beste det kan.

Noko heilt anna er det når ein skal gjennomføra eit slikt pålegg. Eg er samd med hr. Kjøs i at då vil meiningane verta delte, som dei har vori det. Det er slett ikkje noka lett oppgåve, og det vil det aldri verta. Det er visse motsetningstilhøve mellom arbeidet på lang sikt og arbeidet på kort sikt. Det vil vera mot setningstilhøve når det gjeld pengepolitikken. Det har fleirtalet sagt at vi skal syta for å ha pengar eller midlar til å gjennomføra dette. Vi har heile tida etter krigen ført krig om kva for ein som er den rette vegen. Vi har påvist at den politikken som har vori førd, må i konsekvensane sine føra til arbeidsløyse. Arbeidarpartiet og Regjeringa på si side har meint at dei fører den politikken som er tryggast når det gjeld full sysselsetjing. Og slik vil det nok verta.

Når det her i tilrådinga er sagt at Grunnlovparagraf 110 «vil bli en hovedretningslinje for myndighetenes økonomiske politikk», så greier eg ikkje å skjønna at dette i det heile kan vera noka retningsline for den politikken som vi skal føra. Det er eit hovudmål for den politikken vi skal føra, det kan eg gå med på, men noka retningsline korkje er det eller kan det verta med dette. Det vil verta grunnlag for vurdering heretter som før. Men difor skulle det ikkje vera nokon grunn til at vi ikkje skulle peika på det og slå fast at vi alle saman skal ha det i tanken stadig, at vi må føra den økonomiske politikken, slik at vi legg vilkåra for næringslivet vårt til rettes så vi kan verta tevfleføre og halda arbeidslivet oppe i den mon at det vert full sysselsetjing så langt som det er mogleg.

Det reiser seg mange spørsmål i denne samanhengen: Kva meiner vi med full sysselsetjing? Skal det vera arbeid nok for alle på heimstaden? Skal kvar og ein ha det arbeidet han vil ha, på den staden der han bur? For min part trur eg ikkje at vi har nokon sjanse til å gjennomføra nok arbeid på det grunnlaget, ei viss flytting må det til. Dette er mitt private syn. Men eg trur på den andre sida at dersom vi på det økonomiske området fører ein politikk som er elastisk og forstandig nok, har vi gode vilkår for å kunna gjennomføra ein politikk som gjev arbeidsliv nok, og som gjev arbeidsoppgåver nok for alle dei som vil ha arbeid i dette landet. Av den grunn er det heller ikkje nokon fare med å ta inn i Grunnlova ei utsegn om at vi skal så langt vi kan, leggja vilkåra til rettes. For eg trur at det er ei oppgåve som vi kan makta, om ikkje alltid

på kort sikt, så på litt lengre sikt. Derfor vil eg rå til på det beste at framlegget vert vedteki.

Gerhardsen hadde her på ny inntatt presidentplassen.

Smitt Ingebretsen: Jeg vil stemme for den nye § 110. Jeg gjør det ikke fordi jeg synes det er en uskadelig paragraf, men jeg gjør det fordi jeg tror det har sin betydning at det med Grunnlovens vekt og verdighet blir holdt opp for øynene på landets styresmenn, at vi legger sånn vekt på at folk har et arbeid at vi har valgt den høytideligste form vi kunne for å gi uttrykk for det.

Da vi under okkupasjonen satt sammen noen menn, og skrev Fellesprogrammet, hadde vi en levende følelse av at det som lå oss nærmest, var å gjenskape den frihet som var gått tapt. Det var et åndelig behov i dette folk for igjen å kunne puste fritt. Jeg tror ikke man får en sterkere følelse av det noen gang enn når man sitter i en sånn komite bak lukkede dører i hemmelig møte fordi det er fremmede okkupanter i landet. Da vi arbeidet med disse ting, ble vi også meget fort klar over at skal man gi et folk frihet, må man også legge forholdene sånn til rette i landet at folket har et levebrød, for uten et levebrød skal det godt gjøres å kunne gi noe menneske en frihetsfølelse.

Det ble for to år siden lagt fram her i Stor tinget et forslag fra Regjeringen til en grunnlovparagraf om rett og plikt til arbeid. Jeg var imot den paragrafen, og jeg talte imot den. Jeg ble bebreidet at jeg da ikke opptådte i pakt med Fellesprogrammet. Men jeg tror jeg var i pakt med Fellesprogrammet. Jeg henstilte den gang til Regjeringen og til Arbeiderpartiet ikke å ha sånn hast med den grunnlovparagrafen, at vi ikke kunne finne en form for den som Stortinget mest mulig enstemmig kunne vedta. Jeg gjorde det fordi Regjeringen og vi alle sammen var enige om at man ikke måtte skape en rettslig forpliktelse for samfunnet overfor den enkelte til å skaffe arbeid. Men den form paragrafen hadde fra Regjeringens hånd den gang, var nettopp slik at det var mange som mente at den ville bli oppfattet ute blant publikum som om der gjennom den ble skapt en rettslig forpliktelse for staten til å skaffe hver enkelt arbeid. Jeg mente at når vi nå var på det rene med at sånn skulle den ikke oppfattes, så burde man også gi seg til å finne en form hvor dette gikk klart fram, slik at man unngikk de komplikasjoner som ellers ville oppstå. Den henstilling jeg den gang kom med, ble velvillig tatt imot av Arbeider partiet og Regjeringen, og vi fikk de overveielser mellom partiene som førte til det grunn-

lovsforslag som i dag foreligger til avstemning.

Jeg tror det er en god og en forsvarlig form som dette grunnlovsforslaget har fått. Det sier ikke mer enn det er, det skaper ingen falske forestillinger om at det her er skapt en ny rettslig forpliktelse for samfunnet, men på den annen side holder det opp for landets styres menn i årene fremover at Stortinget har ønsket på den verdigste og høytideligste måte å minne om at de som vil lede dette land, de har den forpliktelse over seg at de alltid skal tenke på og forsøke å innrette seg slik at her blir et levebrød for alle i dette land. Jeg tror det kan komme tider, og det kan komme forhold, hvor det er nyttig at det er sagt på en sann måte som det nå i tilfelle vil bli sagt i § 110.

Presidenten: De etterfølgende talere har en taletid på inntil 2 minutter.

Ramndal: I det gode og greie foredraget som fungerande formann i utanriks- og konstitusjonsnemnda heldt her — eit foredrag som eg i det store og heile kan underskriva — kom han i slutten inn på eit spørsmål, der eg hadde hug til å ta ein liten reservasjon. No har eg underhand også fått ei kjensle av at det for meg og fleire andre i salen kanskje høyrdest litt annleis enn det var meint. Han nemnde spørsmålet om å koma fram med grunnlovs framlegg, og kom på ein måte med ein viss kritikk over at det frå representantane si side ikkje var gått varsamt nok fram når dei for midla eller sjølv sette fram eit grunnlovs framlegg. Det må eg reservera meg imot, for di eg trur at det er av det gode at det i folket er levande interesse kring Grunnlova og føre segnene i Grunnlova. Og at dei problem som er levande ute i folket, i den eine eller den andre form blir tekne opp til drøfting, trur eg òg er av det gode. Eg meiner det er av interesse at desse problem blir førde fram i Stortinget gjennom stortingsrepresentantar, det gjeld anten det er stortingsrepresentantane sjølv som tek opp framlegg eller det er folket som sender det inn. Det vil ikkje seia noko slag moralsk eller juridisk plikt for vedkomande representant, men det er verdfullt at spørsmålet blir granska, og eg meiner at Stortinget må ta seg den tid som skal til for å drøfta desse spørsmål og greia dei ut mest mogleg. Vi kan ikkje stansa og seia at det tek for mykje av Stortinget si arbeidstid, slik som det vart nemnt. Sidan den utsegna kom frå ein såpass framstående medlem som formannen i nemnda, hadde eg hug til å ta denne reservasjonen.

Storeide: Eg møtte i denne salen i dag i den trua at dette skulle verta kanskje den største

dagen eg hadde opplevd. Det har gått nestan 2000 år sidan vi fekk opptaket til dei grunnsetningar som har gjeve oss vår livsform her i landet i dag, og det har gått innpå 1 000 år sidan desse vart lovfesta på Mostratinget i år 1024. Så det er på høg tid då, skulle ein tru, at vi også i den norske grunnlov får fastslege så sjølvsegde ting som at i eit samfunn der brorskapstanken skal vera livsgrunnlaget, der skal også retten til arbeid vera såpass sjølv sagt at staten skal gjera alt som gjerast kan for å realisera denne retten. Så kjem likevel då det stusslegaste som eg til denne tid har opplevd i denne salen, og øydelegg det heile. Av prinsipielle grunnar, og av formelle grunnar også, går dei imot denne paragrafen, nett opp dei som gjer krav på å stå serleg vakt om dei kristne grunnverdiane. Dei formelle grunnane er det sagt så mykje om at eg får lata dei kvila. Men eg må få peika på, at skal vi halda oss til slike formalia, så bør også dei same folk ta til å studera § 2 i Grunnlova vår og sjå etter om den er ei prinsippfråsegn som bør bort eller det er noko anna. Hr. Isachsen sitt innlegg var eit så trist kapittel at eg skulle hatt lyst å bruka ein halvtime på det, men presidenten sit med klubba.

Jørgensen: Når vi behandler denne sak her, skal vi være oppmerksomme på at arbeidsløshet er en forferdelig ting. Det er en ting som kan sidestilles med sykdom og annen sosial nød. Jeg har selv opplevd å se ungdommer fra 25—30 år som enda ikke hadde hatt et skikkelig arbeid — det var i mellomkrigsårene — mens faren på 70 år måtte gå på fabrikken for å kunne greie å underholde dem som gikk hjemme, unge og sterke. Den gang var det tilrettelagt slik at det måtte bli arbeidsløshet. En kunne ikke få arbeid. Nå er det spørsmål om å tilrettelegge forholdene slik at alle kan ha mulighet for å skaffe seg utkomme ved sitt arbeid. Dette å la alle få mulighet til å skaffe seg utkomme ved sitt arbeid er vårt viktigste middel i kampen mot fattigdom. Det er en hovedoppgave for statsmyndighetene, for Stortinget, å tilrettelegge forholdene slik, og det er en oppgave som vi må ta med det største alvor og besluttomhet. Det er vel verd å sette dette inn i og la det få plass i Norges Grunnlov, Jeg understreker det som Høires formann så treffende sa i den forbindelse: Vi skal være oppmerksomme på at den tekniske utvikling skaper problemer som nødvendiggjør innsats fra samfunnets side.

Det snakkes hånlige om velferdsstaten. For min del ser jeg dette med velferdsstaten som et stort gode, det at ikke bare jeg selv, men naboen min, og at alle - hvis jeg ser meg omkring i bygden - lever under trygge og

bra vilkår, og at hvis jeg går til en annen bygd, får jeg se det samme der. Jeg synes det er en stor ting. Velferdsstaten er en fin ting. Vi er nå kommet langt på vei til å virkelig gjøre det som Nygaardsvold sa: Vi skal gjøre vårt til at Norge kan bli et godt land å leve og bo i.

Mørland: Til hr. Sundt vil jeg gjerne ha sagt, at hvis det å mene det en sier, er reaksjonært, vil jeg gjerne følge med hr. Isachsen. Det er ikke spøk å være ny mann her i salen det har hr. Isachsen fått føle her i dag. De piskeslag han har fått både fra det ene og annet hold, synes jeg har vært triste å bivåne, når man vet at hr. Isachsen ikke er teoretiker, han er i høy grad realist. Og jeg vil bare henvise til hans innsats i det praktiske liv. Den taler for seg selv.

Jeg ville gjerne ha stemt for det foreliggende forslag. Jeg har ikke noe imot det, og inntil i går aftes var jeg i grunnen inne på at jeg ville stemme for det. Men da jeg så i går aftes på ny leste premissene fra fraksjonen Bøyum, Hellesø-Knutsen osv., ble jeg skremt. Jeg ble skremt fordi de faktisk sier at de mener ikke noe med det hele. Jeg kan da ikke være med på å stemme for en grunnlovsbestemmelse som man ikke mener noe med. Jeg ble skremt. Jeg har såpass megen respekt for det vi kaller for Grunnloven, at jeg ikke vil være med på å føre inn noe nytt i den, når den komitefraksjon som fremmer forslaget, faktisk uttaler at den ikke mener noe særlig med det. Grunnloven er kalt det norske folks øyesten. For denne øyesten har vi skapt en nasjonal festdag som intet land i verden har maken til. Jeg vil her fra dette sted rope et varsko mot å svekke folkets respekt for Grunnloven. Det er like farlig og betenkelig å stryke eller for andre paragrafer i Grunnloven som det er å bringe inn nye paragrafer. Begge deler kan svekke respekten for Grunnloven. Den fore slatte paragraf — 110 — skal være ufarlig, fremholdes det. Men skal man fylle opp Grunn loven med ønskedrøm og ufarlige ting — og jeg kan gjerne si selvsagte ønskemål — vil Grunnloven ikke lenger være allemanns lesning og allemanns studium.

Sundt: Det var en tid da Grunnloven var allemanns lesning, men den tid tror jeg er meget fjern også blant stortingsmenn. Det er ikke riktig, som den siste taler sa, at den fraksjon som jeg tilhører, ikke har ment noe med hva den skriver. Vi har hevet oss over formelle betenkeligheter. Vi har erkjent at det forslag som forelegges, ikke fører til forfatningsrettslige utglidninger, men vi har også sagt at det politisk fører til en avspenning i forhold til

vår utvikling etter 1945 som er til det gode, best uttrykt kanskje ved hr. Smitt Ingebretsens uttalelser.

Til hr. Ramndal vil jeg si at det vel var noe for skarpt sagt, det jeg sa om kritikk med hensyn til fremsettelse av grunnlovsforslag. Jeg var jo blant annet ikke oppmerksom på at hr. Ramndal har vedtatt til fremsettelse et av de grunnlovsforslag som blir forkastet i dag, går jeg ut fra. Det jeg mente, var at man i noen grad skal øve kritikk. Jeg tenker ikke på relativt enkle forslag, men representantene vil sikkert erindre at der år etter år har kom met, ikke akkurat politiske saker som man ad åre søker fremmet på denne måte, men et kompleks av grunnlovssaker, vedtatt til fremsettelse år etter år eller valg etter valg av en enkelt representant, og som på forhånd var dødsdømt og som i virkeligheten betydde en helt ny statsforfatning. Det er slike ting jeg tenker på. Ellers er det min mening, som hr. Ramndal sier, at man skal kunne undertegne et grunnlovsforslag eller vedta det til fremsettelse, uten at man i noen som helst grad er moralsk forpliktet til å stemme for det, fordi man nettopp gjennom behandlingen i Stortinget får det fulle grunnlag for sin stemmegivning.

Debatten var dermed avsluttet.

Komiteen hadde innstillet:

I.

Det av representantene Neri Valen, Einar Gerhardsen, Nils Lavik, John Lyng m. fl. fremsatte forslag om ny § 110 i Grunnloven, forslag nr. 18 i Dok.nr. 11, 1952 — bifalles.

Grunnlovsforslaget var sålydende: «Grunnlovens § 110 skal heretter lyde:

«Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for at ethvert arbejdsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme ved sit Arbeide.»

Videre var innstillet:

II.

Det av Jørgen Vogt ved representanten J. Friis fremsatte forslag om ny § 110 i Grunn loven, forslag nr. 19 i Dok, nr. 11, 1952, alter nativ A og B — bifalles ikke.

Presidenten: Hr. Strand Johansen har tatt opp forslaget fra Jørgen Vogt, vedtatt til fremsettelse av J. Friis, til ny § 110 i Grunnloven.

Det av hr. Strand Johansen opptatte forslag er sålydende:

«Grunnlovens § 110 gis følgende ordlyd:

Alternativ A.

§ 110.

Ethvert arbeidsdygtigt Menneske har Ret til Arbeide til gode og rimelige Løns- og Arbeidsvilkaar og Ret til forsvarlig Trygd mod Arbeidsløshed.

Alternativ B.

§ 110.

Som alternativ A med følgende tilføyelse:

Enhver har Ret til like Løn for likt Arbeide»

Presidenten: Presidenten vil sette det av hr. Strand Johansen opptatte forslag, altså grunnlovsforslaget fra Jørgen Vogt, under avstemning først.

Votering:

Det av Strand Johansen opptatte grunnlovsforslag ble med 141 mot 3 stemmer ikke bifalt.

141 representanter var: Henry Jacobsen, Bredal, Arntzen, Magnhild Hagelia, Arne Nilsen, Henriksen, Mørland, Jørgensen, Røiseland, Haugland, Rostoft, Askildsen, Hartvig Svendsen, Liv Tomter, Christie, Strøm, Brevig, Korslund, Asdahl, Selvik, Henrik Svensen, Aabrek, Sundt, Ranveig Frantzen, Konrad Knudsen, Watnebryn, Ingvaldsen, Astrid Skare, Sørensen, Evju, Olaf Knudson, Johs. Olsen, Klippenvåg, Erling Norvik, Fjeld, Løbak, Aamo, Frogner, Lindberget, Kjøs, Dahl, Flatabø, Kvamme, Knut Vik, Ytre-Arne, Holm, Ola Olsen, Storeide, Hordvik, Alvestad, Hareide, Eikrem, Strand, Toven, Sæterøy, Nybø, Fjærtøft, Kjeldseth Moe, Steffensen, Alfred Nilsen, Kyllingmark, Berntsen, Hans Berg, Varmann, Vindenes, Enge, Engan, Riise, Hamran, Lars Moen, Meisdalshagen, Ryen, Smeby, Kalrasten, Wirstad, Hove, Gerhardsen, Hellesø Knutsen, Kleppe, Berte Rognerud, Lars Evensen, Smitt Ingebretsen, Trana, Erling Petersen, Seip, Isachsen, Bruu, Hognestad, Ramndal, Hegna, Bondevik, Bergesen, Vatnaland, Remseth, Paul Ingebretsen, Vestvik, Molaug, Stavang, Hjermann, Bøyum, Ommedal, Solheim, Versto, Selås, Tande, Grave, Liane, Peder Jacobsen, Jaklin, Stavrand, Nils Jacobsen, Frithjov Vik, Solli, Johan Wiik, Engelstad, Leirfall, Granli, Benum, Bartnes, Skarholt, Johnsen, Løvset, Dahlø, Sæter, Borten, Lyseth, Harald Torp, Hoel, Johan Karlsen, Torgeir Berge, Claudia Olsen, Strømdahl, Lersbryggen, Johan Andersen, Henry, Møller Warmedal, Hønsvald, Karl H. Karlsen, Fredriksfryd, Klara Skoglund og Asbj. Solberg.

De 3 representanter var: Hølvold, Løvlien, Strand Johansen

Følgende 6 representanter var fraværende:

Høyland (forf.), Gurid Almenningen (forf.), Langeland (forf.), Reidar Carlsen (forf.), Gunnar Larsen (forf.) og Løberg (forf.).

Presidenten: Det blir så å votere over for slaget fra Neri Valen, Einar Gerhardsen, Nils Lavik, John Lyng m. fl. til ny § 110 i Grunnloven.

Votering:

Grunnlovsforslaget ble vedtatt med 135 mot 9 stemmer.

De 135 representanter var: Sørensen, Evju, Olaf Knudson, Johs. Olsen, Klippenvåg, Hølvold, Erling Norvik, Fjeld, Løbak, Aamo, Frogner, Lindberget, Kjøs, Løvlien, Dahl, Flatabø, Knut Vik, Ytre-Arne, Holm, Storeide, Hordvik, Alvestad, Eikrem, Strand, Toven, Sæterøy, Nybø, Fjærtøft, Kjeldseth Moe, Steffensen, Alfred Nilsen, Kyllingmark, Berntsen, Varmann, Vindenes, Enge, Engan, Riise, Hamran, Lars Moen, Meisdals hagen, Ryen, Smeby, Kalrasten, Wirstad, Hove, Gerhardsen, Hellesø-Knutsen, Kleppe, Berte Rognerud, Lars Evensen, Smitt Ingebretsen, Trana, Erling Petersen, Seip, Strand Johansen, Bruu, Hognestad, Ramndal, Hegna, Bergesen, Vatnaland, Remseth, Paul Ingebretsen, Molaug, Stavang, Hjermann, Bøyum, Ommedal, Solheim, Versto, Selås, Tande, Grave, Liane, Peder Jacobsen, Jaklin, Stavrand, Nils Jacobsen, Frithjov Vik, Solli, Johan Wiik, Engelstad, Leirfall, Granli, Benum, Bartnes, Skarholt, Johnsen, Løvset, Dahlø, Borten, Lyseth, Harald Torp, Hoel, Johan Karlsen, Torgeir Berge, Claudia Olsen, Strømdahl, Lersbryggen, Johan Andersen, Henry, Møller Warmedal, Hønsvald, Karl H. Karlsen, Fredriksfryd, Klara Skoglund, Asbj. Solberg, Henry Jacobsen, Bredal, Arntzen, Magnhild Hagelia, Arne Nilsen, Henriksen, Jørgensen, Røiseland, Haugland, Rostoft, Askildsen, Hartvig Svendsen, Liv Tomter, Christie, Strøm, Brevig, Korslund, Asdahl, Selvik, Henrik Svensen, Aabrek, Sundt, Ranveig Frantzen, Konrad Knudsen, Watnebryn, Ingvaldsen og Astrid Skare.

De 9 representanter var: Kvamme, Ola Olsen, Hareide, Hans Berg, Isachsen, Bondevik, Vestvik, Sæter og Mørland.

· Fraværende var de samme som ved foregående votering.

Videre var innstillet:

III.

Det av Margrete Bonnevie og Ingerid Gjøstein Resi ved representanten Lars Ramndal

fremsatte forslag om ny § 110 i Grunnloven, forslag nr. 20 i Dok, nr. 11, 1952, alt. 1–2 — bifalles ikke.

IV.

Det av Norsk Gruppe av Open Door Internationale ved formannen Anne Ødegaard, vedtatt til fremsettelse av representanten Claudia Olsen, fremsatte forslag om ny § 110 i Grunnloven, forslag nr. 21 i Dok. nr. 11, 1952, alt. I—II - bifalles ikke.

V. Det av representanten Einar Stavang frem satte forslag til ny § 110 i Grunnloven, forslag nr. 22 i Dok, nr. 11, 1952 — bifalles ikke.

Votering:

Komiteens innstilling ble enstemmig vedtatt.

Dokument 16

(2011–2012)

Rapport til Stortingets presidentskap
fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven

---

**Rapport fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven,
avgitt 19. desember 2011**

Dokument 16

(2011–2012)

Rapport til Stortingets presidentskap fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven

Rapport fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven, avgitt 19. desember 2011

Til Stortinget

Som et ledd i Stortingets forberedelser av grunnlovsjubileet i 2014 nedsatte Stortingets presidentskap 18. juni 2009 et utvalg med det oppdrag å

«utrede og fremme forslag til en begrenset revisjon av Grunnloven med det mål å styrke menneskerettighetenes stilling i nasjonal rett ved å gi sentrale menneskerettigheter Grunnlovs rang.»

Mandatet pålegger videre utvalget å legge de grunnlovsforslag som følger av det tverrpolitiske forlik om stat/kirke fra 2008 til grunn for sin utredning, jf. Dokument nr. 12 (2007–2008), grunnlovsforslag nr. 10. Utvalget har i den sammenheng lagt særlig vekt på den foreslåtte formålsbestemmelse i ny § 2:

«Denne Grundlov skal sikre Demokratiet, Rettsstaten og Menneskerettighetene.»

Utredningsoppdraget er fullført, og Stortingets menneskerettighetsutvalg legger med dette frem sine forslag til en begrenset revisjon av Grunnloven.

Oslo, 19. desember 2011

Inge Lønning
(leder)

Carl I. Hagen

Jan E. Helgesen

Hilde Indreberg

Pål W. Lorentzen

Janne Haaland Matlary

Kari Nordheim-Larsen

Benedikte Moltumyr Høgberg
Mari Mæland

fremme Respekt for Demokratiet, Retsstaten og Menneskerettighetene.

Det paaligger Statens Myndigheter at sikre Adgang til videregående Oplæring og lige Muligheder til højere Uddannelse på Grundlag af Kvalifikationer.»

Se for øvrig særmerknad fra utvalgets medlem Carl I. Hagen, jf. punkt 11.4.2.

38. Arbeid og næring

38.1 Innledende bemerkninger

Arbeid eller næringsvirksomhet står for de vanligste former for inntjening til private husholdninger i Norge. Sammenliknet med 1814 er det likevel sannsynlig at det er en noe større andel av befolkningen som lever av kapitalinntekter i dag. Sammenliknet med situasjonen for noen tiår siden er det også en kjensgjerning at en stadig voksende andel av befolkningen lever av inntekter fra trygd eller sosiale stønader.

I et menneskerettslig perspektiv har retten til å skaffe seg utkomme ved arbeid eller næring vært sett på som en viktig forutsetning både for bekjempelse av fattigdom og for demokratiutvikling. Arbeid har også vært sett på som viktig for individets mulighet til selvrealisering, utvikling og overlevelse. I korte trekk er dette bakgrunnen for at Verdenserklæringen fra 1948 i artikkel 23 slår fast retten til arbeid, retten til selv å velge yrke, retten til rettferdige og gode arbeidsforhold, retten til likelønn, retten til sosiale ytelser dersom man ikke er i stand til å skaffe seg arbeidsinntekter og retten til å organisere seg i fagforeninger. Se mer om Verdenserklæringen i punkt 38.3 nedenfor.

Utvalget har av den grunn vurdert grunnlovsfesting av flere av disse rettighetene. Etter utvalgets oppfatning vil retten til likelønn være omfattet av et generelt forbud mot diskriminering, og retten til likelønn vil derfor ikke bli behandlet utover dette. Utvalget finner samtidig at retten til å organisere seg i fagforeninger bør ses i sammenheng med den generelle retten til forenings- og forsamlingsfrihet i kapittel 29. Videre finner utvalget at retten til sosiale ytelser ved arbeidsledighet, alderdom, uførhet eller lignende kan være aktuelt å grunnlovsfeste enten i sammenheng med arbeidsbestemmelsen eller i sammenheng med en eventuell grunnlovsbestemmelse om helse og levestandard. Dette spørsmålet vil utvalget vurdere og ta stilling til i neste kapittel om helse og levestandard, jf. kapittel 39.

I inneværende kapittel vil retten til utkomme fra arbeid, næringsfrihet, retten til selv å velge yrke og retten til rettferdige og gode arbeidsforhold bli behandlet i sammenheng med de nåværende bestemmelsene i Grunnloven §§ 101 og 110.

38.2 Dagens rettstilstand

38.2.1 RETT TIL ARBEID

Grunnloven § 110 første ledd pålegger statens myndigheter å legge til rette for at alle kan skaffe seg utkomme av sitt arbeid. Bestemmelsen ble tilføyd ved grunnlovsendring 16. november 1954 og har siden vært endret ved grunnlovsendring 5. mai 1980 og 3. mars 2006. Bestemmelsen lyder nå:

«Det paaligger Statens Myndigheter at lægge Forholdene til Rette for at ethvert arbejdsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme ved sit Arbejde.

Nærmere Bestemmelser om Ansattes Medbestemmelsesret paa deres Arbejdsplads, fastsættes ved Lov.»

Bestemmelsen har i hovedsak vært ansett som en retningsgivende politisk programerklæring. Grunnloven § 110 første ledd ble vedtatt i 1954, mens annet ledd ble vedtatt i 1980. Initiativet til Grunnloven § 110 første ledd kom fra Sosialdepartementet, som i et brev til Justisdepartementet 18. august 1948 foreslo at det ble fremmet en proposisjon med følgende grunnlovsforslag:

«Ethvert arbejdsdygtigt Menneske har Ret og Pligt til at arbejde for sit Udkomme.

Nærmere Bestemmelse skal gis ved Lov.»

Sosialdepartementet understreket, under henvisning til en drøftelse av daværende høyesterettsjustitiarius Paal Berg, at dette ikke var ment som en juridisk rett for en arbeidsløs person til å kreve seg tilvist arbeid av det offentlige eller adgang til å gjøre en slik rett gjeldende for domstolene. «En slik lovfesting vil i en gitt situasjon kunne føre med seg uanede konsekvenser med økonomiske ansvar for det offentlige.» Hensikten var i stedet å «forankre i selve konstitusjonen en forfatningsplikt for staten til å sørge for at hele folket er i arbeid», som Paal Berg hadde uttrykt det.

Justisdepartementet var enig i forslaget, men fant grunn til å gå noe nærmere inn på den nye bestemmelsens rettslige karakter. Departementet pekte på at paragrafen avvek fra våre vanlige materiellrettslige lovregler for så vidt som den ikke umiddelbart stiftet rett og plikt for det enkelte individ. I hvilken utstrekning og på hvilken måte paragrafen skal gjennomføres i praksis, må følgelig til enhver tid være avhengig av statsmyndighetens bestemmelse. Det foreliggende utkast har gitt uttrykk for dette gjennom tillegget om at «nærmere bestemmelser skal gis ved lov». Departementet oppsummerte med at «den foreslåtte paragrafen har karakter av en alminnelig henstilling til statsmaktene eller om man vil en programerklæring».²⁸⁷

²⁸⁷ Se St.prp. nr. 140 (1948) s. 5 flg.

Ideen bak forslaget hadde bred oppslutning, men forslaget fikk likevel ikke det nødvendige grunnlovsmessige flertallet (71 mot 61 stemmer), fordi det etter mindretallets oppfatning ikke gikk tydelig nok frem at bestemmelsen bare var en programmerklæring.²⁸⁸ Under den omfattende stortingsdebatten ble det fra flere hold anbefalt at det ble utarbeidet en ny grunnlovsparagraf «formet som et direktiv med adresse til statens myndigheter om at de skal følge en politikk som til enhver tid tar sikte på og holder seg for øye at det enkelte samfunnsmedlem skal gis full adgang til gjennom sitt arbeid å skaffe seg underhold for seg og sine».²⁸⁹ Et slikt forslag ble straks fremsatt, og det var dette som senere ble vedtatt i 1954.

Før bestemmelsens annet ledd ble vedtatt i 1980, innhentet Stortinget betenkninger fra professorene Johs. Andenæs og Torkel Opsahl om rettsvirkningene av de ulike forslagene som var fremsatt.²⁹⁰ De fremsatte forslagene formulerte prinsippet om medbestemmelse noe ulikt, men alle presiserte at nærmere bestemmelser skulle gis ved lov. Andenæs, med tilslutning av Opsahl, skrev blant annet følgende:

«Uansett de forskjellige formuleringer, synes det klart at det ikke kan være meningen å fastslå en juridisk rett som en arbeidstaker eller en arbeidstakerorganisasjon kan få gjennomført ved domstolenes hjelp. Både sammenhengen med første ledd av paragrafen (retten til arbeid), bestemmelsens ubestemte karakter, og henvisningen til at nærmere bestemmelser skal gis ved lov, peker i retning av at det er en forpliktelse for de lovgivende myndigheter det er tale om. Hvor langt denne forpliktelse vil gå, egner seg ikke for domstolsbehandling og domstolsavgjørelse. Det vil være Stortinget som suverent tolker hva som ligger i den bestemmelse som måtte bli vedtatt.»²⁹¹

Stortingskomiteen la dette til grunn og valgte deretter den teksten som senere ble vedtatt. Komiteen ga ingen annen begrunnelse for valget enn at den hadde festet seg ved dette alternativet.

Stortinget hadde altså en klar oppfatning om at verken første eller annet ledd i Grunnloven § 110 skulle innebære individrettigheter, men at de skulle fungere som politiske programmerklæringer. Denne forståelsen av bestemmelsen er ikke endret i etterfølgende rettspraksis. Dette kan tale for at dersom bestemmelser utformes som en plikt for statens myndigheter til å legge forholdene til rette, vil enkeltindivider ikke kunne håndheve rettigheten ved hjelp av domstolene.

Hvor stor betydning § 110 har hatt for den lovgivende og den utøvende makt, er vanskelig å evaluere. Bestemmelsen har vært lite behandlet i lovforarbeid

der og i den juridiske litteratur.²⁹² Men i innstillingen fra komiteen i 1954 heter det at «de som velges til Stortinget eller får myndighet i staten blir forpliktet til å realisere Grunnlovens pålegg. Deri ligger en større realitet og et dypere alvor enn de mer generelle løfter politikerne avlegger i sine programmer. Det kan ikke vedtas lover eller treffes disposisjoner som åpenbart og bevisst hindrer eller vanskeliggjør realiseringen av Grunnlovens pålegg. § 110 vil bli en hovedretningslinje for myndighetenes økonomiske politikk».²⁹³

For domstolene har bestemmelsen hatt marginal betydning. Borgarting lagmannsrett uttalte i 1996 at § 110 ikke ga individuelle rettigheter og benyttet av den grunn ikke bestemmelsen i sine vurderinger av en konkret sak.²⁹⁴ Sivilombudsmannen har imidlertid i én sak fra 2008 påpekt at § 110 skal benyttes som et tolkningsmoment for forvaltningens avgjørelser.²⁹⁵ Bestemmelsen har ikke vært påberopt for Høyesterett.

38.2.2 FRITT VALG AV YRKE

Foruten det vern som følger av inkorporerte menneskerettighetskonvensjoner (særlig ØSK artikkel 6), er det ingen bestemmelser i norsk rett som eksplisitt anerkjenner retten til fritt å velge yrke. På den annen side er det heller ingen begrensninger i denne rettigheten, utover det som måtte følge av saklige kompetansekrav eller saklige krav til fysisk eller mental helse ved ansettelse eller i arbeidsforholdet for øvrig.

Stilles det usaklige krav ved ansettelse eller senere under arbeidsforholdet, vil dette kunne støte an mot diskrimineringsforbudet i arbeidsmiljøloven § 13-1, alternativt diskrimineringsloven § 4, likestillingsloven § 4 eller diskriminerings- og tilgjengelighetsloven § 4. Arbeidsmiljøloven § 13-1 retter seg mot både offentlige og private arbeidsgivere.

Et generelt diskrimineringsforbud ved ansettelse og i arbeidsforhold medfører at det ikke er adgang til å styre andres valg av yrke ved å stille krav som innebærer reell forskjellsbehandling. Retten til å velge yrke vil typisk være en frihet som tilkommer den enkelte. Det offentlige vil da være avhengig av tilstrekkelig lovgrunnlag for å kunne gripe inn i denne friheten, jf. det ulovfestede legalitetsprinsipp. Konsekvensen av dette er dermed at offentlige inngrep i den enkeltes frihet til selv å velge yrke må ha hjemmel i lov og samtidig være et ikke-diskriminerende inn-

^{288.} Se Innst. S. nr. 373 (1952) s. 3.

^{289.} Se Innst. S. nr. 220 (1954) s. 2.

^{290.} Betenkningene er inntatt i Innst. S. nr. 207 (1979–1980).

^{291.} Se Innst. S. nr. 207 (1979–1980) s. 7.

^{292.} Bestemmelsen er bl.a. kommentert sporadisk i betenkning av Henning Jakhelln i NOU 1992:32.

^{293.} Se Innst. S. s. 220 (1954) s. 585. Se også Arne Fliflet, *Grunnloven – kommentarutgave*, 2005 s. 459–460.

^{294.} Se LB-1995-2823.

^{295.} Se Somb-2008-27.

grep. Private inngrep i den enkeltes frihet til selv å velge yrke kan heller ikke stride mot diskrimineringsforbudet, jf. arbeidsmiljøloven § 13-1.

Ved siden av disse overordnede reglene på området vil det være en rekke bestemmelser som indirekte vil kunne verne om retten til selv å velge yrke eller legge forholdene til rette for fritt yrkesvalg. Det gjelder for eksempel retten til utdanning i henhold til opplæringslova §§ 2-1 og 3-1, og det gjelder retten til høyere utdanning i universitets- og høyskoleloven § 3-6. Videre vil retten til selv å velge yrke i stor grad kunne påvirkes av retten til stipender, studielån og bostøtte, retten til nødvendig helsehjelp, hensynet til barnets beste, forbud mot frihetsberøvelse og integritetskretnelse mv. Det er dermed et sett av regler i samfunnet som til sammen sikrer den enkeltes rett til selv å velge yrke, basert på egne evner og den kompetanse man er i besittelse av.

38.2.3 RETT TIL RETTFERDIGE OG GODE ARBEIDSFORHOLD

Retten til rettferdige og gode arbeidsforhold reguleres i første rekke av arbeidsmiljøloven. I arbeidsmiljølovens formålsbestemmelse i § 1-1 heter det bl.a. at lovens formål er å sikre gode og trygge arbeidsforhold, likebehandling ved ansettelse og i arbeidslivet, tilrettelegging og tilpasning for den enkelte arbeidstaker, etablere et grunnlag for at partene i arbeidslivet kan ta del i utviklingen av sitt arbeidsmiljø, samt bidra til «et inkluderende arbeidsliv».

En side av retten til rettferdige og gode arbeidsforhold vil være retten til ikke å bli diskriminert i arbeidsforhold, jf. bl.a. arbeidsmiljøloven § 13-1, referert i foregående punkt. Der nest finnes en rekke bestemmelser i arbeidsmiljøloven som tar sikte på å legge forholdene til rette for rettferdige og gode arbeidsforhold, herunder for eksempel regler om HMS-arbeid og bedriftshelsetjeneste, behandling av helsefarlige produkter, støy og inneklima m.m.

Utover reguleringen i arbeidsmiljøloven med tilhørende forskrifter finnes flere særlover hvor arbeidsmiljø er berørt på ulike måter. Dette gjelder for eksempel lov om ferie, lov om ferie for fiskere, jernbaneloven, skipssikkerhetsloven, lov om norsk internasjonalt skipsregister, lov om personell i Forsvaret m.fl.

38.2.4 NÆRINGSFRIHET

Grunnloven § 101 inneholder en egen bestemmelse om næringsfrihet. Bestemmelsen har stått uendret siden 1814 og lyder som følger:

«Nye og bestandige Indskrænkninger i Næringsfriheden bør ikke tilstedes Nogen for Fremtiden.»

Formuleringen av Grunnloven § 101 ble debattert på Eidsvoll i 1814, særlig i lys av de allerede eksisterende næringsprivilegier.²⁹⁶ Etter generelle diskusjoner om hva som burde reguleres i grunnlov, og hva som burde reguleres i ordinær lovgivning, ble spørsmålet utsatt til behandling i det første ordentlige storting. Riksforsamlingen på Eidsvoll nøyde seg deretter med å slå fast at det for fremtiden skulle være likhet mellom næringsdrivende. Bestemmelsen tok derfor i første rekke sikte på å etablere likhet mellom næringsdrivende, ikke å etablere generell næringsfrihet. Dette er senere tatt hensyn til og har kommet til uttrykk i en høyesterettsavgjørelse i Rt. 1951 s. 639.

Bestemmelsen kan knapt sies å ha hatt reell betydning. Siden 1900 har bestemmelsen vært påberopt for Høyesterett i alt åtte ganger. Ingen av anførselene har ført frem, og bare i én av sakene ble det foretatt en nærmere vurdering av bestemmelsens rettslige rekkevidde. Dette var i Rt. 1995 s. 1789. I denne saken ble det reist spørsmål om spillemonopolet i lotteriloven kunne være i strid med Grunnloven § 101, men dette ble avvist av Høyesterett. Trolig er det slik at forbudet mot forskjellsbehandling og forbud mot monopol- og kartellvirksomhet i EØS-retten strekker seg lengre i å likebehandle næringsdrivende enn Grunnloven § 101.

Til tross for at Grunnloven § 101 har hatt og har liten praktisk betydning, opprettholder bestemmelsen i noen grad ideen eller tanken om at det skal være likhet for loven. Dette likhetsprinsippet følger også av flere av de øvrige bestemmelsene i Grunnloven, herunder §§ 95, 103 og 108, se nærmere punkt 26.2. Den opprettholder også tanken om at det generelt skal være adgang til å tjene til livets opphold gjennom næringsinntekt.

38.3 Internasjonalt menneskerettighetsvern

Retten til arbeid, retten til rettferdige arbeidsforhold og retten til å danne fagforeninger er omtalt i Verdenserklæringen artikkel 23. Bestemmelsen lyder:

«(1) Everyone has the right to work, to free choice of employment, to just and favourable conditions of work and to protection against unemployment.

(2) Everyone, without any discrimination, has the right to equal pay for equal work.

(3) Everyone who works has the right to just and favourable remuneration ensuring for himself and his family an existence worthy of human dignity, and supplemented, if necessary, by other means of social protection.

(4) Everyone has the right to form and to join trade unions for the protection of his interests.»

²⁹⁶ Se Ola Mestad, *Næringsfrihet i 1814-grunnlova*, i boken *Forfatningsteori møter 1814* (red: Dag Michalsen) s. 21-94.

Verdenserklæringen er fulgt opp i ØSK artikkel 6-8. Forenings- og forsamlingsfrihet er videre regulert i EMK artikkel 11 og SP artikkel 21-22. Kvinners rett til arbeid er særskilt regulert i kvinnediskrimineringskonvensjonen artikkel 11, og forbud mot barnearbeid er regulert i barnekonvensjonen artikkel 31-32.

I tillegg er disse rettighetene og forbudene utdypet i Den europeiske sosialpakt og i flere ILO-konvensjoner, herunder ILO-konvensjon nr. 87 (foreningsfrihet), 98 (vern om organisasjonsrett), 100 (likelønn mellom kjønnene), 138 (minstealder) og 182 (barnearbeid).

Det er først og fremst individets *verdighet, overlevelse og egenutvikling* som begrunner rettigheter knyttet til arbeid. ØSK-komiteen har formulert dette på følgende måte:

«The right to work is essential for realizing other human rights and forms an inseparable and inherent part of human dignity. Every individual has the right to be able to work, allowing him/her to live in dignity. The right to work contributes at the same time to the survival of the individual and to that of his/her family, and insofar as work is freely chosen or accepted, to his/her development and recognition within the community.»²⁹⁷

Retten til arbeid er både en individuell og en kollektiv rettighet. Videre omfatter den retten til arbeid i form av ansettelsesforhold og inntekt gjennom egen næringsvirksomhet.²⁹⁸

Retten til arbeid etter menneskerettighetskonvensjonene tar ikke sikte på at alle til enhver tid skal ha et tilbud om arbeid. I likhet med det som gjelder for retten til å ta del i det kulturelle liv og retten til helse og en tilfredsstillende levestandard, er statene forpliktet til å *respekt* («respect»), *beskytte* («protect») og *oppfylle* («fulfil») rettigheter knyttet til arbeid, se særlig punkt 13.3.4 for en nærmere redegjørelse om ØSK-rettigheter. Oppfyllelse skal skje ved å *legge forholdene til rette* («provide») for gjennomføring av rettighetene, ved å *fremme* («facilitate») tiltak som kan sikre gjennomføringen av rettighetene, og til sist ved å bidra til å *oppfylle* («promote») rettighetene. Oppfyllelse av rettighetene kan for eksempel gjennomføres ved nasjonal strategiplan for sysselsetting, allokering av ressurser for å sikre at utsatte grupper i samfunnet ikke faller utenfor arbeidslivet e.l.²⁹⁹ Statene har imidlertid ingen plikt til å opprette eller etablere offentlige arbeidsplasser for å sikre sysselsetting.

^{297.} Se ØSK-komiteens generelle merknad 2005 nr. 18 til ØSK artikkel 6 og 7, punkt 1.

^{298.} Se ØSK-komiteens generelle merknad 2005 nr. 18 til ØSK artikkel 6 og 7, punkt 6.

^{299.} Se ØSK-komiteens generelle merknad 2005 nr. 18 til ØSK artikkel 6 og 7, punkt 23-28 og 36.

Retten til rettferdige og gode arbeidsforhold etter konvensjonene tar i første rekke sikte på å ramme alvorlige tilfeller av mindreverdige arbeidsforhold. Dette gjelder særlig forbud mot barnearbeid og misbruk av barn, dårlige eller farlige arbeidsforhold, uforsvarlig lang og sammenhengende arbeidstid og avlønning for fulltidsjobb som ikke er nok til å dekke det nødvendige forbruk av mat, klær og varme.

Rettigheter knyttet til arbeid er nært forbundet med både retten til ikke å bli diskriminert og retten til sosial trygghet. En viktig side ved det generelle diskrimineringsforbudet er nettopp at man ikke skal utsettes for diskriminering i arbeidsforhold. Ansettelses, oppsigelser, fordeling av arbeidsoppgaver m.m. skal skje uten at det foreligger usaklig forskjellsbehandling. Retten til sosial trygghet slår inn dersom den enkelte på grunn av arbeidsledighet, alder, uførhet, sykdom e.l. ikke er i stand til å skaffe inntekt til seg og sin familie gjennom arbeid. Dermed vil retten til sosial trygghet kunne tjene som et sikkerhetsnett for enkelte utsatte eller sårbare grupper i samfunnet, som selv ikke er i stand til å skaffe seg arbeidsinntekt.

38.4 Andre lands konstitusjoner

Rett til å skaffe seg utkomme fra arbeid, rett til å velge yrke og rett til gode og rettferdige arbeidsforhold finnes helt eller delvis i flere konstitusjoner i Vest-Europa, herunder Belgia, Danmark, Finland, Luxembourg, Nederland, Hellas, Italia, Island, Portugal, Spania, Sverige og Østerrike.

Samtlige nordiske land berører vern om arbeid i sine konstitusjoner, men på litt ulike måter. I den *finske* Grundlagen 18 § er den enkelte gitt rett til å forsørge seg selv gjennom arbeid, yrke eller næring. I tillegg skal «det allmänna» sørge for beskyttelse av arbeidskraften, fremme sysselsetting og legge forholdene til rette for at alle kan få seg et arbeid. Det er samtidig presisert at oppsigelse trenger lovlig grunn. Bestemmelsen lyder som følger:

«Var och en har i enlighet med lag rätt att skaffa sig sin försörjning genom arbete, yrke eller näring som han eller hon valt fritt. Det allmänna skall sörja för skyddet av arbetskraften.

Det allmänna skall främja sysselsättningen och verka för att alla tillförsäkras rätt till arbete. Bestämmelser om rätten till sysselsättningsfrämjande utbildning utfärdas genom lag.

Ingen får avskedas från sitt arbete utan laglig grund.»

I den *danske* Grundloven er det slått fast i § 74 at begrensninger i en fri og lik adgang til erverv, som ikke er begrunnet i allmennhetens beste, må ha hjemmel i lov. I § 75 er det videre slått fast at det skal tilstrebes at enhver arbeidsfør borger kan skaffe seg et arbeid som kan sikre hans eksistens (stk. 1). Dersom borgeren selv ikke er i stand til å arbeide, har han

krav på hjelp fra det offentlige (stk. 2). Bestemmelsene lyder som følger:

«§ 74: Alle innskærnkninger i den fri og lige adgang til erhverv, som ikke er begrundede i det almene vel, skal hæves ved lov.

§ 75: Stk. 1. Til fremme af almenvellet bør det tilstræbes, at enhver arbejdsduelig borger har mulighed for at arbejde på vilkår, der betrykker hans tilværelse.

Stk. 2.

Den, der ikke kan ernære sig eller sine, og hvis forsørgelse ikke påhviler nogen anden, er berettiget til hjælp af det offentlige, dog mod at underkaste sig de forpligtelser, som loven herom byder.»

I den *islandske* konstitusjonen følger det av § 75 at den enkelte fritt kan velge yrke, med mindre denne retten er innskrenket ved lov og begrunnet med allmennhetens beste. Bestemmelsen lyder i engelsk oversettelse:

«Everyone is free to pursue the occupation of his choosing. This right may however be restricted by law, if such restriction is required with regard to the public interest. The right of people to negotiate terms of employment and other labour-related matters shall be regulated by law.»

I den *svenske* Regeringsformen er arbeidstakerforeninger og arbeidsgiverforeninger gitt rett til å avgjøre arbeidsrettslige tvister, med mindre annet følger av lov eller avtale, jf. 2. kapittel 14 §. I tillegg er det slått fast at retten til å utøve yrke eller næring bare kan begrenses ut fra allmennhetens interesser, jf. 2. kapittel 17 §. Bestemmelsene lyder:

«14§: En förening av arbetstagare samt arbetsgivare och en förening av arbetsgivare har rätt att vidta stridsåtgärder på arbetsmarknaden, om inte annat följer av lag eller avtal.

17§: Begränsningar i rätten att driva näring eller utöva yrke får införas endast för att skydda angelägna allmänna intressen och aldrig i syfte enbart att ekonomiskt gynna vissa personer eller företag.»

38.5 Utvalgets vurdering

38.5.1 RETT TIL ARBEID

Grunnloven inneholder allerede en bestemmelse om at statens myndigheter skal legge forholdene til rette for at alle kan skaffe seg utkomme av sitt arbeid. For utvalget blir det derfor et spørsmål om retten til arbeid i Grunnloven bør styrkes.

En måte å gjøre dette på kan for eksempel være å gi enhver «rett til arbeid». Dette vil gjøre at bestemmelsen får form av å være en individuell rettighet, og det vil bringe grunnlovsformuleringen i overensstemmelse med formuleringen i Verdenserklæringen artikkel 23. Det er imidlertid på det rene at Verdens-

erklæringen på dette punkt ikke kan tas helt på ordet. Formuleringene i ØSK artikkel 6 og i de generelle kommentarene fra ØSK-komiteen til artikkel 6, viser at retten til arbeid ikke innebærer en ubetinget rett til sysselsetting.³⁰⁰ Statenes forpliktelser er i hovedsak en plikt til å *tilrettelegge* for at alle kan få seg en jobb. I så måte vil en formulering som gir enhver rett til arbeid, gå lengre enn det som følger av dagens konvensjonsvern.

Fordelen med en slik styrking av arbeidsbestemmelsen i Grunnloven er at sysselsetting i stor grad er med på å stabilisere og sikre den demokratiske samfunnsorden. Erfaringer fra andre land viser at høy arbeidsledighet, særlig blant unge, etablerer en usikkerhet om fremtiden, ikke bare for den enkelte, men for samfunnet som sådant. Sammenhengen man ofte ser mellom høy arbeidsledighet på den ene siden og fattigdom og sosial uro på den annen side, vil kunne destabilisere den demokratiske samfunnsorden.

Ulempen med å styrke arbeidsbestemmelsen er at sysselsetting er konjunkturavhengig i en helt annen grad enn andre menneskerettighetsbestemmelser. Mens øvrige rettigheter utgjør et forhold mellom den enkelte og statens myndigheter, er arbeid noe som også skapes i forholdet til andre private personer eller alene. Dette gjør at de mulighetene som statens myndigheter har til å påvirke sysselsettingen, er mer begrensede for denne rettigheten enn for øvrige rettigheter.

Det er i prinsippet ingenting i veien for at Norge sikrer enkelte rettigheter bedre enn det som er tilfellet etter de internasjonale konvensjonene. Dette vil særlig kunne være aktuelt der det internasjonale vernet ikke er like godt utviklet som i Norge. Utvalget finner imidlertid at et bedre vern om retten til arbeid enn det som følger av våre internasjonale forpliktelser, vil kunne binde opp offentlige ressurser og politiske handlingsalternativer i for stor grad. Dette gjelder særlig i tider med knapphet på økonomiske ressurser. Av den grunn vil utvalget ikke anbefale at det foretas slike endringer i Grunnloven § 110 som medfører et styrket vern om den enkeltes rett til arbeid.

Utvalget vil likevel påpeke at dagens grunnlovsbestemmelse bør forstås i lys av den internasjonale rettsutviklingen på dette området. Det innebærer bl.a. at den skepsis som enkelte jurister ga uttrykk for da spørsmålet om en eventuell domstolsprøving av bestemmelsen ble behandlet i forarbeidene, nå må leses i lys av at statens myndigheter er forpliktet gjennom de internasjonale konvensjonene til å respektere, beskytte og oppfylle rettigheter knyttet til arbeid. I prinsippet bør det fortsatt være en meget høy terskel for domstolsprøving av bestemmelsen.

³⁰⁰ Se ØSK-komiteens generelle kommentar 2005 nr. 18, punkt 6.

38.5.2 FRITT VALG AV YRKE

Den enkeltes rett til fritt valg av yrke er først og fremst et utslag av individets grunnleggende frihet til selv å treffe valg som er av avgjørende betydning for eget liv. I hovedtrekk innebærer rettigheten først og fremst frihet fra at andre, for eksempel det offentlige, bestemmer hvilket yrke man skal velge. Dette var bl.a. situasjonen i enkelte øst-europeiske land under den kalde krigen.

Retten til selv å velge yrke innebærer ikke at man har rett til å få den jobben man ønsker seg. Retten til selv å velge yrke vil her være begrenset av faktiske og naturlige forhold, ved at de fleste av oss i praksis ikke har de nødvendige evner eller den nødvendige kompetanse til å beherske ethvert yrke. Retten til selv å velge yrke må derfor kunne begrenses gjennom krav til kompetanse og krav til evner. Og selv om man besitter den nødvendige kompetanse og de nødvendige evner, vil det være knapphet på en rekke jobber. Dermed vil man kunne bli utkonkurrert til stillinger og oppdrag selv om man er godt kvalifisert.

Den vanligste begrensningen i den enkeltes valg av yrke finnes i de formelle krav til gjennomført utdanning innenfor et bestemt fagområde. Der nest vil retten til selv å velge yrke være begrenset av saklige krav til for eksempel syn, hørsel, styrke, kondisjon mv.

Dersom de formelle eller fysiske/mentale krav ikke er saklig fundert, men beror på usaklig forskjellsbehandling av grupper eller enkeltpersoner i samfunnet, vil begrensningene rammes av diskrimineringsforbudet. Videre vil et inngrep i den enkeltes frihet til selv å velge yrke utvilsomt kreve hjemmel i lov.

På denne bakgrunn anser utvalget vernet om retten til selv å velge yrke for å være tilfredsstillende ivaretatt gjennom utvalgets forslag til grunnlovsfesting av likhetsprinsippet og diskrimineringsforbudet, jf. kapittel 26, samt grunnlovsfesting av det ulovfestede legalitetsprinsipp, jf. kapittel 41. Selv uten grunnlovsfesting av legalitetsprinsippet vil dette komme til anvendelse som et ulovfestet konstitusjonelt prinsipp. I tillegg ser utvalget ikke et påtrengende behov for å synliggjøre denne rettigheten særskilt i Grunnloven.

Utvalget foreslår etter dette ingen særlig grunnlovsfesting av retten til selv å velge yrke.

Dersom Stortinget likevel skulle ønske en grunnlovsfesting av denne rettigheten, bør dette gjøres i den eksisterende bestemmelsen i Grunnloven § 110, og da gjennom en egen tilføyelse til første ledd. En mulig formulering kan være:

«Enhver har rett til fritt å velge sitt yrke.»

38.5.3 RETT TIL RETTFERDIGE OG GODE ARBEIDSFORHOLD

Den enkeltes rett til rettferdige og gode arbeidsforhold har historisk vært kjempet frem av arbeidere, arbeiderbevegelse og fagforeninger gjennom 1800- og 1900-tallet. I Norge har denne kampen gitt seg utslag i et omfattende regelverk til beskyttelse mot utnyttning i arbeidsforhold. Regelverket er imidlertid ikke gjenspeilet i Grunnloven. Dette reiser spørsmål om det generelle prinsipp om retten til rettferdige og gode arbeidsforhold bør løftes inn i Grunnloven, både for å synliggjøre disse rettighetene og for befeste resultatene av den lange og viktige kampen som arbeiderbevegelsen har ført for å sikre trygge og verdige arbeidsforhold i Norge.

En tilføyelse i Grunnloven § 110 om retten til rettferdige og gode arbeidsforhold vil synliggjøre en sentral verdi i det norske samfunn, der arbeidere ikke skal utnyttes. En slik tilføyelse vil ikke endre dagens rettstilstand, utover at rettigheten vil få et grunnlovsmessig vern. Bestemmelsen vil da kunne benyttes som et tolkningsmoment ved forståelsen av øvrige regler i ordinær lovgivning og som en politisk rettesnor for fremtiden.

På den annen side vil flere av de øvrige grunnlovsforslag fra utvalget, samt den nåværende § 110, kunne gi et tilfredsstillende vern om rettferdige og gode arbeidsforhold i Grunnloven. I den eksisterende § 110 heter det bl.a. at arbeidsdyktige mennesker «kan skaffe sig Udkomme ved sit Arbeid». I dette kan det innfortolkes at lønnen for arbeidet må være av en slik størrelse at det er mulig å sørge for sitt eget nødvendige livsopphold. Videre må det ligge i bestemmelsen at statens myndigheter er avskåret fra å inndra arbeidsinntekt i sin helhet, enten som straff eller som skatt.

Ved siden av § 110 vil forslag til grunnlovsbestemmelse om likhetsprinsippet og diskrimineringsforbud sikre likelønn mellom individer som utfører det samme arbeidet. Der nest vil forslag til en bestemmelse om rett til best mulig helse pålegge statens myndigheter å sikre et effektivt lovverk som pålegger arbeidsgiver å sørge for at de ansatte ikke utsettes for helsefare på arbeidsplassen. Det vil imidlertid ikke være mulig å gardere seg fullt ut mot ulykker eller helseskader på arbeidsplassen, verken for lovgiver eller for den enkelte arbeidsgiver. En bestemmelse om rett til best mulig helse vil også sørge for at myndighetene må ha på plass et regelverk som skal sikre at den enkelte ikke utsettes for unødvendig fare.

På denne bakgrunn finner utvalget at det ikke er nødvendig å ta inn i Grunnloven at den enkelte arbeidstaker har krav på gode og rettferdige arbeidsforhold.

Dersom Stortinget likevel skulle ønske en grunnlovsfesting av denne rettigheten, bør dette gjøres i

den eksisterende bestemmelsen i Grunnloven § 110, og da gjennom en egen tilføyelse til første ledd. Mulige formuleringer kan være:

«Enhver har rett til trygge og gode arbeidsforhold.»

(eller)

«Likeledes påligger det statens myndigheter å legge forholdene til rette for trygge og rettferdige arbeidsforhold.»

(eller)

«Likeledes påligger det statens myndigheter å sikre [den enkelte] gode og rettferdige arbeidsforhold.»

38.5.4 NÆRINGSFRIHET

Grunnlovens bestemmelse om næringsfrihet i § 101 er lite anvendt. Prinsippet om at det skal være likhet for loven, også mellom næringsdrivende, er i noen grad gjennomført i norsk rett, særlig gjennom EØS-retten.

Likhetsprinsippet gjelder imidlertid generelt, og utvalget har av den grunn foreslått å grunnlovsfeste prinsippet om at alle er like for loven, jf. kapittel 26. Dette vil i utgangspunktet gjøre dagens § 101 overflødig. Utvalget foreslår derfor at § 101 oppheves, og at § 101 gjøres tilgjengelig for en ny grunnlovsbestemmelse.

Det er likevel slik at mange har næringsvirksomhet som sitt primære livsgrunnlag. Utvalget har derfor vurdert hvorvidt Grunnloven § 110 bør presiseres slik at den uttrykkelig omfatter næringsvirksomhet. I henhold til konvensjonsvernet er det på det rene at det skal legges til rette for at den enkelte kan skaffe seg det nødvendige livsgrunnlag gjennom utøvelsen av et yrke, uavhengig av om man er ansatt av andre eller driver egen næringsvirksomhet. En lignende presisering er også til stede i den finske konstitusjonen fra 2000 i § 18.

Utvalget finner at Grunnloven § 110 bør utvides til å omfatte retten til å skaffe seg utkomme ved næring. På den måten slås arbeid og næringsfrihet sammen i en ny bestemmelse om rett til arbeid og næring. Samtidig videreføres likhetsprinsippet i næringsfrihetsbestemmelsen i dagens § 101 til en ny og generell bestemmelse om likhet for loven.

Utvalget foreslår at utvidelsen av Grunnloven § 110 gjennomføres på en enkel måte og da ved følgende tilføyelse til første ledd:

«Det påligger Statens Myndigheter at legge Forholdene til Rette for at ethvert arbeidsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme *ved arbeid eller næring*.»

Formuleringen «arbeid eller næring» vil på en enkel måte presisere at myndighetenes forpliktelser til å legge forholdene til rette for den enkeltes nødvendige livsgrunnlag ikke er begrenset til arbeidsinntekt. Det vil også følge implisitt av formuleringen at den enkelte fritt kan velge om hun eller han vil sørge for livets opphold gjennom ansettelse eller næring. Tilføelsen vil imidlertid ikke gi rettigheter til bestemte næringer eller til juridiske personer. Rettigheten vil fortsatt tilkomme «ethvert arbeidsdygtigt Menneske», dvs. fysiske personer.

Tilføelsen vil heller ikke innebære at det påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for en god fortjeneste fra næringsvirksomhet, eller for at det kan drives næring der den enkelte måtte ønske det, eller for at den enkelte fritt kan etablere næringsvirksomhet, eller for at alle servicefunksjoner også må ha et privat alternativ. Tilføelsen innebærer kun at statens myndigheter også må legge forholdene til rette for at fysiske, voksne og arbeidsføre personer i Norge kan skaffe seg inntekt gjennom arbeidsinnsats i egen virksomhet. Hvordan man ønsker å tilrettelegge for dette og på hvilke nærmere angitte områder, vil være overlatt til de politiske beslutningsprosesser.

Dersom man i tillegg ønsker å grunnlovsfeste retten til selv å velge yrke, kan dette for eksempel gjøres på følgende måte:

«Det påligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for at ethvert arbeidsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme *ved arbeid eller næring*.

Enhver har rett til fritt å velge sitt yrke.

Nærmere Bestemmelser om Ansattes Medbestemmelsesret paa deres Arbejdsplads, fastsættes ved Lov.»

Dersom det i stedet eller i tillegg er ønskelig med en grunnlovsfesting av retten til rettferdige og gode arbeidsforhold, kan dette for eksempel gjøres på følgende måte:

«Det påligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for at ethvert arbeidsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme ved arbeid eller næring. Likeledes påligger det statens myndigheter å legge forholdene til rette for trygge og rettferdige arbeidsforhold.

Enhver har rett til fritt å velge sitt yrke.

Nærmere Bestemmelser om Ansattes Medbestemmelsesret paa deres Arbejdsplads, fastsættes ved Lov.»

Utvalget vil avslutningsvis i dette punktet gjøre oppmerksom på at utvalget foreslår å grunnlovsfeste retten til sosial trygghet sammen med retten til utkomme fra arbeid eller næring i Grunnloven § 110. Den nærmere redegjørelsen for dette vil bli gitt i kapittel 39. Forslaget fra utvalget innebærer at retten

til sosial trygghet skrives inn som et siste punktum i første ledd, slik:

«Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for at ethvert arbejdsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme ved arbeid eller næring. Den som ikke selv kan sørge for sitt livsopphold, har rett til støtte fra det offentlige.

Nærmere Bestemmelser om Ansattes Medbestemmelsesret paa deres Arbeidsplads, fastsættes ved Lov.»

38.6 Utvalgets forslag

Utvalget foreslår på denne bakgrunn at Grunnloven § 101 oppheves, og at ny Grunnloven § 110 skal lyde:

«Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for at ethvert arbejdsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme ved Arbeide eller Næring. Den, som ikke selv kan sørge for sit Livsopphold, har Ret til Støtte fra det Offentlige.

Nærmere Bestemmelser om Ansattes Medbestemmelsesret paa deres Arbeidsplads, fastsættes ved Lov.»

Se for øvrig særmerknad fra utvalgets medlem Carl I. Hagen, jf. punkt 11.4.2.

39. Sosial trygghet, helse og tilfredsstillende levestandard

39.1 Innledende bemerkninger

Rett til sosial trygghet, best mulig helse og tilfredsstillende levestandard er ikke direkte omhandlet i dagens Grunnlov. Dette er tidstypisk for de eldre europeiske grunnlovene. På slutten av 1700-tallet og utover på 1800-tallet var det i første rekke de grunnleggende rettsstatsprinsipper og folkestyret som skulle vernes, ikke den enkeltes mulighet til å leve et verdig liv i frihet fra sult og nød. I nyere tid, særlig etter annen verdenskrig, er menneskerettighetsperspektivet etter hvert utvidet. Gjennomgående inneholder de moderne grunnlover nå mer eller mindre forpliktende bestemmelser om sosiale rettigheter.

I en internasjonal menneskerettighetssammenheng vektlegges det sterkt at både de sivile og politiske og de sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter må være oppfylt for at målet om et menneskeverdig liv kan nås for alle.³⁰¹ Dette er særlig fremhevet i fortalene til de to FN-konvensjonene fra 1966, SP og ØSK. Med dette som bakteppe gir de internasjonale menneskerettighetskonvensjonene den enkelte rett til sosial trygghet, best mulig helse og en tilfredsstillende levestandard.

^{301.} Se mer om forholdet mellom sivile og politiske rettigheter og økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter i punkt 5.5.

Spørsmålet i dette kapitlet er om og eventuelt hvordan rett til sosial trygghet, best mulig helse og en tilfredsstillende levestandard bør grunnlovsfestes.

39.2 Dagens rettstilstand

Grunnloven har ingen bestemmelser om retten til sosial trygghet eller tilfredsstillende levestandard. Rett til helse er imidlertid delvis fremhevet, men da i en miljøkontekst. Grunnloven § 110b fastsetter at enhver har rett til et miljø som sikrer sunnhet, men bestemmelsen regulerer ikke de mange helserelaterte problemstillinger som kan oppstå i andre situasjoner.³⁰²

I dag finnes en omfattende lovgivning som er ment å ivareta behovet for sosial trygghet, tilfredsstillende levestandard og best mulig helse. Retten til sosial trygghet og en tilfredsstillende levestandard ivaretas først og fremst gjennom folketrygdloven. Formålet med folketrygden er å gi økonomisk trygghet ved å sikre inntekt til den enkelte og kompensere for særlige utgifter ved arbeidsledighet, svangerskap og fødsel, aleneomsorg for barn, sykdom og skade, uførhet, alderdom og dødsfall, jf. folketrygdloven 28. februar 1997 nr. 19 § 1-1. Folketrygden skal gi hjelp til selvhjelp med sikte på at den enkelte til daglig skal kunne forsørge seg selv og klare seg selv best mulig.³⁰³

Folketrygden fanger ikke opp alle hjelpebehov. Den suppleres derfor av sosiale tjenester, se lov 18. desember 2009 nr. 131 om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen og sosialtjenesteloven 13. desember 1991 nr. 81. Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen har som formål å bedre levekårene for vanskeligstilte, bidra til sosial og økonomisk trygghet, herunder at den enkelte får mulighet til å leve og bo selvstendig, samt fremme overgang til arbeid, sosial inkludering og aktiv deltakelse i samfunnet, jf. lovens § 1. Lovens § 18 fastsetter at de som ikke kan sørge for sitt livsopphold gjennom arbeid eller ved å gjøre gjeldende økonomiske rettigheter, har krav på økonomisk stønad. Stønaden bør ta sikte på å gjøre vedkommende selvhjulpent. I særlige tilfeller kan det også ellers gis stønad til personer som trenger det for å kunne overvinne eller tilpasse seg en vanskelig livssituasjon, jf. § 19. Lovens § 20 bestemmer at det kan settes vilkår for tildeling av økonomisk stønad, herunder at mottakeren i stønadsperioden skal utføre passende arbeidsoppgaver i bostedskommunen. Men vilkårene må

^{302.} Se mer om Grunnloven § 110b i kapittel 40.

^{303.} Alle som er bosatt i Norge, er pliktige medlemmer av folketrygden, jf. § 2-1. Personer som har opphold i Norge, regnes som bosatt dersom oppholdet har vart eller skal vare i minst 12 måneder, forutsatt at oppholdet er lovlig. Tryggedekning for asylsøkere følger av en egen forskrift gitt i medhold av § 2-16.